

СЕРВИС

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
ЖУРНАЛ

№ 4 2019

СЕРВИС

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ 2019 йил, 4-сон

Муассис: Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги томонидан 2008 йил 31 декабрда
0561-рақам билан рўйхатга олинган.

ЎзР ОАК Риёсатининг 19.03.2017 й., 239/5-сонли қарори билан эътироф этилган

Тахририят ижодий жамоаси: Бош муҳаррир: и.ф.д. М.Э.Пўлатов Бош муҳаррир ўринбосари: доцент Д.Х.Асланова Масъул котиб: профессор М.Қ.Пардаев Муҳаррир: Ф.А.Сафаров, Техник муҳаррир: С.Хусенов, Корректор ва саҳифаловчи: Ҳ.Н.Очилова 1 йилда 4 мартаба чоп этилади. Ўзбекистон ҳудудида тарқатилади. Тахририят манзили: 140100, Самарқанд шаҳар, Амир Темур кўчаси, 9-уй, тел.: +998(66)233-28-38, +998(66)233-17-88 факс: +998(366)231-12-53 эл.почта: samisiservis@inbox.uz	Тахририят кенгаши раиси: М.Э.Пўлатов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти ректори, иқтисод фанлари доктори Тахририят кенгаши раиси ўринбосари: Д.Х.Асланова – СамИСИ илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректори, иқтисод фанлари номзоди, доцент Тахрир кенгаши аъзолари: Б.А.Бегалов – Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси раиси, иқтисод фанлари доктори, профессор М.Қ.Пардаев – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти профессори, иқтисод фанлари доктори Б.К.Ғоибназаров – ЎзР Давлат Статистика қўмитаси Кадрларни қайта тайёрлаш ва статистика тадқиқотлари маркази директори, иқтисод фанлари доктори, профессор. Д.Р.Зайналов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти профессори, иқтисод фанлари доктори О.М.Муртазаев – Тошкент Давлат Иқтисодиёт университети Самарқанд филиали директори, иқтисод фанлари доктори, профессор М.Р.Болтабаев – Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия ва спорт университети ректори, иқтисод фанлари доктори Р.Х.Эргашев – Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти профессори, иқтисод фанлари доктори И.С.Тўхлиев – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти профессори, иқтисод фанлари доктори М.М.Мухаммедов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти профессори, иқтисод фанлари доктори К.Б.Уразов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти профессори, иқтисод фанлари доктори Қ.Ж.Мирзаев – СамИСИ ўқув ва тарбиявий ишлар бўйича проректори, иқтисод фанлари доктори, профессор Б.И.Исроилов – ЎзР Адлия вазирлиги қошидаги юристлар малакасини ошириш маркази кафедра мудири, иқтисод фанлари доктори, профессор. Б.Абдукаримов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти профессори, иқтисод фанлари номзоди Б.У.Нуруллаев – Самарқанд вилояти ҳокимининг туризмни ривожлантириш масалалари бўйича ўринбосари
--	---

МУНДАРИЖА:

НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ	
К.И. Курпаяниди, Ш.Н. Ахунова Актуальные вопросы активизации инновационной деятельности в регионах	5
ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ	
Р.Х.Эргашев, А.Д.Равшанов Ўзбекистон ҳудудларида мева-сабзавотчилик ва узум етиштиришнинг рақобатбардошлигини оширишнинг асосий йўналишлари	9
Г.А.Зуфарова, З.А.Исроилов Пахтачилик агрокластерини ривожлантириш масалалари	15
А.С.Тагаев, Ш.Х.Нурманов Самарқанд вилоятида мева етиштириш ҳолатининг иқтисодий таҳлили	18
ИННОВАЦИЯ	
Б.Ф. Азимов Испанияда инновацияларни қўллаб-қувватлаш соҳасидаги илғор тажрибалар	21
Н.А.Камилова, Л.Н.Халикова О необходимости перехода Республики Узбекистан к инновационному развитию	24
Н.Ж.Сотволдиев Озиқ-овқат бозори ва унинг ривожланишини инновацион йўналишлари	27
Ф.А.Сафаров Рақамли иқтисодиёт шароитида замонавий ахборот технологияларининг ўрни	31
ХИЗМАТ КўРСАТИШ ВА СЕРВИС	
М.Д.Калонов Автомобиль транспорти корхоналарида хизмат кўрсатиш харажатларига таъсир қилувчи омиллар	35
Ш.С.Шарифов Маиший хизмат кўрсатиш соҳасида иш билан бандликни таъминлаш механизмларини такомиллаштириш	41
Д.С.Саидахмедова Бизнес-инкубаторларни ривожлантириш бўйича хорижий тажрибалар	45
Б.А.Раджабов Ўзбекистонни жаҳон иқтисодиёти билан интеграциялашув жараёнида ташқи савдони бошқариш механизмларини такомиллаштириш	48
К.М.Ибодов Ресторан хизматлари рақобатбардошлигини тадқиқ этиш услубиятини такомиллаштириш	54
ТУРИЗМ ВА МЕҲМОНХОНА ХЎЖАЛИГИ	
А.А.Эштаев, А.Х.Хамдамов Туризм соҳасида геоахборот тизимлар ва хариталаш тизимини янада ривожлантириш истикболлари	58
М.И.Алимова, Д.З.Норкулова Туризмни ривожлантиришда меҳмон уйлариининг ўрни ва аҳамияти	61

У.Х.Қаландаров, Д.Б.Эгамкулова Туризм соҳасида талабни шакллантириш ва сотишни рағбатлантириш	65
А.Н.Холикулов, Н.Б.Тагирова Меҳмонхоналарда хизмат сифатининг мазмуни ва унинг такомиллашган таърифи	69
С.А.Абдухамидов Минтақавий туризмни ривожлантиришда ахборат-коммуникация технологияларидан фойдаланишнинг объектив зарурати	72
А.А.Аблазов Экотуризмни ташкил қилиш ва ривожлантиришни бошқариш тизимини яратишнинг назарий асослари	76
Б.Собиров Туристик йўналишни ривожлантириш бўйича туристик рақобатбардошликнинг услубий асослари	81
КИЧИК БИЗНЕС ВА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИК	
Ю.П.Урунбаева, Б.Қ.Шермаматов Мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ўрни	89
Ш.А.Султонов, Ғ.С.Мустафоев Тадбиркорликни ривожлантиришда эркин иқтисодий зоналарнинг ўрни	93
Ф.У.Турсунов Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг самарали йўллари	95
МЕНЕЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ	
В.Бердикулов Замонавий маркетинг сабоқларини шакллантириш – давр талаби	99
Т.А.Бердиёров Йўловчи ташиш транспорти хизматлари бозорини маркетинг тамойиллари асосида бошқариш	103
Д.Р.Тухтасинова Замонавий бошқарувнинг илмий концепциялари	107
Р.М.Каримжанова Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда маркетинг стратегияларидан фойдаланиш	110
Б.А.Сарсенбаев Балиқ маҳсулотлари маркетингида нарх-навони шаклланиши ва унда талаб ҳамда таклиф ҳажмининг ифодаланиши	114
МОЛИЯ ВА БАНК ХИЗМАТЛАРИ	
Д.М. Маликова Молиявий хизматларнинг моҳияти ва уларнинг иқтисодиётдаги ўрни	119
М.Ў.Худойбердиев, Ш.Х.Ёдгорова, И.Ж.Туркманов Инновацион технологияларни ишлаб чиқаришга қўллашда тижорат банкларининг инвестицион фаоллигини ошириш	121
БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ	
М.Қ.Пардаев, Ғ.А.Жумаева, А.Т.Мамажонов Фермер хўжаликларида пахта етиштириш самарадорлигига таъсир этувчи омиллар ва уларни аниқлаш йўллари	126

З.М.Мухаммадиев Корхоналарни модернизациялашни молиялаштириш манбалари бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботининг ахборот бериш имкониятлари	131
Ё.Ж.Исроилов Автосервис хизматлар ҳисобининг концептуал масалалари	138
Б.Ф. Боронов Молиявий активлар таркибини халқаро стандартларга мувофиқлаштириш	143
М.А.Бекмирзаев Фермер хўжаликларининг барқарор иқтисодий ривожланиш таҳлили	148
КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ	
Л.Ю. Хусаинова Использование различных образовательных методик в обучении иностранным языкам	154
ЭЪТИБОРГА МОЛИК МАСАЛАЛАР	
Ҳасадгўйнинг ҳолига вой, тадбиркор ҳамиша бой	156
АТАМАЛАР ТАЪРИФЛАРИ	
“Ф” ҳарфи билан бошланадиган иқтисодиётга оид атамалар ва категорияларнинг таърифлари	157

НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

УДК 338.2 (330.3)

К.И. Курпаяниди – к.э.н., доцент, профессор Российской академии естествознания
Ш.Н. Ахунова – к.э.н., доцент, Ферганский политехнический институт

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ АКТИВИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕГИОНАХ

Аннотация: в работе проведен системный анализ различных подходов к определению инноваций. Инновации рассмотрены в контексте с социально-экономического развитием Ферганской области, дана характеристика основным направлениям активизации инновационной деятельности в регионах Узбекистана. Авторами обоснована необходимость разработки регионального компонента в национальной инновационной политики государства.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие региона, регионалистика, инновационная стратегия, инновации, инновационный климат, инновационная активность.

В настоящее время в инфраструктуре инновационной деятельности выделяют производственно-технологическую, консалтинговую, финансовую, кадровую, информационную и сбытовую составляющие [1]. Технологическая составляющая, направленная на создание условий для доступа предприятий (особенно субъектов малого и частного предпринимательства) к производственным ресурсам, включает технопарки, бизнес инкубаторы, инновационно-технологические комплексы, технико-внедренческие зоны и т.п. Роль консалтинговых организаций (центров трансфера технологий) заключается в том, что они обеспечивают доступ к профессиональным консультациям даже небольшим инновационным предприятиям, мало знакомым с особенностями инновационной деятельности в регионе [2].

Финансовая составляющая тесно связана с инвестициями, поэтому необходимо также развивать инфраструктуру регионального инвестиционного рынка. К основным институтам инфраструктуры инвестиционной деятельности региона относятся: государственные, муниципальные и коммерческие банки, инвестиционные компании и фонды, фондовые биржи и фондовые магазины, аудиторские и консалтинговые фирмы, страховые компании, пенсионные фонды, финансово-промышленные группы и компании, ипотечные банки, риэлтерские фирмы и другие структуры, аккумулирующие средства юридических и физических лиц и обеспечивающие их выгодное размещение. Особое внимание при этом следует обратить на организацию территориальных отделений (филиалов, представительств) институтов инвестиционного рынка в муниципальных образованиях региона. Кадровая составляющая должна предусматривать не только подготовку высококвалифицированных кадров в регионе, но и их удержание путем создания благоприятных условий жизни. Информационное обеспечение инновационной деятельности в регионе представляет собой процесс непрерывного целенаправленного подбора данных, необходимых для принятия обоснованных решений в инновационной сфере региона. Региональные власти как один из главных участников инновационного процесса обладают самым большим количеством источников информации [3].

Кроме известных источников, используемых остальными участниками инновационных процессов в регионе, они имеют свои специальные службы, которые занимаются сбором информации. Коммерческие организации не обладают такими возможностями для сбора информации, какие имеют государственные органы. Коммерческие подборки информации, как самостоятельные информационные продукты,

являются вторичной переработкой (часто – некачественной, в силу ограниченности доступа к первоисточнику) информации, собираемой различными государственными структурами. Государственное участие в информационной поддержке инновационной деятельности является необходимым элементом региональной инновационной системы, особенно в тех случаях, когда в регионе происходит изменение экономических или правовых условий инновационной и инвестиционной деятельности. В этом случае особое значение приобретают актуальность сведений, доверие к источнику информации и уровень затрат на получение данных в нужном формате[4]. Сбытовая составляющая в инфраструктуре инновационной деятельности связана с коммерческой привлекательностью инноваций, поэтому необходимо повысить качество инновационных продуктов, обеспечить их продвижение и сопровождение. Необходимо формирование института поддержки малого инновационного предпринимательства, в частности речь идет о создании Национального инновационного фонда, который может быть финансируван за счет госбюджета и отчислений части прибыли, полученной от внедрения инновационных товаров, разработанных отечественными учеными.

Повышение эффективности формируемых институтов трансфера инновационных продуктов и технологий от разработчиков к производителям. В этом направлении было актуально формирование Центра по трансферу инноваций и технологий при Академии наук Узбекистана, а также создание инновационных инжиниринговых центров на базе отраслевых НИИ. В целях стимулирования спроса на инновации необходимо заинтересовать в их внедрении потенциальных потребителей и обеспечить сопровождение инновационных проектов. В этом направлении необходимо, прежде всего, широкое распространение информации о созданных инновационных продуктах, их достоинствах и возможностях. Подобная информация конкретизирует цели внедрения инноваций, показывает, что с их помощью будет достигнуто и какие недостатки будут устранены. Особо следует отметить, что объекты инновационной инфраструктуры могут решать лишь часть проблем и успешное развитие инновационной деятельности не может быть поставлено исключительно в зависимость от наличия или количества соответствующих объектов инфраструктуры. Для активизации инновационной деятельности в регионе необходима также благоприятная нормативно правовая база. Кроме того, необходимо провести анализ подготовленности и восприимчивости региона к нововведениям, выявить, обладает ли он достаточными для этого финансовыми, материальными и трудовыми ресурсами, определить основные барьеры на пути инноваций. Необходимо раскрыть и оценить инновационный потенциал региона.

По нашему мнению, инновационный потенциал региона представляет собой совокупность интеллектуальных, материально-технических, информационных и других ресурсов, предназначенных для собственного развития, что открывает возможности для появления инновационной восприимчивости и активности. Он предстает в виде научно-исследовательских, проектно-конструкторских, технологических организаций, экспериментальных производств, опытных полигонов, учебных заведений, персонала и технических средств этих организаций.

Современная инновационная система Ферганской области Узбекистана представляет собой совокупность организационных, законодательных, структурных и функциональных компонентов, обеспечивающих развитие инновационной деятельности. Хотя национальная инновационная система Узбекистана находится в стадии своего формирования, она имеет все необходимые базовые элементы для осуществления инновационной деятельности. Так, Ферганская область обладает высоким образовательным и научным потенциалом. В регионе располагаются 10 высших образовательных учреждений, в том числе 4 филиалов центральных ВУЗов страны, 3 иностранных университета. Возможности образовательной системы позволяют обеспечить развитие экономики региона в инновационном формате. Одной из ключевых задач региональных властей является формирование инфраструктуры подготовки,

привлечения и удержания высококвалифицированных кадров. Наиболее эффективные элементы данной инфраструктуры — программа предоставления жилья квалифицированным специалистам, создание комфортной среды обитания.

Проведенные нами исследования показали, что в регионе имеются предпосылки для активизации инновационной деятельности. Преимущества развития региона по инновационному сценарию подтверждают результаты SWOT-анализа. Инновационный сценарий социально-экономического развития Ферганской области следует рассматривать как приоритетный (целевой), так как его реализация позволит повысить эффективность экономики, удерживать требуемые темпы развития и более эффективно использовать имеющийся человеческий потенциал. Для Ферганской области, инвестиционный потенциал которой достаточно высок, на первое место выходит вопрос осуществимости инноваций.

Для нормального инновационного процесса необходима благоприятная институциональная среда, в которой инновации востребованы и осуществимы. В целом в Узбекистане сформирована законодательная база инвестиционной деятельности и система государственной поддержки инновационных и инвестиционных проектов, включающая:

- подготовку свободных производственных площадок с подведением всех необходимых инженерных коммуникаций до границ участка;
- установление фиксированного срока рассмотрения заявок на выделение земельных участков для реализации инвестиционных проектов;
- нормативно-правовую базу, обеспечивающую льготы по налогу на имущество организаций и пониженную ставку налога на прибыль организаций, льготные ставки арендной платы инвесторам, проекты которых получили статус приоритетных;
- сформированный залоговый фонд из числа объектов, находящихся в региональной собственности, для предоставления инвесторам залоговой базы в целях обеспечения банковских кредитов.

Вместе с тем, необходим системный подход, включающий определение стратегических приоритетов региона в сфере инноваций и механизма их реализации. Это актуально не только для Ферганской области, но и для большинства регионов Узбекистана. Актуальность и необходимость стратегического планирования инновационной деятельности в регионе обусловлена следующими обстоятельствами:

- стратегическое планирование — наиболее адекватный способ консолидации усилий администрации и общества в решении различных социальных и экономических проблем в регионе;
- разработка стратегического плана способствует укреплению взаимоотношений с общественностью, улучшению имиджа региона, создает единый вектор усилий всех активных сил в регионе;
- стратегический план является обязательным и признанным в мировой практике элементом в системе документов, обеспечивающих регулирование развития территорий;
- наличие стратегического плана – обязательное требование, выдвигаемое при реализации крупных инвестиционных проектов с иностранным участием.

Ферганская область имеет значительный потенциал для успешного развития инновационной деятельности. В регионе функционируют предприятия, которые способны выступать технологической площадкой для реализации инновационных проектов. В свою очередь, это позволит предприятиям повысить конкурентоспособность выпускаемых товаров и услуг и вывести развитие всех отраслей в Ферганской области на новый уровень. По нашему мнению, именно стратегический подход, подкрепленный проработанной научно-методической базой и практическими инструментами реализации стратегии, позволит активизировать инновационную деятельность в регионе, нацеливая ее в долгосрочной перспективе на решение актуальных задач социально-экономического развития региона.

Использованная литература

1. Scherer F. M. et al. Innovation and growth: Schumpeterian perspectives //MIT Press Books. – 1986. – Т. 1.
2. Mensh G. Stalemate in technology: innovation overcome the depression // Cambridge, Mass. 1979.
3. Институциональные императивы инновационного развития национальной экономики. Материалы Республиканской научно-практической конференции. Ташкент: Молия, 2012.
4. Ахунова Ш.Н. К вопросам механизма регулирования развития рыночной инфраструктуры в предпринимательстве //Вопросы экономики и управления.-2016.-№ 2 (04).

K.Kurpayanidi, Sh.Oxunova Hududlarning innovatsion faoliyatining faollashtirish dolzarb masalalari Annotatsiya: maqolada innovatsiyalarni aniqlashga turli yondashuvlar tizimli tahlil qilingan. Innovatsiyalar Farg'ona viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi nuqtai nazaridan ko'rib chiqilgan, O'zbekiston hududlarida innovatsion faoliyatni jadallashtirishning asosiy yo'nalishlari tavsiflangan. Mualliflar davlatning milliy innovatsion siyosatida mintaqaviy tarkibiy qismni ishlab chiqish zarurligini asoslaganlar. Kalit so'zlar: mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, mintaqaviy tadqiqotlar, innovatsion strategiya, innovatsiya, innovatsion iqlim, innovatsion faoliyat.	K.Kurpayanidi, Sh.Akhunova Actual issues of activation of innovative activity in the regions Abstract. A systematic analysis of various approaches to the definition of innovation is carried out in the work. Innovations are considered in the context of the socio-economic development of the Fergana region, a description is given of the main directions of intensification of innovative activity in the regions of Uzbekistan. The authors substantiate the need to develop a regional component in the national innovation policy of the state. Keywords: socio-economic development of the region, regional studies, innovative strategy, innovation, innovative climate, innovative activity.
--	---

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

УДК:634.4:6.01.003.13

Р.Х.Эргашев– ҚарМИИ, “Иқтисодиёт” кафедраси профессори, и.ф.д.,
А.Д.Равшанов–ҚарМИИ доценти, и.ф.н.

ЎЗБЕКИСТОН ХУДУДЛАРИДА МЕВА-САБЗАВОТЧИЛИК ВА УЗУМ ЕТИШТИРИШНИНГ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация: мақолада мамлакатимизда етиштирилаётган мева-сабзавотчилик ва узум маҳсулотларининг аҳамияти таъкидланган. Мева-сабзавотчилик ва узум маҳсулотлари бозорининг рақобатбардошлигини баҳолаш механизмлари, мева-сабзавотчилик ва узум маҳсулотлари етиштирувчи корхоналарнинг рақобатбардошлик даражасини ошириш чора-тадбирлари, мазкур корхоналарнинг жаҳон бозоридаги рақобатбардошлигини таъминлаш стратегиялари бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: глобаллашув, бозор, агросаноат мажмуаси, иқтисодиётни диверсификациялаш, мева сабзавот ва узум маҳсулотлари бозори, иқтисодий самарадорлик, рақобатбардошлик, талаб ва таклиф, ишлаб чиқариш, нарх, рақобат, маркетинг, инновацион фаолият, стратегия.

Ўзбекистон ўз мустақиллигига эришгандан сўнг мамлакат иқтисодиётининг барча тармоқларида, шу жумладан, қишлоқ хўжалигида кенг аграр ислохотлар амалга оширилмоқда. Ўтган давр ичида амалга оширилаётган аграр ислохотларнинг ҳуқуқий ва меъёрий асосларини яратиш ҳамда доимий равишда такомиллаштириб бориш бўйича Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев ташаббуси билан ҳукумат даражасида кенг қўламда тадбирлар бажарилиб келинмоқда. Бу жараёнда аграр ислохотларни босқичма-босқич амалга оширишга асосий эътибор қаратилиб келинмоқда. Натижада эса, бутун дунё миқёсида тан олинган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”нинг асосий моҳияти аграр ислохотларни амалга ошириш ўз ифодасини топмоқда. Ўз навбатида аграр соҳада иқтисодий ислохотларнинг амалга оширишда мева-сабзавотчилик ва узум маҳсулотлари мажмуаси муҳим ўрин эгаллайди.

Аҳоли фаровонлигини ва турмуш даражасини доимо ошириб боришда энг самарали ва тез натижа берадиган соҳа бу мева-сабзавот ишлаб чиқаришда юқори даромадли рақоботбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни ташкил этишдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан боғдорчилик тармоғи хўжаликларида бошқарув тизимини яхшилаш, давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг самарали механизмларини жорий этиш, мева-сабзавотчиликда кооперацияни йўлга қўйиш, замонавий ресурс тежамкор технологиялар асосида юқори сифатли, рақобатбардош ва экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмларини ошириш, озиқ-овқат саноатини жадал суръатларда ривожлантириш мақсадида қатор фармон ва қарорлар қабул қилинди. Жаҳон бозорида мева-сабзавот маҳсулотлари савдоси 205 миллиард долларни ташкил этган бир пайтда, бизнинг улушимиз бир фоизга ҳам етмаяпти. Мамлакатимизда 2020 йилга бориб мева-сабзавот экспортини 2,5 миллиард долларга етказиш, 2021-2023 йилларда бу кўрсаткични 5 миллиард долларга етказиш имкониятлари мавжуд.

Бунга эришиш учун:

- экин ва навларни тўғри танлаш;
- ҳосилдорлик ва даромадни камида икки-уч баробарга ошириш;
- исрофгарчиликларни олдини олиш;
- маҳсулотларни сақлаш;

- логистика масалалари;
- экспортни тўғри ташкил этишдир.

Ўзбекистон Республикасда бугунги кунда дунё бозорларида гилос, ўрик, олхўри, анор, узум, бодом, цитрус мевалар каби маҳсулотларга талаб юқори ва ушбу маҳсулотлар экспорт тушумининг асосий қисмини ташкил этмоқда.

Мамлакатимизда мева-сабзавотчилик соҳасини такомиллаштириш, шу жумладан мева-сабзавот маҳсулотлари экиладиган майдонларни, сақлаш ва қайта ишлаш қувватларини сезиларли ошириш, мазкур тармоқни ривожлантириш учун халқаро молиявий институтларнинг маблағларини фаол жалб этишга йўналтирилган комплекс чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Шу жумладан Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мева-сабзавотчилик соҳасида қишлоқ хўжалиги кооперациясини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорнинг қабул қилиниши айтиш мумкин.

Мамлакатимизда мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш соҳасидаги илғор тажриба таҳлили ушбу маҳсулотларни ишлаб чиқарувчиларнинг кооперациясини ривожлантиришни самарали рағбатлантириш зарурати мавжудлигини кўрсатмоқда.

Ушбу қарорда куйидагилар қишлоқ хўжалиги бирлашмаларининг асосий функциялари этиб белгиланган: мева-сабзавот маҳсулотларининг ички ва ташқи бозорларини маркетинг таҳлил қилиш, контрактация ёки воситачилик шартномалари асосида ишлаб чиқарилган маҳсулотларни тайёрлаш, ташиш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотишни ташкиллаштириш, жаҳон стандартларига мос мева-сабзавот маҳсулотларининг кафолатланган бозорини таъминлаш мақсадида қишлоқ хўжалиги бирлашмалари билан ҳамкорлик қилиш учун экспортёрларни жалб этиш, қишлоқ хўжалиги бирлашмалари аъзоларига агро-техника, бухгалтерлик, консалтинг, воситачилик ва бошқа хизматларни кўрсатиш [1]

Ўзбекистонда ҳам сифатли ва етарли ҳажмда озиқ-овқат билан таъминлаш бўйича кенг миқёсда ишлар амалга ошириб бормоқда, хусусан, 2016-2020 йилларда пахта хом ашёси етиштириладиган майдонларни 170,5 минг ва суғориладиган ғалла майдонларини 50 минг гектарга қисқартириш ҳисобидан картошка майдони 36 минг, сабзавотлар майдонини 91 минг, интенсив боғлар майдонини 18 минг, озуқа экинларини 50,3 минг, мойли экинларни 14 минг ва узумзорларни 11,2 минг гектарга кенгайтириш билан боғлиқ экин майдонларини янада оптималлаштириш ишлари амалга оширилмоқда. [2]

1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси бўйича 2020 йилда экин майдонларини оптималлаштиришнинг якуний прогноз кўрсаткичлари. [3]

Худудлар	Жами оптималлашадиган майдон (минг га.)	Шу жумладан экинлар бўйича		Экин майдонларида жойлаштириладиган экин турлари					
		Пахта майдонлари	Сувл ғалла майдонлар	Картошка	Сабзавотлар	Интенсив боғлар	Озуқа экинлари	Мойли экинлар	Бошқа экинлар
Қорақалпоғистон Республикаси	7,0	7,0		1,5	2,2	0,5	0,7	0,9	1,2
Вилоятлар									
Андижон	15,2	11,2	4,0	2,8	6,4	1,6	2,6	1,1	0,7
Бухоро	15,0	10,0	5,0	2,4	7,1	1,2	3,1	0,8	0,4
Жиззах	27,5	22,5	5,0	4,0	11,0	1,5	7,8	14,6	1,6
Қашқадарё	22,4	18,4	4,0	2,3	9,7	1,8	5,1	1,8	1,7

Навоий	3,4	3,4		0,5	1,4		1,0	0,5	
Наманган	15,1	10,1	5,0	3,0	6,8	1,6	2,1	0,8	0,8
Самарқанд	22,2	16,2	6,0	4,2	8,3	2,0	6,3	0,7	0,7
Сурхондарё	19,3	14,3	5,0	3,0	8,7	1,6	4,0	1,2	0,6
Сирдарё	27,7	22,7	5,0	3,8	10,1	1,6	8,8	2,1	1,3
Тошкент	19,4	13,4	6,0	4,0	7,5	2,3	4,0	1,0	0,6
Фарғона	17,5	12,5	5,0	4,1	7,0	1,8	3,3	0,6	0,7
Хоразм	8,8	8,8		0,4	4,8	0,3	1,5	0,9	0,9
Жами	220,5	170,5	50,0	36,0	91,0	18,0	50,3	14,0	11,2

Бунинг натижасида:

- паст рентабелли экин майдонларида пахта ва ғалла етиштиришдан кўриладиган зарарни 80 млрд. сўмга қисқартириш;
- кўшимча 1 млн. тоннага яқин мева сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш;
- худудларда 48,5 мингдан ортиқ янги иш ўринларини ташкил қилиш натижасида ушбу экин майдонларида банд бўлган аҳоли сонини 75,6 мингтага етказиш;
- мева-сабзавот маҳсулотлари экспортини ҳажмини 2 бараварга ошириш каби устувор вазифалар қуйилган. [3] Булар бевосита аҳолининг истеъмол саватчасини тўлиқ ва сифатли таъминлашга қаратилган

Мева-сабзавот ва узум маҳсулотлари сифати бир-бири билан узвий боғланиб кетган кўп сонли омилларга боғлиқ бўлиб, уларни шартли равишда қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин: а) табиий иқлим омиллари; б) селекция нав омиллари; в) инновацион омиллар; г) ташкилий-иқтисодий омиллар; д) инсон омиллари.

Ўзбекистон юқори ҳосилдорлиги янги навларни чиқариш, экинларни етиштириш ва парвариш қилишнинг илғор технологиялари ва илму фан ютуқларини жорий қилиш ҳисобига мевазорлар ва узумзорлар ҳосилдорлигини оширишда катта захираларга эга.

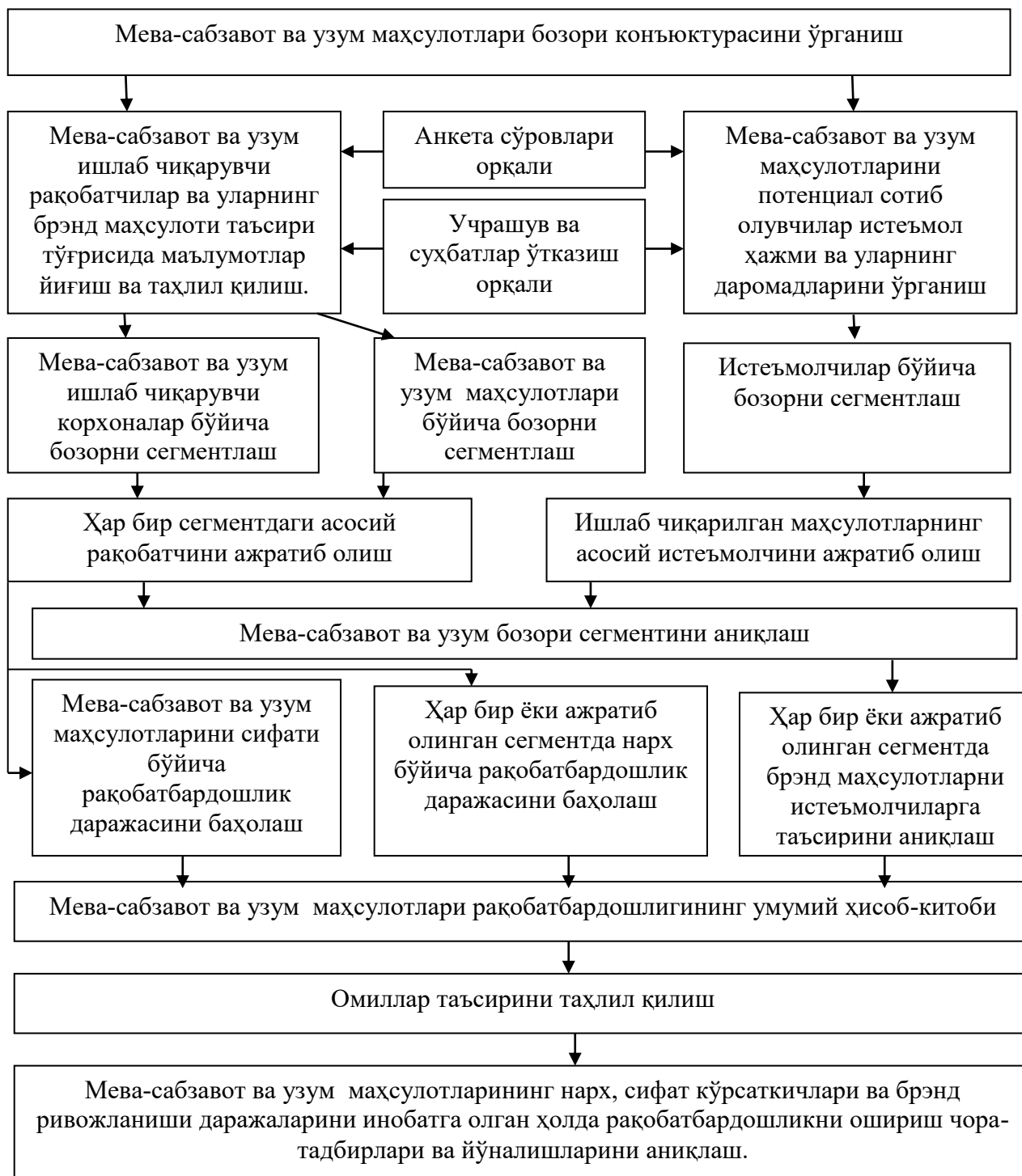
Мамлакатимизда мева сабзавотчилик ва узумчилик мажмуасининг рақобат афзалликларини белгиловчи омилларни кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ. Ушбу афзалликлар Ўзбекистон Республикасининг мева-сабзавот ва узум маҳсулотлари етиштирувчи ва экспорт қилувчи давлат сифатида шаклланишида муҳим ўрин эгаллайди.

Олиб борилган тадқиқот натижалари шуни кўрсатмоқдаки, Ўзбекистонда мева сабзавотчилик ва узумчилик мажмуасидаги рақобат афзалликларига қуйидагиларни киритишимиз мумкин:

- а) табиий иқлим шароитларининг қулайлиги;
- б) мева-сабзавот маҳсулотлари сифат даражасининг юқорилиги;
- в) юқори малакали ишчи кучларининг мавжудлиги;
- г) инновацион ва инфратузилманинг ривожланганлиги ва бошқалар.

Мева-сабзавот ва узум етиштирувчи хўжалик юритувчи субъектларнинг рақобатбардошлигини баҳолаш ушбу хўжалик юритувчи субъектларда етиштирилаётган маҳсулот рақобатбардошлигига кўп жиҳатдан боғлиқ. Етиштирилаётган маҳсулотларнинг ички ва ташқи бозорларда юқори рақобатбардошлиги бу корхонанинг юқори рақобатбардошлигини англатади. Ва аксинча, агар маҳсулот бозордаги рақобатга бардош бера олмаса унда корхона рақобатбардошлиги ҳам паст бўлади.

Шунинг учун ҳам хўжалик юритувчи субъектларнинг рақобатбардошлигини баҳолашда энг аввало маҳсулот рақобатбардошлигини таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ. (1-расм) Ушбу маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини баҳолашни мева-сабзавот узум маҳсулотлари бозори конъюктурасини ўрганишдан бошланади. Маҳсулот ишлаб чиқарувчи рақобатчилар уларнинг брэнд маҳсулоти таъсири тўғрисида маълумотлар йиғиш ва таҳлил қилиш, мева-сабзавот узум маҳсулотларини потенциал сотиб олувчилар истеъмол ҳажми ва уларнинг даромадларини ўрганиш, маҳсулот ва истеъмолчилар бўйича бозорни сегментлаш орқали мева-сабзавот ва узум маҳсулотларига нарх, сифат ва брэнд маҳсулот рақобатбардошлиги бўйича интеграл

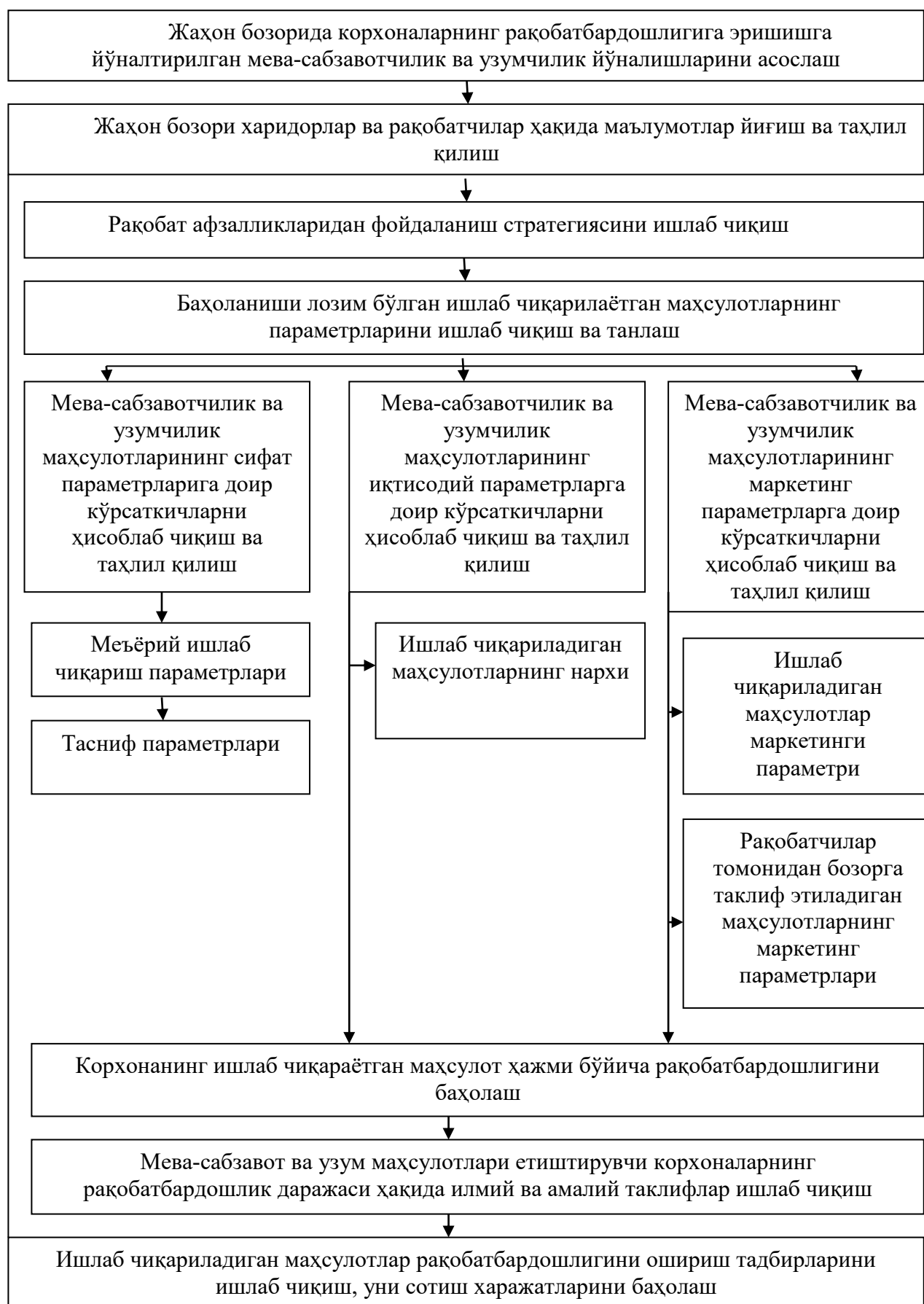

1-Расм Мева-сабзавот ва узум маҳсулотлари бозорининг рақобатбардошлигини баҳолаш таснифи

кўрсаткичлар бўйича ҳисоб-китоб қилиш зарур.

Юқорилардагилардан келиб чиққан ҳолда мева-сабзавот ва узум маҳсулотлари рақобатбардошлигини ошириш чора-тадбирлари йўналишларини белгилаш лозим (2-расм).

Олиб борилган илмий тадқиқотларда Ўзбекистон Республикаси мева-сабзавот ишлаб чиқаришда ва экспортини ташкил қилишда улкан имкониятларга эга. Шу сабабли мамлакатимизда мева-сабзавотчилик ва узумчиликнинг ривожланиш кўйидаги амалий таклифлар ишлаб чиқилди :

2-расм Мева-сабзавот ва узум маҳсулотлари етиштирувчи корхоналарнинг рақобатбардошлик даражаси ва уни ошириш чора-тадбирлари таснифи

- боғдарчиликда ва узумчиликда интенсив усулдаги боғлар етарлича ташкил этиш;
- боғ ва токзорлар яроқсиз ҳолатга келиб қолгани сабабли уларни янги интенсив боғларга алмаштириш орқали иқтисодий самарадорлигини аниқлаш;
- миндақаларда ерлардан самарали фойдаланиш ва ҳосил бермаётган боғ ва токзорларни янгилаш;
- маҳсулот етиштириш, харид қилиш, сақлаш ва қайта ишлаш ҳамда экспорт кластерини ташкил этиш ва қишлоқ хўжалиги кооперация тизимини жорий этиш;
- мева-сабзавотчиликка ихтисослаштирилган фермер хўжаликларини ривожлантириш;
- мева-сабзавотчиликка ихтисослаштирилган фермер хўжаликларида селекция ишларини йўлга қўйиш;
- мева-сабзавотчилик ва узумчиликнинг ривожланиши учун уларнинг экин майдонларини кенгайтириш ҳисобига маҳсулот ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш;
- суғориладиган ҳудудларда мева-сабзавот узум маҳсулотлари етиштириш ҳажмини оширишнинг асосий йўли ҳар бир гектар экин майдонидан интенсивлаш ҳисобига мевали дарахтлар ва узум кўчатларидан олинадиган ҳосилдорликни ошириш;
- мева-сабзавотчилик ва узумчиликда такрор ишлаб чиқариш жараёнларини ташкил қилиш, илғор технологиялар ва нав селекциялаш борасида янги инновацияларни жорий қилиш ва ҳ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 14 мартдаги Мева-сабзавотчилик соҳасида қишлоқ хўжалиги кооперациясини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4239-сонли Қарори
2. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид Давлат дастурини ўрганиш бўйича Илмий услубий рисола Т.2017
3. Тошматов Р.Х. Ўзбекистон ҳудудларида мева-сабзавотчиликни ривожлантириш: методологияси, таҳлил ва прогноз. Монография “LESSON PRESS” 2017 й 124 б

Р.Эргашев, А.Равшанов Основные способы повышения конкурентоспособности фруктово-овощеводства в Узбекистане Аннотация: в данной статье подчеркивается важность выращиваемой в нашей стране плодоовощной и виноградарской продукции. Разработаны рекомендации по стратегии обеспечения конкурентоспособности предприятий плодоовощной отрасли и виноградарства на мировом рынке, механизмы увеличения степени конкурентоспособности предприятий плодоовощной и виноградарской продукции, а также разработаны механизмы оценки конкурентоспособности рынка плодоовощной продукции и виноградарства. Ключевые слова: глобализация, агропромышленный комплекс, диверсификация экономики, рынок плода овощей и виноградарства, экономическая эффективность, конкурентоспособность, спрос и предложение, производство, цена, конкурентный маркетинг, инновационная деятельность, стратегия.	R.Ergashev, A.Ravshanov Main ways to improve competitiveness of fruit and vegetable gardening in Uzbekistan Abstract: The article highlights the importance of fruit and vegetable and grapes grown in the country. Mechanisms for assessing the competitiveness of the fruit and vegetable and grape production, measures to improve the competitiveness of fruit and vegetable and grape production enterprises and strategies for ensuring the competitiveness of these enterprises on the world market have been developed. Keywords: globalization, market, agro-industry complex, diversification of economy, market of vegetable-fruits and grape production, economic efficiency, competitiveness, supply and demand, production, cost, competence, marketing, innovation activity, strategy
--	--

Г.А.Зуфарова – ТДАУ Андижон филиали “Агробизнес ва инвестицион фаолият”

кафедраси, доценти

З.А.Исроилов – мустақил тадқиқотчи

ПАХТАЧИЛИК АГРОКЛАСТЕРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: мақолада кластерларни ташкил этиш ва уни ривожлантириш муаммолари кўриб чиқилган. Тармоқлараро алоқаларни ривожланмаганлиги ҳамда фан билан ишлаб чиқариш орасида ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ва сотиш узвий равишда самарали боғлиқликни йўқлиги пахтачиликда бу муаммони ўрганиш долзарб ҳисобланади.

Калит сўзлар: агрокластер, самарадорлик, барқарорлик, бизнес, рақобатбардош, тармоқлараро алоқа, пахта хом ашё, саноат тармоғи.

Республикада қайта ишловчи корхоналар билан фермер хўжаликларининг узвий боғлиқлигини таъминлаш орқали пахта хом ашёсини чуқур қайта ишлашни ташкил этиш, қишлоқ жойларда енгил саноат тармоғини янада ривожлантириш, маҳсулот сифатини яхшилаш ҳисобига қўшимча қиймат яратиш, тайёр экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмларини кўпайтириш, янги иш ўринларини яратиш мақсадида агрокластер тизимини қўллаш ҳозирги кунда долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Агрокластерларни ташкил этиш зарурияти, тамойиллари, босқичлари, ривожлантириш йўллари ва самарадорлигини баҳолашда кенг қамровли ёндашув талаб этилади. Жумладан, авваламбор, назарий жиҳатдан бир хил гуруҳлар объектларини иқтисодий-географик жойлашувига кўра, кўп ўлчовли статистик жараёнлар жамланмаси таҳлиллари амалга оширилади. Методологик жиҳатдан эса, кластерлар ҳудудий-тармоқ мажмуаси назарияси, тизимли ёндашув, ишлаб чиқаришни ташкил этиш тамойиллари ва иқтисодий ўсиш концепцияларининг ўзаро алоқаларини акс эттиради. Ниҳоят, амалий жиҳатини, кластер иштирокчилари – қишлоқ хўжалиги ва унинг маҳсулотларини қайта ишлаш ва сотиш билан шуғулланувчи хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини ривожлантиришни стратегик бошқаришдан фойдаланиш ва эришилган натижалари ташкил этади.

Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 25 январдаги “Пахта-тўқимачилик ишлаб чиқаришини ташкил этишнинг замонавий шакллари жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 53-сонли ва 2018 йил 31 мартдаги “Пахта-тўқимачилик ишлаб чиқаришлари ва кластерлари фаолиятини ташкил этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 253-сонли қарорлари айнан пахтачилик кластерини ривожлантиришга қаратган бўлиб республиканинг вилоятларида пахтачилик кластерлари ташкил этила бошланди. Агрокластер тизимини жорий этилиши қишлоқ хўжалиги хом ашёсидан тортиб то саноат маҳсулотини тайёр холига келтириши чет эл инвесторларини жалб этишда ҳам муҳим аҳамиятга эгадир. Буни республика Президенти Ш.Мирзиёев қишлоқ хўжалиги ходимлари кунига бағишланган нутқида “...хўжалик юритишнинг агрокластер тизими жорий этилаётгани, илгари эътиборимиздан четда бўлиб келган замонавий иссиқхоналар, балиқчилик, асаларичилик, кизилмия, заъфарон, қалампир, саримсоқпёз, тўқсонбости усулида сабзавот етиштириш, паррандачилик, йилқичилик, томорқа хўжаликлари каби йўналишлар жадал ривожланаётгани туб таркибий ўзгаришларга сабаб бўлмоқда. Буларнинг барчаси қишлоқ хўжалигини маҳаллий ва чет эллик инвесторлар учун тобора жозибали, истиқболли тармоққа айлантирмоқда”¹ таъкидлаб ўтган.

Бу каби омиллар хом ашё манбаларидан фойдаланиш, сотиш бозори, инсон ресурслари, инфратузилмалар, харажатларнинг паст даражаси ва барқарор инвестиция муҳитини ривожланишига ҳам ёрдам беради. Мамлакатда тўқимачилик саноатининг улушини ошириш, нарх ва сифат жаҳатдан маҳаллий маҳсулотлар рақобатбардошлигини таъминловчи юқори технологик ишлаб чиқаришни яратиш, банклар томонидан иккинчи

¹Ш.Мирзиёев. Қишлоқ хўжалиги ходимларига. Халқ сўзи. 2018 й 9 декабр.

даражали банклар томонидан филиалга йўналтирилган инвестициялар ва кредитлар, миллий иқтисодийнинг рақобатбардошлигини ошириш, жаҳон иқтисодиётига ва интеграциялашувини таъминлайди. Дунёнинг турли мамлакатларидаги қишлоқ хўжалигини қўллаб-қувватлаш тажрибасидаги энг яхши тажриба шуни кўрсатадики, кўпчилик мамлакатлар субсидияларини қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришни қўллаб-қувватлашнинг асосий воситаси сифатида қўллайдилар.

Агрокластерлар борасида илмий тадқиқотлар олиб борган иқтисодчи олимлар Ч.Муродов, Ш.Ҳасанов, ва И.Ғаниевларнинг Гарвард Университети профессори, рақобат соҳасида илмий тадқиқотлар олиб борган машҳур олим М.Портернинг АҚШнинг Калифорния узум кластери бўйича олиб борган илмий тадқиқотлари асосида кластернинг аҳамияти ва ҳудудий ривожланишга қўшадиган ҳиссаси ҳақида: –Кластер рақобатга уч йўл билан таъсир кўрсатади: биринчидан, ҳудуддаги корхоналар ишлаб чиқариш унумдорлигини оширади; иккинчидан, келажакда ишлаб чиқариш унумдорлигини ўсишига асос бўладиган инновацияларни йўналиши ва суръатини ҳаракатга келтиради ва учинчидан, кластерни мустаҳкамлайдиган ва кенгайтиришга асос бўладиган янги бизнес соҳаларини вужудга келтиради, деб хулосасини келтирганлар¹. Ўзбекистонда агрокластерларни барпо этишда ривожланган давлатлар тажрибасини ўрганиш ва Ўзбекистон шароитида қўллаш истиқболларини ўрганишни тақозо этади. Бу борада, ўзининг иқтисодий, ташкилий ва институционал жиҳатлари билан Жанубий Корея давлати тажрибаси Ўзбекистон шароитига ўхшашлиги билан ажралиб туради.

Етакчи аграр мамлакатларнинг ривожланишидаги мавжуд тенденциялар таҳлили Ўзбекистоннинг аграр индустриал мажмуасини янада ривожлантириш давлат томонидан қўллаб-қувватланиши самарадорлигини ошириш ва тенг даражада қулайлик яратиш мақсадида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг рақобатбардошлигини оширишга йўналтирилган бўлиши кераклигини агробизнесни ривожлантириш учун шароитлар яратилади.

Қишлоқ хўжалик корхоналари ишлаб чиқариш жараёнини таъминлаш учун катта молиявий маблағ зарур бўлиб, уларни ҳозирги вақтда тўлиқ таъминлаш имкониятига эга эмас. Хатто молиявий ёрдам миқдори ошганда ҳам, бу хўжаликларнинг рентабеллиги ўз-ўзидан ошишига олиб келмайди. Шунинг учун аграр секторда фаолият юритаётган хўжалик субъектларига тармоқ хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда давлат томонидан қўллаб-қувватлаш билан бир қаторда, корхонада молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш ҳамда даромадларни шакллантиришни тўғри ташкил этиш муҳим аҳамиятга эга.

Кластер тизимига ёндашуви эса барча иқтисодий омилларни муайян йўналишда сафарбар қилишда имкон беради. Пахта тўқимачилик мажмуи яратилишининг асосий шарт бугунги кунда ип газлами ва мато ишлаб чиқаришнинг жадал ривожланиши учун рахта ва тўқимачилик саноати учун занжирли алоқани тиклашдан иборат бўлиб, бугунги кунда мамлакатда энг катта рақобатбардош салоҳиятга эга.

Ўзбекистонда қадимдан ривожланиб келган пахтачиликка йўналтирилган қишлоқ хўжалигида кластер усулининг ўзига хос жиҳатларини енгиллаштиради. Саноат ишлаб чиқариши эса молиявий ва технологик инвестицияларнинг тезкор эҳтиёжларига эга бўлади. Пахта тўқимачилик кластерини яратилиши бизнес барқорарликни таъминлашда ҳамда тадбиркорлар ва бўлажак мутахассисларни салоҳиятини эса мунтазам равишда ошириб боришни талаб этади.

Агрокластер тизимини илмий жиҳатдан ўрганиш жараёнида илмий тадқиқотлар ўтказиб керакли хулосаларни бериш билан амалиётда агрокластер тизимида самарадорликка эришиш кўрсаткичлари аниқланади. Ушбу тадқиқот иқтисодий таҳлил

¹Муродов Ч., Ҳасанов Ш., Ғаниев И. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида қайта ишлашни ривожлантиришда агрокластерларни яратилишдаги дастлабки қадамлар.// “Ўзбекистон агросаноат мажмуасининг рақобатбардошлигини ошириш ва экспорт салоҳиятини юксалтириш” мавзусидаги Республика илмий-амалий анжумани маъруза тезислари тўплами, ТДИУ, 2014 йил 30 апрель.

усулларини танлаш пахта тўқимачилик кластерининг рақобатбардошлигини ошириш учун прогнозлашнинг иқтисодий ва математик моделларини ишлаб чиқишдан иборат. Ушбу тенденцияларнинг математик модели ишлаб чиқиш пахта етиштиришдан тортиб то уни қайта ишлаб чиқиш кўрсаткичлари динамикасининг прогнозлашда муаммоларни таҳлил қилишни ҳал қилиш имконини беради. Кластер ёндашуви барча иқтисодий омилларни муайян йўналишда сафарбар қилишга имкон беради. Пахта тўқимачилик мажмуи яратилишининг асосий шарт бугунги кунда ип газлама ва мато ишлаб чиқаришнинг жадал ривожланиши учун пахта ва тўқимачилик саноати учун кластер занжирида оралиқ алоқани тиклашдан иборат бўлиб, бугунги кунда мамлакатда энг катта рақобатбардош салоҳиятга эга. Ўзбекистон аграр индустриал комплекси янада ривожлантириш давлат томонидан қўллаб-қувватлаш самарадорлигини ошириш ва агробизнесни ривожлантириш учун тенг шароитларни яратиш орқали қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг рақобатбардошлигини оширишда йўналтирилган бўлиши керак. Олинган натижалар ушбу масала бўйича мамлакатдаги пахта ва тўқимачилик корхоналарининг рақобатбардошлигини ошириш учун қўлланиши мумкин.

Пахта тўқимачилик мажмуи ривожланиши олдинги моддий техника таъминоти тизимини йўқ қилиш, қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотларининг нархларининг номутаносиблиги, ишлаб чиқариш воситаларини янгилашнинг мумкин эмаслиги, молиявий етишмовчилик, эскирган маблағлар ва ресурсларни талаб қилувчи технологиялар ва бошқалар. Шу жиҳатдан ўрганиш учун алоҳида аҳамиятга эга бўлган, унинг рақобатбардошлигини ошириш, ишлаб чиқаришни бошқаришни энг оқилона тизимини яратиш, корхонани ривожлантириш учун бизнес режани ва пахта тўқимачилик кластерини ривожлантиришнинг инновацион лойиҳасини ишлаб чиқиш. Ишлаб чиқаришни муҳандислик ва маҳсулот сотишда ягона ёндашув ишлаб чиқарувчиларга рақобатбардош устунлик беришга ёрдам беради.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 25-январдаги 53-сонли қарорига мувофиқ Андижон вилояти Қўрғонтепа туманида “Khantex Group” МЧЖ пахтачилик-тўқимачилик кластери негизда амалга оширилмоқда.

Кластерда 4 та йўналиш бўйича ишлар олиб борилмоқда:

1. Пахтани етиштириш, териб олиш бўйича фермерлар билан ишлаш

Қўрғонтепа туманида 8186 гектар (қарорда 9225 гектар) ер майдонида ажратилиб, жами 334та фермер хўжаликлари билан 23868 тонна пахта хом ашёсини етказиб бериш бўйича контрактация шартномалари имзоланди. Жами 21868 тонна пахта хом ашёси қабул қилиб олинди бу режага нисбатан 90,8 фоиз бажарилди.

2. “Khantex Agro Servis” МЧЖ (агротехник хизматлар кўрсатиш.

Туманда мавжуд агротехника базасининг жисмонан ва маънан эскирганлигини инобатга олиб кластер лойиҳаси доирасида “Khantex Agro Servis” МЧЖ ташкил этилди. Корхонанинг асосий вазифаси фермерларга агротехник хизматларни энг сўнгги русумдаги трактор ва мосламалар орқали тез ва сифатли тарзда амалга оширишдан иборат.

3. “Khantex Cotton” МЧЖ (пахтани дастлабки қайта ишлаш

Қўрғонтепа туманида энг замонавий дастгоҳлар билан жиҳозланган “Khantex Cotton” пахта тозалаш корхонасини ташкил этиш лойиҳаси амалга оширилмоқда.

4. “Khantex Group” МЧЖ (пахта толасини чуқур қайта ишлаш.

Пахта толаси “Khantex Group” МЧЖда тўлиқ қайта ишланади. Корхонада йилига 10,4 минг тонна пахта толаси тўлиқ қайта ишланиб, 9,4 минг тонна ип-калава, 2,1 минг тонна трикотаж мато, 4 млн.п.м. газламалар ва 10,0 млн. дона тайёр тикув трикотаж маҳсулотлар ишлаб чиқарилади.

Лойиҳанинг аҳамияти шундаки, бунинг натижасида агрокластер занжирини ишлаб чиқиб, қишлоқ хўжалиги тармоғида кластерни ривожлантиришда аҳамиятли ҳисобланади.

Натижада “Агро кластер” лойиҳаси бўйича келгусида мутахассислар қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ва қайта ишлаб тайёр маҳсулот бўлгунга қадар занжирли боғлиқликни узлуксиз жараён сифатида ишлата билади.

Хулоса қилиб айтганда, юқоридаги фикр мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда куйидагиларни таклиф этамиз:

Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги тадбиркорлари фаолиятини ўрганиш;

қишлоқ хўжалигини ҳудудий меъёрларини аниқлиш;

қишлоқ хўжалиги соҳасида хусусий тадбиркорликнинг барқарорлиги даражасини аниқлаш;

унинг асосида муаммолар туркумини шакллантириб уларга ечим топиш;

Олий таълим муассасаси томонидан амалга оширилиши зарур бўлган дастурлар ишлаб чиқиш.

Г.Зуфарова, З.Исроилов	G.Zufarova, Z.Isroilov
Вопросы развитие хлопкового агрокластера Аннотация: в статье рассматриваются актуальные проблемы развития и формирования кластеров. В хлопководстве эта проблема особенно важна из-за неразвитости межотраслевых взаимодействий и отсутствия эффективных связей между наукой, производством, переработкой и сбытом. Ключевые слова: агрокластер, эффективность, стабильность, бизнес, межотраслевая связь, конкурентоспособность, хлопок-сырец, промышленная отрасль	The development of cotton agrocluster Abstract: The article deals with current problems of development and the formation of clusters. In cotton production, this problem is especially important because of the underdevelopment of inter-sectoral interactions and the lack of effective links between science, production, processing and marketing. Keywords: agrocluster, efficiency, stability, business, interdisciplinary communication, competitiveness, raw cotton, industry

А.С.Тагаев– СамВМИ ассистенти,
Ш.Х.Нурманов – СамВМИ ассистенти

САМАРҚАНД ВИЛОЯТИДА МЕВА ЕТИШТИРИШ ҲОЛАТИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛИ

Аннотация: Самарқанд вилоятида мевачилик соҳасини ривожланиш динамикаси, соҳада эришилган натижаларнинг статистик кўрсаткичлари, соҳанинг ўзига хос жиҳатлари ҳамда мевачилик соҳасини устувор ривожлантиришнинг асосий йўналишлари тадқиқ қилинган. Мақолада мевачилик маҳсулотлари етиштиришни янада кўпайтириш юзасидан аниқланган муаммоларни ҳал қилиш йўллари юзасидан амалий тавсия ва таклифлар келтирилган. Калит сўзлар: мевачилик, қишлоқ хўжалиги, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, фермер хўжаликлари, статистик кўрсаткичлар, иқтисодий фаолият, модернизация, иқтисодий ривожлантириш.

Самарқанд вилояти мевачилигида аҳолининг мева маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини имкон даражасида қондириш ва унинг ҳавфсизлигини таъминлаш муҳим рол ўйнайди. Вилоятнинг озиқ-овқат ҳавфсизлигини таъминлаш борасидаги сиёсатида маҳсулотларни асосан ўзининг қишлоқ хўжалиги ва саноати асосида ишлаб чиқаришни ва ички бозорларда сотишни ривожлантиришга ҳамда хорижий давлатларга экспорт қилишни мақсад қилиб қўйган. Аҳолини сифатли мева маҳсулотлари билан таъминлаш муҳим аҳамиятли ижтимоий-иқтисодий вазифалар жумласидандир. Ҳозирги вақтда бу масала республикамизда устувор йўналишлардан бири ҳисобланади.

Мева етиштириш бўйича Самарқанд вилоятида амалга оширилган улкан ислохатлар қишлоқ хўжалигини тубдан диверсификация қилиш имконини берди. Бунда “Ўзбекистон Республикаси мева-сабзавотчиликни жадал ривожлантиришга доир

кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Миромонович Мирзиёевнинг Фармони муҳим аҳамиятга эгадир.

Кейинги йилларда республикада мевачиликни кенг қўламда ривожлантиришга давлат томонидан алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан Самарқанд вилоятида олиб борилган сабз-ҳаракатлари натижасида сўнгги йилларда илғор хорижий тажрибалар асосида интенсив усулда боғлар барпо этиш, иссиқхоналар ташкил этиш, мава маҳсулотларини етиштириш учун ҳосилдорлиги юқори бўлган кўчатлар билан таъминлаш, етиштирилган мева маҳсулотларини замонвий музлатгичларда сақлаш, уларни қайта ишлаш ва қадоқлаш борасида улкан ишлар амалга оширилмоқда. Шу билан бир қаторда мевачилик соҳасини юқори суратлар билан ривожлантириш, вилоятимиз экспорт салоҳиятини янада юксалтириш ҳамда қишлоқ хўжалиги корхоналарининг молиявий барқарорлигини ошириш мақсадида банк муассасалари инвестиция маблағлари муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу борада банк муассасалари томонидан қишлоқ хўжалиги корхоналари, деҳқон ва фермер хўжаликларида қуйидаги мақсадлар учун имтиёзли кредитлар бериш белгилаб қўйилган. Жумладан,

- интенсив боғлар барпо этиш ва кўчатлар сотиб олиш;
- томчилатиб суғориш тизимини жорий қилиш;
- эски токзорларни янгилаб янги токзорларни барпо этиш;
- мева-сабзавот маҳсулотларини сақлаш учун совуқхоналар ва музлаткичлар барпо этиш ва бошқалар.

Қишлоқ хўжалигида яратилаётган бундай кенг имкониятлар мевачилик тармоғининг янада юксалиши, деҳқон ва фермер хўжаликларининг молиявий жиҳатдан мустақамланиши билан биргаликда юртимизда мўл-кўлчилик янада ортишини таъминлайди.

Самарқанд вилоятида мева маҳсулотлари етиштириш ҳолатининг иқтисодий таҳлилини 1-жадвал маълумотлари асосида кўриб чиқамиз.

Самарқанд вилоятида мева етиштириш ҳолатининг иқтисодий таҳлили.

1-жадвал.

№	Кўрсаткичлар	Йиллар			2017 йил 2015 йилга нисбатан ўзгариши, (+,-)
		2015	2016	2017	
1	Ялпи ҳосил, (тонна)	375046	413302	483261	108215
2	Экин майдони (га)	33781	25215	25215	-8566
3	Жами харажат, (млн. сўм)	287279	244445	254632	-32647
4	Жами даромад, (млн. сўм)	381292	324616	353548	-27744
5	Фойда, (млн. сўм)	94014	80171	98916	4902

1-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики истикболли даврларда вилоятнинг ҳар томонлама ривожланишига катта эътибор қаратилганлиги ва ишлаб чиқаришда юқори самараларга эришганлигини кўриш мумкин. Жумладан, Самарқанд вилояти мевачилигида 2017 йил 2015 йилга нисбатан мева экин майдони 8566 га, жами харажат 32647 млн. сўмга, жами даромад 27744 млн. сўмга камайишига қарамай вилоят бўйича мевачиликдан олган фойда 4902 млн. сўмга ошган. Бунда ҳосилдорликнинг ўсиши фойданинг ошишига сабаб бўлган.

Ўтган йилларда устувор йўналиш сифатида мевачиликка ихтисослашган фермер хўжаликларини ривожланишига алоҳида эътибор берилаётганлиги, унинг натижасида уларнинг иқтисодий самарадорлиги ижобий томонга жиддий ўзгарди. Келгусида қишлоқ хўжалигида ислохотларни жадаллаштириш ҳамда фермер хўжаликлари фаолиятини янада такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари сифатида қишлоқ хўжалигидаги ишлаб чиқариш харажатларидан самарали фойдаланиш ва меҳнат унумдорлигини ошириш мақсадга мувофиқдир. Шу билан бирга мевачилик маҳсулотлари етиштиришни янада оширишда сув ресурслари билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш зарур, чунки сув

ресурслари мевачилик соҳасини ривожлантиришда алоҳида ўринни эгаллайди. Бунинг учун эса фермер хўжаликларида сувдан тежамли фойдаланиладиган технологияларини жорий этиш ва уларни самарали қўллаш, шунингдек, мевачилик экинларини сув ресурсларини талаб қилишига қараб, уларни оптимал жойлаштириш зарур. Вилоятда мевачилик тармоғини модернизациялаш ҳамда тармоқнинг жаҳон озиқ-овқат бозорларига интеграциялашуви борасида амалга оширилаётган чора-тадбирлар тармоқни барқарор суръатлар билан ривожлантиришга, унинг рақобатбардошлигини таъминлашга ҳамда аграр ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Самарқанд вилоятида мевачилик соҳасини янада ривожлантириш ушбу соҳада фаолият юритаётган фермер хўжаликларига имтиёзлар бериш, мевани қата ишловчи агрофирмалар фаолиятини янада ривожлантириш вилоят иқтисодиётини барқарор ўсишига хизмат қилади. Олиб борилаётган ислохотлар натижасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш ҳажми ортаётгани, уларни сақлаш инфратузилмаси ривожланаётгани, қайта ишлаш саноати такомиллашаётгани халқимиз дастурхони тўқинлиги манбаи бўлиб ҳисобланади.

Мева етиштириш ҳолатининг иқтисодий самарадорлигини ошириш учун бир қатор омиллардан фойдаланиш лозим. Жумладан:

1. Ихтисослашган фермер хўжаликларини ташкил этиш
2. Мевачилик маҳсулотларининг рақобатбардошлигини таъминлаш
3. Ишлаб чиқариш харажатларидан самарали фойдаланиш каби омиллардан оқилона фойдаланиш зарур.

Юкорида келтирилган омиллардан тўғри фойдаланиш қишлоқ хўжалигида мева етиштиришнинг ривожланишига, мамлакатимиз иқтисодиётининг барқарор ўсишини, унинг рақобатбардошлигига мустаҳкамланиши натижасида аҳолининг ҳаёт сифати ва даражасининг кўтарилишини таъминлайди. Шу билан бирга қишлоқ хўжалигида мевачилик соҳасининг риволанишига ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикаси мева-сабзавотчиликни жадал ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” фармони Тошкент шаҳри, 2018 йил 29 март
2. Самарқанд вилоятининг статистик ахборотномаси. 2017 йил

А.С.Тагаев, Ш.Х.Нурманов Экономический анализ производства фруктов в Самаркандской области Аннотация: в статье рассмотрены динамика развития сферы фруктово-ягодного производства в Самаркандской области, статистические показатели достигнутых в отрасли результатов, особенности отрасли и основные направления приоритетного развития сферы плодово-овощной промышленности. В ней приводятся практические рекомендации и предложения по решению выявленных проблем по увеличению производства плодовоовощной продукции. Ключевые слова: сельское хозяйство, сельско-хозяйственная продукция, фермерские хозяйства, статистические показатели, хозяйственная деятельность, модернизация, экономическое развитие.	A.Tagayev, Sh.Nurmanov Economic analysis of the condition of fruit production in Samarkand region Abstract: The dynamics of development of the sphere of fruit and berry production in Samarkand region, statistical indicators of results achieved in the industry, peculiarities of the industry and the main directions of priority development of the sphere of fruit and vegetable were examined. The article provides practical recommendations and suggestions on how to address identified problems for increasing the production of fruit and vegetable products. Keywords: agriculture, agricultural products, farms, statistical indicators, economic activity, modernization, economic development.
---	---

ИННОВАЦИЯ

Б.Ф. Азимов – Бухоро муҳандислик-технология институти доценти, и.ф.н.,

ИСПАНИЯДА ИННОВАЦИЯЛАРНИ ҚўЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ СОҲАСИДАГИ ИЛҒОР ТАЖРИБАЛАР

Аннотация: Мақолада инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлаш хизматлари ва инновацион инфраструктуранинг мамлакат тараққиётини таъминлашда тутган ўрни ва аҳамияти ёритилган. Ўзбекистонда инновацияларга хизмат кўрсатиш инфраструктурасини ривожлантиришда Испания мамлакатининг илғор тажрибаларидан фойдаланиш зарурлиги таклиф қилинган.

Калит сўзлар: Инновация, инновацион жараён, илмий-тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишлари, инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлаш хизматлари, инновацион инфраструктура.

Мамлакатимизда самарали бозор механизмнинг амал қилиши учун шарт-шароитлар яратиш, рақобат муҳитини қўллаб-қувватлаш, янги товарлар, материаллар ва технологияларни яратиш, уларни ишлаб чиқаришни ўзлаштириш, тарқатишни таъминлайдиган кенг қўламдаги инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлаш энг муҳим ва устувор йўналишлар сирасига киради. Янги шароитларда инновацион фаолликни рағбатлантириш шак-шубҳасиз бозор субъектлари фаолияти самарадорлигининг ошишига, бунинг эвазига мамлакатнинг иқтисодий юксалишига ҳам ўзининг ижобий таъсирини кўрсатади. Охириги йилларда юз бераётган ўзгаришлар шуни кўрсатиб турибдики, Ўзбекистон иқтисодиётида инновацион жараёнларни қўллаб-қувватлаш соҳасида амалга оширилаётган ишлар ва ҳатти-ҳаракатларнинг қўлами шунчалик кенг ва суръати шунчалик тезки, бу ўзгаришларни бирор мезон ёки ўлчамлар билан ифодалаш ниҳоятда мушкул вазифа.

Республикаимизда кейинги йилларда инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлаш, фан-таълим ва ишлаб чиқариш орасидаги яқинликни таъминлаш борасида бир қатор ишлар қилинди. Бу борада 2019 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегияси ишлаб чиқилиб, ҳаётга татбиқ этилмоқда. Ўзбекистон Президентининг “Тадбиркорлик ва инновациялар соҳасидаги лойиҳаларни молиялаштириш механизмларини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармонлари, “Иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларига инновацияларни жорий этиш механизмларини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги, “Илмий ва инновацион фаолиятни интеграция қилиш тизими самарадорлигини оширишга доир чора-тадбирлар тўғрисида”ги, “Илмий-тадқиқот муассасаларининг инфратузилмасини янада мустаҳкамлаш ва инновацион фаолиятини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, “Инновацион ғоялар, технологиялар ва лойиҳаларни амалий жорий қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, “Фаол тадбиркорлик ва инновацион фаолиятни ривожлантириш учун шарт-шароитларни яратиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Илмий-инновацион ишланма ва технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишнинг самарали механизмларини яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, “Инновацион фаолиятни янада қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорлари, соҳага тааллуқли вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларнинг кўп сонли буйруқлари, қарорлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорлари, 2018 йилга “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили” деб ном берилиши фикримиз далилидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 ва 2018 йиллардаги Олий Мажлисга Мурожаатномаларида келгусида илмий тадқиқот ва инновацион фаолиятни ривожлантириш, бунинг учун зарур молиявий ресурсларни сафарбар этиш, ушбу жараёнда иқтидорли ёшлар иштирокини, ижодий ғоя ва ишланмаларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, олий таълим муассасаларида илмий салоҳиятни янада ошириш, илмий ва илмий-педагог кадрлар тайёрлаш қўламини кенгайтириш, ҳар бир

ишлаб чиқариш соҳасида тармоқ илмий-тадқиқот муассасалари, конструкторлик бюрolari, тажриба-ишлаб чиқариш ва инновацион марказлар бўлиши мақсадга мувофиқлиги, мамлакатимизга инвестицияларни фақатгина иқтисодий тармоқларига эмас, балки илмий ишланмалар “ноу-хау”лар соҳасига ҳам кенг жалб қилишимиз кераклиги устувор вазифалар эканлиги такрор ва такрор таъкидлаб ўтган эди¹.

Инновацияларни қўллаб-қувватлаш соҳасида эришилган ютуқлар билан биргаликда ҳал этилиши керак бўлган муаммолар, ечимини кутиб ётган масалалар, фойдаланилмаган имкониятлар ҳам талайгина:

- авваламбор, мамлакатимизда инновация фаолиятининг ривожланиш даражаси ҳали ҳам халқаро миқёсдаги рақобатга бардошли эмас, масалан Глобал инновацион индексида умуман ўз ўрнимизга эга эмасмиз;
- Жаҳон ривожланиш кўрсаткичлари (World Development Indicators-WDI) да келтирилишича, Ялпи Ички Маҳсулотга нисбатан илмий-тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишлари (ИТваТКИ)га сарфланадиган маблағ кўрсаткичи (атиғи 0.2 %) бўйича 155 давлат ичида 51 ўринда қайд этилган бўлсак, рейтингдаги дастлабки мамлакатлардан 20-30 барабарлаб кам эканлиги кўзга ташланмоқда;
- ИТваТКИга сарфланган маблағларнинг самарадорлиги нуқтаи-назаридан ҳам рейтинг кўрсаткичлари ижобий ҳолатда эмас. Масалан, физика, кимё, биология, математика, клиник медицина, биотехнологиялар, муҳандислик иши ва технологиялар, ер ва коинот тўғрисидаги фанлар соҳаларида эълон қилинган мақолалар бўйича 95-ўринни эгаллаб турибмиз. Патентларга аризалар топшириш бўйича 48-ўринни, янги товар белгиларини рўйхатдан ўтказиш бўйича 117 мамлакат ичида 67-ўриндамиз, ҳар миллион кишига тўғри келувчи ИТваТКИ соҳасидаги тадқиқотчилар сони 496 киши бўлиб, худди шу рейтингда 50-ўринда эканмиз (1-ўриндаги Данияда 7515 киши). Ҳар миллион кишига тўғри келувчи ИТваТКИ соҳасидаги мутахассис-техниклар сони 46 киши ва рейтингда 51 ўринда эканмиз (1-ўриндаги Люксембург давлатида 3285 киши). Юқори технологияли маҳсулотлар экспортида ҳам (1038 млн.АҚШ доллари) Украина, Хорватия каби давлатлар билан бирга 50-52-ўринларни бўлишиб турибмиз². Ўзбекистон экспорти таркибида юқори технологияли товарлар улуши бўйича рейтингдаги ўрнимизга ҳам ҳавас қилиб бўлмайди.

Бизнинг фикримизча, халқаро майдонда Ўзбекистон инновацион фаолиятининг рақобатда кам бардошли эканлигининг асосий сабаби ушбу соҳада давлат секторининг улуши ҳалиям юқори эканлигидир. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитасининг маълумотларига қараганда ИТваТКИ учун маблағларнинг 40.6 фоизи давлат секторида, 39.4 фоизи тадбиркорлик орқали, 18.7 фоизи олий таълим муассасалари орқали ва атиғи 1.2 фоизи нотижорат ташкилотлари орқали сарфланар экан³. Соҳада банд бўлганлар улуши ҳам қарийб шундай нисбатларни такрорламаоқда. Ўзбекистондаги йирик бизнесда ҳиссадорлик кўринишидаги давлат улушининг юқорилиги, фақат санокли ОТМларнинг нодавлат мулк шаклига эга эканлигини инобатга оладиган бўлсак нодавлат нотижорат секторининг инновацион фаолиятдаги иштирокини тасаввур қилиш мумкин. ИТваТКИ га хорижий манбалардан молиялаштириш улушининг 1 %га етмаслиги муаммоларни янада чуқурлаштирмоқда.

Иккинчи сабаб бизда инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлашнинг классик усулига садоқатимизни сақлаб қолганлигимиз, яъни инновацион фаолиятга шарт-шароит яратиб берувчи хизматларни, инфратузилмани эмас, балки зўр бериб илм-фаннинг фундаментал, амалий тадқиқотларини кўпроқ молиялаштириш амалиёти туфайли ОТМда, ФА илмий-текшириш институтларида ва илмий-тадқиқот муассасаларида яратилган янгиликлар, ишланмаларнинг бизнесга, ишлаб чиқаришга кўчиши қийин

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 ва 2018 йиллардаги Олий Мажлисга Мурожаатномалари, <https://president.uz> сайтидан

²Энг йирик маълумотлар базаси - <https://knoema.com> сайти

³ЎЗР Давлат статистика қўмитаси расмий сайти - <https://stat.uz> сайти

кечмоқда, ОТМда олиб борилаётган илмий-тадқиқот йўналишлари амалиёт талабларини тўла ўзида акс эттирмайди.

Бизнингча, фан, таълим ва ишлаб чиқаришни, шунингдек илм-фан тармоқларининг ўзини ҳам чуқур интеграциялаш, янги технологияларни қўллаш билан боғлиқ таваккалчиликнинг аксарият қисми бизнес вакиллари зиммасида қолиб кетмаслиги, инновация жараёнининг барча босқичларини молиялаштириш бозорининг юқори даражада диверсификациялаштириш, инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлашга масъул бўлган инновацион инфраструктурада бошқаришнинг замонавий тамойиллари қўлланилишига эришиш каби масалаларни осонроқ ечиш учун бу соҳада илғор бўлган мамлакатлар тажрибаларига мурожаат қилишимиз даркор¹.

Испанияда инновацияларни қўллаб-қувватлаш соҳасидаги тажрибаларда 2014 йилнинг 23 январидан бошлаб ишлаб келаётган EU STARTUP ACCELERATORи муҳим аҳамият касб этади. Бу лойиҳага мувофиқ 35 ёшгача бўлган ёш испанлар АКТ, туризм, қайта тикланувчи энергия, сув, соғлиқни сақлаш ва атроф-муҳит муҳофазаси соҳаларида юқори технологияли ўз start-up ларини Horizon 2020 дастури доирасидаги бир миллион еврогача бўлган молиявий таъминот билан иш бошлашга тайёр ҳолга келтириш имкониятига эга бўладилар. Шунингдек, улар микрокредитлаш ёки қайта молиялаштиришнинг бошқа шакллари, масалан Европа Бизнес Ангеллари Тармоғи (EBAN-European Business Angels Network)² каби хусусий инвесторларнинг имтиёзли молиялаштиришга яқин келадилар. EU Startup Accelerator Европа Иттифоқига, Брюсселга таянган биринчи Испания акселераторидир. Акселераторнинг асосий мақсади юқори технологияли start-up ларни Европа Иттифоқи томонидан бериладиган грантлар даражасида муваффақиятли расмийлаштиришга, ўзларининг start-up ларини амалга ошириш ва тезлаштиришга ўргатишдир³.

PIDI Network деб номланувчи тизим тажрибалари ҳам муҳим аҳамиятли ҳисобланади. PIDI бу „CDTI - Саноат ва Технологик Ривожлантириш Маркази (яъни Centro para el Desarrollo Tecnológico e Industrial)“ воситаси ва Испания Иқтисодиёт ва Рақобат вазирлигига қарашли давлат органи ҳисобланиб бош мақсади: компаниялар ва тадбиркорларга илмий-тадқиқот, тажриба конструкторлик ва инновациялар учун ҳар қандай даражадаги - маҳаллий, ҳудудий, миллий ва Европа даражасидаги давлат бошқаруви органларидан келадиган ижтимоий маблағларни олишларига ахборот ва маслаҳат хизматларини кўрсатиш бўлиб ҳисобланади. Ушбу лойиҳани бир вақтнинг ўзида хусусий сектордан 10 та йирик ва ўрта компаниялар, таълим соҳасидан Аликанте Университети, илмий тадқиқот соҳасидан 51 та муассаса, инновацион инфраструктурадан 79 та муассаса ва 7 та ҳукумат вакиллари қўллаб-қувватлашади⁴.

CIDE Network / STA 2.0 деб номланувчи тизим ҳам Испания ва Португалиянинг Канар ороллари, Мадеира, Азор оролларида инновацияларни қўллаб-қувватлашнинг мисолидир⁵. CIDE Network Канариа ороллари кичик ва ўрта бизнесни тадбиркорларнинг Илмий-Тадқиқот ва Тажриба-Конструкторлик Ишлари (ИТваТКИ) ҳамда инновацион фаолиятини ошириш орқали, айниқса яратилган билимлар ва технологиялардан минтақада, шунингдек кўшни Португалиянинг тегишли минтақаларида фойдаланиш орқали яхшилашга кўмаклашиш мақсадини кўзловчи лойиҳадир. Ушбу мақсадга эришиш учун ҳамкор ҳудудларда (Мадеира, Азор ороллари, Канариа ороллари) кичик ва ўрта корхоналари учун илғор технология хизматларига талаб ва бозорларни аниқлаш, корхоналарнинг, айниқса кичик ва ўрта корхоналарининг рақобатбардошлигини қўллаб-қувватлаш учун янги махсус технологик хизматлар тўпламини лойиҳалаштириш, мутахассисларни Интерфейслар воситасида илғор технологик хизматлар билан

¹“Ўзбекистонда олий таълим тизимини ислоҳ қилиш” (Towards the Modernisation of Higher Education Institutions in Uzbekistan-MATcHES) лойиҳаси, <http://matches-bmti.uz> сайти

²<http://www.eban.org> сайти

³<http://www.finnovaregio.org/currentprojects/eu-startup-accelerator> сайти

⁴<https://www.cdti.es> сайти

⁵<http://www.sta.itccanarias.org> сайти

таъминлашнинг янги имкониятларига эришишга ўргатиш ва ижтимоий муносабатларни ўрнатишга ёрдамлашиш, ҳамкор ҳудудлардаги кичик ва ўрта корхоналари учун хизматлар таъминотининг илғор тажрибасини амалга ошириш ва натижаларни баҳолаш, мувофиқлаштириш ва лойиҳа натижаларини тарқатиш, шу жумладан, инновацион сиёсатнинг янги ҳаракатларини тайёрлашни енгиллаштириш учун ҳукуматга ҳисоботлар тайёрлаш каби оралиқ вазифалар ҳам белгилаб олинган.

Лойиҳани амалга оширишга етакчи координаторлар сифатида нодавлат секторидан Las Palmas Университети жамғармаси (University Foundation of LasPalmas – FULP), Канариа ороллари Технология институти ҳамда маҳаллий ҳукумат томонидан ACIISI (Agencia Canaria de Investigación, Innovación y Sociedad de la Información) - Канариа илмий-тадқиқот, инновация ва ахборот уюшмаси агентлиги фаол иштирок этади¹.

Хулоса қилиб шуни айтиб ўтиш жоизки, Ўзбекистонда янгиликлар ва инновацияларни қўллаб-қувватлаш тажрибалари гарчи миллий хусусият касб этса-да, бу соҳада илғор бўлган биз юқорида келтириб ўтган Испания мамлакатадаги инновацияларни қўллаб-қувватлаш соҳасидаги ютуқларни ўзлаштириш, уларни ички шарт-шароитларга мослаштириш бизни кўзланган манзилларга янада тезроқ ва нуқсонларсиз етиб боришимизга қўмаклашади, деган фикрдамиз.

Б.Азимов Передовой опыт Испании в сфере поддержки инноваций	B.Azimov Best practices in field of innovation support in Spain
Аннотация: В статье изложены роль и значение услуг по поддержке инноваций и инновационной инфраструктуры для поощрения развития страны. Предложено использовать передовой опыт Испании для развития инновационных услуг и инновационной инфраструктуры в Узбекистане. Ключевые слова: Инновации, инновационный процесс, научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, службы поддержки инноваций, инновационная инфраструктура.	Abstract: The article outlines the role and importance of innovation support services and innovation infrastructure in maintaining the development of the country. Has suggested using best practices from Spain for developing of innovation services and innovation infrastructure in Uzbekistan. Keywords: Innovation, innovation process, research and development, innovation support services, innovation infrastructure.

Н.А.Камилова – к.э.н., доцент СамИЭС
Л.Н.Халикова -к.э.н., доцент СамИЭС

О НЕОБХОДИМОСТИ ПЕРЕХОДА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН К ИННОВАЦИОННОМУ РАЗВИТИЮ

Аннотация: в статье отмечается, что в Узбекистане последовательно реализуются меры, направленные на сокращение участия государства в экономике страны, на развитие частного предпринимательства, на переход к инновационному развитию. Однако, несмотря на принимаемые меры, роль государства в экономике продолжает оставаться достаточно высокой. В связи с этим, в статье анализируется негативное воздействие государственного участия на формирование рыночной цены спроса и предложения, рыночные принципы кредитования, частное инвестирование бизнеса, приток прямых иностранных инвестиций и др. Ключевые слова: инновационное развитие, государственное участие, иностранные инвестиции, инвестирование бизнеса, малый бизнес, частное предпринимательство, человеческий фактор.
--

В Узбекистане последовательно реализуются меры, направленные на сокращение участия государства в экономике страны, на развитие частного предпринимательства, на переход к инновационному развитию. В числе наиболее важных для развития бизнеса мер, принятых в течение последнего времени, можно назвать следующие.

¹<http://www.redcide.es> ва <http://www.sta.itccanarias.org> сайтлари

С 1 января 2017 года отменены все виды внеплановых проверок деятельности субъектов предпринимательства. Вместе с тем, Указом Президента Республики Узбекистан с января 2018 года объявлен мораторий на 2 годана проведение проверок финансово-хозяйственной деятельности субъектов предпринимательства. Указом Президента Республики Узбекистан с 1 июня 2018 года отменено 6 видов лицензий и разрешительных документов в сфере предпринимательской деятельности, в том числе путём объединения 38 лицензий и разрешений в 17 видов, сокращаются сроки оформления 15 лицензий и 10 документов разрешительного характера. Создан Государственный фонд поддержки развития предпринимательской деятельности, обеспечивающий оказание финансового содействия субъектам предпринимательства за счёт внедрения новых инструментов государственной поддержки. Упрощён механизм выделения микрокредитов вновь зарегистрированным индивидуальным предпринимателям и субъектам семейного предпринимательства без образования юридического лица.

Однако, несмотря на принимаемые меры, роль государства в экономике продолжает оставаться достаточно высокой. Это негативно сказывается на расширении действия рыночных стимулов: формирования рыночной цены спроса и предложения, рыночные принципы кредитования, частное инвестирование бизнеса, приток прямых иностранных инвестиций и др.

Если обратиться к сектору реальной экономики, то можно заметить, что в общем объёме производства промышленной продукции и потребительских товаров 47,3 % приходится на предприятия с долевым участием государства. О невысокой эффективности их деятельности свидетельствуют данные об убытках в отраслях экономики. Наибольшие убытки по данным за 2017 год отмечены у следующих хозяйствующих субъектов с долевым государственным участием: ХК «Узбеккозиковкатхолдинг» - 1058 млрд. сумов или 11,8% от всех убытков, АО «Узбекнефтегаз» - 592,4 млрд. сумов (6,6% от всех убытков), АО «Узкимёсаноат» - 229 млрд. сумов (2,6 % убытков).¹

Продолжает сохраняться высокий уровень прекращения деятельности существующих субъектов хозяйствования. По данным Госкомстата в 2017 году было создано 38,1 тыс. субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства, а число неработающих и ликвидированных предприятий составило 34,6 тысячи. При этом, по данным Государственного налогового комитета по состоянию на 1 января 2018 года количество неработающих субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства достигло около 55 тысяч. Основными причинами снижения активности или прекращения своей деятельности субъектами МБЧП являются следующие: нехватка оборотных средств (38%), невозможность получения банковского кредита для начального капитала (20%), недостаток залогового обеспечения (18,2%), нехватка сырьевых материалов (6,5%), несвоевременное выделение земли под строительство (2%), финансовые штрафы (5%), возбуждение уголовных дел на руководителей предприятий (6,5%) и др.²

Общая налоговая нагрузка для субъектов предпринимательства на фонд оплаты труда всё ещё остаётся достаточно высокой. В частности, для крупных предприятий нагрузка на фонд оплаты труда составляет более 40%, а для малого бизнеса – около 30%. В результате система налогообложения не стимулирует расширение деятельности малых предприятий и их укрупнение из-за резкой дифференциации налоговой нагрузки между субъектами малого предпринимательства и крупными предприятиями в 2-4 раза в зависимости от отрасли, вследствие чего на определённом этапе развития малые предприятия предпочитают искусственно дробиться, чтобы не перейти в разряд крупных предприятий.

Несовершенство организационно-правовой основы взаимоотношений субъектов МБЧП с банками республики. В частности, по итогам проведённого социологического опроса Минэкономики среди субъектов предпринимательства выяснилось, что 50%

¹www.uza.uz.

²www.Сведения Государственного комитета по статистике Республики Узбекистан.

респондентов указали на наличие жёстких условий, установленных банками при получении кредитов, наличие высоких процентных ставок, краткосрочность кредитов. В результате сформировавшегося административно-правового механизма вновь создаваемый предприниматель теряет около 40% от общей суммы кредитных средств: 20% - кредитная ставка банка и в среднем 20% - дополнительные расходы, связанные с обналичиванием денежных средств.

До недавнего времени вопрос о переходе к инновационному развитию узбекской экономики практически не поднимался. В последнее время в этом направлении удалось сделать не мало. Однако в ракурсе того, как динамично продвигается инновационное развитие во многих других странах, необходимо форсировать движение в этом направлении. Для этого является актуальным принятие следующих мер, устраняющих имеющиеся место негативные факторы, которые препятствуют инновационному развитию.

Необходимо разработать комплекс мер по увеличению доли инноваций в узбекской экономике. На конец 2017 года лишь 0,3% действующих предприятий и организаций внедряли инновации. В развитых странах это доля находится на уровне 20-30%. Доля наукоёмкой продукции Узбекистана на мировом рынке является очень низкой. Если, остановиться на опыте зарубежных стран, то можно сказать, что доля инновационного продукта в Японии составляет 11%, Сингапура – 7%, Южной Кореи – 4%, Китая – 2%. Для более динамичного развития инноваций в Узбекистане необходимо добиться решения следующих проблем.

Во-первых, скорректировать уровень налогов на квалифицированный труд. Прогрессивная шкала подоходного налога выстроена таким образом, что с ростом дохода наёмных работников максимальная ставка подоходного налога достигается при сравнительно невысоком уровне дохода. Практически любой специалист с высшим образованием при работе на полной ставке должен платить подоходный налог по максимальной ставке. По заниженной ставке налоги платят обычно низкоквалифицированные работники со средним образованием или неквалифицированные рабочие.

Во-вторых, задействовать эффект масштаба производства. Поскольку нет понятия «среднее предприятие» в классификаторе предприятий по их размеру, расширение малого предприятия до крупного предприятия приводит к разному скачку налогового бремени. Например, некоторые предприятия не могут расшириться из-за того, что они не будут считаться малым предприятием, если их штат превысит 25 человек. Это препятствует формированию достаточно крупных компаний, которые имели бы возможность вкладываться в инновации.

В-третьих, снизить цену кредитных ресурсов. Согласно результатам опроса Минэкономики 2017 года, росту инвестиций мешает дороговизна кредитных ресурсов. В частности, представители бизнеса указывают на высокие размеры комиссионных вознаграждений по операциям банков. При этом также необходимо покрывать расходы за страхование и оценку залогового обеспечения, нотариальное удостоверение кредитных документов и другое. Кроме того, банки установили абонентскую плату и другие комиссионные проценты за конвертацию средств за счёт банков. Данное положение дел сокращает возможность привлечения кредитных ресурсов в развитие инноваций. Представители МБЧП также указывают на отсутствие финансовых институтов, конкурирующих с коммерческими банками.

В-четвёртых, снизить уровень транзакционных издержек в сфере предпринимательства. Как указывается в докладе «Ведение бизнеса 2018: реформирование для создания рабочих мест бизнеса», имеются две основные проблемы, которые приводят к высоким транзакционным издержкам.

Во-первых, это сохраняющиеся барьеры в оформлении импортно-экспортных операций в международной торговле. Узбекистан находится на 168-м месте среди 190 стран по данному показателю. Во-вторых, повышение качества человеческого капитала. Имеется явный дефицит специалистов с высшим образованием. Начиная с 90-х годов,

охват населения высшим образованием снижался с порядка 14 до 9% в 2017 году. Из-за нехватки специалистов с высшим образованием уровень генерации инновационных идей остаётся невысоким, сокращается численность технического и вспомогательного персонала, занятого в НИОКР. Кроме того, ни один вуз республики не представлен в мировых рейтингах 500 топ-вузов, таких как QSWorldUniversityRankings, TimesHigherEducationWorldUniversityRankings, AcademicRankingofWorldUniversities¹. Качество обучения в профессиональных колледжах не соответствует мировым стандартам.

В соответствии со Стратегией действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах в республике осуществляются масштабные институциональные и структурные реформы. Особое место в этих реформах занимает формирование необходимых условий для перехода узбекской экономики к инновационному развитию. Главными в этом процессе будут улучшение системы государственного управления экономикой до уровня современных мировых стандартов, а также формирование комплексной системы всесторонней поддержки разработки и внедрения инноваций, системы, обеспечивающей переход к инновационному развитию экономики, общества и государства.

Н.Камилова, Л.Халикова Ўзбекистон Республикасини инновацион тараккиёт йўлига ўтиши тўғрисида Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон иқтисодиётида давлатнинг иштирокини қисқартириш, унда хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва уни инновацион ривожланишини таъминлаш сиёсатининг изчил амалга оширилганлиги ҳақида фикрлар келтирилган. Аммо, мамлакатда амалга оширилаётган чора-тадбирларга қарамадан, давлатнинг иқтисодиётдаги ўрни анча юқори саналади. Мақолада давлатнинг аралашуви талаб ва таклиф асосида бозор нархини эркин шакллантиришида, кредитлашнинг бозор тамойилларига, хусусий бизнесга жалб этилган инвестицияларга, ҳамда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар оқимида салбий таъсир этиши таҳлил этилган. Калит сўзлар: инновацион ривожланиш, давлатнинг иштироки, хорижий инвестициялар, бизнес инвестициялари, кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик, инсон омили.	N.Kamilova, L.Khalikova On the necessity of the transition of the republic of Uzbekistan to innovative development Abstract:Uzbekistan has consistently implemented measures aimed at reducing the participation of the state in the country's economy, at developing private entrepreneurship, and at switching to innovative development. However, despite the measures taken, the role of the state in the economy continues to be quite high. This negatively affects the formation of the market price of supply and demand, market principles of lending, private business investment, the inflow of foreign direct investment. Keywords:innovative development, public participation, foreign investment, business investment, small business, private entrepreneurship, the human factor.
--	---

Н.Ж.Сотволдиев – НамДУ доценти, и.ф.н.

ОЗИҚ-ОВҚАТ БОЗОРИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШНИ ИННОВАЦИОН ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация:мақолада инновация фаолиятнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти очиб берилган. Озиқ-овқат бозорида инновацион фаолиятнинг нарх, талаб ва таклиф каби механизмлар билан боғлиқлиги таҳлил этилган. Озиқ-овқат бозорида инновациялар билан боғлиқ муаммолар ва уларнинг ечими илмий асосланган. Калит сўзлар: озиқ-овқат бозори, инновация, сифат, нарх, талаб, таклиф, давлат бошқаруви, қишлоқ хўжалиги, агросаноат мажмуаси.

¹Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису //Национальное информационное агентство Узбекистана.28 декабря 2018 года.

Инновациялар – илмийкашфиётларни маҳсулот ва технологияларнинг янги турларида ифодаланган натижасидир. Шунингдек, маҳсулот сифатини яхшилаш, харажатларни қисқартириш ва иқтисодий ўсишни таъминлаш шаклида хўжалик фаолиятининг янги натижаларини белгиловчи техник-технологик, ташкилий, иқтисодий ва ижтимоий хусусиятга эга жараёндир.

Инновацион фаолият илмий-техник тараққиётнинг ажралмас қисми бўлиб, фундаментал билимларни моддийлаштиришдир. Ўз навбатида, илм-фаннинг амалиётга татбиқ этишни таъминлайди, унга моддий муҳитни, илмий фаразларни ва натижаларни синаб кўриш учун экспериментал асос яратди.

Ижтимоий онг ҳисобланган илм-фанны ишлаб чиқариш соҳасига татбиқ этиш орқали инновацион тизим пайдо бўлади. Бу эса илм-фан ва технологиянинг бирлашган мажмуасини вужудга келтиради. Фан ва ишлаб чиқариш интеграциясига сифат жиҳатидан асосланган фундаментал илмий тадқиқотлар шаклланади ва уларни янги технологик тартибга ўтишига олиб келади.

Албатта юқорида келтирилган фикр ва мулоҳазалар нечоғлик бизнинг ҳаётимизга дахлдорлиги масаласи эътиборимизни тортиши табиий. Инновацион соҳа Биринчи Президентимиз И.А.Каримовнинг 1992 йилдаёқ билдирган қуйидаги мулоҳазалари билан: "...имтиёзли бошқарув ва солиқ тартибини вужудга келтириш йўли билан экспорт ишлаб чиқариш соҳасида корхоналарнинг инвестиция ва инновация фаолиятини рағбатлантириш"¹ устувор йўналиш ҳисобланади.

Озиқ-овқат бозори ривожланишининг инновацион йўналишлари янги ватакомиллаштирилган маҳсулотда, сифат жиҳатидан ўзгаришларда ва юқори фойда олинишида намоён бўлади. Шу билан бирга озиқ-овқат бозоридаги бекарор нархлар, талабнинг ўзгарувчанлиги, ер ва табиий ресурсларга боғлиқ таклифнинг чекланганлиги ёки мавсумийлиги, қишлоқ хўжалиги ва саноат ўртасидаги ноэквивалентлик, минтақавий бошқарув ва бошқа омиллар таъсири остида инновацион фаолият мураккаблашади.

Ушбу инновацион фаолиятнинг мураккаблигини озиқ-овқат бозоридаги нарх, талаб ва таклиф каби механизмларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидагича изоҳлаш мумкин.

Биринчидан, озиқ-овқат бозорида инновация ва рақобат воситалари (сифат ва нарх) ўртасидаги алоқаларни баҳолаш талаб этилади. Лекин, озиқ-овқат бозорида нархни тартибга солиш имконияти йўқ. Чунки, озиқ-овқат маҳсулотлари нархи минтақавий, мавсумий, анъанавий ва бошқа бир қатор хусусиятлари (Гиффен товар) билан фарқ қилади. Озиқ-овқатга бўлган талаб турли даражадаги эгилувчанлигига қарамасдан нархга боғлиқ эмас. Бунга мос равишда маҳсулот сифатининг деярли 90 фоизи қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан боғлиқ, фақатгина 10 фоизи қишлоқ хўжалик маҳсулотларига қўшимча ишлов бериш, қадоқлаш, саралаш, сақлаш ва бошқа жараёнларда яратилади.

Иккинчидан, озиқ-овқат бозорида доимо харидор мавжуд. Кўп ҳолларда ишлаб чиқариш ҳажми талабга мос ҳолда ўзгаришга мажбур бўлади. Бу эса маҳсулот ортиқчалиги ёки тақчиллигига олиб келади. Шу билан бирга озиқ-овқат маҳсулотларига талабнинг даромад бўйича эластиклик коэффициенти турлича бўлади. Масалан, даромадларнинг юқори даражасида талаб умуман эластик эмас. Ушбу ҳолат шундан келиб чиқадики, истеъмол оқилона меъёрларга яқинлашиши билан талаб тўйинади ва амалда кўпаймайди;

Учинчидан, озиқ-овқат маҳсулотларининг таклиф ҳажмига нархустун даражада таъсир этади. Сотиб олиш баҳосининг ортиши билан маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми ошади. Ушбу бозор қонунларининг амал қилиши қишлоқ хўжалиги таклифининг талабдан юқорилиги билан изоҳланувчи барқарор, узоқ муддатли, ноқулай

¹Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли/ Ўзбекистон буюк келажак сари. – Т.: Ўзбекистон, 1999. Б. 34.

конъюнктурани объектив равишда белгилаб беради. Барқарор, нисбий ортиқча ишлаб чиқариш шароитларида талаб билан таклиф фақат пасайтирилган бозор баҳоларидагина мувозанатга эришади.

Бундай шароитларда инновацион фаолиятни таъминлайдиган бозор механизми давлат бошқарувини талаб этади. Давлатнинг бошқарув функциясиқонунчилик ва тартибга солишни таъминлайди ва бозорнинг номутаносиблигини қоплаши керак. Озиқ-овқат бозорида давлатнинг тартибга солиш тизими хўжалик субъектларини янги шароитларга мослаш, инновацион ривожланиш жараёнига асосли таъсир кўрсатиш, сотувчи ва харидор манфаатларини ҳисобга олган ҳолда назорат қилишда намоён бўлади. Ушбу жараён бозор муносабатларини инкор этмайди, чунки озиқ-овқат бозорида давлат сотувчи (табiiй ресурслар) ва харидор (давлат харидлари) сифатида фаолият юритади. Ёки давлатнинг озиқ-овқат бозоридаги фаолияти доирасида ҳам динамик мувозанат таъминланиши мумкин. Шундай экан, давлат иштирокисиз озиқ-овқат бозорининг ривожланиши ва инновацияларни тасаввур этиб бўлмайди.

Шунинг учун Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигига инвестициялар ажратиш, техник таъминотини кучайтириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, инновацион инфратузилмаларни ривожлантириш, кадрлар тайёрлаш ва илмий тадқиқотлар олиб бориш каби йўналишлар давлат томонидан қўллаб-қувватланмоқда.

Лекин, илм-фан ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини интеграциялаш, аграр секторда инновацион илмий ишланмаларни татбиқ этиш даражаси пастлигича қолмоқда. Қишлоқ хўжалигининг инновацион ривожланишида ҳам қуйидаги муаммолар кузатилмоқда:

- қишлоқ хўжалигида инновацион ривожланиш жараёнларини тартибга солувчи ҳуқуқий тизимнинг йўқлиги;
- агросаноат мажмуасида ягона ахборот маконимавжуд эмаслиги, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари асосий қисмининг ахборотданфойдаланиш малакаси етишмаслиги;
- фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги тобора ўсиб боровчи фарқ ҳамда қишлоқ хўжалигига инновацияларни жорий этиш жараёнида илмий-тадқиқот институтлари ва университетлар улушининг камлиги;
- тарихий шаклланган деҳқончилик анъаналари ҳамда деҳқон ва фермер хўжаликларининг кичик шакллари инновацион технологияларни жорий этиш имкониятини чеклаб қўйиши;
- аграр соҳада венчур фондлари мавжуд эмаслиги ва инновацияларга бўлган бизнес талабининг пастлиги;
- қишлоқ хўжалиги таълим соҳасининг умумий даражасида инноваторларнинг етишмаслиги.

Қайд этилган муаммолар бевосита ва билвосита озиқ-овқат бозори фаолиятига таъсир этади. Чунки, қишлоқ хўжалигида етиштирилган тайёр озиқ-овқат маҳсулотлари ва агросаноат мажмуасининг якуний маҳсулотлари савдоси билан озиқ-овқат бозорининг самарали фаолияти таъминланади. Бу эса агросаноат мажмуасида интеллектуал ресурслардан самарали фойдаланишни талаб қилади. Булар товар ишлаб чиқарувчиларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш марказлари, янги технологияларни жорий этиш учун эксперименталжойлар ва техник воситалар, агросаноат ва ўсимликларни химоя қилиш хизматлари, банклар ва суғурта компаниялари, инновацион маркетинг ва бошқалар бўлиши мумкин.

Бундан ташқари, қишлоқ хўжалиги субъектларининг молиявий имкониятлари инновацион цикл босқичларини охиригача етказа олмайди. Шунинг учун инновацион циклнинг барча босқичларида давлатнинг тезкор рағбатлантирувчи воситаларини жорий этиш керак. Инновацион циклилмий ғояларни излаш ва танлаб олишнинг босқичма-босқич жараёни ҳисобланади. Одатда, биринчи босқич инновацион маркетингдан бошланади ва у иқтисодий самарадорликни ошириш учун фойдаланиш мумкин бўлган

илмий ғояларни танлаш ва тадқиқотларни йўналтиришга қаратилган. Ушбу босқич кўпинча Фанлар Академияси, университетлар ва илмий-тадқиқот институтларига берилади ҳамда улар ишлаб чиқаришда танланган ғояларни қўллаш усуллари аниқлайди. Албатта, бунда фундаментал ўзгаришлар талаб қилинади. Ишлаб чиқариш жараёни эса инновацион циклни яқин босқичга айланади. Ушбу босқичда ғоялардан фойдаланиш кўникмалари ижтимоий бойликнинг асос бўлиб, ишлаб чиқариш илм-фаннинг технологик давоми ҳисобланади.

Айниқса, озиқ-овқат бозорининг ривожланиши инновацион стратегияга асосланади. Бунда саноат дастурларини ишлаб чиқиш ва субсидиялар ажратиш орқали инновацион технологиялардан фойдаланадиган хўжалик юритувчи субъектлар сонини кўпайтириш мумкин.

Бизнингча, озиқ-овқат бозори ривожланишининг инновацион йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- озиқ-овқат бозорининг динамик мувозанатига эришиш ва минтақалараро меҳнат тақсмоти афзалликларидан фойдаланиш асосида инновацион салоҳиятни ошириш;
- озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг мажмуали мониторингини олиб бориш ва шу асосда давлат томонидан тартибга солиш механизмларини (инновацияларга рағбатлантирувчи қонунчилик) ишлаб чиқиш;
- қишлоқ хўжалик корхоналарини ташкил этишнинг барча даражаларида янги маҳсулот яратиш тизимини ташкил этиш ва шу орқали инновацион маркетингни амалга ошириш;
- замонавий логистик ёндошув асосида деҳқончилик ва чорвачилик тармоқларини жойлаштириш ҳамда жаҳон бозори талабларига жавоб берадиган инфратузилма объектларини ривожлантириш;
- аграр ишлаб чиқариш эҳтиёжлари билан боғлиқ фундаментал ва амалий тадқиқот ишларини амалга ошириш.

Умуман олганда, озиқ-овқат бозорининг ривожланиши рақобат муҳитини яратиш, ташкилий-иқтисодий янгиланишдан иборат бўлган инновацион технологиялар ва стратегияларни амалга ошириш, фан ва ишлаб чиқиш интеграциясини таъминлаш каби бир қатор мураккаб жараёнлардан иборат. Бу эса инновацион сиёсатни шакллантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг рақобатбардошлигини ошириш, узок муддатли иқтисодий ўсиш ва аҳолининг юқори даражадаги турмуш даражасини таъминлаш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Н.Сотволдиев Продовольственный рынок и его инновационные направления развития	N.Sotvoldiev The food market and its innovative directions of development
Аннотация: В статье объясняется социально-экономическая природа инновационной деятельности. Анализ взаимосвязи инновационной деятельности на продовольственном рынке с такими механизмами, как цена, спрос и предложение. Научно обоснованы проблемы и их решения, связанные с инновациями на продовольственном рынке. Ключевые слова: продовольственный рынок, инновации, качество, цена, предложение, спрос, предложение, государственное управление, сельское хозяйство, агропромышленный комплекс.	Abstract: The article explains the socio-economic nature of innovation. Analysis of the relationship of innovation in the food market with mechanisms such as price, demand and supply. Scientifically substantiated problems and their solutions related to innovations in the food market. Keywords: food market, innovation, quality, price, supply, demand, supply, public administration, agriculture, agro-industrial complex.

Фарход Сафаров – СамИСИ докторанти

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ЗАМОНАВИЙ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ЎРНИ

Аннотация: мақолада рақамли иқтисодиёт, унинг ҳозирги ҳолати, уни ривожлантириш зарурати ва истикболлари тўғрисида фикр юритилади. Рақамли иқтисодиётда қўлланиладиган технологиялар ва уларнинг самараси тўғрисида ҳам тўхталиб ўтилган.
Калит сўзлар: рақамли иқтисодиёт, технология, блокчейн, смарт-контракт, Internet of Things, хизматлар.

Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини амалга ошириш жараёнида рақамли иқтисодиётни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. 2018 йил 3 июлда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3832-сон Қарори ушбу соҳанинг мамлакатимизнинг стратегик ривожланишидаги зарурати ва аҳамиятини, энг муҳим вазифаларни ва амалга оширилиши лозим бўлган тадбирларни белгилаб беради. Ҳозирги кунда рақамли иқтисодиётнинг дунё миқёсида тутган ўрни ва унинг ривожланиш тенденциялари тобора ортиб бормоқда. Мисол учун, маълумотлар оқими қўламининг ўзгариши Интернет протоколи (IP) га асосланган глобал трафик ҳажмининг 1992 йилда кунига 100 гигабайтни ташкил этган бўлса, 2017 йилда бу кўрсаткич секундига 45000 Гб дан ошди. Бу маълумотлар рақамли иқтисодиёт ривожланишининг дастлабки босқичига тегишли эканини ҳисобга олсак, унинг ривожланиши суръати тўғрисида тасаввур ҳосил қилиш қийин эмас. Прогнозларга кўра, 2022 йилга келиб глобал IP-трафик ҳажми секундига 150,700 Гб га етади, бу Интернет тармоғида янги фойдаланувчиларнинг кўпайиши ва Интернетнинг янада кенгайиши натижасида амалга ошади.¹

Жаҳон миқёсида олиб қарайдиган бўлсак, рақамли иқтисодиётнинг ривожланиш географиясида икки мамлакат етакчи ўринни эгаллаб турибди. Булар АҚШ ва Хитой. Бу мамлакатларга блокчейн технологияси билан боғлиқ бўлган барча патентларнинг 75 фоизи, “Internet of Things (Нарсаларинтернети)”га² сарфланадиган харажатларнинг 50 фоизи ва булутли ҳисоблаш очик технологиялари глобал бозорининг 75 фоизидан ортигини тўғри келади. Энг диққатга сазовор томони шундаки, улар дунёдаги 70 та энг йирик рақамли платформаларнинг бозор капиталлашувининг 90%ни назорат қилишади. Европанинг улуши 4%, Африка ва Лотин Америкасининг умумий улуши атиги 1%га тенг. Етти “суперплатформалар” – Microsoft ва ундан кейинги ўринда турувчи Apple, Amazon, Google, Facebook, Tencent ва Alibaba компаниялари умумий бозор капиталлашувининг учдан икки қисmini ташкил қилади.³ Шундай қилиб, рақамли технологияларнинг кўплаб соҳаларида дунёнинг қолган қисми, айниқса Африка ва Лотин Америкаси АҚШ ва Хитойдан анча орқада. Мавжуд тафовут илғор рақамли технологияларда глобал устунликка интилишнинг оқибатида юзага келади. АҚШ ва Хитойнинг ЯИМ ҳажми бўйича жаҳонда биринчи ва иккинчи ўринларни эгаллаб турганлигини эътиборга олсак, рақамли технологияларнинг мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришда стратегик аҳамиятга эга эканлигига яна бир бор ишонч ҳосил қилиш мумкин.

Рақамли иқтисодиёт билан боғлиқ қуйидаги таърифларга тўхталиб ўтишни лозим топдик:

¹БМТ савдо ва ривожланиш конференцияси. Рақамли иқтисодиёт бўйича ҳисобот (2019). https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/der2019_overview_ru.pdf

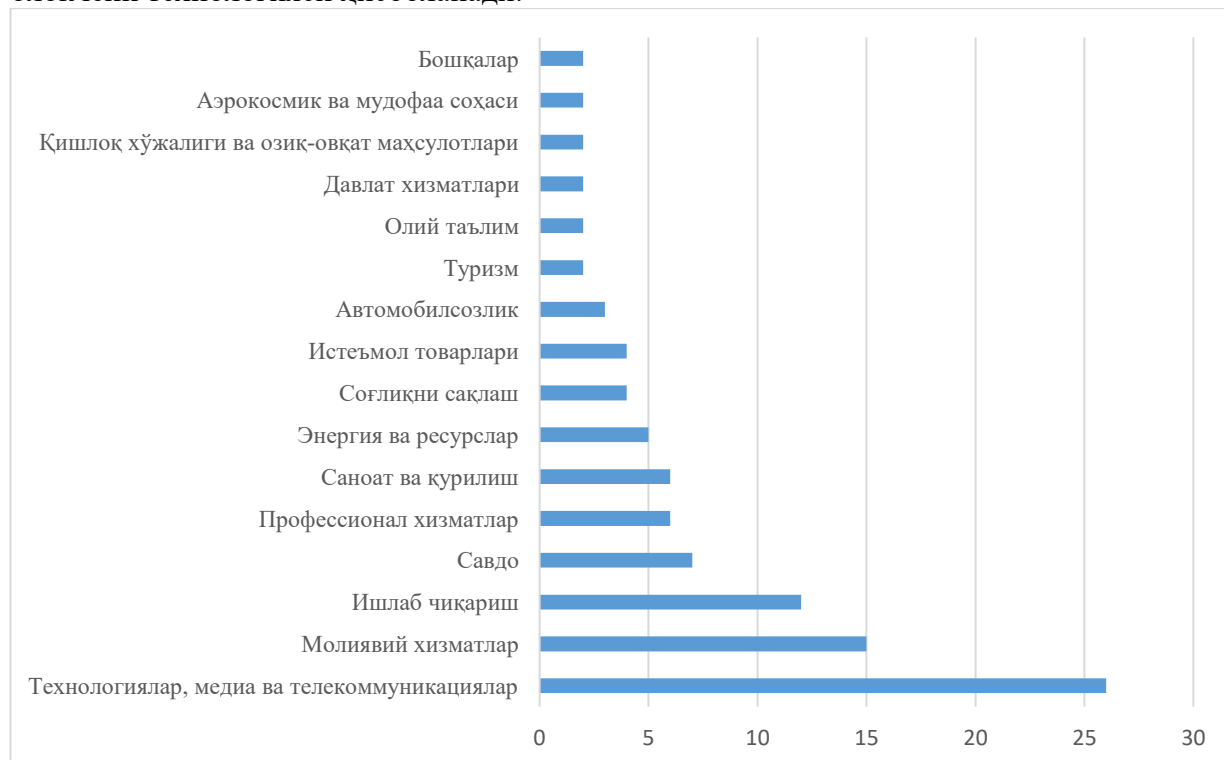
²Internet of Things, IoT – қурилмаларни компьютер тармоғига бирлаштирадиган ва уларга дастурий таъминот, амалий дастурлар ёки техник воситалардан фойдаланган ҳолда маълумотларни тўплаш, таҳлил қилиш, қайта ишлаш ва бошқа объектларга узатиш имконини берадиган технология.

³Ўша ерда

Жаҳон банки	Билимлар ва рақамли технологияларга асосланган янги иқтисодиёт бўлиб, унинг доирасида жамият, бизнес ва давлат учун янги рақамли кўникмалар ва имкониятлар шакллантирилади. ¹
The Economist	Юқори сифатли АКТ инфратузилмасини таъминлаб берадиган ва истеъмолчилар, бизнес ва давлат манфаатлари учун АКТ имкониятларини сафарбар этадиган иқтисодиёт. ²
Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти	Рақамли иқтисодиёт номоддий активларга таяниш, маълумотлардан оммавий фойдаланиш, кўп қиррали бизнес моделларининг кенг қўлланилиши ва қийматнинг яратилиши юрисдикциясини аниқлашнинг қийинлиги билан характерланади. ³
Европа комиссияси	Рақамли иқтисодиёт ўсишнинг асосий манбаидир. У рақобат, инвестициялар ва инновацияларни рағбатлантиради, бу эса ўз навбатида хизматлар сифатининг яхшиланишига, истеъмолчилар учун танловнинг кенгайишига, янги иш ўринларининг яратилишига олиб келади. ⁴

Юқоридагиларда келиб чиққан ҳолда, рақамли иқтисодиёт инновацион ғоялар ва рақамли технологияларга асосланиши, замонавий ахборот технологияларини кенг қўллашни тақозо этиши, инновациялар ва инвестицияларни рағбатлантириши ҳамда жамият, бизнес ва давлат манфаатлари учун хизмат қилишини таъкидлаш мумкин.

Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш қатор технологияларни қўллашга асосланади. Бу технологияларнинг ҳозирги кунда энг самарали қўлланиладиган тури блокчейн технологияси ҳисобланади.

1-расм. Блокчейннинг соҳалар бўйича тақсими⁵

¹Жаҳон банки. Рақамли дивидендлар.

<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/23347/210671RuSum.pdf>

² The Economist. Technology Isn't Working. <https://www.economist.com/news/special-report/21621237-digital-revolution-has-yet-fulfil-its-promise-higher-productivity-and-better>

³OECD. Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, Action1 – 2015 Final Report. Paris: OECD Publishing, 2015.

⁴European Commission. Digital Economy. <<https://ec.europa.eu/jrc/en/research-topic/digital-economy>>

⁵Deloitte's 2019 Global Blockchain Survey. https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/se/Documents/risk/DI_2019-global-blockchain-survey.pdf

Блокчейн (blockchain – блоклар занжири). Шифрланган маълумотлар блоклари кетма-кетлиги. Юқорида келтирилган peer-to-peer тармоғи асосида ушбу блоклар турли хил компьютерларда жойлашган бўлиши мумкин. Маълумотлар алмашиш жараёнида блокчейн технологияси маълумотнинг конфиденциаллиги ва ҳақиқийлигини таъминлайди. Бунга маълумотлар блокларига рухсатсиз ўзгартириш киритиш имконияти йўқлиги туфайли эришилади.¹

Ҳозирги кунда ушбу технологиянинг соҳалар кесимида қўлланилиши даражаси куйидаги диаграммада келтирилган:

Юқоридаги 1-расмдан кўриниб турибдики, блокчейн технологияси асосан хизматлар соҳасида қўлланилиши кузатилмоқда. Айниқса, технологиялар, медиа ва телекоммуникациялар билан боғлиқ хизматлар (26%) ва молиявий хизматлар (15%) юқори улушга эга. Савдо (7%), профессионал ва маиший (6%), қурилиш (6%) ва соғлиқни сақлаш (4%) билан боғлиқ хизматларга ўртача даражада жорий этилган. Бироқ, Туризм, олий таълим ва давлат хизматлари улуши нисбатан паст (2%дан) кўрсаткичга эга. Бу эса ушбу соҳаларда блокчейн технологиясини қўллашнинг зарурлигидан далолат беради.

Хўжалик юритувчи субъектлари блокчейндан бир қатор йўналишларда фойдаланиши мумкин. Буюк Британиянинг Делойт компанияси тадқиқотлари натижасида ташкилотларда технологиянинг қўлланилиши куйидаги йўналишларда амалга оширилганлиги аниқланган (2-расм).

2-расм. Блокчейнни жорий этиш соҳалари²

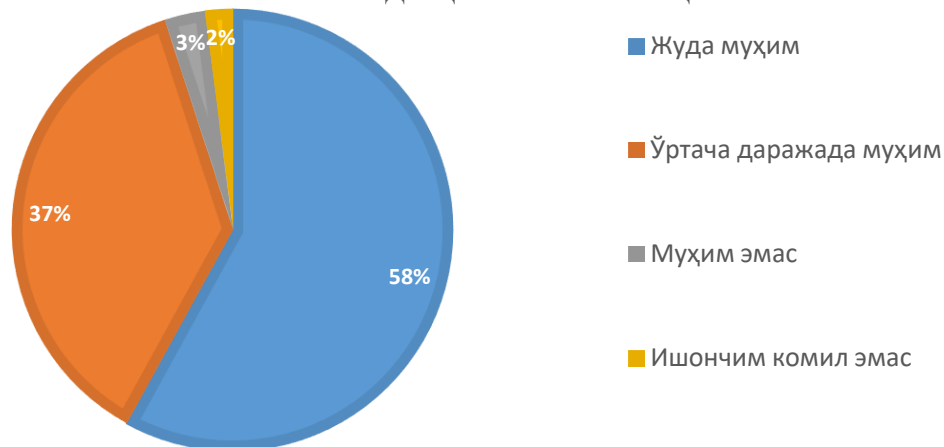
Хизмат кўрсатиш соҳасида блокчейн технологиясига асосланган смарт-контрактларни жорий этиш, фикримизча, долзарб масалалардан бири бўлиб ҳисобланади. Бунга куйидаги сўров натижалари ҳам далил бўлади (3-расм).

Кўриниб турибдики, смарт-контрактларни фаолият жараёнида қўллашга бўлган қизиқиш даражаси ривожланган мамлакатларда жуда юқори. Ушбу шартномалар тўғрисидаги маълумотлар peer-to-peer тармоқларида жойлаштирилади. Смарт-

¹Сафаров Ф. Хизмат кўрсатиш корхоналари самарадорлигини оширишда инновацияларни қўллаш имкониятлари// Сервис. – Самарқанд. – 2019. - №3 (махсус). – Б. 122-127.

²Deloitte's 2019 Global Blockchain Survey. https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/se/Documents/risk/DI_2019-global-blockchain-survey.pdf

**СИЗНИНГ ТАШКИЛОТИНГИЗ УЧУН СМАРТ-КОНТРАКТЛАР
БЛОКЧЕЙНДАН КЎРИЛАДИГАН ПОТЕНЦИАЛ ФОЙДА
СИФАТИДА ҚАНЧАЛИК МУҲИМ?**

3-расм. Смарт-контрактнинг аҳамияти даражаси¹

контрактларни жорий қилиш меҳнат, моддий, вақт ресурсларини тежаш билан бир қаторда юқори даражадаги хавфсизлик ва шаффофлик, шартнома шартларининг бажарилиши кафолатини таъминлайди.

Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришда рақамли иқтисодиётга ўтиш тенденцияларини ҳисобга олиш жуда муҳим. Жумладан, рақамли технологияларни кенг жорий этиш соҳада туб ўзгаришларга эришиш имконини беради. Блокчейн технологиясини жорий қилиш эса киберхавфсизлик, банк-молия соҳаси, соғлиқни сақлаш, рақамли идентификация ва персонализация, овоз бериш тизимлари, смарт-контрактлар, “Internet of Things”, булутли технологиялар каби соҳаларда фаолият натижаларини яхшилаши мумкин.

Ф.Сафаров	F.Safarov
Роль современных информационных технологий в цифровой экономике	The role of modern information technology in the digital economy
Аннотация: В статье дается обзор цифровой экономики, ее современного состояния, необходимости и перспектив ее развития. В ней также перечислены технологии, используемые в цифровой экономике, условия их эффективного использования. Ключевые слова: цифровая экономика, технология, блокчейн, смарт-контракт, Интернет вещей, услуги.	Abstract: The article gives an overview of the digital economy, its current state, the need and prospects for its development. It also lists the technologies used in the digital economy, the conditions for their effective use. Keywords: digital economy, technology, blockchain, smart contract, Internet of things, services.

¹Ўша ерда

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВА СЕРВИС

УДК: 657.1+629.3 (575.1)

М.Д.Калонов – ТДИУ “Бухгалтерия ҳисоби” кафедрасидоценти, PhD

АВТОМОБИЛЬ ТРАНСПОРТИ КОРХОНАЛАРИДА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ХАРАЖАТЛАРИГА ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ОМИЛЛАР

Аннотация: Жаҳон мамлакатлари ўртасида иқтисодий муносабатларнинг ривожланиши, давлатлар ўртасида инсонпарварлик ёрдамларининг кенгайиши, шаҳарлар кўпайиши, моддий ресурсларни ишлаб чиқариш ҳамда истеъмолнинг ўсиши, ўзаро муносабатларда ташиш харажатларини пасайтириш масалалари транспорт харажатлари ҳисобини юритиш заруриятини келтириб чиқармоқда. Европа автомобиль транспорти корхоналари ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш) харажатларини асосан, уч гуруҳга: доимий, вақтинчалик ва билвосита харажатларга бўлиб ҳисобга оладилар. АҚШда эса, транспорт харажатлари 8 гуруҳга бўлиб ҳисобга олинади. Шу нуқтаи назардан, ташиш хизматларининг ривожланиши, халқаро глобллашув шароитида автомобиль транспорти харажатларини бошқариш ва унинг ҳисобини юритиш зарурияти муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Мустақиллик йилларида аҳолини турмуш фаровонлигини яхшилаш, аҳоли ҳамда юкларни ташиш тизимининг такомиллашуви, халқаро ташишларнинг йўлга қўйилиши, юк ташиш хавфсизлиги ва сифатининг таъминланиши жаҳон талабларига мос келадиган автомобиль транспорти корхоналарини ташкил этилишига олиб келди. Бугунги кунда автомобиль транспорти тизимидаги корхоналар томонидан аҳоли ва юридик шахсларга сифатли ташиш хизматларининг тақдим этилишида босқичма-босқич қатор ишлар амалга оширилмоқда.

Калитли сўзлар:автомобиль, транспорт корхоналари, харажатлар ҳисоб юритиш, амортизация ажратмалари,иқтисодиётни эркинлаштириш.

Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида давлат мулкнинг хусусийлаштирилиши натижасида турли хил мулкчилик шаклидаги корхоналар пайдо бўлар экан, уларнинг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда бухгалтерия ҳисоби олдида янги вазифалар юклатилади. Давлат тасарруфидан чиқарилаётган мулкни хусусийлаштиришда узоқ муддатли актив ва айланма маблағларни тўғри аниқлаш, бу маблағларни амалдаги меъёрий ҳужжатлар асосида тўғри баҳолаш, шунга ўхшаш қатор масалаларнинг ўз вақтида бухгалтерия счётларида акс эттирилишини ҳисобга олиш ва аудитдан ўтказишни таъминлаш зарур. Бундай шароитда бухгалтерия ҳисобини такомиллаштириш қуйидаги омилларга бевосита боғлиқдир: хусусий мулкнинг шаклланиши, нарх-навонинг ўзгарувчанлиги, тайёр маҳсулотнинг сифати, қимматли қоғозлар бозорининг вужудга келиши, ташки иқтисодий фаолиятнинг ривожланиши, мамлакатимиз иқтисодиётининг халқаро иқтисодиётга интеграциялашуви, стандартларга мослашуви ва бошқалар.

У.Т.Файзиева юк ташувчи автомобиль транспорти корхоналарининг тариф сиёсатида таъсир этувчи омилларни қуйидаги икки гуруҳга ажратади [1]:

1. Ташки омиллар:

- автомобиль ташувларига умумий талаб;
- бошқа ишлар ва хизматларга умумий талаб:
 - транспорт-экспедиторлик;
 - ортиш ва тушириш;
 - бошқалар;
- автомобиль транспорти бозоридаги мижозлар сони;
- рақобатда бўлган автомобиль транспорти хизматларининг сифати;
- автомобиль транспорти хизматларининг жорий тарифлари;
- мижоз (юк жўнатувчи)нинг юқори сифатли автомобиль транспорти хизмати

ёки паст тарифларни афзал кўриши;

- бошқа маркетинг тадқиқотлари.

2. Ички омиллар:

- автомобиль ташувлар таннархи;
- бошқа ишлар ва хизматлар таннархи:
 - транспорт-экспедиторлик;
 - ортиш ва тушириш;
 - бошқалар;
- узоқ муддатли капитал қўйилмаларни қоплаш зарурияти;
- автомобиль транспорти ташувларида моддий харажатларнинг юқори салмоқчилиги;

- мунтазам равишда нархлари ошиб борадиган материаллар (ёқилғи-мойлаш материаллари ва бошқалар)дан фойдаланиш.

Биз автомобиль транспорти корхоналарининг ҳисоб сиёсатига таъсир этувчи омил сифатида ички омилларни олганмиз, жумладан, автомобиль ташувлар таннархи, бошқа ишлар ва хизматлар таннархи, автомобиль транспорти ташувларида моддий харажатларнинг юқори салмоқчилиги, мунтазам равишда нархлари ошиб борадиган материаллар (ёқилғи-мойлаш материаллари ва бошқалар)дан фойдаланиш.

Бухгалтерия ҳисоби ислохотининг мақсади бухгалтерия ҳисоби тизимини бозор иқтисоди талабларига мувофиқлаштириш, шу билан бирга:

- корхона янги шароитида ҳўжалик бошқарувининг самарали ва реал қуролига эга бўлиш;
- салоҳиятли инвесторлар ва бошқа ташқи фойдаланувчилар корхонага киритган инвестицияларидан қандай фойдаланаётгани тўғрисида ишончли ахборот манбаига эга бўлиш.

Шу мақсадларга эришиш учун бухгалтерия ҳисоби ислохоти қўйидаги масалаларни ҳал қилиши керак:

- бозор иқтисоди шароитида молиявий ҳисоб концепциясини барпо этиш;
- бухгалтерия ҳисобининг асосий тамойиллари (принциплари), миллий стандартларини ишлаб чиқиш ва уларни молиявий ҳисобот шаклларида умумлаштириш;
- бухгалтерия ҳисобининг янги тамойилларига (принципларига) мос келадиган янги ҳисоблар режаси асосида корхона хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ишчи ҳисоблар режасини таклиф этиш;
- молиявий ҳисобот ички ва ташқи фойдаланувчиларининг талаблари ва ҳисоб тамойилларига (принципларига) жавоб берадиган молиявий ҳисоботнинг янги шакллари асосида ҳисоботни тақдим этиш;
- бухгалтерия ва солиқ мақсадларида ҳисобнинг бўлинишини таъминлаш;
- ишлаб чиқариш ҳисобининг тегишли тамойилларини (принципларини) ишлаб чиқиш, харажат ва даромадлари тўғрисидаги тўлиқ ахборот билан таъминлаш;
- бухгалтерияни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимини жонлантириш;
- ўзгартиришларни Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунлари ва бошқа меъёрий ҳужжатларига мувофиқлаштириш.

Масалан, Н.П.Кондраков қўйидаги таърифни беради: «Бухгалтерия ҳисоби ҳўжалик жараёнларини бошқариш учун тузиладиган ҳўжалик ҳаёт воқеалари ҳақида ахборотларни кузатиш, тўплаш, гуруҳлаш, расмийлаштириш, узатиш ҳамда таҳлил қилиш тизимининг асосий бўғинидир» [2].

Бухгалтерия ҳисобининг мақсад ва вазифалари. «Бухгалтерия ҳисобининг мақсади фойдаланувчиларни ўз вақтида тўлиқ ҳамда аниқ молиявий ва бошқа бухгалтерия ахбороти билан таъминлашдир» [3].

Автомобиль транспорти корхоналар фаолиятида хизмат кўрсатиш харажатларини ҳисобга олишни ташкил этиш имкониятлари қўйидагилардан иборат:

- аввалдан ишлаб чиқарилган ва тасдиқланган технология режасининг мавжуд бўлиши;
- хизмат кўрсатишнинг зарурий техникалар билан таъминланиши;
- хизмат кўрсати харажатининг аналитик счёти;

- калькуляция объектлари ҳамда калькуляция бирлигини аниқлаш;
- калькуляция моддалари, комплекс харажатлар моддалари номенклатурасини ишлаб чиқиш;
- комплекс харажат моддаларини калькуляция объектлари ўртасида тақсимлаш усулини танлаш ва бошқалар.

Шунингдек, ҳар бир тармоқнинг ўзига хос технологик хусусиятларини инобатга олиб, автомобиль транспорти корхоналарида хизмат кўрсатиш харажатларини гуруҳлаш лозим.

Автомобиль транспорти корхоналарида хизмат кўрсатиш харажатларини ҳисобга олишнинг вазифалари қуйидагилардан иборат:

- хизмат кўрсатиш билан боғлиқ ҳақиқий харажатларни ўз вақтида, тўлиқ ҳисобда акс эттириш;
- хизмат кўрсатиш жараёнида материал, пул ва меҳнат ресурсларидан тўғри фойдаланиш устидан назорат олиб боришни таъминлаш;
- ҳажми, сифати бўйича хизмат кўрсатиш режасининг бажарилишини назорат қилиш;
- хизматлар айрим турларининг ҳақиқий таннархини ҳисоблаш;
- таннарх бўйича режа топшириғи бажарилишини назорат қилиш;
- хизмат кўрсатишда фойдаланилмаган резервларни аниқлаш, хизмат кўрсатишдаги унумсиз харажатларнинг бўлишига қарши кураш олиб бориш;
- хизмат кўрсатиш фаолияти натижаларини аниқлаш;
- алоҳида хизмат кўрсатиш жараёнлари ёки бўлинмалари бўйича харажатлар ҳисобини ташкил қилиш ва назоратини таъминлаш;
- алоҳида хизмат турлари бўйича хизмат кўрсатиш харажатлари ҳақидаги маълумотни шакллантириб бериш;
- корхонанинг хизмат кўрсатишдан ташқари барча бошқарув харажатлари таҳлилий маълумотларини йиғиб бериш ва уларнинг таҳлилани амалга ошириш.

Илмий тадқиқот ишининг мавзуси ҳамда объектининг хизмат кўрсатишхусусиятидан келиб чиқиб, таннархни пасайтиришнинг асосий йўналишларидан «Товар-моддий захиралар сарфи меъёрларини пасайтириш (сифатга таъсир этмаган ҳолда)» ва «Унумсиз харажатларни қисқартириш» йўналишларига биз хизмат кўрсатишхаражатлари ҳисобини такомиллаштиришга асосий таъсир этувчи омиллар сифатида қарадик.

Шунинг учун ушбу ишда асосий урғу «Товар-моддий захиралар» ва «Асосий воситалар»дан фойдаланиш харажатлари ҳисобини такомиллаштиришга берилди.

Шу сабабга кўра, амалиётда харажатларни ҳисобга олиш масаласи ҳар бир корхона ичида мустақил равишда ҳал этилади, бу эса бир хизмат турини кўрсатиш бўйича харажатларнинг калькуляция моддалари, турли корхоналар бухгалтерия ҳисобида ҳар хил тарзда ва кўпинча услубий жиҳатдан асосланмаган ҳолда тузилишига олиб келади. Тадқиқотлар олиб борилаётган корхоналарда хизмат кўрсатишхаражатлари таркиби 13-18 та моддани ўзида мужассам этади [4].

Хизмат кўрсатиш харажатларини ҳисобга олишдаги юқорида кўрсатилган тартиб нафақат корхоналар миқёсида, балки уларнинг бўлинмаларида ҳам мавжуд, бу бўлинмалар ўртасида хизмат кўрсатиш харажатларининг алоҳида моддаларини таққослаш, улардан харажатларни пайдо бўлиш жойлари бўйича фойдаланиш захираларини аниқлаш ва харажатлар ҳаракатининг мунтазам назорат қилинишини ташкил этиш имконини беради.

Хизмат кўрсатиш фаолияти натижаларига таъсирнинг даражасига қараб омилларни асосий ва асосий бўлмаган омилларга ажратиш мумкин. Асосий омиллар жумласига, молиявий натижани шакллантиришда муҳим роль ўйновчи омиллар, асосий бўлмаган омиллар жумласига эса, молиявий натижага таъсир кўрсатмайдиган омиллар қиради.

Юзага келиш жойига кўра омиллар ички ва ташқи, яъни корхона фаолиятига боғлиқ бўлган ва боғлиқ бўлмаган омилларга бўлинади. Масалан, ташқи омиллар жумласига ёқилғи-мойлаш материаллари нархининг ўзгариши, ички омиллар жумласига автомобиль транспорти паркиннинг ҳолати киради.

Корхонанинг фаолиятига таъсир этиш даражасига кўра бирламчи ва иккиламчи омиллар ажратилади. Бирламчи омиллар муайян таъсирни келтириб чиқаради (автомобилнинг нархи амортизация миқдорига таъсир кўрсатади), иккиламчи омиллар эса уларнинг оқибати ҳисобланади (ўз навбатида, амортизация ажратмаларининг динамикаси ошади).

Қамраб олиш даражасига кўра омилларни умумий ва ўзига хосомиллар сифатида кўриб чиқиш мумкин. Умумий омиллар барча турдаги хизматлар таннархига таъсир кўрсатади, ўзига хосомиллар эса алоҳида йўналишларга тааллуқли (йўналишдаги автобус чиптачилари ишига ҳақ тўлаш).

Таъсир этиш хусусиятига кўра омиллар интенсив ва экстенсив бўлиши мумкин. Интенсив омиллар, меҳнат унумдорлигининг ошиши билан, экстенсив омиллар эса ишлаб чиқариш ҳажмининг ошиши билан боғлиқ.

Таъсир этишнинг давомийлигига қараб омиллар доимий ва вақтинчалик турларга бўлинади. Бундан ташқари, омиллар ўз моҳиятига кўра ҳам бўлиниши мумкин (табiiй-иклим, маъмурий-ҳуқуқий омиллар).

Юқорида келтирилган таснифлар автомобиль транспорткорхоналари харажатларининг умумий суммасига таъсир кўрсатувчи омилларга бўлиниши мумкин бўлган барча белгиларни қамраб олмайди. У фақатгина ташиш хизматлари таннархи шаклланишининг ўзига хос хусусиятларини акс эттирувчи энг муҳим белгиларни ва автомобиль транспорткорхоналари фаолиятининг бошқа иқтисодий кўрсаткичлариникамрайди.

Шунинг учун таҳлил қилиш чоғида харажатлар умумий суммаси ва бажарилган ишлар ҳажмининг таннархига алоҳида таъсир аниқланиб, сўнгра омилларнинг ҳар бир гуруҳида таннархнинг ўзгаришини келтириб чиқарган муайян сабабларни аниқлашга йўналтирилган деталлаштириш амалга оширилади.

Техник-фойдаланиш кўрсаткичларининг ташувлар таннархига таъсирини таҳлил қилишда таъсир этиш даражасига кўра улар иккита гуруҳга бўлинишидан келиб чиқилади.

Биринчи гуруҳга, ҳаракатдаги таркибнинг юк кўтариш қобилияти (сиғимлилиги), юк кўтариш қобилиятидан фойдаланиш коэффиценти ва йўл босишдан фойдаланиш коэффиценти киради. Ушбу гуруҳ кўрсаткичларининг ошиши билан йўлда бўлиш кўпаймаган ҳолда ҳаракатдаги таркибнинг унумдорлиги ортади. Кўрсаткичлар мазкур гуруҳининг таннархга таъсири самарали, чунки 10 тонна километрга тўғри келадиган ўзгарувчан харажатлар ҳам, доимий харажатлар ҳам камаяди. Бунда ўзгарувчан харажатлар суммаси салгина ўзгаради. Ҳаракатдаги таркиб юк кўтариш қобилиятининг ошиши ёки прицеplarнинг қўлланилиши ёқилғи, автомобилларни таъмирлаш ва уларга техник хизмат кўрсатиш, шиналар, мойлаш материаллари, амортизация кабилар учун харажатларнинг бирмунча ошишига олиб келади, яъни ўзгарувчан харажатлар ортади. Бунда ҳаракатдаги таркибнинг унумдорлиги харажатларга нисбатан ошади. Агар ушбу гуруҳ кўрсаткичлари яхшиланса, масалан, ҳайдовчиларнинг иш ҳақи, яъни ишлаб чиқариш харажатлари ошади, маъмурий-бошқарув харажатлари эса ўзгармайди.

Иккинчи гуруҳ кўрсаткичлари – йўналишга автомобилларни чиқариш коэффиценти, бажариладиган ишнинг давомийлиги, техник ҳаракат тезлиги, юклаш-тушириш учун тўхтаб туришнинг давомийлиги. Бу кўрсаткичларнинг ўзгариши ҳаракатдаги таркибнинг меҳнат унумдорлигига сезиларли даражада таъсир этади. Йўлдаги ҳаракатнинг ортиши билан унга боғлиқ ўзгарувчан харажатлар (ёқилғи-мойлаш материаллари, эҳтиёт қисмлар, шиналар) кўпаяди.

Маъмурий-бошқарув(давр) харажатлари суммаси деярли ўзгармай қолади, ҳайдовчиларнинг иш ҳақи эса ҳаракатдаги таркибнинг унумдорлигига тўғри мутаносиб

бўлмаган ҳолда ошади. Шундай қилиб, кўрсаткичларнинг ушбу гуруҳи таннархга фақат ишнинг катта ҳажмига тақсимланадиган ишлаб чиқариш харажатлари орқали таъсир кўрсатади. Улар ташувлар таннархига иккинчи гуруҳ кўрсаткичларига қараганда камроқ таъсир кўрсатади.

Ташувлар таннархини тўғри ва чуқур таҳлил қилиш ушбу таннархни пасайтиришнинг ички фойдаланилмаган захираларини аниқлаш учун ўта муҳим аҳамиятга эга. Ишлаб чиқаришсамарадорлигини ошириш режасига корхонанинг ишини ва ташувлар таннархини таҳлил қилиш жараёнида аниқланган камчиликларга барҳам беришга йўналтирилган тадбирларнинг киритилиши таннархнинг асосланган миқдорини ва кейинги даврда таннархни ҳамда тарифларни пасайтириш фоизини белгилаш имконини беради.

Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартларига кўра ҳисоб сиёсати таъриф берилганда ҳам хўжалик юритувчи субъектларнинг манфаатлари ва ўзига хос хусусиятлари инобатга олинган. Корхона ҳисоб сиёсати таъсир қилувчи асосий омиллардан бири хўжалик юритувчи субъектнинг ишлаб чиқариш технологиясидир. Шунингдек, корхоналарда ишлаб чиқарилган маҳсулот, бажарилган иш ёки кўрсатилган хизматда харажат турларининг улуши ҳар хилдир. Масалан, кўмир саноатида маҳсулот таннархининг 45 фоизга яқини иш ҳақи харажатларига тўғри келади, кимё ва машинасозлик саноатларида маҳсулот таннархининг 60 – 80 фоизга яқинини ярим тайёр маҳсулотлар ва бутловчи қисмлар, енгил саноатда эса 70 – 90 фоизини хомашё ва материаллар ташкил қилади. Донни сақлаш ва қайта ишлаш тармоғида ишлаб чиқарилган маҳсулот таннархининг 90 – 95 фоизига яқини хомашё ва материал харажатларига тўғри келади. Бу эса тармоқда материал сифимининг жуда юқори эканлигидан далолат беради ва корхона ҳисоб сиёсатида материаллар ҳисоби маълум салмоққа эгаллигини кўрсатади [5].

Ҳозирги вақтда автомобиль транспорти корхонасида харажатларни қатъий ҳисобга олиш ва назорат қилиш зарурати пайдо бўлади, бунга эса фақат бухгалтерия ҳисобида улар хизмат кўрсатишхаражатларининг мустақил моддаси сифатида ажратилган тақдирда эришилади. Шундан келиб чиқиб, хизмат кўрсатиш харажатлари моддаларининг таркибини аниқлашда улушдан ташқари хизмат кўрсатиш харажатларининг маҳсулот таннархини шакллантиришдаги ролини ҳам инобатга олиш лозим.

Транспорт хизматлари кўрсатишда технологик жараён билан бевосита боғлиқ харажатлар ва ушбу жараённи ўтказиш учун зарур бўлган хизмат кўрсатиш харажатлари ҳам амалга оширилади. Биринчи гуруҳга ташиш жараёни учун муҳим бўлган асосий моддий ва меҳнат сарф-харажатлари киради. Биз ўтказган тадқиқот шуни кўрсатдики, корхоналарда қуйидаги умумий моддалар ажратилади:

- автомобиллар (юк, автобуслар, енгил такси) ҳайдовчилари ва автобуслар чиптачиларининг иш ҳақи;
- ягона ижтимоий тўловга ажратмалар;
- автомобиль ёқилғиси;
- мойлаш ва бошқа фойдаланиш материаллари;
- автомобиль шинасининг эскириш қиймати ва уни таъмирлаш харажатлари;
- автомобилларга техник хизмат кўрсатиш ва уларни таъмирлаш;
- ҳаракатдаги таркибнинг эскириш қиймати.

Иккинчи гуруҳга «Умумишлаб чиқариш харажатлари» киради. Умумишлаб чиқариш харажатлари таркибига харажатларнинг учта гуруҳи мансуб: хизмат кўрсатишни бошқарув харажатлари, хизмат кўрсатишни ташкил этиш харажатлари ва бошқа умумхўжалик харажатлари.

Олиб борилган тадқиқотлар асосида автомобиль транспорти корхонаси молиявий натижасига харажатлар таъсирини таҳлил қилиш асосида биз томонимиздан олиб борилган тадқиқотларнинг айрим натижалари бўйича ўз хулосаларимизни берамиз.

Автомобиль транспорти корхоналарида қайтарилган чиқиндиларҳисобини юритиш хизматлар таннархини пасайтирибгина қолмасдан, автомобиль мойларини

қайта ишлаш цехларида қайта ишланишига замин яратиши билан бирга, атроф муҳит экологиянинг ҳам бузилишини олдини олади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Гаррисон Д.Ч. Стандарт-кост. Система нормативного учета себестоимости. – Л.: Союзоргучет, 1933 г.
2. Каримов А.А., Исломов Ф.Р., Авлокулов А.З. Бухгалтерия ҳисоби / Ўқув қўлланма. – Т.: «Шарқ», 2004 й. – 592 б.
3. Козин Е.Б., Козина Т.А. Бухгалтерский управленческий учет на пищевых предприятиях // Учебник. – М.: Колос, 2000 г. – с. 223.
4. Кондраков Н.П. Бухгалтерский (финансовый, управленческий) учет: Учебник. – М.: Проспект, 2009 й. – 448 с.
5. Кудельская А., Белозерцева Н. XII Международная студенческая научно-практическая конференция. 2017 г. 356 с.

М.Калонов Факторы влияющие на расходы на техническое обслуживание автотранспортных компаний	М.Kalonov Factors affecting maintenance costs for motor transport companies
Аннотация: развитие экономических отношений между народами, расширение гуманитарной помощи между странами, рост городов, производство материальных ресурсов и рост потребления, сокращение транспортных расходов во взаимоотношениях привели к необходимости обеспечивать подотчетность транспортных расходов. Европейские автомобильные транспортные компании в основном учитывают затраты на производство (обслуживание) в трех группах: постоянные, временные и косвенные затраты. В Соединенных Штатах транспортные расходы считаются 8 группами. В этом контексте одной из основных проблем является развитие транспортных услуг, необходимость управления и учета стоимости автомобильного транспорта в условиях международной глобализации. За годы независимости улучшение благосостояния населения, улучшение системы населения и грузоперевозок, создание международных перевозок, обеспечение безопасности и качества грузовых перевозок привели к созданию автомобильных компаний, соответствующих мировым стандартам. В настоящее время автотранспортные компании постепенно внедряют ряд качественных транспортных услуг населению и юридическим лицам. Ключевые слова: автомобили, транспортные компании, учет расходов, амортизационные отчисления, либерализация экономики.	Abstract: The development of economic relations among nations, the expansion of humanitarian aid across countries, the growth of cities, the production of material resources and the growth of consumption, the reduction of transportation costs in mutual relations have led to the need to keep the transportation costs accountable. European car transport companies mainly account for the costs of production (service) in three groups: permanent, temporary and indirect costs. In the United States, transport costs are considered to be 8 groups. In this context, one of the major issues is the development of transportation services, the need to manage and account for the cost of car transport in international globalization. During the years of independence, improving the well-being of the population, improving the population and cargo transportation system, the establishment of international traffic, ensuring the safety and quality of freight have led to the creation of automobile companies that meet world standards. Currently, automobile transportation companies are gradually implementing a number of high quality transportation services to the population and legal entities. Keywords: cars, transportation companies, expense accounting, depreciation deductions, liberalization of the economy.

Ш.С.Шарифов—СамДУ таянч докторанти

МАИШИЙ ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИДА ИШ БИЛАН БАНДЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация: Маиший хизмат кўрсатиш соҳаси ривожланишининг концептуал йўналишлари сифатида жамият ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг муайян босқичидаги уни ривожлантиришнинг ижтимоий бозор типигаги давлат учун хос бўлган объектив жараёнларини ҳисобга олувчи воситалар, чора-тадбирлар, шакллар ва усуллар ҳисобланади. Бу ўз навбатида муайян давр мобайнидаги қўйилган мақсадларга эришишнинг реал имкониятлари билан чекланмайди.

Калит сўзлар: маиший хизмат, хизмат кўрсатиш, иш билан бандлик, ижтимоий хизматлар, бозор хизматлари, ижтимоий-иқтисодий тараққиёт, иқтисодий муносабатлар.

Иқтисодиётнинг сифат жиҳатидан олдингисидан фарқ қилувчи ҳар бир ривожланиш босқичи учун ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг муайян моделига мос келади, чунки унинг асосий хусусиятлари жамият фаолиятининг муҳим жараёнларини очиб беради.

Тажрибалар шуни кўрсатадики, жамият муаммолари ичида инсоннинг шахси ва талаб-эҳтиёжларини ҳисобга олмасдан ҳал қилишга уриниш омадсизликка маҳкум этади. Шунинг учун авваллари олимлар иш билан бандлик, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш жараёнларидаги муаммоларини кўриб чиқаётганликларида асосан унинг иқтисодий жиҳатларига эътибор берган бўлсалар, кейинги пайтда мазкур муаммоларнинг ижтимоий жиҳатлари тўғрисида тобора кўпроқ гапиралаётганлиги бежиз эмас.

Маиший хизмат кўрсатиш соҳаси ривожланишининг концептуал йўналишлари сифатида жамият ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг муайян босқичидаги уни ривожлантиришнинг ижтимоий бозор типигаги давлат учун хос бўлган объектив жараёнларини ҳисобга олувчи воситалар, чора-тадбирлар, шакллар ва усуллар ҳисобланади. Бу ўз навбатида муайян давр мобайнидаги қўйилган мақсадларга эришишнинг реал имкониятлари билан чекланмайди.

Бандлик назариясида фискал ёндашув номини олган назария асосчилари меҳнат бозорининг доимий ва фундаментал номуносивблигини тан олишади. Айнан, Ж.М. Кейнс замонавий бандлик назариясининг асосчиси ҳисобланади. У ўз концепциясини «Бандлик, фоиз ва пулларнинг умумий назарияси» [2] номли китобида баён қилган. Унинг асосий хулосаси: “...капитал ҳукмронлиги даврида тўлиқ бандликни таъминловчи механизм йўқ, асосий иқтисодий қарорларни, шу жумладан, жамғариш ва инвестициялашга оид қарорларни қабул қилишда тўлиқ мувофиқлик мавжуд эмас” Шу билан бирга, ушбу назария тарафдорлари ҳам нарх ва иш ҳақининг эластиклиги тўғрисидаги хулосани шубҳа остига қўйишади. Бу ҳолда маҳсулот нархи ҳам, иш ҳақи ҳам бир қанча омил туфайли ўзгаришга мойил бўлади, деб ҳисоблашади.

Қ.Х.Абдурахмоновнинг Меҳнат иқтисодиёти номли дарслигида корхоналарда меҳнат унумдорлиги ва самарадорлигини ошириш омиллари ва резервлари ҳамда уларни ўлчаш усуллари, корхоналарда меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш омиллари, иш ҳақининг ижтимоий-иқтисодий моҳияти, иш ҳақини тўлаш шакллари ва усуллари, унинг асосий вазифалари ва функциялари тадқиқ этилган. Шунингдек, инсоннинг корхона ва ташкилотдаги роли, уни бошқариш воситалари, усуллари, ҳуқуқий нормалари ва корхона персоналини ижтимоий жиҳатдан бошқаришнинг назарий жиҳатлари асослаб берилган.[3.].

К.Р.Макконнелл, С.Л.Брюларнинг фикрича, меҳнат бозори иқтисодий категория сифатида қишлоқда меҳнат ресурсларини такрор ишлаб чиқариш бўйича иш берувчи, қишлоқ хўжалиги ходими ва давлат ўртасидаги ижтимоий муносабатларнинг ўзаро боғлиқ тизимини акс эттиради [4.].

Маиший хизмат кўрсатиш миллий иқтисодиётнинг ажралмас қисми бўлиб, унинг

асосий мақсади инсоннинг шахсий ва ижтимоий эҳтиёжларини қондиришдан иборатдир.

Шунга кўра, хизмат кўрсатиш соҳасида аҳолига маиший хизмат кўрсатиш – ижтимоий аҳамияти жиҳатидан муҳим соҳалардан бири саналади. Вилоят бўйича бу соҳада ижобий ўзгаришлар амалга оширилиб, маиший хизматнинг янги замонавий бўғинлари юзага келмоқда. Кейинги пайтларда хизматлардан фойдаланиш таркибида сезиларли ўзгаришлар содир бўлди. 6 мартадан кўпроқ даражада турар жой бинолари қуриш ва таъмирлаш хизмати ортиган, 5,7 марта транспорт-экспедитор хизматлари ортиган.

Вилоятда маиший хизматларнинг умумий ҳажмида 2017 йилга таққослаганда кийим-бошлар тикиш ва таъмирлаш ҳиссаси ошган, аynи вақтда прокатлар бўйича хизматлар ҳиссаси 3,5 мартага, кимёвий тозалаш ва бўйаш 2,7 мартага, пойафзалларни таъмирлаш ва яқка тартибда тикиш хизматлари 3 мартага, мебелларни таёрлаш ва таъмирлаш, кир ювиш хизматлари 2,8 мартага, сартарошлик хизматлари 2,4 мартага ошган. Лекин, хизматларга бўлган талаблар таркибидаги ўзгаришлар, уларни ишлаб чиқиш таннари ва бошқа омиллар ўзгариши, баҳоларнинг ошиши, аҳоли харид қобилиятидаги ўзгаришлар маиший хизмат кўрсатиш соҳаси ривожланишига тўсқинлик қилмоқда. Бир мунча талаблар ошиши ва баҳолар ошиши таъмирлаш хизматида содир бўлган (кийим-бошлар, пойафзаллар). Телевизорларни таъмирлаш баҳоси нисбатан бир текисда ошган.

Ўзбекистонда аҳолига маиший хизмат кўрсатиш иқтисодий жиҳатдан кўп укладли ҳолда шаклланимоқда. Хусусан учта асосий хўжалик юритувчи, турли ташкилий-ҳуқуқий шаклдаги гуруҳлар шаклланди:

1. Яқка тартибда фаолият юритувчи хўжалик субъектлари.
2. Кичик корхоналар ва микрофирмалар.
3. Элита корхоналари (модалар уйи, савдо-сервис марказлари, салонлар ва бошқалар), қайсики улар юқори даражада жиҳозланган, малакали кадрлар билан ва замонавий юқори унумли ускуналар билан таъминланган.

Мамлакатимизда хизматлар соҳасининг ривожланиши билан бирга аҳолига маиший хизмат кўрсатиш соҳасини самарали шаклланишига жиддий эътибор берилмоқда. Иқтисодиётнинг шу соҳа корхоналарини фаолиятини тартибга солувчи давлат ва муниципал (маҳаллий) тузилмалар яратилди. Нуфузли бирлашмалар пайдо бўлди (уюшмалар, иттифоқлар, хунармандчилик палаталар ва бошқалар), улар соҳада долзарб масалаларни ҳал этишда ва фаолият юритувчи субъектларнинг манфаатларини ҳимоя этувчи таянчга айланди. Маиший хизмат соҳаси ривожланишига тегишли бир қатор қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар қабул қилинган. Бундай тадбирлар маиший хизмат соҳалари фаолиятини ривожлантиришда ижобий рол уйнайди.

Шу билан бир қаторда, бизнинг фикримизча, мамлакатимизда маиший хизмат кўрсатиш корхоналари орқали жамиятдаги ижтимоий муаммоларни ҳал этадиган, аҳолини маиший хизматларга бўлган талабини қондиришга қаратилган масалаларни тартибга солувчи ҳудудий даражада ташкилий тузилма барпо этиш зарур. Мазкур ташкилий тузилманинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат бўлиши зарур:

- соҳа корхоналари фаолиятлари ривожланишини мувофиқлаштирувчи ташкилий-ҳуқуқий, ташкилий-иқтисодий механизмни яратиш;
- аҳолининг маиший хизматларга бўлган кенг қамровли талабларини қондириш бўйича мониторинг ўтказиш тизимини яратиш;
- замонавий маиший хизмат кўрсатиш бўғинларини ривожланишига ташкилий-иқтисодий жиҳатдан кўмаклашиш;
- ишлаб чиқарилаётган ва таъминланаётган маиший техниканинг янги, замонавий типлари ва моделларини ўзлаштириш ва техник хизмат кўрсатиш учун сервис марказлари мутахассисларини ўқитиш, қайта тайёрлаш ва малака оширишини ўтказиш бўйича координацияни амалга ошириш;

- маиший хизмат кўрсатиш соҳасининг барча жабҳаларини қамраб олувчи маълумотлар банкини яратиш ва унинг Интернет сайтини яратиш;
- ўрта махсус ва олий маълумотли мутахассисларни хизматлар бозоридаги янги маиший хизмат турлари бўйича ихтисослашуви учун уларни қайта тайёрлаш тизимини яратиш;
- соҳада ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ва хизматларнинг рақобатбардошлигини ошириш учун такомиллашган ва самарали технологиялардан фойдаланиш бўйича инвестицион муҳитни яратишга кўмаклашиш ва бошқалар.

Мамлакатимизда маиший хизматлар яратиш жараёнини интенсивлаштириш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ушбу жараён хизматларни яратишда янги такомиллашган ва самарали технологиялардан фойдаланишни зарур этади. Бу ҳол ишлаб чиқариш ва хизматлар яратишда буюмлашган меҳнат сарфи омилидан кенгроқ фойдаланишни ҳамда кўрсатилаётган хизматлар сифатини ошири билан бирга, хизмат кўрсатиш соҳасида ҳўжалик юритиш услубларини ҳам такомиллаштириб боради. Маиший хизмат кўрсатиш соҳасида фаолият натижаларига эришиш юқори технологияларга асосланган инвестицион фаолиятни амалга ошириш, меҳнатни ташкил этишни яхшилаш ва соҳада банд бўлган ходимлар масакасини ошириш орқали эришилади. Ҳозирги вақтда мамлакатимиз олдида турган муҳим масала бўлиб, унинг ечимимиллий иқтисодиёт тараққиётини таъмиловчи асосий йўлдир.

Бизнинг фикримизча, маиший хизмат кўрсатиш корхоналарини ривожланиши учун уларда меҳнат шароитини яхшилашга эътиборни қаратиш зарурдир. Чунки мазкур жараёнда соҳада банд бўлган ҳар бир ходим ўзининг ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш имкониятларини максимал даражада намоён этади. Шунинг учун ҳар бир хизмат кўрсатиш корхоналари миқёсида ишчи кучи сифати ва уни рағбатлантиришни ташкилий-иқтисодий моделини яратиш лозимдир.

Сервис фаолияти кўрсаткичларини тизимли таҳлил қилиш қуйидагиларга имкон беради:

- корхонанинг фаолияти натижавийлигини тезда баҳолаш;
- конкрет турдаги тақдим этилаётган хизматлар бўйича олинадиган молиявий натижаларга таъсир этивчи омилларни ўз вақтида аниқлаш;
- харажатларни (муомила харажатларини) ва уларнинг тенденцияларини аниқлаш. У ўз навбатида хизматлар баҳосини аниқлаш ва рентабелликни ҳисоблаш учун зарур;
- сервис фаолияти самарадорлигини ошириш ва фойда олишнинг оптимал йўллари топиш.

Фикримизча маиший хизмат кўрсатиш соҳасида бандликни таъминлашнинг концептуал асослари қуйидагиларда ўз ифодасини топади:

1. Мулк шаклидан ва идоравий буйсунишдан қатъий назар, маиший хизмат кўрсатаётган, корхона, шахобчалар ва якка тартибда ишловчи шахслар «SAM MAISHIY SERVIS» бирлашмаси таркибига жалб қилиниши керак. Бу чора маиший хизмат соҳасида фаолият кўрсатаётган барча корхона, ташкилот ва жисмоний шахслар фаолиятини координация қилиш, аҳолига зарур бўлган турларни ривожлантириш, янги иш ўринларини очиш, вилоят ҳудудидаги шахобчалар сони ва кўрсатилаётган маиший хизмат ҳажми бўйича статистик ҳисоботларини тулиқ ва аниқ амалга оширишни имкониятини яратади.

2. Мулк шаклидан ва идоравий буйсунишдан қатъий назар, маиший хизмат кўрсатаётган, корхона ва ташкилотларнинг кўрсатаётган маиший хизмат ҳажмидан соҳани ривожлантириш учун 1-2 % маблағ ажратиш масаласи кўриб чиқилса ва вилоят бирлашмаси ушбу маблағларни янги иш ўринларини ташкил этишга, янги шахобчаларни қурилишига ва жиҳозлашга, марказлашган моддий-техникавий базасини ташкил қилишга йуналтирилади, оқибатда маиший хизмат кўрсатиш сифатини яхшилаш ва хизмат ҳажмини, маданиятини кескин оширишга имконият туғилади.

3. Вилоят «SAM MAISHIY SERVIS» бирлашмаси қошида маиший хизмат билан шуғулланувчи тадбиркорларни асбоб-ускуналар ва хом-ашё билан таъминлаш мақсадида марказлашган моддий-техникавий база ташкил этилиши лозим, бу ишлар ўз навбатида хизмат кўрсатиш ҳақини кескин пасайишига олиб келади.

4. Маблағ етишмовчилиги сабабали вилоятимизда эскирган асбоб-ускуналарни алмаштириш ва замонавий технологияларни харид қилиш имконияти йуклигини ҳисобга олиб, соҳа ходимлари учун имтиёзли паст фоизли ва узоқ муддатли, 10 йилгача, кредитлар ажратиб берилиши, янги маиший хизмат турларини жорий қилиш ва банд бўлмаган аҳолини иш билан таъминлаш имкониятини яратади.

5. Аҳолига зарур булган маиший хизмат турларини ривожлантириш, айниқса, марказдан узоқдаги қишлоқларда, маиший хизмат хажмини ошириш, маиший хизмат йуналиши бўйича коллеж битирувчиларни иш билан таъминлаш учун янги иш ўринларини ташкил қилиш ва ушбу мақсадларга тадбиркорлар маблақларини жалб қилиш мақсадида, барча маиший хизмат кўрсатаётган корхона, шахобчалар ва якка тартибда ишловчи шахсларнинг ҳудудуий шаҳар ва туман «SAM MAISHIY SERVIS» бўлинмаларида руйхатдан ўтиши шартлиги белгиланиши керак.

6. Маиший хизмат кўрсатиш сифати ва маданиятини ошириш мақсадида соҳада фаолият кўрсатаётган барча ишчи-ҳодимларни аттестациядан ўтказиш ва бевосита ишлаб чиқаришда мутахассислар тайёрлаш масаласи кўриб чиқилиши шарт.

7. Маиший хизматдан келиб тушган нақд пул тушимларини ошириш ва доимий назорат остига олиш мақсадида вилоят «SAM MAISHIY SERVIS» бирлашмаси томонидан доимий фаолият кўрсатаётган ишчи гуруҳ тузилиши лозим.

Юқорида киритилган таклифлар инобатга олинганда маиший хизмат янги иш ўринларини сони ва маиший хизмат кўрсатиш хажми ва ундан келиб тушаётган нақд пул тушимларини йилига 50-60 % оширишига имконият яратилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаларини ривожлантириш бўйича 2012-2016-йилларга мўлжалланган дастур. Т.2012
2. Кейнс Дж.М. Общаятеориязанятости, процентаиденег / Пер. сангл. проф. Н.Н.Любимова, под. ред. д.э.н., проф. Л.П.Куракова. – М.: МИЭМП, 2010;
3. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти.-Тошкент: TDIU”, 2011. - 512 б.
4. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2 т. Т. I и II: 20-22англ. изд.- М.: “Инфра-М”, 2012.

Ш.Шарифов	Sh.Sharifov
Основные концептуальные направления совершенствования механизмов обеспечения занятости в сфере бытовых услуг	The main conceptual directions of improving mechanisms for ensuring employment in the field of domestic services
Аннотация: Концептуальными направлениями развития сферы бытовых услуг являются инструменты, формы и методы, учитывающие специфические для государства процессы его развития на определенной стадии социально-экономического развития. Это, в свою очередь, не ограничивается реальными возможностями для достижения целей за определенный период. Ключевые слова: бытовые услуги, услуги, занятость, социальные услуги, рыночные услуги, социально-экономическое развитие, экономические отношения.	Abstract: The conceptual directions of the development of the domestic services sector are tools, forms and methods that take into account the state-specific processes of its development at a certain stage of socio-economic development. This is not limited to real opportunities to achieve goals for a certain period. Keywords: domestic services, services, employment, social services, market services, socio-economic development, economic relations.

Д.С.Саидахмедова – ЖизПИ “Менежмент” кафедраси катта ўқитувчиси, п.ф.н.

БИЗНЕС-ИНКУБАТОРЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР

Аннотация. Мақолада бизнес-инкубаторлар фаолиятини ривожлантириш бўйича илғор хорижий тажрибалар таҳлил қилиниб, Ўзбекистонда уни ташкил этиш ва ривожлантириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар. Иқтисодиёт, инновация, технология, кичик бизнес, тадбиркор, бизнес-инкубатор, стартап, бизнес ғоя, инвестор.

Бугунги кунда Республикамизда иқтисодий ўсишни таъминлаш, янги иш ўринларини ташкил этиш, бандлик муаммосини ҳал этиш, аҳолининг даромадлари ва фаровонлигини оширишда тобора муҳим ўрин тутаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш, уларни рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Хусусан, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили”да амалга оширишга оид Давлат дастурида юқори технологияли тадбиркорлик лойиҳалари-стартапларни биргаликда молиялаштириш учун ташкил қилинадиган венчур фондлар, венчур фондлардан биргаликда молиялаштириладиган юқори технологияли лойиҳалар-стартаплар, илмий-тадқиқот муассасалари, инновацион марказлар, лойиҳа-конструкторлик бюrolари ўзларининг янги технологияларини тадбиркорларга сотишдан олинган даромадлари, янги технологияларни маҳаллий тадбиркорликка трансфер қилувчи ташкилотларнинг олган даромадлари 2023 йил 1 январгача муддатда ягона ижтимоий тўловдан ташқари, барча турдаги солиқлар ва мажбурий тўловлар тўлашдан озод қилиниши¹ белгилаб қўйилганлиги яққол далилидир.

Бироқ, шуни айтиб ўтиш жоизки, Ўзбекистонда кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш бўйича ҳали ишга солинмаган жуда катта имкониятлар мавжуд. Дунёдаги ривожланган давлатлар тажрибасини таҳлил қиладиган бўлсак, бу йўналишда қиладиган ишларимиз нақадар кўплиги аён бўлади. Мамлакатимизда тадбиркорликни ривожлантириш бўйича жадал ислохотлар олиб борилаётган бўлсада, мазкур соҳани янада ривожлантириш йўллари аниқлаш, жумладан, дунё амалиётида кенг қўлланилиб келинаётган бизнес-инкубаторлар фаолиятини самарали ташкил этиш тажрибасини Ўзбекистонда кенг қўламда татбиқ этиш масаласи долзарб муаммолардан бири ҳисобланади.

Маълумки, илк бизнес-инкубатор 1959 йилда АҚШнинг Нью Йорк штатида ташкил этилган эди. Бироқ, бизнес-инкубаторларни ташкил этиш бўйича етарли тажриба тўпланиб, уларнинг давлатга катта фойда келтириши учун кўп йиллар талаб қилди. Чунки 1980 йилларнинг бошларида атиги 12-15 нафар бизнес-инкубаторларгина самарали ишлай бошлаганди. Сўнгги йилларда бизнес-инкубаторларнинг жадал ривожланиши бўйича Америка Қўшма Штатлари етакчилик қилмоқда. Бугунги кунда АҚШда 1000дан ортиқ бизнес-инкубаторлар фаолият кўрсатиб, улар хилма хил тармоқларни қамраб олган. Жумладан, қишлоқ хўжалиги, ишлаб чиқариш, санъат, хизмат кўрсатиш, тадбиркор аёлларни фаоллигини ошириш, инвалидларни қўллаб-қувватлаш, шунингдек, юқори технологиялар асосида ишловчи ташкилотларни ривожлантириш каби йўналишларда фаолият кўрсатмоқда.

АҚШ бизнес-инкубаторларининг асосий хусусияти шундаки, уларга асосан уни-

¹“2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб қувватлаш йили”да амалга оширишга оид Давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-5308 сонли фармони.

верситетлар, маҳаллий бошқарув органлари ва давлатни иқтисодий ривожлантириш муаммолари билан шуғулланувчи ташкилотлар томонидан ҳомийлик қилинади. Шу боис, аксарият бизнес-инкубаторлар университет ва коллежлар атрофига жойлаштирилиб, илмий тадқиқот ишлари билан шуғулланувчи олимлар, профессор-ўқитувчилар ва талабаларнинг ўз бизнес ғояларини қийинчиликсиз рўёбга чиқара олишлари учун имконият яратади. Яна бир муҳим жиҳати, бизнес-инкубаторларнинг асосий даромадининг салмоқли ҳиссаси бизнес-инкубатор агентликлари хизматига эмас, балки маҳаллий ва федерал даражадаги кичик бизнесни ривожлантириш дастурларига тўғри келади. Яъни америка бизнес-инкубаторларининг асосий мақсади ижодий муҳитни яратишга йўналтирилиб, уни ривожлантиришда қандайдир талаблар ёки қатъий стандартларга эмас, балки маҳаллий ва федерал тузилмаларга мувофиқлаш-тирилганлигига катта аҳамият қаратилади. Бизнес инкубаторнинг бошқаруви давлат ва маҳаллий ташкилотларни бошқариш, молиявий тузилмалар ва бизнес фаолияти бўйича етарли тажрибага эга бўлган мутахассис томонидан олиб борилади. Шунингдек, бизнес-инкубатор жамоасига турли соҳадан етакчи тажрибали мутахассислар таклиф этилади. АҚШда бизнес-инкубаторларнинг стартапларни тайёрлаш муддати ўртача 4 ойни ташкил этади. Америкалик тадқиқотчилар бизнес-инкубаторларни ривожлантириш заруриятини, унинг давлатга нафақат иқтисодий, балки ижтимоий ва сиёсий манфаат келтириши билан асослайдилар. Уларнинг таъкидлашича, бизнес-инкубаторларни ривожлантириш давлатнинг аҳоли бандлигини ошириш, солиқ тушумларини кўпайтириш, инвестициялар киритиш салмоғини ошириш, инфраструктурани такомиллаштириш ва янгидан янги иш ўринларини яратиш каби муҳим масалаларини ҳал этишга хизмат қилади.

Бизнес-инкубаторларнинг ривожланиш тенденциясини Европа давлатлари мисолида ҳам кўриб чиқишимиз мумкин. Хусусан, Буюк Британия, Германия, Франция ва Австрия давлатларида бизнес-инкубаторларнинг ривожланиш даражаси юқори кўрсаткичларга эга. Германияда илк бизнес инкубатор Берлин техника университети ташаббуси билан 1983 йилда ташкил этилган. Германияда фаолият юритувчи бизнес-инкубаторларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, улар асосан, ижарага беришга мўлжалланган бўлиб, асосий мақсади ҳудуд ва шаҳарларни ривожлантиришга хизмат қилувчи лойиҳаларни қўллаб-қувватлашга қаратилади. Бугунги кунда кичик бизнеслар сонига тўғри келадиган инкубаторлар сони бўйича Финляндия етакчилик қилмоқда. Иқтисодчи мутахассисларнинг фикрича, 1990 йилларда Финляндияда юз берган иқтисодий инкироздан қутулишида айнан бизнес-инкубаторларнинг ҳиссаси катта бўлган.

Италияда инкубаторларга кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш ва янги иш ўринларини яратиш воситаси, шунингдек, иқтисодий ривожланишнинг муҳим дастаги сифатида қаралади. Италиянинг давлат сиёсати асосан йирик компанияларни қўллаб-қувватлашга йўналтирилгани боис, бизнес-инкубаторларнинг бу давлатда шаклланиши кечроқ юз берди. Италия ҳукумати инкубаторларни ташкил этишда асосий эътиборни мамлакатнинг чекка ҳудудларида ва ноқулай шароитларда фаолият юритаётган тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришга қаратади [2].

Бизнес-инкубаторларни ривожлантириш бўйича Хитой тажрибаси алоҳида аҳамиятга эга. Хитойда бизнес инкубаторларни ташкил этиш Фан ва технологиялар Вазирлиги тассаруфида бўлганлиги боис, улар асосан технологиялар билан шуғулланувчи компанияларга хизмат кўрсатади. Бундай вазият Хитойдаги барча бизнес-инкубаторларнинг йирик эканлигидан далолат беради. Жумладан, Шанхайнинг ўзида 30 дан ортиқ бизнес-инкубатор фаолият юритиб, уларнинг энг йириги 300 га яқин компанияга хизмат кўрсатади. Бу компанияларнинг аксарияти “Қайтган олимлар” лойиҳаси асосида яратилган. Бу лойиҳанинг моҳияти шундаки, Ғарбий Европа ва Шимолий Америкада таҳсил олиб келган хитойлик талабалар, бор билим ва тажрибасини Хитойда янги компания очишга сарф қилади.

Хитойда мавжуд инкубатор турлари ва уларнинг фаолияти мазмуни [4]

Инкубатор турлари	Фаолият мазмуни
Университетга асосланган инкубатор	Бундай инкубаторлар Хитойда мавжуд бизнес инкубаторларнинг махсус туридир. Хитой университетлари ўз талабалари ва саноатини янги инновациялар орқали бойитиб боради. Университетга асосланган инкубаторлар анъанавий инкубаторлар билан деярли бир хил, аммо уларнинг баъзи ўзига хос сифатлари бор, масалан, ўз талабалари учун иш ўринлари яратиш, университет тадқиқотларнинг молиялаштирилиши, академиянинг саноат билан боғланиши кабилар.
Инновацион марказ	Инновацион марказлар Хитойдаги бизнес-инкубаторларининг сўнгги ихтироси ҳисобланади. Асосан, инновацион марказларда инновацион маданиятни ривожлантириш учун маҳаллий ҳукумат томонидан ҳомийлик қилинади.
Технологик бизнес инкубаторлар	Технологик бизнес-инкубаторлар технологияга асосланган инкубаторлар. Улар технологик ресурслар, ноу-хаулар комбинациясини яратишни кўзда тутди ва бу тадбиркорлик қобилиятини максимал даражада қўллаб-қувватлаш, инновацион бизнес ривожини жадаллаштириш ва шу баробарида яратилган технологияни реализация қилишга қўмаклашади
Чет эл талабалари муассасалари	Бундай турдаги инкубаторларнинг ҳар хил мақсадларда фаолият кўрсатади. Уларнинг энг асосий мақсади тайёр ишчи кучининг четга кетишини олдини олиш ва чет элларда яшаётган энг малакали Хитой талабалари ва экспертларини ўз билим ва малакаларини ватанлари ривожини учун ҳисса қўшишлари учун тайёрлашдан иборат.
Саноат бизнес инкубаторлари	Ёш стартапларни ривожлантириш ва янги саноат корхоналарининг ўсиш даражасини рағбатлантириш мақсадида яратилган умумлаштирилган саноат тарбиячилари ҳисобланади.
Халқаро бизнес-инкубаторлар	Хитойнинг 9 та шаҳрида 9 та халқаро бизнес-инкубаторлар мавжуд. Улар халқаро ҳамкорлик ва алоқа учун платформага айланган. Улар маҳаллий кичик бизнесларни халқаро бозорни ўрганишини қўллаб қувватлаб туради. Бошқа тарафдан хорижий инкубаторлар хорижий кичик бизнесларни Хитойда ривожланишига ёрдам беради.

Хорижий тажрибалардан кўриниб турибдики, бизнес-инкубаторларнинг ривожланиши давлат ва маҳаллий ҳокимиятнинг қўллаб-қувватлашига бевосита боғлиқ. Америка тажрибасида бизнес-инкубаторлар фаолияти асосан давлат ва нотижорат ташкилотлар томонидан молиялаштирилиши кўзга ташланса, Хитой тажрибасида давлатнинг бизнес-инкубаторларни ривожлантиришни кучли даражада қўллаб-қувватлаши ва уларнинг мамлакат бўйлаб бир текис тақсимланганлигида кўришимиз мумкин.

Дарҳақиқат, бизнес-инкубаторлар ёш тадбиркорларнинг лойиҳаларини қўллаб-қувватлаш, илк бизнес ғояларни ишлаб чиқишдан тортиб амалиётга жорий этилгунга қадар бўлган босқичларда амалий ёрдам бериш билан шуғулланади. Улар кичик бизнес субъектларига тўлиқ мажмуавий хизмат кўрсатиш билан бирга, зарурий ресурслар билан таъминлаш каби вазифаларни ҳам ўз ичига олади.

Шундай экан, Ўзбекистонда бизнес-инкубаторларни ташкил этиш ва ривожлантириш бугунги кунда долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Хорижий тажрибалар таҳлилидан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистонда бизнес инкубаторни ташкил этиш ва ривожлантириш бўйича қуйидаги таклифларни бериш мақсадга мувофиқ:

1. Ўзбекистон шароитида бизнес-инкубаторларни ташкил этиш ва ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш зарур.
2. Юқори тажрибага эга, салоҳиятли тадбиркорларни аниқлаш ва уларни бизнес-инкубаторлар фаолиятини ўрганиш бўйича хорижий давлатларда малакасини

ошириш лозим. “Минг марта эшитган бир марта кўриш” ишни тўғри ташкил этишга замин яратади.

3. Ҳар бир бизнес-инкубатор муайян ҳудуднинг эҳтиёжи ва талабларини қондира оладиган кичик бизнесни ривожлантириш учун зарур бўладиган мажмуавий дастурга эга бўлиши зарур. Мазкур дастурларнинг ҳудудий бошқарув органларининг манфаатлари билан уйғун бўлиши инвесторларни жалб қилиш имкониятини оширади.
4. Бизнес-инкубатор бошқаруви ва унинг жамоасини шакллантиришда янги кичик бизнесларни ривожлантириш бўйича етарли тажриба ва салоҳиятга эга мутахассислардан иборат бўлишини таъминлаш лозим. Тажрибали мутахассисларнинг мавжудлиги инвесторларни жалб қилишда ва таваккалчилик хавфини камайтиришда муҳим ўрин тутди.
5. Бизнес-инкубаторнинг ҳамкорлари ҳақиқатдан ёрдамга муҳтож ва кўрсатиладиган хизматларга эҳтиёжи мавжуд реал корхоналардан иборат бўлиши лозим. Бундай корхоналар аynи дамда республикамиз вилоятларида ташкил этилган эркин иқтисодий зоналарда етарлича мавжуд.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда бизнес-инкубаторлар фаолиятини ташкил этиш муаммоси кўп жиҳатдан маҳаллий бошқарув органлари ва давлатнинг молиявий, ташкилий ва ҳуқуқий жиҳатдан қўллаб-қувватлашига боғлиқ. Ушбу фаолиятнинг самарадорлигини таъминлашда ижтимоий ҳамкорликни кучайтириш, ўзаро манфаатдорлик алоқаларини мустаҳкамлаш муҳим ўрин тутди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Горбунов В.Л. Бизнес инкубаторы и предпринимательство. 2014. /StudRef.com./
2. Научно-информационный материал «Международный опыт бизнес инкубирования». Москва -2011, стр.-24.
3. “Promoting Innovation and Entrepreneurship through incubation” -. Халқаро семинар тренингматериаллари. India-2017.
4. International Review of Management and Marketing, 2016, 6 (s4)291-295. Business Incubators in Asian Developing Countries.

Д.Саидрахмедова Зарубежный опыт по развитию бизнес-инкубаторов.	D.Saidakhmedova International experience in the development of business incubators.
Аннотация. В статье проведен анализ зарубежного опыта по развитию деятельности бизнес-инкубаторов и приведены рекомендации по их становлению и развитию в Узбекистане. Ключевые слова: экономика, инновация, технология, малое предпринимательство, бизнесмен, стартап, бизнес-инкубатор, бизнес-идея, инвестор.	Abstract:The article provides an analysis of foreign experience in the development of business incubators and provides recommendations for their formation and development in Uzbekistan. Keywords:economy, innovation, technology, small business, businessman, start-up, business incubator, business idea, investor.

Б.А.Раджабов – ТДИУ, 3-курс талабаси

ЎЗБЕКИСТОННИ ЖАҲОН ИҚТИСОДИЁТИ БИЛАН ИНТЕГРАЦИЯЛАШУВ ЖАРАЁНИДА ТАШҚИ САВДОНИ БОШҚАРИШ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация: Мақолада глобаллашув жараёнларида мамлакатда ташқи савдони бошқаришнинг ўзига ҳос жиҳатлари ўрганилган. Ўзбекистоннинг жаҳон иқтисодиёти билан интеграциялашуви жараёнида ташқи савдони эркинлаштиришнинг асосий жиҳатлари ва йўналишлари таҳлил этилган. Интеграциялашув жараёнида ташқи савдони бошқаришнинг асосий дастак ва воситаларидан фойдаланиш бўйича илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: жаҳон иқтисодиёти, глобаллашув, интеграция, ташқи савдо, халқаро савдо, экспорт, импорт, божхона, таърифлар, ташқи савдони бошқариш.

Иқтисодиётнинг глобаллашуви ва унга дунё мамлакатларининг миллий товар ва хизматлар бозорларини фаол интеграциялашуви иқтисодий ривожланишнинг объектив заруриятига айланган. Халқаро савдо жараёни дунёнинг кўпгина мамлакатларининг ташқи иқтисодий алоқаларини ўз тизимига бирлаштиради. Интеграциялашувнинг жадаллашуви эса товарлар ва хизматлар бозори иштирокчиларини эркин ҳаракатини таъминлайдиган ягона иқтисодий зоналарга босқичма-босқич айланиш жараёни юзага чиқарди. Шу сабабли, жаҳон иқтисодиётида савдо соҳасидаги миллий чегаралар босқичма-босқич йўқ қилинмоқда. Жаҳон савдоси билан интеграциялашув эса дунёнинг аксарият мамлакатлари учун миллий иқтисодий ривожланишнинг ягона сиёсатига айланмоқда.

Инновацион иқтисодиётни шакллантириш ва халқаро интеграциялашув жараёнида ташқи савдони бошқаришнинг самарали механизмларини ишлаб чиқиш ҳар қандай давлатнинг ишбилармонлик муҳити сифатини белгиловчи асосида омиллардан биридир. Халқаро савдо тимизини бошқаришни тубдан такомиллаштириш ва тадбиркорлик субъектлари фаолияти учун қулай шарт-шароитларни яратиш Ўзбекистоннинг иқтисодий ривожланиш стратегиясининг ҳам устувор йўналишларидан биридир.

«2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси»да “экспорт фаолиятини либераллаштириш ва соддалаштириш, экспорт таркибини ва географиясини диверсификация қилиш, иқтисодиёт тармоқлари ва ҳудудларнинг экспорт салоҳиятини кенгайтириш ва сафарбар этиш”[1] каби вазифалар белгилаб берилган. Сўнги йилларда эса ташқи савдони ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон Республикасининг Президентининг 2017 йил 13 апрелдаги ПФ-5012-сонли “Ташқи савдо соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони мамлакатимиз ташқи савдо алоқаларининг самарадорлигини янада ошириш, ташқи савдони либераллаштириш, экспорт салоҳиятини мустаҳкамлаш ҳамда рақобатдош маҳаллий маҳсулотларни ташқи бозорларга чиқариш тизимини такомиллаштириш, маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхоналар билан хорижий шериклар ўртасида савдо соҳасида узоқ муддатли барқарор шериклик муносабатларини шакллантириш мақсадларига хизмат қилиши кўзда тутилган.

Юқоридагилар билан бир қаторда мамлакатимизни жаҳон иқтисодиёти билан самарали интеграциялаш бўйича бир қатор стратеги мақсадлар белгилаб берилмоқда. Ушбу ҳолатлар эса ташқи савдони бошқариш бўйича мақсадли стратегик йўналишларни танлаш каби вазифаларни белгилаб бермоқда.

Жаҳон иқтисодий ривожланишининг ҳозирги шароитида Ўзбекистоннинг жаҳон иқтисодиёти билан интеграциялашув жараёни ташқи савдони баланси мувозанатига салбий таъсир кўрсатмайдиган ва тадбиркорликни ривожланишини барқарорлигини сақлаб турувчи ва рағбатлантирувчи, иқтисодий ривожланишдаги таҳдидлардан ҳоли бўлган стратегик бошқариш асосида амалга оширилиши лозим.

Жаҳон олимларининг фикрича миллий иқтисодиётни жаҳон иқтисодиёти билан интеграциялашув жараёнида ташқи савдо соҳаси асосий хавф омили ҳисоблади. Бироқ, замонавий тенденциялар шуни кўрсатмоқдаки, ташқи савдо сиёсати бу умумиқтисодий сиёсатнинг солиқлар, субсидиялар, валюта назорати, импорт ёки экспортни тўғридан-тўғри чеклашлар орқали тартибга солишни ўз ичига олган нисбатан мустақил йўналиши ҳисобланади. Айтиш ўринлики, ташқи савдони чеклаш борасида олиб борилаётган ҳар қандай чора-тадбирлар кўпинча қисқа муддатли самара беради. Узоқ давр учун эса, бу ривожланган давлатлар тажрибасида ўз ифодасини топган, фақат эркин савдогина иқтисодий ресурсларни янада оқилона ҳамда самарали жойлаштиришга имкон беради[2, 2-3 б.].

Эркин ташқи савдо ғоялари 300 йил олдинги Давид Рикардонинг нисбий устунлик назарияси асосига қурилган бўлиб, унга кўра, халқаро миқёсда барча ишлаб чиқариш ресурсларининг эркин (чекловларсиз) ҳаракатланиши иқтисодий самарадорликни ўстиради ва ресурслар ўзидан максимал манфаат келтирган ҳолда аҳоли фаровонлиги-

нинг ошишига хизмат қилади.¹

Халқаро иқтисодий муносабатлар ташқи савдони ташкил этиш нуқтаи назаридан батафсил баён қилиниши мумкин бўлган жуда кўп турли хил муаммоларни қамраб олади. Шу сабабли, халқаро иқтисодий муносабатларнинг асосий назарияларида ташқи савдони бошқариш борасида кўплаб ёндашувлар шаклланган. Сабаби, ҳар қандай мамлакат иқтисодиёти учун жаҳон мамлакатлари билан интеграцион муносабатларда халқаро савдо катта рол ўйнайди ва бу унинг ялпи миллий даромадини оширишга имкон беради[3, 286-290 б.].

Жаҳон банки томонидан 2015 йилда ўтказилган «Doing business» рейтингда Ўзбекистоннинг «Халқаро савдо» кўрсаткичлари нуқтаи назаридан салбий таъсир кўрсатадиган асосий омиллар аниқланган бўлиб, улар қуйидагилардан иборат[4, 2-4 б.]:

Ўзбекистоннинг жуғрофий жиҳатдан изоляцияланганлиги, ташқи савдо йўналишларини диверсификациялаш даражаси пастлиги ва ташқи иқтисодий фаолият субъектларининг транспорт харажатлари юқори;

ташқи савдони амалга ошириш учун тартиб-қоидаларини белгилаб берувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда керак бўлган даражадан кўп бўлган хижжатлаштиришнинг мавжудлиги;

ташқи савдо учун давлат идоралари томонидан қонунга мувофиқ тақдим этилиши мажбурий бўлмаган ҳужжатларни ҳам талаб қилиниши амалиёти;

ташқи иқтисодий фаолият қатнашчиларининг ҳужжатларни тайёрлаш, божхона расмийлаштируви ва техник назоратдан ўтиш учун молиявий ва вақт сарф-харажатларининг нисбатан юқори даражаси;

халқаро савдо индикатори ҳисоб-китобларида товарларни харкат вақти ва харажатларини белгилашда Жаҳон банкининг методологиясидан четланиш ҳолатлари мавудлиги;

Юқоридагилардан келиб чиқиб, Ўзбекистонда бугунги кунда "Халқаро савдо" кўрсаткичи бўйича мамлакат рейтингини ташкил этувчи барча индикаторларни такомиллаштириш бўйича мақсадли ишлар амалга оширилишмоқда. Жумладан, савдо айланмасининг кенгайишига, ички бозорни ва ишлаб чиқарувчиларни зарур товарлар билан таъминлашга ҳамда республикада ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни экспорт қилишга тўсқинлик қилаётган бир қатор муаммоларни ечиш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг Президентининг 2018 йил 30 ноябрдаги ПФ-5564-сонли "Товар бозорларида савдони янада эркинлаштириш ва рақобатни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги фармони ҳамда қабул қилинди. Ушбу фармонга кўра савдони 2 босқичда эркинлаштириш назарда тутилди ва киритилган ўзгаришлар 1-жадвалда акс этган.

1-жадвал

Ўзбекистонда ташқи савдони эркинлаштириш йўналишлари

Амалдаги тизим	Янги тизим
Ўзбекистон Республикасининг Президентининг "Товар бозорларида савдони янада эркинлаштириш ва рақобатни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги фармони бўйича	
Импорт қилинадиган юқори ликвидли товаларни ички бозорда фақат биржа савдоларида чекловларсиз сотишга рухсат берилган	Импорт бўйича олиб келинган юқори ликвидли маҳсулот турларини, эгаларининг хоҳишига кўра, ички бозорда, шу жумладан, биржа савдоларида чекловларсиз сотишга рухсат этилди
Истеъмол молия кредити фақат Ўзбекистонда ишлаб чиқариладиган маҳсулот ва хизматларни сотиб олиш учун	Истеъмол молия кредит импорт ёки маҳаллий маҳсулот ва хизматларни сотиб олиш учун бир хил шартларда тақдим

¹Манба: <https://www.xabar.uz/iqtisodiyot/protekcionizm-va-savdo-urushi>

ажратилган	этилишига рухсат берилди
Айрим турдаги товарлар (чўчка гўшти, уй парранда гўшти, ўсимлик ёғи, шакар, нон ва нон маҳсулотлари, рудалар, ипак чиқиндилари ва х.к.) экспорти чекланган	Айрим турдаги товарлар (чўчка гўшти, уй парранда гўшти, ўсимлик ёғи, шакар, нон ва нон маҳсулотлари, рудалар, ипак чиқиндилари ва х.к.) экспорти учун чеклов бекор қилинди
Интернет тармоғидаги электрон савдо майдончалари орқали товарлар, ишлар ва хизматлар экспортни амалга ошириш тартиби белгиланмаган эди	Тадбиркорик субъектларига экспорт шартномасини тузмасдан ва банк комиссияси ундирилмасдан, Интернет тармоғидаги электрон савдо майдончалари орқали товарлар, ишлар ва хизматлар экспортни амалга ошириш ҳуқуқи берилди
Жисмоний шахслар томонидан божхона декларациясиз товар олиб ўтиш 3000 АҚШ долларигача эди	Жисмоний шахслар томонидан божхона декларациясиз товар олиб ўтиш 5000 АҚШ долларигача оширилди
Ўзбекистон Республикасининг Президентининг “Ташқи савдони янада эркинлаштириш ва савдо операцияларининг самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги” қарори бўйича	
Импорт қилинадиган товарларни юклашдан олдин мажбурий инспекциядан ўтказиш тартиботи қўлланган	Импорт қилинадиган товарларни юклашдан олдин инспекциядан ўтказиш ихтиёрий асосда амалга

Манба: муаллиф томонидан тузилган.

Амалга оширилган ислохотлар натижасида мамлакатимиз ташқи савдоси динамик ривожланаётган тенденцияга эга бўлиб, фаол экспорт ва импорт сиёсати юритилиб, тайёр маҳсулот экспорти устувор даражада ўсиб бормоқда. (2-жадвал). Иқтисодийнинг очикчилигини таъминлаш сиёсати, модернизация, ишлаб чиқаришни техник ва технологик янгилаш ҳамда диверсификация жараёнлари соҳасидаги тадбирлар изчил амалга оширилиши натижасида ташқи савдони самарали ва юқори натижавий моделлар асосида ривожлантиришга мустаҳкам асос яратилиб, ўз навбатида қатор позициялар бўйича тегишли ютуқлар қўлга киритилмоқда.

2019-йилда товарлар экспорти билан шуғулланувчи корхоналар сони 3885 тага етди. 2019-йил январь-июнь ойида экспорт ҳажми 8 437,6 млн. АҚШ долларга (ўсиш суръати 27,0 %) тенг бўлди. Экспорт таркибида товарлар 81,5 % улушга эга бўлиб, булар асосан энергия манбалари ва нефт маҳсулотлари (16,8 %), озиқ-овқат маҳсулотлари (9,4 %), тўқимачилик ва тўқимачилик буюмлари (9,1 %), рангли металллар ва ундан тайёрланган буюмлар (5,8 %) ҳамда қора металллар ва ундан тайёрланган буюмлар (1,7 %) ҳиссасига тоғри келмоқда.

2-жадвал

Ўзбекистон Республикасининг ташқи савдоси, млн.АҚШ доллари

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019 й. январь –июнь
Ташқи савдо ай-ланмаси	22199	26366	26416	28270	27530	24924	24232	26566	33430	19683,2
Экспорт	13023	15021	13600	14323	13546	12508	12095	12554	13991	8437,6
Импорт	9175,8	11345	12817	13947	13984	12417	12138	14012	19439	11245,6
<i>Савдо баланси</i>	3847,6	3676,7	783,1	375,8	-438,6	91	-43	-1458,7	-5448,5	-2808
Ташқи савдо ай-ланмаси	104,7	118,8	100,2	107	97,4	90,5	97,2	109,6	125,84	129,8
Экспорт	110,6	115,3	90,5	105,3	94,6	92,3	96,7	103,8	111,45	127
импорт	97,2	123,6	113	108,8	100,3	88,8	97,8	115,4	138,73	132

Манба: Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари. <https://stat.uz/uz/180-ofytsyalnaia-statistika-uz/6567-tashqi-iqtisodiy-faoliyat>, <https://stat.uz/uploads/doklad/2019/yanvar-iyun/uz/13.pdf>

Маълумки, интеграциялашув жараёнида ташқи савдони бошқаришнинг асосий йўналишлари куйидагилар билан белгиланади:

1. Савдо ва трназакцияларни либераллаштириш. Дунёнинг аксарият мамлакатлари (биринчи навбатда Жаҳон савдо ташкилотига аъзо давлатлар) товарлар ва хизматларнинг трансчегаравий ҳаракати учун божхона ва бошқа тўсиқларни камайтирдилар. Савдо эркинлаштириш дунёнинг аксарият давлатлари сиёсатининг асосий принципига айлантириш учун шароитлар яратилмоқда.

2. Янги ташқи савдони бошқариш механизмлари ва институтларнинг ташкил этиш.

3. Мувофиқлаштирувчи ва тартибга солувчи органларнинг халқаро иқтисодий муносабатларга, савдо оқимларига, қоидаларига ва уларни ривожлантириш стратегиясига таъсирининг самарадорлигини ошириш.

4. Миллий бозорда рақобатнинг кучайтириш.

5. Жаҳон саноат кучларининг рақобат устунлигидан ҳимоя қилиш доирасида минтақавий интеграцион гуруҳларини шакллантириш. Ўзаро ҳамкорлик учун қулай шарт-шароитлар яратадиган савдо-иқтисодий, валюта сиёсатини амалга ошириш ва халқаро меҳнат тақсимотини чуқурлаштириш асосида мамлакатнинг глобал рақобатда устунликларини таъминлаш.

Юқоридагилардан келиб чиққанда интеграциялашув жараёнларида ташқи савдони миллий манфаатлар асосида стратегик бошқаришга бўлган ёндашувни такомиллаштиришда асосий эътибор куйидагиларга қаратилиши лозим деб ҳисоблаймиз:

миллий ишлаб чиқарувчиларнинг манфаатларидан келиб чиқиб, уларнинг маъқеини янада мустаҳкамлашга қаратилган ташқи савдо сиёсатини амалга ошириш. Бунда, миллий манфаатлар доираси рақобатли устунликни таъминлашга қаратилиб, унда божхона чекловларини бевосита чеклов (протекционистик) билан эмас, балки билвосита шаклларида ички рақобат муҳатини шакллантириш каби усуллардан фойдаланиш таклиф этилади. Асосий стратегик мақсад ҳимоя усулларини босқичма-босқич камайтириб бориш орқали ишлаб чиқарувчиларни эркин рақобатга тайёрлаб боришдир. Мамлакат рақобатбардошлигининг асосий шарти сифатида М.Портер назариясида «мамлакатда рақобат қанчалик ривожланган ва харидорларнинг талаблари юқори бўлса, бу мамлакат корхоналарининг халқаро бозордаги муваффақиятга эришиш эҳтимоли шунча юқори бўлади аксинча, миллий бозордаги рақобатнинг кучсизланиши, қоидага кўра, рақобат устунлиги кучсизланишига олиб келади»[5, 396-401 б.];

хорижий истеъмолчиларни мамлакатда ишлаб чиқарилаётган талаб юқори бўлган маҳсулотлар турлари ва ҳажмлари тўғрисида хабардор қилиш[6] мақсадида ички бозордаги нарх индекслари, бозор конъюктураси бўйича маркетинг тадқиқотларини ўтказиш ва ушбу тадқиқот натижаларини очиқ малумот сифатида Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлигининг расмий Веб-сайтларида бериб борилиши лозим;

жаҳон амалиётида халқаро савдода маҳсулотларга қўлланиладиган нотариф усуллар ҳисобланган санитар ва фитосанитар чора тадбирларнинг кўп миқдорда қўлланилмоқда. Ўзбекистонда ҳам ташқи савдони эркинлаштиришда таъриф усулларини Халқаро Валюта Фонди, Бутунжаҳон Савдо ташкилоти каби халқаро ташкилотлари нормаларига яқинлаштирган ҳолда нотариф усуллардан фойдаланиш йўналишига ўтиш тавсия этилади. Нотариф усуллари нафақат маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни, балки мамлакат аҳолиси турмуш фаровонлигини таъминлашда ҳам сезиларли таъсир этади.

маълумки, ташқа савдодаги чекловларнинг юқорилиги яширин иқтисодиёт ривожланишига бевосита таъсир қилувчи омиллардан бири ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Марказий банк томонидан БМТ Тараққиёт дастури билан ҳамкорликда халқаро амалиётда кенг қўлланиладиган монетар усуллар асосида Ўзбекистондаги яширин иқтисодиёт ҳажми баҳоланган Натижаларга кўра 2018 йилда Ўзбекистонда яширин иқтисодиёт ҳажмининг ялпи ички маҳсулотга нисбатан 44,6 фоизни ташкил этганлигини кўрсатган.[7] Ўзбекистонда божхона таърифларини белгилашда Жаҳон

савдо ташкилотининг Таърифлар ва савдо бўйича бош келишув (ГАТТ)нинг таърифлар бўйича “Милий режим” тамойили қўллаш, шунингдек, импорт қилинган товарларнинг ҳисоботларини электрон тарзда шаклланишини таъминлаш орқали яширин иқтисодий ётқи қисқартиришга имкон яратади.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Ўзбекистонда инновацион иқтисодий ётқи шакллантириш ва халқаро интеграциялашув жараёнларида ташқи савдони бошқаришнинг самарали механизмларини ишлаб чиқишда юқорида таъкидланган усул ва воситалардан имкони борида билвосита шаклда амалга ошириши мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли Фармони. // «Халқ сўзи» 2017 йил 8 февралдаги 28 (6722)-сон;
2. Мирзаев М.М. Жаҳон бозорига фаол чиқиш: ташқи савдони тартибга солишнинг замонавий усуллари. “Иқтисодий ётқи инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 4, июль-август, 2017 йил;
3. Серова Д.Б. Клопот Е.А. Протекционизм и свободная торговля в международных экономических отношения // Роль Евразийского экономического союза в глобализации российской экономики: Сборник статей по итогам Международной научно- практической конференции. Стерлитамак, 2017. – с. 292.;
4. Предложения по улучшению рейтинга Узбекистана в ежегодном докладе Всемирного банка «Ведение бизнеса» в части показателя «Международная торговля». Аналитический доклад 2015/02. Центр экономических исследований, 2015 (www.cer.uz);
5. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов/ Пер. с англ. — М.: Альпина Biznes books, 2005. – 454 с;
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 30 ноябрдаги “Товар бозорларида савдони янада эркинлаштириш ва рақобатни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5564-сонли фармони. <http://lex.uz/ru/docs/4030912>;
7. З.Тожиева. Яширин иқтисодий ётқи: сабаблар, таҳлиллар, ечимлар. Биржа газетаси. №63(2538). <http://www.biznes-daily.uz/ru/gazeta-birja/65595--yashirin-iqtisodiyot-sabablar-tahlillar-chimlar>.

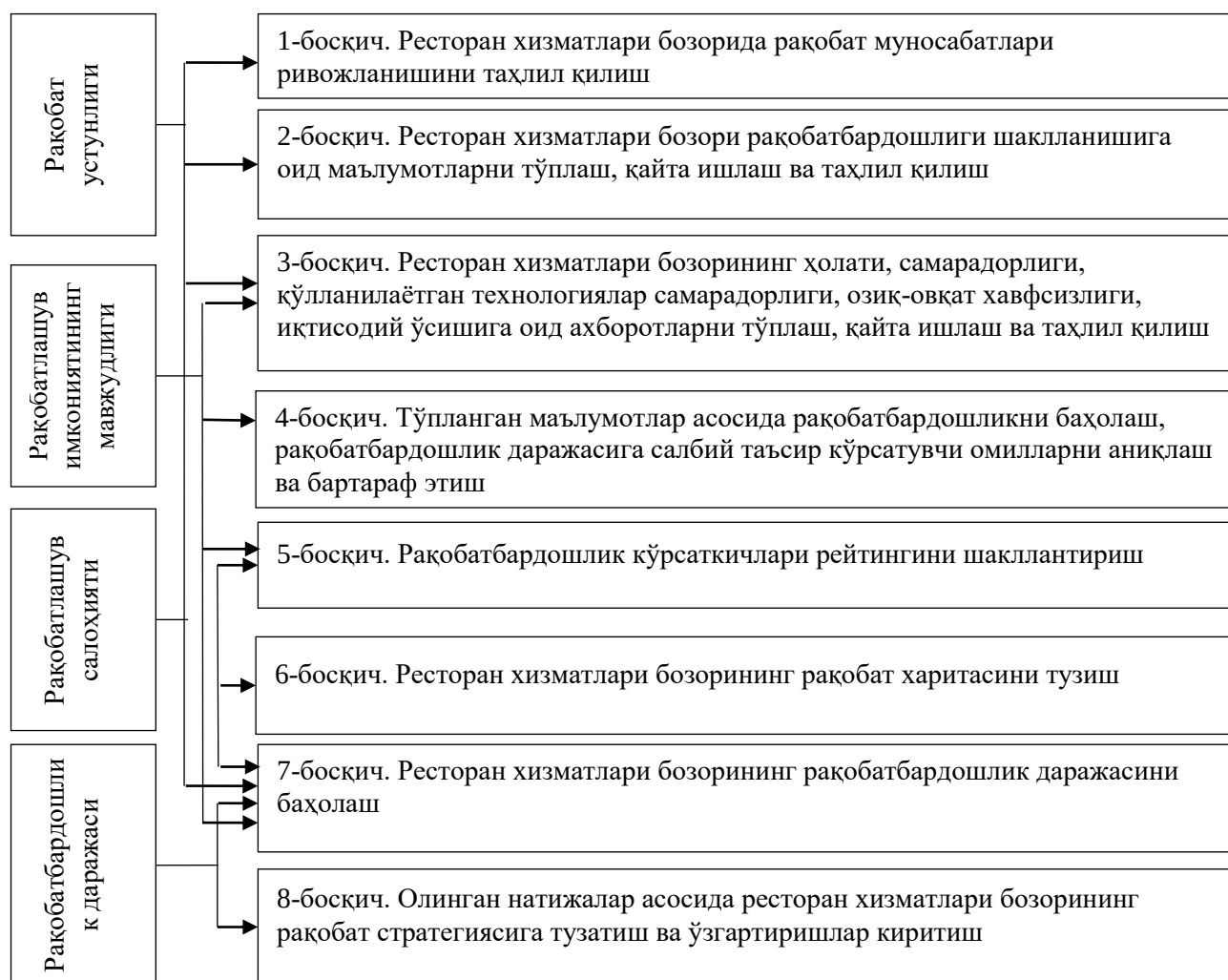
Б. Раджабов Совершенствование механизмов управления внешней торговлей в процессе интеграции Узбекистана в мировую экономику	B. Radjabov Improvement of foreign trade management mechanisms in the process of integration of Uzbekistan with the world economy
Аннотация:В статье изучены особенности управления внешней торговлей в условиях глобализации. Основные аспекты и направления либерализации внешней торговли анализировались в процессе интеграции Узбекистана в мировую экономику. В процессе интеграции были разработаны научные предложения и практические рекомендации по использованию основных инструментов и инструментов управления внешней торговлей. Ключевые слова: мировая экономика, глобализация, интеграция, внешняя торговля, международная торговля, экспорт, импорт, таможня, определения, управление внешней торговлей.	Abstract:The article explores the peculiarities of foreign trade management in the context of globalization. The main aspects and trends of foreign trade liberalization were analyzed in the course of Uzbekistan's integration with the world economy. Scientific proposals and practical recommendations on the use of basic tools and tools for foreign trade management have been developed during the integration process. Keywords:world economy, globalization, integration, foreign trade, international trade, export, import, customs, definitions, foreign trade management.

РЕСТОРАН ХИЗМАТЛАРИ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ТАДҚИҚ ЭТИШ УСЛУБИЯТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация. Ушбу мақолада ресторан хизматлар бозорини бозорининг рақобатбардошлигини тадқиқ қилиш, ресторан хизматлар бозорининг рақобатбардошлигини аниқлашнинг илмий-услубий моделини ишлаб чиқиш масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: рақобатбардошлик, ресторан хизматлари бозори, рақобатлашув салоҳияти, рақобатлашув имконияти, корреляцион-регрессион таҳлил.

Рақобатбардошликни тадқиқ қилишнинг амалдаги усуллар ва услубиятини танқидий таҳлил қилиш асосида ресторан хизматлари рақобатбардошлигини тадқиқ қилиш услубиятини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ. Мазкур услубиятга асосан ресторан хизматларининг рақобатбардошлигини шакллантириш билан боғлиқ вазифалар аниқланади[1]. Ҳар бир босқичда рақобатбардошликни тадқиқ қилиш билан боғлиқ бўлган илмий-услубий таҳлил амалга оширилади (1-расм).

1-расм. Ресторан хизматлари рақобатбардошлигини тадқиқ қилиш услубияти

Ресторан хизматлари бозорининг рақобатбардошлигига эришиш учун қуйидаги вазифаларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- ресторан хизматлари бозорида рақобат муносабатлари шаклланишининг институционал шарт-шароитларини аниқлаш;
- ресторан хизматлари бозорида рақобатбардошликни баҳолашнинг хусусий

кўрсаткичларини танқидий таҳлил қилиш ва аниқликлар киритиш;

- ресторан хизматлари бозори рақобатбардошлигини баҳолашнинг мантикий кетма-кетлигини асослаш;

- ресторан хизматлари бозори рақобатбардошлигини баҳолаш тизимини шакллантириш ва интеграл кўрсаткичлар асосида шкалалаштириш;

- ресторан хизматлари рақобатбардошлигининг рақобат харитасини яратиш ва барқарорлигига баҳо бериш[3];

- ресторан хизматлари бозорида рақобат устунликларидан самарали фойдаланиш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш;

- ишлаб чиқилган услубиятнинг ишончлилигини маҳаллий бозорларда синовдан ўтказиш.

Ресторан хизматлар бозорининг рақобатбардошлигини аниқлашнинг илмий-услубий модели бозордаги рақобат муҳитига комплекс баҳо беришни кўзда тутувчи мантикий схемадан иборат[1]. Ушбу моделнинг ҳар бир блоки ёки жараёни алоҳида услубият сифатида ҳам олиб қаралиши мумкин (2-расм).

Ресторан хизматлари бозорининг ўзига хос хусусиятлари унинг рақобатбардошлиги энг аввало ресторан хизматлари бозорининг амал қилиш кўрсаткичлари, ресторан хизматлари бозорида рақобат изчиллигини ифодаловчи кўрсаткичлар, бозорнинг инновацион ва инвестицион самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлари, бозорнинг мустақиллик кўрсаткичи, ва бозорнинг ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлари каби параметрларга боғлиқ эканлиги ҳақидаги гипотезани илгари суриш имконини бери.

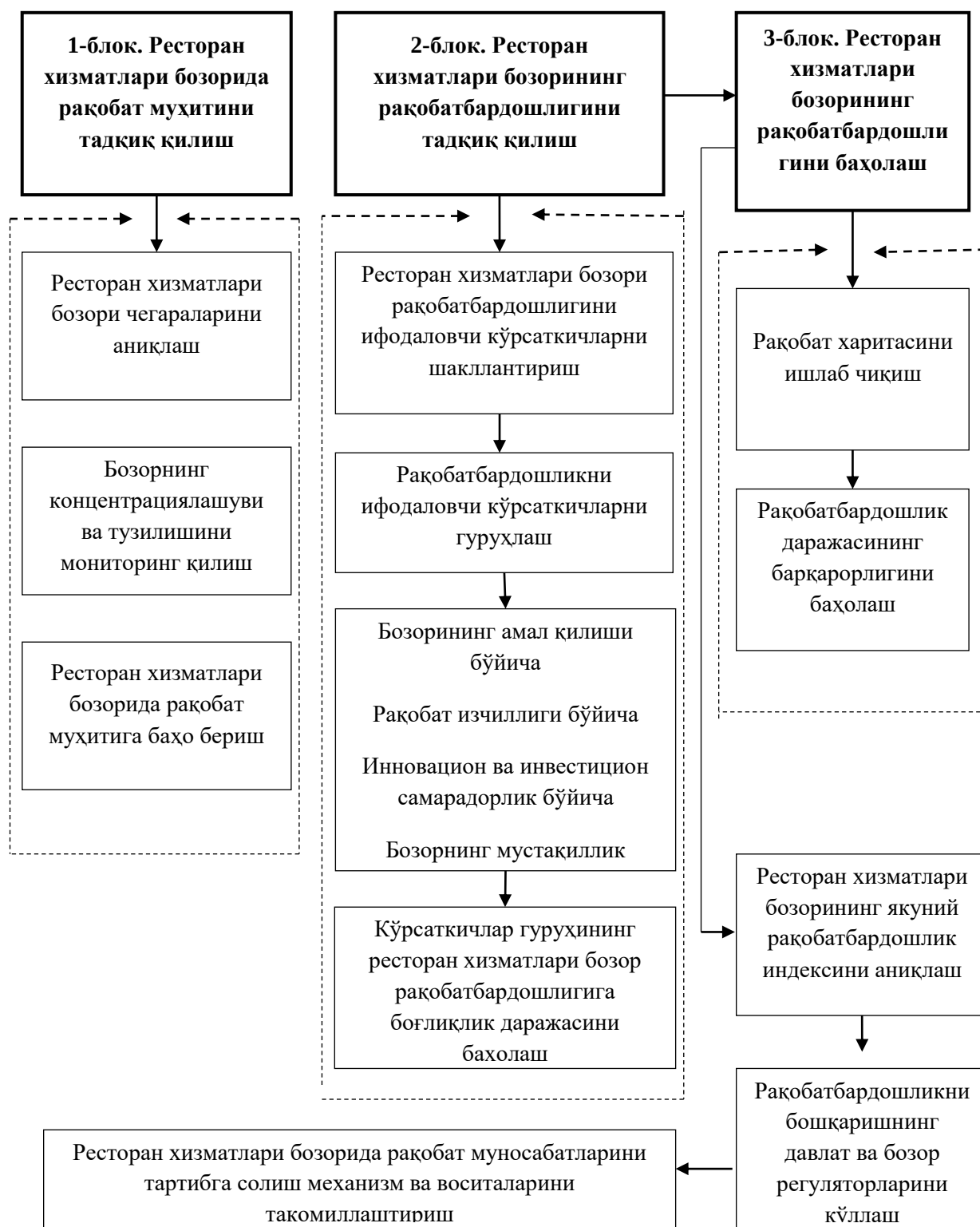
Ресторан хизматлари бозорининг рақобатбардошлигини аниқлаш бўйича таклиф қилинаётган кўрсаткичлар тизими расмий статистик кўрсаткичлар асосида ҳисобланиши ҳамда ушбу ахборотларни тўплаш ва қайта ишлаш тамойилларига тўлалигича амал қилиниши таъминланганлиги келгусида бу каби ишларнинг янада соддалашувига имкон беради. Ҳар бир кўрсаткичлар тизими ресторан хизматлари бозорининг рақобатбардошлигини турли нуқтаи назар бўйича ёндашишни таъминлайди.

Ресторан хизматлари бозорининг амал қилиш кўрсаткичлари ресторан хизматлари бозорининг ялпи ҳудудий маҳсулотдаги улуши, ресторан хизматларининг даромадлилик даражаси, ресторан хизматлар бозорида асосий фондлар қайтими, ресторан хизматлари бозорининг рентабеллиги, аҳоли жон бошига тўғри келадиган ресторан хизматлари ҳажми каби кўрсаткичларни ўз ичига олади.

Фикримизча, рақобат изчиллигини ифодаловчи кўрсаткичлар ресторан хизматлари бозорининг ўзгариш сурати, ресторан хизматлари бозорининг концентрациялашув даражаси ва концентрация коэффиценти, Линда коэффиценти орқали ифодаланиши мақсадга мувофиқ[2]. Бу ресторан хизматлари бозорининг ривожланишини прогноزلаш, истиқбол кўрсаткичларини аниқлаш бўйича қарорлар қабул қилиш, рақобат изчиллиги ва фаолиятнинг ихтисослашув даражасини баҳолаш, фаолиятнинг концентрациялашуви ва бозордаги рақобат муҳитига баҳо бериш ҳамда етакчи корхоналар ўртасидаги тенгсизлик даражасини аниқлаш имконин беради.

Бозорнинг инновацион ва инвестицион самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлари гуруҳи ресторан хизматлар бозорида асосий капиталга киритилган инвестициялар улуши ва бозорнинг инновацион фаоллигини акс эттирувчи иккита кўрсаткични ўз ичига олади.

“Бозорнинг мустақиллик даражаси” атамаси кўпгина иқтисодий адабиётларда “озиқ-овқат хавфсизлиги” кўрсаткичи билан ҳам ифодаланади. Бозорнинг мустақиллик кўрсаткичлари ресторан хизматлари бозорининг амал қилишида давлатнинг кенг қамровли фаолиятини акс эттиради ҳамда аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, белгиланган стандарт ва меъёрлар асосида овқатланишни ташкил этиш, мамлакат ёки унинг ҳудудларида агроиқтисодий салоҳиятга баҳо бериш имконини беради. Бироқ, бозорнинг ушбу кўрсаткич бу борада жуда кўп хусусий кўрсаткичларни ўз ичига олганлиги боис, тадқиқот ишида рақобат изчиллигини баҳолаш, бозорга

2-расм. Ресторан хизматлар бозорининг рақобатбардошлигини аниқлашнинг илмий-услубий модели

киришдаги тўсиқларни аниқлаш, маҳаллийлаштириш, бозорни қўшни ҳудудлар орқали тўйинтириш, ташқи бозор ёки таъминотчиларга қарамлилик даражасини баҳолаш мақсадида *бозорнинг очиқлик даражаси* ҳамда *бозорнинг импортга қарамлилик даражасига* баҳо бериш билан чекланиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Бозорнинг ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлари ҳудудда аҳоли сонининг динамикаси, озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш динамикаси,

аҳолининг пул даромадларининг ортиши ҳамда Меҳмонхона ва бошқа жойлаштириш хизматлари динамикасини ўзида акс эттириб, ресторан хизматларига бўлган талаб динамикасини прогнозлаш, маҳсулотлари ва хизматлари асортиментининг кенгайиши динамикаси, тўловга қодир талаб ҳажмини, бозордаги синергетик самарани баҳолаш ҳамда хизматларини ташкил этиш билан боғлиқ самарали қарорлар қабул қилиш имконини беради.

Хулоса қилиб айтганда, ресторан хизматлари бозорининг рақобатбардошлигини баҳолашда юқорида келтирилган кўрсаткичларнинг таъсирини аниқлаш, бунинг учун келгусида кўп омилли корреляцион-регрессион таҳлил усулидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ibodov K.M. Restoran ishida marketing. Darslik. Toshkent:, - IQTISOD-MOLIYA nashriyoti, 2019 yil.- 430 bet. 200 b.
2. Ибодов К.М. Монополияга қарши бошқарув назарияси. Ўқув қўлланма. Тошкент. Т:, “IQTISOD-MOLIYA” нашриёти, 2020 йил. – 340 бет. 235 б.
3. Юшкова Л.В. Метод конкурентных карт в обосновании конкурентного статуса продовольственного рынка / Л.В. Юшкова // Научное обозрение. Серия 1: Экономика и право. - № 6. - 2013. - С. 35 – 41.

К.М.Ибодов Совершенствования методики исследования конкурентоспособности рынка ресторанных услуг	K. Ibodov Improving a technique of research of competitiveness of the market of restaurant services
Аннотация. Данном статье изложены исследования конкурентоспособности рынка ресторанных услуг и методолгический модел по определение конкурентоспособности рынка ресторанных услуг. Ключевые слова: конкурентоспособность, рынок ресторанных услуг, конкурентный потенциал, конкурентный возможность, корреляционно-регрессионный анализ.	Abstract. In the article given researches of competitiveness of the market of restaurant services and methodological model on definition of competitiveness of the market of restaurant services. Keywords: competitiveness, the market of the restaurant services, competitive potential, competitive possibility, korrelation-regression analysis.

ТУРИЗМ ВА МЕҲМОНХОНА ХЎЖАЛИГИ

А.А.Эшгаев – СамДУ ёшлар билан ишлаш бўйича проректор, и.ф.д., доц.

А.Х.Хамдамов – СамДУ Кадрлар менежменти ва бизнес кафедраси кабинет мудири

ТУРИЗМ СОҲАСИДА ГЕОАХБОРОТ ТИЗИМЛАР ВА ХАРИТАЛАШ ТИЗИМИНИ ЯНАДА РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Аннотация:Мақолада геоахборот тизимлари ҳамда хариталаш тизимининг моҳияти ва аҳамияти, Ўзбекистон туризм соҳасида геоахборот тизимларидан фойдаланиш ва хариталаш тизимини янада ривожлантириш истиқболлари тўғрисида фикр юритилган.

Калит сўзлар: Геоахборот тизимлари, визуализация, географик таҳлиллар, картография тизими, лойиҳалаштириш, илмий, техник, технологик, навигация тизимлари.

Туризм - геоинформацион технологияларни қўллашнинг анъанавий соҳаларидан бири. Ҳозирги вақтда мос равишдаги ахборот таъминотисиз туристик маҳсулотни шакллантириш, силжитиш ва реализация қилиш мумкин эмас. Туризмни бошқариш ташкилотлари ва туристик фирмалар ўз ишида доимо ахборот технологияларини ўзлаштириш муаммосига дуч келмоқда. Бироқ бизнинг мамлакатимизда Гео Ахборот Тизимлари (ГАТ) ҳали ҳам асосан сайёҳлик хариталарини, буклетларни ва хариталарни ва жадвалларни ўз ичига олган бошқа босма маҳсулотлар тайёрлаш учун ишлатилади. Ахборот технологиялари - туризм бизнесининг халқаро интеграциясини ахборот билан тўйинган соҳаси сифатидаги зарурий шарт-шароитлари ҳисобланади. Худуднинг туристик салоҳиятини тадқиқ этишда ва уларнинг дастурларини ишлаб чиқиш ҳамда ўзлаштиришда мутахассислар маконнинг турли томонларини ифодаловчи кўпгина ахборотларга тўкнаш келади. Бундай турдаги ахборотларга ишлов беришнинг алмаштириб бўлмайдиган воситаси бугун кунда геоахборот тизимлари бўлиб ҳисобланади.

Геоахборот тизимларини яхши билмаган одамнинг биринчи саволига, албатта, "нима учун бу керак?"

Биринчи қарашда ГАТ хариталарни тайёрлаш ва чоп этишда ва эҳтимол, ҳаво ва космик тасвирларни қайта ишлашда ишлатилганлиги аниқ. ГАТ дастурларининг ҳақиқий оралиғи анча кенгрок ва уни баҳолаш учун умуман шахсий компьютерлардан фойдаланиш керак, кейин ГАТнинг жойи аниқрок кўринади. Компютерлар нафақат ҳужжатлар билан машхур операцияларни бажариш учун кўпроқ қулайликларни таъминламайди, улар инсон фаолиятининг янги йўналишини олиб боради

Фикримиздаги маълумотлар ҳарфлар, рақамлар ва тасвирлар кўринишида бўлиши мумкин бўлган ҳар бир нарса деб номланиши керак. Шундай қилиб, барча методлар, техникалар, асбоблар, тизимлар, назариялар, йўналишлар ва маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш ва улардан фойдаланишга қаратилган. ГАТ - улардан бири.

Ушбу технология маълумотлар базалари билан ишлашда анъанавий операцияларни бирлаштиради, масалан, сўровлар ва статистик таҳлиллар, харитани тақдим этадиган тўлиқ визуализация ва географик таҳлиллар.

Харита ва географик таҳлиллар бутунлай янги эмас. Бироқ, ГАТ технологияси муаммоларни таҳлил қилиш ва бутун инсониятга дуч келадиган муаммоларни ҳал қилиш учун, айниқса, муайян ташкилот ёки гуруҳ одамлар учун янги, долзарброк замонавийликни, самаралироқ, қулай ва тезроқ ёндашувни таъминлайди. Таҳлил ва прогнозлаш жараёнини автоматлаштиради.

Ҳозирги кунда ГАТ дунёдаги юз минглаб одамларни жалб қилган мултимиллион долларлик саноатдир. ГАТ мактаблар, коллежлар ва университетларда ўрганилади. Бу технология инсон фаолиятининг деярли барча соҳаларида ишлатилади - оптимал танлаш сўнгги ва саргузашт туризм - бу каби ҳаддан ортиқ аҳоли, худудининг ифлосланиши, ўр-

мон, ер, табиий офатларини камайтириш ва бундай нуқталар орасидаги энг яхши маршрутни топиш каби махсус муаммоларни ҳал қилиб глобал муаммоларнинг таҳлили ёки турли соҳалардаги янги офис манзилларни, вазибаларини шаҳарлар бўйлаб қидиради.

ГАТ ёрдамида сиз қидириш учун шаблонларни белгилашингиз, **"агар нима бўлганда ..."** туридаги буйруқларни ижро этишингиз мумкин. Замонавий ГАТда таҳлил қилиш учун жуда кучли воситалар мавжуд, уларнинг орасида энг муҳими иккита: **яқинлик таҳлили ва таҳлил қилиш таҳлили.**

Объектларнинг ГАТда бир-бирига нисбатан яқинлигини таҳлил қилиш учун **буферлаш** деб аталадиган жараён ишлатилади. У қуйидаги саволларга жавоб беришга ёрдам беради: Бу уйнинг 100 м атрофида қанча уйлар мавжуд? Шаҳар хазинаси бўлган объектни бир қисмидатуризм бизнесининг даромадлари қандай? Хизмат томонидан етарли даражада таъминланмаган дам олиш жойлари мавжудми? Турли хил аниқ қатламлардаги маълумотларни интеграциялашишни ўз ичига олади. Энг оддий ҳолатда, бу хариталаш жараёни бўлиб, бир қатор аналитик операцияларда турли қатламлардан олинган маълумотлар физик жиҳатдан бирлаштирилади.

Қўллаб операциялар учун, натижа маълумот харитаси ёки график шаклида тақдим этилиши. Харита географик маълумотни сақлаш, тақдим этиш ва тарқатишнинг жуда самарали ва инфорацион усули ҳисобланади. Илгари карталарбир неча асрлар давомида яратилган. ГАТ картография санъатини ва илмий асосларини кенгайтириш ва ривожлантириш учун янги ажойиб воситаларни тақдим этади. Унинг ёрдами билан, карточкаларнинг осонлик билан ўзларини кўришлари, уч ўлчамли тасвирлар, графикалар, жадваллар, диаграммалар, фотосуратлар ва бошқа воситалар билан тўлдирилиши мумкин.

ГАТ бир қатор бошқа ахборот тизимлари билан чамбарчас боғлиқдир. Унинг асосий фарқи барча маълумотларни таҳлил қилиш ва уни бошқариш қобилиятидир. Бугунги кунда иккита сунъий йўлдош тизими мавжуд: Американинг "Newstar" (Навигация тизими), бизга GPS (Global Position System) ва маҳаллий "ГЛОНАСС" деб ном берилган. Уларнинг ишлаш тамойиллари кўп жиҳатдан ўхшашдир. Ушбу тизимларни ташкил этадиган сунъий йўлдошларнинг асосий вазифаси ердан қабул қилувчилар томонидан олинган сигналларнинг доимий узатилиши. Ушбу тизимлар қабул қилувчи бир вақтнинг ўзида бир нечта сунъий йўлдошга эга бўлиши учун тузилган. Бугунги кунда геоинформатика технологиялари Ўзбекистон бозорини аста-секин эгаллаб келмоқда. Ер кадастрини яратиш, унинг хариталари асосида бошқа мавзуларга йўналтирилган хариталар яратиш ва уларни ГАТни атрибутив таркиб билан тўлдириш имконини беради. Туристик йўналтирилган ГАТни яратиш учун барча манфаатдор томонларнинг сай-ҳаракатларини бирлаштириш зарур, бу маълумотлар базаларининг ахборот мазмунини яратиш, унинг долзарблигини таъминлаш учун зарурдир. Бундан ташқари, ГАТлойиҳаларининг юқори харажатлари ҳисобига давлатдан молиявий ва қонуний қўллаб-қувватлаш талаб этилади. Ушбу тизимларни ташкил этадиган сунъий йўлдошларнинг асосий вазифаси ердаги (самолёт, кема, автомашиналар, қўлда ва бошқалар) қабул қилувчилар томонидан олинган узатишларнинг доимий узатилиши ҳисобланади. Ушбу тизимлар қабул қилувчи бир вақтнинг ўзида бир нечта сунъий йўлдошни кўради. Турли сунъий йўлдошлардан келган сигналларнинг кечикишларидан фарқли равишда, қабул қилувчи ўзи масофани ҳисоблаб, кейин унинг координаталарини аниқлаш учун тенгламалар тизимини ечади.

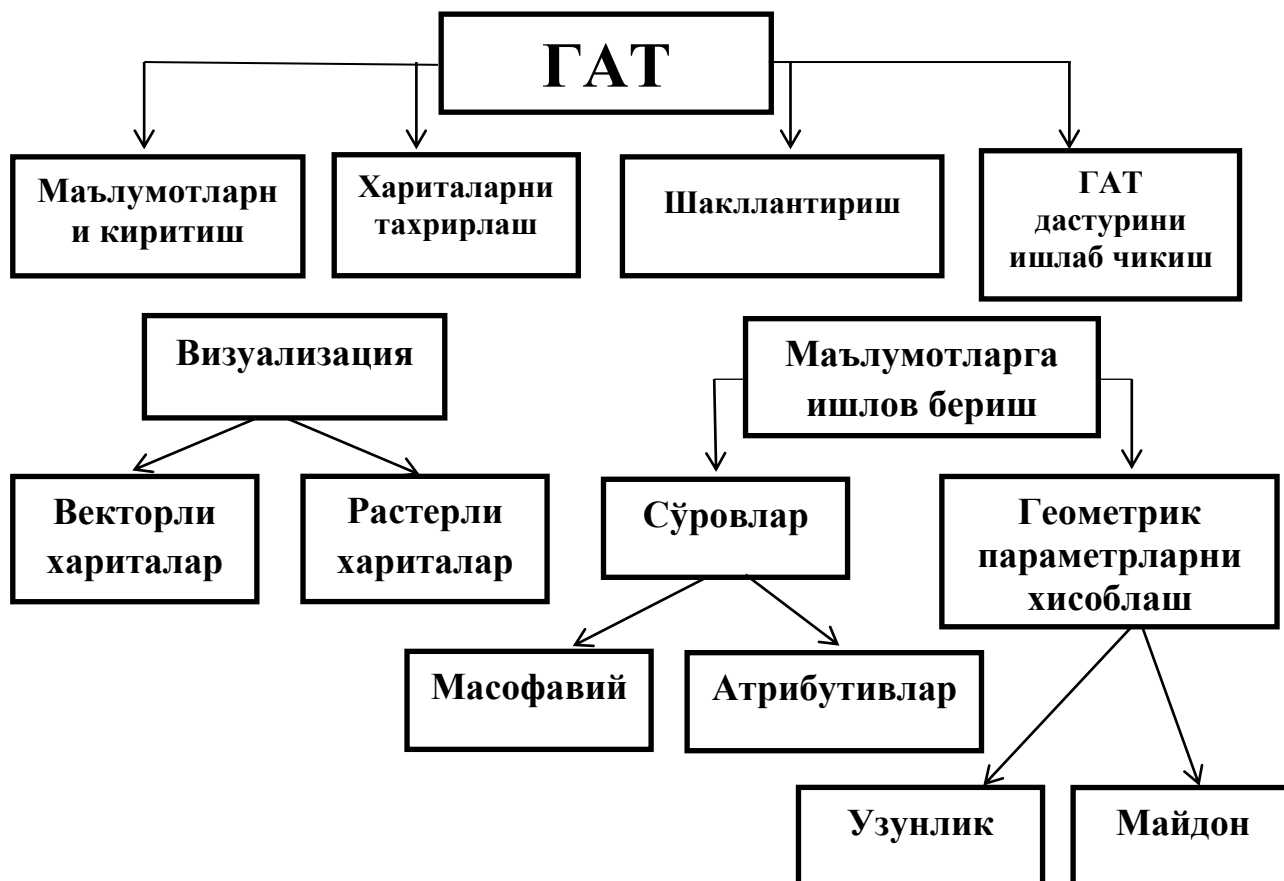
Навигацияларни ҳар бир киши ҳар доим керакли деб даъво қилмоқда. Авиация, денгиз ва автотранспорт, диспетчерлик ва геоинформацион тизимлар, дизайн ва қуриш, қутқарув хизматлари, сайёҳлик, овчилик, балиқ овлаш ва ҳк. Координаталарини билишнинг имкони йўқ бўлган жойлар учун сунъий йўлдош навигацияси орқали талаб қилинади. Навигация алгоритмига эга бўлганингизда сиз координаталарини, ҳаракатланиш тезлигини ва ҳаракат йўналишини бир неча метр аниқлиги билан

танлашингиз мумкин. Жойлашувнинг электрон харитаси (ГАТ) ва уяли алоқа билан биргаликда диспетчерлик тизимларини яратиш учун энг кучли восита қўлга киритилди. Уйдагиларни навигация қилиш имкониятларини биринчи марта фуқаролар банклар томонидан баҳоламоқда: пул қийматларини ташиш учун мониторинг тизимлари яратилди. Шу каби тизимлар "фавкулдда вазиятлар" хизматлари учун, чет элларда экстремал туристик сайёҳлик операторлари учун ишлаб чиқилмоқда.

Уларнинг ишлаш тамойиллари кўп жиҳатдан ўхшашдир. Ушбу тизимларни ташкил этадиган сунъий йўлдошларнинг асосий вазифаси ердан қабул қилувчилар томонидан олинган сигналларнинг доимий узатилиши. Ушбу тизимлар қабул қилувчи бир вақтнинг ўзида бир нечта сунъий йўлдошга эга бўлиши учун тузилган. Бугунги кунда геоинформатика технологиялари Ўзбекистон бозорини аста-секин эгаллаб келмоқда. Эр кадастрини яратиш унинг хариталари асосида бошқа мавзуларга йўналтирилган хариталар яратиш ва уларни ГАТни атрибутив таркиб билан тўлдириш имконини беради. Туристтик йўналтирилган ГАТни яратиш учун барча манфаатдор томонларнинг сай-ҳаракатларини бирлаштириш зарур, бу маълумотлар базаларининг ахборот мазмунини яратиш, унинг долзарблиги ва долзарблигини таъминлаш учун зарурдир. Бундан ташқари, ГАТ лойиҳаларининг юқори харажатлари ҳисобига давлатдан молиявий ва қонуний қўллаб-қувватлаш талаб этилади.

Ҳар қандай ГАТнинг асосини автоматлаштирилган картография тизими ташкил этади. Картография тизими - карталарни яратиш ва улардан фойдаланишни таъминлайдиган қурилмалар ва дастурий таъминот тўпламидир. Бу тизимларнинг асосий қисми маълумотларни киритиш, қайта ишлаш ва чиқариб олиш учун фойдаланиладиган кичик тизимлар ҳисобланади. ГАТнинг функционал имкониятлари турли хил бўлиб, асосийлари қуйидагилар:

- 1) компьютерга рақамли маълумотларни киритиш;
- 2) маълумотлар конвертацияси, картография прогнозини ўзгартириш, маълумотларни турли форматларга ўтказиш;
- 3) маълумотларни сақлаш ва бошқариш;
- 4) картометрик операциялар ва бошқалар. (1-расм)

ГАТни лойиҳалаштириш, яратиш ва улардан фойдаланишнинг илмий, техник, технологик ва амалий жиҳатлари геоинформатика бўйича ўрганилади. Агар сиз ГАТни умумлашмаган ва тасвирларсиз қилсангиз, ГАТ - ҳақиқий дунё объектларини хариталаш ва таҳлил қилиш ҳамда сайёрамизда юз берадиган воқеалар учун замонавий компютер технологияси.

Юқоридаги фикрлардан ҳам кўриниб турибдики, ҳозирги кунда туризм соҳасида тараққиётга эришиш учун ҳам мамлакатимизда янги асосий босқичи бўлмоқда. Чунки мамлакатимиз раҳбари тегишли вазирлик ва идоралар томонидан бу соҳага жуда ҳам катта эътибор қаратилмоқда лекин туризм соҳасида яна ҳал қилиниши мавжуд бўлган айрим муоммолар мавжуд ва улар қуйидагилардир.

- Туризм соҳасида ГАТ тизимлари ишлаб чиқилмаган;
- Мамлакатимиздаги туристик обидалар маълумотлар базаси ишлаб чиқилмаган;
- Тарихий обидаларимизни картографиясини ишлаб чиқиш ҳамда туризмда фойдалана олмаётганимиз;
- Туристларнинг саёхатлари давомида фойдаланиладиган навигация тизимлари ишлаб чиқилмаган;

Бу муоммоларни бартараф этиш учун қуйидагиларни тавсия берамиз:

- 1) Туризм соҳасини янада ривожлантириш учун ГАТ тизимларини ишлаб чиқиш.
- 2) Мамлакатимиздаги мавжуд туристик мақсадларда фойдаланилаётган объектларнинг маълумотлар базасини шакллантириш.
- 3) Тарихий обидаларнинг кадастр ва реестрини ишлаб чиқиш.
- 4) Туристлар ташриф буюришлари мумкин бўлган барча объектларнинг картографияси ҳамда навигациясини ишлаб чиқиш.

Бу муоммоларни бартараф этишда таклиф этилган амалий тавсияларимиз инobatга олиниб амалиётга татбиқ этилса, биз санаб ўтган муоммолар бартараф этилса ўйлаймизки туризм соҳаси янги тараққиёт босқичга кўтарилади.

А.Эштаев, А.Хамдамов Перспективы развития геоинформационных и картографических систем в сфере туризма Аннотация: В статье обсуждены сущность и значение геоинформационных систем и картографических систем, перспективы дальнейшего развития геоинформационных систем и картографии в сфере туризма Узбекистана. Ключевые слова: геоинформационные системы, визуализация, географический анализ, карто-графия, проектирование, научные, технические, технологические, навигационные системы.	A.Eshtaev, A.Khamdamov Prospects for the development of geographic information and cartographic systems in the sphere of tourism Abstract: The article discusses the essence and importance of geographic information systems and cartographic systems, prospects for the further development of geographic information systems and cartography in the tourism sector of Uzbekistan. Keywords: geographic information systems, visualization, geographical analysis, cartography, design, scientific, technical, technological, navigation systems.
--	---

М.И.Алимова – СамИСИ магистранти

Д.З.Норкулова – СамИСИ кафедра мудири, PhD

ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕҲМОН УЙЛАРИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Аннотация: ушбу мақолада меҳмон уйларининг меҳмонхоналардан фарқи, меҳмон уйларининг қулайлиги ва шароитларининг мослиги, нархларнинг ҳамён боқлиги, асосийси узбек миллий маданияти, турмуш тарзи шароити билан таниша олиши имкониятини бериши ҳақида баён этилган. Шу билан бирқаторда, мақолада олимлар фикри ҳам таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: департамент, лицензия, турист, сайёҳлар, меҳмон уйлари, меҳмонхоналар, мамлакат.

Юртимизда туризм соҳасига катта эътибор қаратилмоқда. Туризм соҳаси дунё иқтисодининг энг жадал ривожланаётган соҳаларидан биридир. Унинг кенг қамровли тараққиёти эса, кўплаб мамлакатлар учун катта даромад манбаига айланиб бормоқда. 2018 йилда Ўзбекистонга келган хорижий сайёҳлар сони деярли икки баробарга ошган. 2018 йилнинг биринчи ярмида Ўзбекистонга 2 688 962 нафар хорижий сайёҳлар кириб келди, бу 2017 йилга нисбатан 91,6% га кўпдир. Асосан, ўсиш 2018 йилнинг феврал ойида визасиз режим жорий этилган мамлакатлар томонидан таъминланди.¹ Бундан кўриниб турибдики, юртимизга ташриф буюрадиган туристларнинг сони ортмоқда. Сайёҳларга кўрсатиладиган хизматлар ҳажми ҳам ўз ўзидан ортади бунга биз қай даражада тайёرمиз? Ташриф буюрадиган туристларга ўз вақтида етарли хизматларни кўрсата оламизми? Жойлаштириш воситалари билан, яъни меҳмонхоналар билан таъминлай оламизми? Бу саволларнинг барчасига меҳмонхоналар турларини кўпайтиргандагина жавоб бера оламиз. Биз биламизки, ҳозирги кунда меҳмонхоналар турлари кўп, мисол қилиб оладиган бўлсак айнан ҳозирги кунда ривожланиб кўпайиб бораётган оилавий меҳмон уйлари дир. **Оилавий меҳмон уйи** – мазкур меҳмон уйида уй эгасининг оила аъзолари билан бирга яшаш тамойили бўйича бир вақтнинг ўзида 10 нафаргача ташриф буюрувчиларга (туристларга) вақтинча яшаш ва (ёки) овқатланиш бўйича хизматлар кўрсатувчи хусусий уй-жой дир. Бунда мазкур жой ҳар бир яшовчи шахсга 3х2 м ҳисобидан тўғри келадиган турар-жой майдонига эга бўлиши лозим. Оилавий меҳмон уйлари хизматлари оилавий меҳмон уйи ташкил этиш учун яроқли турар-жой биносига эга бўлган ва унда яшовчи хусусий тадбиркорлар ёки оилавий тадбиркорлик субъектлари томонидан кўрсатилади.²

Самарқанд вилояти туризмни ривожлантириш департаменти матбуот хизмати хабарига кўра, департаментнинг туризм фаолиятини лицензиялаштириш шўъбаси ходимлари томонидан Самарқанд шаҳридаги Амир Темур мақбараси ва Регистон майдонига яқин ҳудудда кўчмас мулкка эга бўлган 10 дан зиёд тадбиркорга уй меҳмонхоналар очиш учун амалий кўмак берилди.

Бугунги кунда Самарқанд шаҳрида 220 кишига мўжалланган 25 та меҳмон уйи мавжуд. 2019-йилда Самарқанд вилоятида 70 дан зиёд янги оилавий меҳмон уйи очилиши режалаштирилган.³ Юртимизда меҳмон уйлариининг сонини кўпайиши ва меҳмон уйларига бўлган талабнинг ортиши кузатилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2018-йилнинг 8-август куни «Оилавий меҳмон уйлари фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги қарори қабул қилиниши орқали туризм фаолияти субъектларини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш, минтақаларнинг туристик салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, дам олиш ва туризм учун шарт-шароитларни яхшилаш, шунингдек, туризм хизматлари кўрсатиш соҳасида янги иш ўринларини ташкил этиш, ҳамда аҳолининг бандлиги ва фаровонлигини ошириш мақсади қўйилди⁴. Ушбу мақсадларни амалга оширишни кўзлайдиган фаолиятга жойлаштириш воситаларининг фаолиятини киритиш мумкин. Аммо улар сайёҳларнинг қанчалик эҳтиёжларини қондира олади? Жойлаштириш воситаларининг нарх сиёсати оилавий сайёҳлар учун қулай бўла оладими? Жойлаштириш воситалари узок муддатга ташриф буюрадиган оилавий сайёҳларга қулайлик ярата оладими?

Мамлакатимизда туристик мавсум вақтида сайёҳлар ташриф буюрганда номерлар фонди тўлиқ банд бўлади, лекин мавсумсиз пайти бу қанчалик ушбу меҳмонхоналар харажатларни қоплай олади? Меҳмонхонада мавсумсиз пайтдаги ортиқча харажатлар мавсум пайти хоналар нархини кескин кўтариш орқали қопланади. Лекин “Оилавий

¹[www.http:// Uza.uz](http://Uza.uz)

² <https://kun.uz/uz/43089587>

³ <http://zarnews.uz/m8k>

⁴ <http://www/Ziyonet/uz>

меҳмон уйлари” бундан мустаснодир. Чунки оилавий меҳмон уйларида номерлар фондининг кичиклиги, хоналар нархининг ҳамёнбоплиги, миллийлиги, айнан оилавий сайёҳлар учун жуда қулайлиги билан ўзига жалб этмоқда ва сайёҳлар томонидан меҳмон уйларига бўлган талаблар ортмоқда. Биз биламизки, меҳмонхоналар турлари кўп, лекин сайёҳларга қулай, осон, тоза, сифатли хизматлар, хавфсиз, арзон, бинобарин миллийлик уйғунлигини юқотмаган ҳолда ўзлигини билдириб турадиган меҳмонхоналарга эҳтиёжлар ортмоқда. Яъни бу “Оилавий меҳмон уйлари”дир. Чет эл тажрибаси шуни маълум қиладики, асосан чет элга ташриф буюрадиган сайёҳлар, меҳмон уйларига мурожаат қилишар экан. Чунки меҳмон уйлари узини сокинлиги, шинамлиги, арзонлиги, миллийлиги, билан машҳурликка эришган. Меҳмон уйлари юртимизда ҳам ривожлантиришга бир қанча имкониятлар мавжуд. Шундай қилиб, оилавий меҳмон уйлари билан меҳмонхоналарнинг фарқини оладиган бўлсак, анча фарқланади. Бугунги кунда меҳмонхоналарнинг турли хил турлари мавжуд. Бунга қуйидагилар киради:

- Меҳмонхоналар;
- мотеллар;
- дам олиш масканлари;
- меҳмон уйлари;
- уйлар;
- виллалар;
- дам олиш жойлари;
- лагер жойлари ва бошқалар.

Уларнинг орасидаги фарқ асосан қуйидаги мезонларга асосланади: мақсад, жойлашув, тақдим этилган хизматлар турлари, хизмат кўрсатиш даражаси.

Стандарт меҳмонхонадан меҳмон уйлариининг фарқи қуйидагиларда намоён бўлади:

1. Меҳмон уйлари меҳмонхоналардан фарқли ўлароқ, лицензияни талаб этмайди.
2. Меҳмон уйи одатда, икки ёки уч қаватли булади номерлар сони 10-15 тани ташкил этади.
3. Меҳмон уйи белгиланган стандарт асосида ташкил этилмайди.
4. Меҳмон уйида одатда мезбон ёки уй эгасининг оила аъзолари ишлайди ва хизмат кўрсатади.
5. Меҳмон уйида меҳмонларга хизмат кўрсатишнинг нархи анча паст бўлади.
6. Кўпинча меҳмон уйлари шаҳарда ва шаҳар четида жойлашган, меҳмонхона эса шаҳарда жойлашган бўлади.¹
7. Меҳмон уйлариининг қулайлик даражаси меҳмонхонадан фарқ қилади ва ўз ичига қуйидагиларни олади: махсус ҳаммом, душ, сочларини қуритадиган фен машинаси, сув иситгич, ўчоқ ва бошқалар.

Меҳмон уйларида энг асосийси меҳмон ўзини ўз уйидагидек хис қила олади.

Агар турист юқоридаги қулайликларга, уй шароитлари, шахсий ёндашув, оилавий ёки гуруҳ билан дам олишни хоҳласа, меҳмон уйини танлаши мумкин.²

Меҳмон уйлари тўғрисида турлича назарий қарашлар мавжуд бўлиб, улар ҳақида тўхталмоқчимиз:

А.Ф.Нурияхметованинг фикрича, меҳмон уйлари бу – кўпинча қишлоқ жойларида сайёҳларни жойлаштириш воситасидир ва меҳмонхонадан меҳмон уйи уй шароитида яшаш шароитларини таъминловчи параметрлар тўплами билан ажралиб туради.³

Е.Э.Осипованинг фикрича, меҳмон уйлари қишлоқ аҳолиси учун иқтисодий жиҳатдан қулай шаклдир, шунинг учун бизнесни режалаштиришнинг дастлабки босқичларида меҳмон уйини тўлдириш харажатларини ҳисоблаш керак. Бундан ташқари,

¹<http://vologda-hotel.com/gostevoy-dom-i-otel>

²<https://vchemraznica.ru/chem-otlichaetsya-gostinica-ot-gostevogo-doma/>

³Нурияхметова. А. Ф. Гостивые дома как модель малого бизнеса в индустрии туризма. Сочинский государственный университет

меҳмон уйининг келажакда эгаси маркетинг асосларини билиши керак. Бухгалтерия ҳисоби, пул маблағларини бошқариш, солиққа тортиш тизими, меҳмонларни қабул қилиш тажрибаси ва тавсиялари, уларнинг овқатланиши ва хизматларини ўрганиш.¹

А.И.Чупахинанинг фикрича, меҳмон уйи бу – кўпинча оилавий меҳмонлар учун қисқа муддатли хизматларни тақдим этиш, шунингдек меҳмонлар учун дам олиш фаолиятини ташкил этиш, қўшимча хизматларни кўрсатиш, ёки кўрсатма бериш ва ҳ.к. Тур дастурларини ташкил этиш бўйича қўшимча хизматларни таклиф этади.²

Меҳмон уйлари ҳар томонлама қулайлиги ва ҳамёнбоблиги билан сайёҳлар эътиборини тортади ва сайёҳлар билан гавжум бўлади. Меҳмон уйлариининг афзаллик томонлари яна шундаки, меҳмон уйларида уй эгалари сайёҳлар истаган пайтлари қўшимча хизматларни таклиф эта олади.

Е.А.Балашованинг фикрича, меҳмон уйи бу – албатта, сифатли хизмат кўрсатиш бўйича етакчидир. Бундай уй эгаси меҳмонларни "уйда бўлгани каби" шиори остида сизни вақтинчалик яшаш қулай муҳитига имкон қадар яқинлаштиришга ҳаракат қилади ва меҳмон уйининг ижобий ҳиссиётларини қабул қилади.³

Меҳмон уйлари асосан сифатли хизмат кўрсатиши билан бир қаторда сайёҳларнинг ўзларини худди ўз уйларидаги каби муҳитни ҳис қиладилар ва шу билан биргаликда уй эгаларининг яшаш шароитлари билан ҳам танишадилар бу уларга завқ бағишлайди.

Бизнинг фикримизча оилавий меҳмон уйлари бу – мазкур меҳмон уйида уй эгасининг оила аъзолари билан бирга яшаш тамойили билан бир қаторда шинам ва миллий хоналар, миллий ширин таомлар ва хонадон эгаларининг илиқ муносабатлари сайёҳларга ўз вақтида турли-туман хизматларни кўрсатилиши меҳмон уйлариининг қулайлиги, шинамлиги, ҳамёнбоблиги, бошқа меҳмонхоналарга ўхшамаганлиги билан сайёҳлар талабларига жавоб бера олади ва эътиборини тортади.

Вазирлар Маҳкамасининг “Оилавий меҳмон уйлари фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги қарорининг⁴ қабул қилиниши туризм фаолияти субъектларини ривожлантиришни янада қўллаб-қувватлаш, ҳудудларнинг туризм салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, дам олиш ва туризм учун шарт-шароитларни яхшилаш, шунингдек, аҳолининг бандлиги ва фаровонлигини оширишга қаратилган. Жорий йилнинг 25 сентябр ҳолатига кўра, республикада 23 та оилавий меҳмон уйи рўйхатга олинди⁵. Мазкур оилавий меҳмон уйлари асосан Қашқадарё, Самарқанд, Бухоро ва Хоразм вилоятларида очилиб, 50 дан ортиқ иш ўринлари яратилди.

Қарорга мувофиқ, оилавий меҳмон уйлари ягона реестрига киритилган тадбиркорлар буюртмаларига биноан энг кам иш ҳақининг 300 баробаригача миқдорда, беш йил муддатга, шу жумладан 2 йиллик имтиёзли давр билан кредитлар ажратиш тавсия қилинмоқда.⁶ Меҳмон уйлариини очиш учун бизда барча имкониятлар борлигидан фахирланиб улардан мукаммал фойдаланиб ҳеч иккиланмай иш бошлашимиз мумкиндир. Бизнинг ҳар бир очиладиган меҳмон уйлариимиз сайёҳларга қулайлик, бизга даромад ва буш иш ўринларини яратишга ёрдам беради.

Бугунги кунда бошқа соҳалар каби туризм соҳаси ҳам жадал суратларда ривожланиб бормоқда деб таъкидлаб ўтдик. Туристларни айнан Ўзбекистонни танлаб ташриф буюришлари сайёҳларга янада сифатли хизмат кўрсатишга ундайди. Жорий

¹Осипова Е.Э. Гостевые дома как перспективная модель малого бизнеса в индустрии туризма. Российское предпринимательство. - 2011. - №12, вып.2 (198). - .157-161.

²Чупахина А.И. Проект сельского гостевого дома «Крестьянская усадьба», Омск: Омский государственный институт сервиса, 2015. - Ч.2. - С.34-35.

³Балашова Е.А. Гостевые дома как перспективная модель малого бизнеса в индустрии туризма. Российское предпринимательство. - 2012. - №13, вып.2 (157). - .177-152.

⁴<http://Lex.uz/docs/3857179>

⁵<http://Uzbektourism.uz/images/>

⁶<http://www.Lex.uz>

йилларда меҳмон уйларининг сони ортар экан, унга бўлган талаб ҳам ортиб боради. Меҳмон уйлари бугунги кунда тўлиқ талабга жавоб бериши учун барча шароитлар яратиб берилмоқда. Меҳмон уйларида биз айнан сайёҳларимиз истаклари, қизиқишлари, интилишлари ва хоҳишларига жавоб бера оладиган меҳмон уйларини шакллантирмоқдамиз.

Меҳмон уйлари бу бизнинг миллийлигимиз ва маданиятимиз оилавий меҳмон уйлари, меҳмонхоналар билан фарқи шундаки, меҳмон уйларининг қулайлиги, миллийлиги, номерлар фондининг камлиги, хизматлар сифатининг юқори даражада аҳамиятлилиги, хавфсизлиги ва шу билан биргаликда оилавий эканлигидадир. Меҳмон уйлари кўпинча қишлоқ жойларида ва шаҳар чеккасида жойлашган бўлади. Сокинликни табиат қуйини хуш кўрадиган сайёҳларга айтиш муддао бўлади. Меҳмон уйларини очишдан олдин уй эгаси иқтисодий билимга эга бўлиши керак. Меҳмон уйлари меҳмонларга дам олиш фаолиятини ташкил этиш билан бир қаторда қўшимча хизматларни кўрсатиш ёки ташкил этиш билан ҳам шуғулланади. Меҳмон уйлари сайёҳларни худди уйда бўлгани каби вақтинчалик яшаш қулай муҳитига имкон қадар яқинлаштиришга ҳаракат қилади ва барча шароитларни яратиб беради.

М.Алимова, Д.Норкулова Роль и значение гостевых домов в развитии туризма Аннотация: В этой статье освещена разница между гостевыми домами и гостиницами. Комфортность и условия гостевых домов, доступные цены, узбекская национальная культура, и возможность познакомиться с условиями жизни. А так же в статье анализируется и взгляды ученых. Ключевые слова: Департамент, лицензия, турист, путешественники, гостевые дома, гостиницы, страна, туризм, семья, доступная цена, национальность, спокойствие, услуги, качество, гостиница.	M.Alimova, D.Norkulova The role and importance of guest houses in the development of tourism Abstract: In this article you can get acquainted with differences between hotels and guest homes. The convenience and condition of the guest homes, available prices, the national Uzbek culture and the chance acquaint with the condition of the life. And also the article analyze glance of the scientists. Keywords: Department, license, tourist, traveler, guest homes, hotels, country, tourism, family, available price, nationality, calmness, attendance, quality, hotel.
--	---

УДК:338.48

У.Х.Қаландаров – СамИСИ катта ўқитувчиси,

Д.Б.Эгамкулова – СамИСИ, ТФТ-117 гуруҳ талабаси

ТУРИЗМ СОҲАСИДА ТАЛАБНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА СОТИШНИ РАЎБАТЛАНТИРИШ

Аннотация: мазкур мақола меҳмонхона хўжаликлари корхоналарида хизматлар рақобатбардошлигини баҳолаш муаммоларини ёритишга қаратилган бўлиб, унда сифат – объект рақобатбардошлигининг муҳим омили сифатида қаралган. Мақолада меҳмонхона корхоналарида хизматлар рақобатбардошлигини баҳолашнинг эксперт, омилли ва параметрик усуллардан фойдаланилган ва талабларни шакллантириш, ҳамда сотиш масалалари кўриб чиқилган. Калит сўзлар: сифатни таъминлаш, рағбатлантириш, сотиш, хизмат кўрсатиш, сифат тизими, усуллар мажмуаси, корреляцион таҳлил, сифатнинг техник ва функционал қиймати, “кирувчи”, “чикувчи” “умумий” ва “хусусий” омиллар, хизмат кўрсатиш сифати, доимийлик, ишонччилик, аниқчилик, таниқчилик, ахборот узатиш тезлиги, нарх ва сифат мувофиқлиги.
--

Миллий меҳмонхона корхоналари ўзида бозор муносабатларини тўлиқ ўзлаштирган ҳолда изчил ривожланиш даврида фаолият олиб боришмоқда. Рақобатнинг бозор механизми сифатидаги кескин таъсири меҳмонхона корхоналари олдига

замонавий маркетинг арсеналлари билан қуролланган бошқарув тизимини яратишни тақозо этмоқда.

Шунга кўра, маркетингнинг бугунги кундаги такомиллашуви замирида миқдорий таҳлил усуллари мунтазам амалиётга жорий этиб бориш заруратини илгари сурмоқда.

Туризм соҳасида маркетинг тизимининг олдида турган долзарб йўналишларидан бири - меҳмонхона корхоналарининг муҳим кўрсаткичи ҳисобланган яъни, уларнинг рақобатбардошлик кўрсаткичини (уни белгиловчи асосий параметрларини) аниқлаш муаммосидир.

Меҳмонхона корхоналарининг келгусидаги ривожланиши қўйидаги амалларга боғлиқ бўлади:

- маҳсулот ва хизматларни ишлаб чиқариш ҳамда сотиш учун зарур бўлган шароитларни таъминловчи, маркетинг асосида менежментни самарали ташкил этиш;

- корхона фаолиятининг рақобатбардошлигини ҳамда даромадни таъминловчи самарали сифат тизимини ўрнатиш.

Меҳмонхона корхоналарида хизматларни таклиф этишнинг бир қатор муҳим томонлари мавжуд:

Биринчидан, хизматни олди – сотди жараёнида истеъмолчи бевосита иштирок этади, яъни моддий товар ишлаб чиқариш соҳасидан кўра, ишлаб чиқарувчи билан яқиндан ўзаро муомалада бўлади.

Иккинчидан, истеъмолчининг талаб ва эҳтиёжларидан келиб чиқиб, меҳнат ўта индивидуаллашган бўлади.

Учинчидан, хизматларни таклиф этишда меҳнат сарфи моддий товар ишлаб чиқаришдаги юқори малакалари қўл меҳнатига тенглаштирилган бўлиши мумкин.

Ушбу хизматларнинг бозор объекти сифатида таъкидланган уч жиҳати, унинг самарадорлигини ҳамда фаолият рақобатбардошлигини таъминлашда корхона бошқариш жараёнининг мураккаб кечишини эътироф этади. Ҳақиқатан, харидор билан сотувчи ўртасидаги алоқалар даражаси қанча юқори бўлса, меҳнатнинг индивидуаллашиш даражаси ҳам шунча юқори бўлади, жараён қанчалик меҳнат талаб бўлса, юқори даражадаги сифат ва иқтисодий самарадорликка эришиш шунчалик қийин кечади.

Шундай бўлсада, бундай шароитда фаолият юритаётган меҳмондўстлик индустрияси корхоналарининг хизматлар силжитиш самарадорлигини аниқлашда бир қатор усуллар қўлланилиб келинмоқда. Шундай усуллардан бири - хизмат кўрсатиш рақобатбардошлигини сифат тизими асосида оширишга қаратилган усуллар мажмуасидир.

Бугунги кунда меҳмонхоналар раҳбарлари меҳмонхона қувватларидан фойдаланишни, ҳамда рентабеллик даражасини оширишда сифатни бошқариш тизимини комплекс жорий этиш зарурлигини тушуниб етмоқда.

Шу билан бирга, хизматлар яратиш ва уни бозорда сотишда меҳмонхоналардаги биргина техник шароитларнинг мавжудлиги (хоналарнинг шинамлиги, маиший хоналар, юқори технологик жиҳозлар) сервис сифати ва мўътадил фойдани кафолатлай олмаслигини тажрибалар кўрсатиб турибди.

Демак, бугунги кунда сифат муаммосини ҳал этиш, унинг нархни оптимал ўрнатишда ва рақобатбардошлигини оширишда меҳмонхона корхонаси бизнес фаолиятининг муҳим соҳаси сифатида қаралишини талаб этади.

Сифатни таъминлаш деганда истеъмолчиларнинг эҳтиёжларини улар қўтганидан ҳам тўлароқ қондира олишга қодир бўла оладиган даражадаги меҳмонхона товар ва хизматларнинг тавсифи ҳамда хоссаларини шакллантириши тушунилади.

Шунинг учун меҳмонхона жамоасининг асосий мақсади-улар томонидан таклиф этилаётган хизматлар даражасини юқори савияда ташкил этиш орқали мижозлар эҳтиёжини максимал қондиришга эришишдир.

Бизнес – таҳлили амалиётида кўп ҳолларда изланаётган омилларнинг ўзаро таъсирлари даражасини аниқлаш талаб этилади. Ушбу мақсадда қўлланиладиган усуллардан бири корреляцион таҳлил ҳисобланади.

Корреляцион таҳлил ўзгарувчан белгилар ўртасидаги алоқаларнинг зичлигини ўлчаш, натижавий белгиларга кўпроқ таъсир кўрсатувчи омилларни баҳолаш ҳамда мавҳум таъсирлар боғлиқлигини аниқлашда, боғланиш шакллари ўрнатишда, регрессия функцияларини аниқлашда фойдаланиш билан бир қаторда ўлчовга эга бўлмаган кўринишдаги иккита туркум кўрсаткичларнинг ўзаро боғлиқлигини миқдорий баҳолаш учун ҳам қўлланилади. [2, 3]

Мазкур мақолада таҳлилнинг ўлчами мавҳум бўлган иккита туркум кўрсаткичларнинг ўзаро боғлиқлигини миқдорий баҳолаш усули асосида хўжалик субъектининг рақобатбардошлигини аниқлаш масаласи амалий жиҳатдан кўриб чиқилган.

Шунга мувофиқ, қўйидаги муайян ҳудудий туристик марказда меҳмонхона хизматлари билан шуғулланаётган ва ўзаро рақобатда бўлган бир типли “А,Б,В,Г” меҳмонхона корхоналарининг туркум параметрларини таққослаш орқали рақобат устунлигини аниқлаш масаласи кўриб чиқилади.

Бунинг учун маълум амаллар асосида экспертлар гуруҳи танланиб, ҳисоб-китоблар ўтказилгандан сўнг (10 баллик тизимда), унинг натижаларига кўра корреляцион текширув амаллари бажарилади.

Дастлабки босқичда меҳмонхона хизматлари сифатига таъсир этувчи омиллар экспертлар томонидан баҳоланади ва танланади. Жаҳон амалиётида хизматлар сифат даражасини аниқлашда параметрлар таркибини “кирувчи” ёки “чикувчи”, баъзи адабиётларда “умумий” ёки “хусусий” параметрларга ажратиб ўрганилади.

1-жадвал

Рақиб меҳмонхоналар рақобатбардошлигини баҳолаш

Ахамиятлилиқ даражаси %	Сифат кўрсаткичлари	А рақиб	Б рақиб	В рақиб	Г рақиб
35	Сервис сифати даражаси	6	5	4	6
25	Доимийлик	6	6	3	4
20	Ишончилиқ	5	3	2	5
15	Аниқлилиқ	5	3	5	1
5	Сервис ва ахборот олиш жадаллиги	2	5	5	5
	Ўртача вазн баҳоси	5,5	4,6	3,7	4,3
	Хақиқий нархш.б	290	210	150	220
	Бозордаги улуш %	27	45	20	8

Қўйидаги жадвалда хизмат кўрсатиш сифати, доимийлик, ишончилиқ, хақиқий нарх, бозордаги улуш каби тадқиқ қилинаётган омилларнинг корреляция жуфтлиги коэффицентлари келтирилган (2-жадвал).

Жадвалда белгиланган рақамлар жуфтлиги таҳлил қилинаётган омиллар билан сезиларли боғлиқлик мавжудлигини англатади. Бундай ҳолларда корреляция коэффиценти қиймати (0,5 – 1) оралиқда бўлади. Агарда ушбу коэффицент 0,5 дан кичик бўлса жуфт белгилар ўртасидаги боғлиқлик кучсиз бўлади, «манфий» ишора омиллар ўртасида тескари боғлиқлик мавжудлигини англатади. Яъни бир омил қийматининг ортиши иккинчисининг камайишига олиб келади.

Юқорида таъкидланганидек, рақобатбардошлиқнинг белгилувчи омилларни таҳлил этишда уларни шартли равишда «кирувчи» ва «чикувчи» омилларга ажратиб ўрганиш мақсадга мувофиқ бўлади.. «Кирувчи» ёки “хусусий” омилларга қўйидагилар тегишли бўлади: хизмат кўрсатиш сифати, доимийлик, ишончилиқ, аниқлилиқ

Корреляция жуфтлиги коэффицентлари

Кўрсаткичлар	Сервис сифат даражаси	Доимийлик	Ишончлилик	Аниқлилик	Сервис ва ахборот олиш жадаллиги	Хақиқий нарх \$	Бозордаги улуши %
Сервис сифат даражаси	1,00	0,53	0,93	-0,42	-0,55	0,88	-0,21
Доимийлик	0,52	1,00	0,41	0,06	-0,56	0,76	0,70
Ишончлилик	0,99	0,41	1,00	-0,41	-0,56	0,84	-0,36
Аниқлилик	-0,45	0,06	-0,41	1,00	-0,52	0,02	0,32
Сервис ва ахборот олиш жадаллиги	-0,52	-0,56	-0,56	-0,52	1,00	-0,84	-0,09
Хақиқий нарх, \$	0,86	0,76	0,84	0,02	-0,84	1,00	0,11
Бозордаги улуши, %	-0,23	0,70	-0,36	0,32	-0,09	0,11	1,00

(таниқлилик), ахборот узатиш тезлиги, нарх. Бу омиллар меҳмонхонанинг бошқарув тузилмалари билан тўғридан - тўғри бошқарилади.

Ушбу кўрсаткичлар ичида бозор улуши натижавий кўрсаткич бўлиб, «чикувчи» параметр ҳисобланади. Меҳмонхона бошқарув органи бозор улушининг нарх ва сифатга боғлиқ бўлганлиги боис уни бевосита ўзгартира олмайди. Бироқ, амалиёт шуни кўрсатадики, хизмат кўрсатиш сифатининг ортиши, нархнинг пасайиши каби «кирувчи» омилларни яхшилашга қаратилган тадбирлар «чикувчи» омиллар ҳисобланган бозор улушининг ўсишини рағбатлантиради.

Рақобатбардошлик омилларининг корреляцион таҳлили «А» ва «Г» меҳмонхоналар учун қуйидаги хулосаларни олишга имкон яратди:

1. Айнан бир танлаб олинган омилнинг натижага таъсири. Кўпгина кўрсаткичлар учун корреляция коэффиценти қиймати 0,5 кичик бўлиб уларнинг бозор улушига таъсири кучсиз эканлигидан далолат беради.

2. Бозор улушига сезиларли таъсир кўрсатадиган омил доимийлик бўлиб, унинг корреляция коэффиценти 0,7 яъни функционал боғланишга яқин бўлади. Шундай қилиб, меҳмонхоналарнинг бозордаги мувофақияти кўп жиҳатдан уларнинг доимийлиги – истеъмолчиларнинг ишончини ҳар қандай вазиятда оқлашига боғлиқ.

3. Доимийлик ўз навбатида нарх ва хизмат кўрсатиш сифати билан боғлиқ бўлиб жадалнинг «доимийлик» устунида мос равишда 0,76 ва 0,52 га тенг. Истеъмолчиларнинг кутиши нарх ва хизмат кўрсатиш сифати нуқтаи-назаридан доимо оқланиши керак. Хизмат кўрсатиш сифати рақобатбардошлик тизимида ҳал этувчи қийматга эга. Бироқ, ушбу мисолимизда харид жараёнида қарор қабул қилишни белгилаб берувчи асосий омил сифатида нарх доминант белги бўлиб қолмоқда. ($r=0,76$). Агарда нарх ва хизмат кўрсатиш сифати истеъмолчиларнинг кутишини оқласа, уларнинг такрор харид қилишларини рағбатлантиради. Ўз навбатида истеъмолчиларнинг такрор харид қилиши сотиш ҳажмини оширади ва бозордаги улуши ортиб боради.

4. Нарх хизмат кўрсатиш сифати, доимийлиги, ишончлилиги(таниқлилиги) каби омиллар билан узвий боғлиқ (мос равишда $r=0,87$; 0,79; 0,83). Нарх истеъмолчилар томонидан кутилган қийматни ҳамда меҳмонхона хизматининг ишончлилигини доимо оқлаши керак.

5. Хизмат кўрсатиш сифати ва ишончлилик омиллари ўртасида боғлиқлик кучли бўлиб функционал боғлиқликка яқин ($r=0,93$) ҳолда, меҳмонхона тизими ва унинг барча хизмат кўрсатувчи тузилмаларини қамраб олади. Ишончлилик ўз навбатида

бизнинг мисолимизда кўзда тутилмаган ишлаб чиқариш ва технологик омилар, меҳмонхоналарнинг бино, жиҳоз ва иншоотларининг техник ҳолатига ҳам боғлиқ.

Шундай қилиб, сервис сифатининг доимийлик ва ишончлилиқ параметрларининг жуфтлиги меҳмонхона корхоналарининг бозор улушининг кенгайишига шунингдек, улар рақобатбардошлигининг ошишига ҳамда нархнинг оптимал шаклланишига сезиларли равишда таъсир этади. Сифатнинг доимийлик даражасини барқарор таъминлаш асосида мижозлар сонидан қатъий назар, улар билан бўладиган беъвосита хизматлар жараёнидаги мулоқот алоқаларини тўғри ташкил этиш каби муҳим жараёнлар ётади.

Хизматлар сифатини таъминлаш муаммосини кўриб чиқишда унинг техник томонларини аниқлаш билан бирга сифатнинг функционал жиҳатларини ўзаро боғлиқликда ва яхлитликда қараш мақсадга мувофиқ бўлади. Сифатни баҳолаш мезони деганда, кутилган ва реал тақдим этилган хизматни таққослаш тушунилади. Агар тақдим этилган хизматнинг сифат даражаси кутилгандан ортиқ бўлса ёки кутилганликка мувофиқ бўлса, эҳтиёж қондирилган ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Басовский Л.Е., Протасьев В.Б. Управление качеством: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2010. 65-69 ст.
2. Пардаев М.Қ. Функционал қиймат таҳлилини такомиллаштириш йўналишлари. Монография. Т.:фан ва технология, 2013 й. 38-47 б.
3. Справочник по функционально-стоимостному анализу /П.П.Ковалев, Н.К.Моисеева, В.А.Сысун и др.; под ред. М.Г.Карпунина, Б.И.Майданчика.- М.: Финансы и статистика, 2012. 18-23ст.
4. Фатхутдинов Р.А. Стратегический менеджмент: Учебник. – 6-е изд., испр и доп. М.: Дело, 2013. 71-73б.

У.Каландаров, Д.Б.Эгамкулова Формирование спроса и стимулирование продаж в сфере туризма Аннотация: в статье рассмотрены вопросы, касающиеся человеческих интересов и их оценки. В ней также приведены конкретные формулы, посредством которых определяются экономические, социальные, политические, духовные, правовые интересы человека. Ключевые слова: человеческие интересы, показатели, экономические интересы, социальные интересы, политические интересы, духовные интересы, правовые интересы человека.	U. Kalandarov, D.Egamkulova Formation of demand and promotion of sales in the field of tourism Abstract: the article deals with issues relating to human interests and their evaluation. It also provides specific formulas through which the economic, social, political, spiritual, legal interests of a person are determined. Keywords: human interests, indicators, economic interests, social interests, political interests, spiritual interests, legal interests of a person.
---	--

А.Н.Холикулов – СамИСИ “Менежмент ва статистика” кафедраси мудири, и.ф.н.

Н.Б.Тагирова– СамИСИ “Менежмент ва статистика” кафедраси ассистенти

МЕҲМОНХОНАЛАРДА ХИЗМАТ СИФАТИНИНГ МАЗМУНИ ВА УНИНГ ТАКОМИЛЛАШГАН ТАЪРИФИ

Аннотация: мақолада меҳмонхоналарда хизмат сифатининг мазмуни ва унинг такомиллашган таърифи очиқ берилган. Унда хизматлар сифати, меҳмонхона хўжалиги хизмати сифати таърифлари такомиллашган таърифлари кўрсатилган. Меҳмонхона хўжалигида сервис сифатини баҳоловчи кўрсаткичлар моҳияти тўлиқ кўрсатиб ўтилган.

Калит сузлар:Хизмат, хизматлар сифати, меҳмонхона, таъриф, сервис сифатини баҳоловчи кўрсаткичлар.

Барча соҳаларда, хусусан меҳмонхона хўжаликларида ҳам хизматларни баҳолаш бугунги кунда муҳим аҳамиятга эга. Ушбу категорияни миқдор ва сифат жиҳатидан баҳолаш мумкин.

Хизматлар сифатини баҳолаш учун унинг таърифидан келиб чиқмоқ лозим. Аммо бу масала иқтисодий адабиётларда етарли даражада ёритилмаган. Шу туфайли унинг умумий таърифини беришни мақсадга мувофиқ, деб топдик. Бунга зарурат шу билан боғлиқки, айнан меҳмонхона хизматига таъриф бериш учун ҳам унинг умумий тушунчасига берилган таърифдан келиб чиқмоқ лозим. Бизнинг кузатувларимиз ва тадқиқотларимиз натижаси шуни кўрсатдики, хизмат сифатига қуйидагича таъриф бериш мумкин.

Хизмат сифати деганда жамиятнинг (одамларнинг, корхоналарнинг, жамиятнинг, давлатнинг) хизматларга бўлган эҳтиёжини тўлалигича юқори савияда қондиришга қаратилган ва уларга кам харажатлар билан тегишли даражада наф келтирадиган хизматлар мажмуаси тушинилади.

Ушбу таърифда хизмат сифатини тўлиқ ифода этиш учун тегишли жиҳатлар ўз ўрнини топган. Булар қуйидагиларда намоён бўлади.

Биринчидан, хизматларнинг истеъмолчилари ўз ифодасини топган бўлса, иккинчидан, хизматларга бўлган эҳтиёжнинг тўлалигича юқори савияда қондирилиши лозимлиги айtilган. Учинчидан, ҳар қандай сифат кам харажатлар билан амалга оширилса мулкдор учун самарали бўлади. Шу туфайли мазкур таърифда кам харажатлар билан тегишли даражада наф келтирадиган хусусиятлар мажмуаси ҳам ўз ифодасини топган. Кўриниб турибдики хизмат сифатига берилган мазкур таърифнинг ҳамма жиҳатларини қамраб олган. Шу жиҳатдан уни бугунги кун талабига жавоб берадиган, такомиллашган таъриф деб баҳолаш мумкин.

Бозор муносабатлари шароитида хизматларнинг сифатини давлат органлари уларга лицензия ва сертификат бериш орқали назорат қилади. Чунки, ҳозирги пайтда хизматлар ҳам бошқа товарлар сингари лицензияланадиган, маълум талабларга жавоб берадиган бўлди. Аммо уни истеъмол қилиш жараёнида истеъмолчининг ўзи ҳам назорат қилиш имкониятига эга бўлади. Бу эса хизматнинг хизмат истеъмолчиси бўлган инсон ҳаёти учун ҳам ва уни ташкил қилган мулкдор учун ҳам, ундан манфаатдор бўлиб турган давлат ва жамият учун ҳам нақадар муҳимлигидан ҳамда унинг сифатини баҳолаш лозимлиги ўта долзарб масала эканлигидан далолат беради.

Хизматларнинг сифатини баҳолаш бошқа тармоқлардан фарқ қилади. Агар ишлаб чиқариладиган товарларга бир хил стандартлар қўлланилса, хизматларнинг турларига қараб турли хил баҳолаш усулларида ва кўрсаткичлардан фойдаланиш мумкин. Бу бевосита меҳмонхона хўжалиги кўрсатадиган хизматга ҳам бевосита тааллуқлидир. Бунга бир қанча мисолларни келтириш мумкин. Масалан, меҳмонларнинг талабига қараб турли хизматларни кўрсатиш мумкин. Бири чой сўраса, иккинчиси кофе талаб қилади. Бири хонада овқатланишни хоҳласа, иккинчиси шовқин жойда ҳам овқатланиб, ҳам дам олишни хоҳлашади. Хуллас, меҳмонхона хўжалигида бир куннинг ўзида бир қанча янги-янги хизмат турларига талаб бўлиши мумкин. Шу туфайли унинг сифатини баҳолаш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун эса шу категориянинг ҳам таърифини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Меҳмонхона хўжалиги хизмати, унда кўрсатиладиган сервис сифатига таъриф беришда юқорида келтирилган хизмат сифатининг умумий таърифидан келиб чиқиши мақсадга мувофиқ. Агар шунга амал қиладиган бўлсак, меҳмонхона хўжалиги хизмати сифати қуйидагича таъриф бериш мумкин.

Меҳмонхона хўжалиги хизмати сифати деганда меҳмонхона хизматидан фойдаланаётган мижозларнинг турли-туман хизматларга бўлган эҳтиёжини тўлалигича юқори савияда қондиришга қаратилган ва уларга кам харажатлар билан тегишли даражада наф келтирадиган хизматлар мажмуаси тушинилади.

Мазкур таъриф меҳмонхона хўжалигида сервис сифатини баҳолашда асосий эътиборни нималарга қаратишга аҳамият бериш учун асос бўлади. Чунки миқдорий ўлчамларда шу мазмун ўз ифодасини топтоғи лозим. Агар шу тушунчадан келиб чиқадиган бўлса, меҳмонхона хўжалигида сервис сифатини баҳолаш учун қуйидаги кўрсаткичларни тавсия қилиш мумкин:

- кўрсатилаётган хизматларнинг сони;
- меҳмонлар яшаш шароитининг эргономик талабларга жавоб бериш даражаси (иссиқ пайтларда хонанинг салқинлиги ва савуқ пайтларда хонанинг иссиқлиги, ётадиган хонанинг турли шовқинлардан узоқлиги кабилар);
- меҳмонларнинг талаб қилган барча хизматларининг, шу жумладан янги хизматларнинг ҳам қондирилиш даражаси;
- қулай вақт ва шароитда овқатланиш хизматининг ташкил қилиниши;
- овқатларнинг ассортименти кенглиги ва сифатининг юқорилиги;
- меҳмонхонадан ташқарида бажариладиган, аммо меҳмонхона ташкил қилиши мумкин бўлган хизматларнинг (транспорт хизмати, сайёҳлик хизмати, қўшимча хизматлар ва бошқалар) ўз вақтида ва сифатли бажарилиши кабилар.

Ушбу рўйхатни яна давом эттириш мумкин, чунки меҳмонларга қулайликни яратиш билан боғлиқ хизматларнинг турлари жуда кўп. Меҳмонхоналарнинг вазифаси тармоқ ичидаги эркин рақобат шароитида меҳмонларни ўзига кўпроқ жалб қилиш ва жалб қилинган меҳмонларга сифатли хизмат кўрсатиб, биринчидан уларнинг хизматларга бўлган эҳтиёжини қондириш ва иккинчидан ҳар бир меҳмондан кўпроқ турли сифатли хизматларни кўрсатиш эвазига кўпроқ маблағини меҳмонхонага қолдириш.

Ҳозирги пайтда ётоқ учун олинадиган маблағларнинг улуши меҳмонхона хўжалигида асосий тушумни ташкил қилади. Келажакда хизматларнинг турларини кўпайтириш ва сифатини ошириш эвазига ётоқ учун олинадиган маблағларнинг миқдори, яъни қанча тушум бўлса, шунча тушумни қўшимча хизматларни кўрсатиш эвазига олиш лозим. Чунки хорижий мамлакатларнинг кўпчилигида хизматлар учун олинадиган даромад ётоқ учун олинадиган даромадга нисбатан анча кўп миқдорни ташкил қилади. Бунга эришиш учун оддий меҳмонхона эмас, балки меҳмонларга хизмат кўрсатадиган меҳмонхона комплексларини яратишни тақозо қилади.

Агар бизнинг тавсияларимиз амалга ошириладиган бўлса, ўйлаймизки мамлакатимиз меҳмонхона хўжалигида яна бир қарра юксалиш сари қадам қўйилади. Меҳмонларнинг келиши кўпайиши эвазига валюта тушуми кўпаяди ва уларнинг иқтисодий самарадорлиги ҳам ошади.

А.Холикулов, Н.Тагирова Содержание качества обслуживания в гостиницах и его подробное описание	A.Kholikulov, N.Tagirova Content of hotel service quality and its detailed description
Аннотация: в статье указаны усовершенствованные характеристики качества обслуживания и описание качества обслуживания гостиничного бизнеса. В ней полностью рассмотрена значимость оценочных показателей качества обслуживания в гостиничном бизнесе. Ключевые слова: качество, качество обслуживания, гостиница, описание, оценочные показатели, качество сервиса.	Abstract: the article indicates enhanced characteristics of quality of services and description of hotel service quality management. It fully describes the importance of estimated figures of hotel service quality management. Keywords: quality, quality of services, hotel, description, estimated figures of quality of services.

С.А.Абдухамидов – СамЙСИ мустақил тадқиқотчиси

МИНТАҚАВИЙ ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ОБЪЕКТИВ ЗАРУРАТИ

Аннотация: мақола минтақавий туризмни ривожлантиришда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишнинг объектив зарурати бағишланган. Унда, ахборот-коммуникацион технологияларининг минтақавий туризм соҳасидаги роли, туризм соҳасидаги дастурий таъминот воситалари, туристик минтақаларидаги туризмга оид веб-сайтларининг таҳлилий натижалари келтирилган.

Калит сўзлар: туризм, туристик инфратузилма, минтақавий туризм, ахборот-коммуникация технологиялари, интернет, факс, замонавий техника воситалари, реклама, дастурий таъминот, веб-сайтлар.

Бугунги кунда мамлакатимизда туризм соҳасини барқарор ривожлантириш, янги йўналишлардаги туристик маршрутларни ишлаб чиқиш, туризмнинг истиқболли турларини ривожлантириш, туристик инфратузилма объектларини халқаро стандартлар асосида шакллантириш масалалари олдимизда турган муҳим вазифалар сирасига киради. Шундай экан, мамлакатимизда минтақавий туризмни ривожлантириш имкониятларини кенг тадқиқ қилиш, минтақавий туристик имкониятларидан фойдаланиш йўллари излаб топиш ва бунинг натижасида мамлакатимизга туристларни кенг жалб қилиш долзарб вазифаларимиздан биридир.

Турист-аввало дам олувчи бўлиб, унга қўрсатиладиган хизматлар истеъмолчиси эканлигини унутмаслигимиз лозим. Шундай экан, туристларга максимал имкониятлардан фойдаланган ҳолда жозибадор туристик маҳсулотларни шакллантириш ва уларнинг шу хизматларга бўлган эҳтиёжларини тўла қондириш бугунги куннинг долзарб масалалари сирасига киради. Шу ўринда албатта таъкидлаш жойизки, жозибадор туристик маҳсулотлар шакллантиришда ахборот-коммуникация технологияларининг ўрни бекиёсдир.

Ахборот-коммуникация технологиялари хизмати бугунги кунда туризм инфратузилмасида туристларга ҳам ва унинг ташкилотчиларига ҳам жуда зарурдир. Турист саёҳатга тайёрланаётганда ҳамда саёҳат вақтида ўзи борадиган жой ҳақида ўша мамлакат ёки борадиган туристик минтақанинг қонун-қоидалари, одатлари, меҳмондўстлиги ҳақидаги қўшимча маълумотларга, шунингдек, ўша жойнинг харитасига, транспорт магистраллари схемасига муҳтож бўлади. Саёҳат ва туристларнинг саргузаштлари ҳақидаги маълумотлар оммабоп ва махсус адабиётлар кўринишида чоп этилади ва бу ҳолат туристларни самарали саёҳат қилишга чорлайди.

Бугунги кунда туризм инфратузилмасини замонавий компьютер хизматисиз тасаввур этиш қийин. Тезкор ахборот ва сўзлашув, янгиликлардан хабардорлик туризмнинг муҳим бир жиҳатидир. Ҳозирги кунда турист Интернет, факс ва бошқа замонавий техника воситаларидан фойдаланишига талаб туризм инфратузилмасини қай даражада эканлигидан яна бир нишонадир. Замонавий электрон воситалари, шу жумладан, туристик хизматлар, туристик марказлар ҳақидаги маълумотлар жойлашган миллионлаб сайтларга эга бўлган Интернет тармоқлари нафақат саёҳат ва туристик агентликларни танлаш, ҳаттоки, туристик саёҳатнинг чипталари, хизматлар учун тўловларни ҳам олдиндан тайинлаб қўйиш мумкин бўлмоқда.

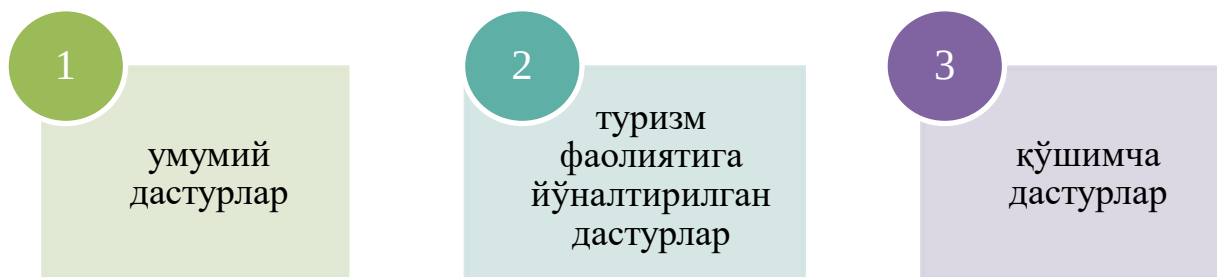
Ахборот технологияларининг минтақавий туризм соҳасидаги ролини ўрганишда, ушбу соҳани ривожлантиришнинг тахминий лойиҳалари ва режалари қуйидаги саволларга жавоб бера олишини этиборга олиш зарур: туристик соҳа ҳолати ва унинг ривожланишидаги асосий муаммоларни қандай баҳолаш лозим? Минтақа манфаатларига туризмнинг қайси асосий йўналишлари кўпроқ мос келади? Маблағларни қаерга ва нима

учун киритиш самаралироқ? Ахборот-коммуникацион технологияларидан фойдаланган ҳолда минтақанинг туристлар учун жозибадорлигини қандай ошириш ва имижини яхшилаш мумкин? Қандай қилиб туризмни ривожлантириш ҳисобига минтақанинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини кўллаб-қувватлаш мумкин бўлади?

Ахборот технологиялари татбиқининг кенгайиб бораётганлиги ҳақида Internet орқали маҳсулотлар ва хизматларни энг катта миқдорда сотиш бўйича бешлигига, баъзи маълумотларга кўра, ҳатто учлигига туризмнинг киритилганлиги ҳам далолат беради. Ўзбекистон туризм бозорининг субъектлари учун ушбу тармоқдан фойдаланишнинг афзалликлари яққол кўринади, чунки маълумотлар олишга чекланмаган йўл очилади, шаҳарлараро ва халқаро сўзлашувларда маблағни тежаш имкони туғилади, илғор технологиялар тўғрисида маълумот тўплаш имконини тақдим этади, ҳамкасблар билан фикр алмашишга шароит яратади. Шунингдек, Internet тармоғидаги реклама одатидан арзонроқ, кўпгина ҳолатларда эса самаралироқдир, чунки у мақсадли аудиторияга қаратилган бўлади.

Ўзбекистон Республикасининг минтақаларида туризм ривожини режалаштириш асосий туристик ресурслар тўғрисида маълумот ва статистиканинг йўқлиги боис қийинлашади. Шунга кўра, туризмда ҳозирги вақтда, мавжуд ахборот тизимларининг таҳлили, ахборот технологияларини кўллаш кенг ёйилган соҳаларни ўрганиш ҳамда ахборот тизимларидан фойдаланиш асосида туризм менежментини ташкил қилишга оид тавсиялар ишлаб чиқиш долзарб масала бўлиб турибди.

Ўзбекистонда туризм соҳасида татбиқ қилиниб турган дастурий таъминот воситаларининг таҳлили уларнинг уч йўналишдан иборат эканлигини кўрсатмоқда (1-расм)¹.

1-Расм. Туризм соҳасидаги дастурий таъминот воситаларининг йўналишлари

1-расмда келтирилган дастурий таъминот воситалари йўналишлари бўйича таҳлилни амалга оширар эканмиз, биринчи навбатда, уларнинг қандай операцион тизимда ишлаётганини аниқлашимиз лозим бўлади. Бугунги кунда туризм фаолияти билан шуғулланувчи корхоналарнинг компьютерларида асосан «Windows 7» ва «Windows 10» операцион тизими ўрнатилганлигини кўришимиз мумкин.

Мамлакатимиздаги туризм фаолияти билан шуғулланувчи ташкилотлар ўндан зиёд дастурий таъминот воситаларидан фойдаланмоқдалар ва шулардан энг кўп ишлатиладиганлари: «1С- Парус: Турагентво», «InTour Office», «Master-Tur», «Само-Тур», «TurWin», «Турбо-тур» ва бошқалар шулар жумласидандир².

Ахборот технологиялари тараққиётининг йўналишларидан бири туристик маъмурият фаолиятига сайтлар амалиётининг жорий этилишидир. Деярли чекланмаган имкониятларга эга бўлган Интернет минтақалар туристик маъмуриятлари фаолияти учун

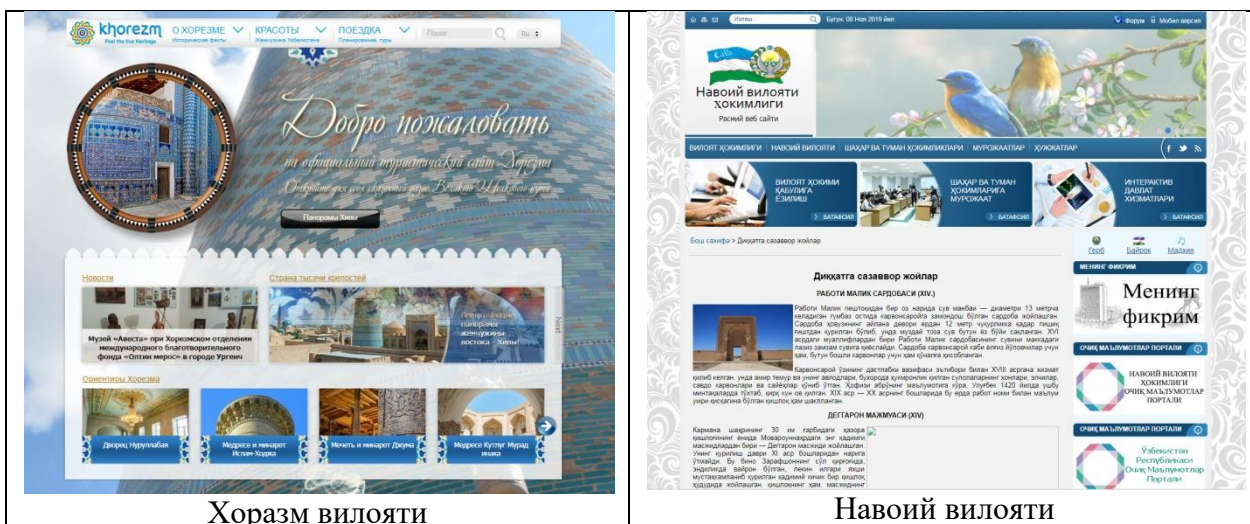
¹Сафаров Б.Ш. Миллий туристик хизматлар бозорини инновацион ривожлантиришнинг методологик-услубий асосларини такомиллаштириш: иқтисодий фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. - С.: СамИСИ, 2016. - 254 б.;

²Сафаров Б.Ш. Миллий туристик хизматлар бозорини инновацион ривожлантиришнинг методологик-услубий асосларини такомиллаштириш: иқтисодий фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. - С.: СамИСИ, 2016. - 254 б.;

улкан аҳамиятга эга, чунки у нисбатан паст нархда жаҳондаги одамларга катта миқдорда туристик маҳсулотлар ва хизматлар тўғрисидаги ахборотни етказди. Бироқ туристик минтақалар ва туристик фирмалар сайтларини фақатгина тижорат воситаси сифатида қараб бўлмайди, улар бутунжаҳон Интернет тармоғида, энг аввало, минтақани намойиш этади ҳамда унинг мақбул имиджи шаклланишига кўп жиҳатдан қўмаклашади.

Шуларни ҳисобга олиб, ишимизда 2019 йил давомида Ўзбекистоннинг 5 та туристик минтақаларидаги туризмга оид веб-сайтларини таҳлил қилганимизда айрим вилоятларнинг туристик сайтлари ишлаб чиқилмаганлиги ёки талаба даражасида шакллантирилмаганлиги маълум бўлди. Жумладан, Сурхондарё, Навоий, Сирдарё, Жиззах, Андижон вилоятларининг алоҳида туристик салоҳиятини тарғиб қилувчи сайтлар мавжуд эмас. Ушбу вилоятларнинг ҳокимлик сайтларидагина туризм бўйича қисман маълумотларга эга бўлиш мумкин. Ваҳоланки, ушбу вилоятларимизда ҳам туризмни юқори суръатларда ривожлантириш имкониятини берувчи туристик салоҳият мавжуд.

Тадқиқ қилинган Ўзбекистоннинг 5 та туристик минтақаларидаги туризмга оид веб-сайтларининг дизайни бўйича, яъни унинг жозибadorлигини белгиловчи кўрсаткич бўйича 38 % ини «яхши» деб баҳоласак бўлади. Шулардан «аъло» даражадагилари 10 % ни ташкил қилган бўлса, «қониқарли» ва «қониқарсиз» ҳолатдагилари 52 % эканлиги маълум бўлди (2-расм).

2-расм. Туризмга оид маълумотларни ўзида жамлаган Хоразм вилоятининг маҳсул <http://visitkhorezm.uz> туристик сайти ва Навоий вилоятининг <http://navoi.uz> ҳокимлик сайтларининг дизайни

Таъкидлаш жойизки, туристик минтақаларда тайёрланган веб-сайтларнинг талаб даражасида эмаслиги, айрим сайтларнинг юқори дид ва дизайн билан ишланмаганлиги мавжуд туристик маҳсулотнинг сотилишига ҳамда, минтақанинг туристик имижига салбий таъсир қилиши аниқланди.

Ўзбекистоннинг туристик минтақаларидаги веб-сайтларнинг самарадорлигини ошириш мақсадида уларнинг ахборот базасини кенгайтириш, навигация, юкланиш ва ахборотларни тезда янгилаб туриш жараёнларини амалга ошириш лозим. Биз олиб борилган таҳлилий илмий-тадқиқотларимиз натижасида Ўзбекистоннинг 5 та туристик минтақанинг ўз туристик брендини яратишни, шу брендга асосан ўз туристик веб-сайтларини яратишни тавсия қиламиз. Яратиладиган туристик веб-сайтлар ҳар бир туристик минтақанинг ўзига хос миллийлиги, маданияти ва урф-одатлари, аналаридан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқилиса, уларнинг дизайни шунга мос тарзда шакллантирилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Ўзбекистон Республикаси туризм бозорининг самарадорлигини оширишда ҳамда туристик минтақаларнинг жозибадорлигини уларнинг туристик имкониятларидан самарали фойдаланишни ташкил қилишда янги инновацион технологиялардан фойдаланишни, жумладан, туристик минтақаларнинг шакллантириладиган веб-сайтларига минтақа туристик обидаларининг 3Д ёки 5Д моделларини жойлаштиришни тавсия қиламиз. Бунинг натижасида виртуал турлар ташкил қилиниши йўлга қўйилади. Туристлар дастлаб мамлакатга келишидан олдин виртуал саёҳатларни амалга оширишади.

3-расм. Объект ва ҳудудларнинг 360° да панорама шаклда кўриниши

Виртуал турларнинг ташкил қилиниши, мамлакатимизнинг, жумладан, туристик минтақаларимизнинг туристик салоҳиятини ва имкониятларини асосли ва ишончли тарзда тарғиб қилиш, бўлажак туристлар оқимини кўпайтириш, уларда Ўзбекистонга келиш иштиёқини бир неча баробарга ошириш имкониятига эга бўламиз. Чунки, “3Д ёки 5Д панорамали экскурсия” яъни виртуал турлар оддий реклама роликларига нисбатан тезда инсон қалбидан жой олади, чунки улар ҳудудни ёки обидаларни 360° да томоша қилишлари мумкин. Натижада, уларнинг ушбу минтақани, туристик обидани ва бошқаларни ўз кўзлари билан реал ҳаётда кўришга бўлган истагини ошириши табиий.

4-расм. Туристлик объектларга виртуал 3Дпанорамали турларни ташкил қилиш компьютер дастури интерфейси кўриниши

Инновацион технологияларнинг ҳаётимизга кириб келиши ва шиддат билан ривожланиши натижасида кундалик ҳаётимизда жуда катта ўзгаришлар юз бермоқда. Бир неча йиллар олдин туристлар қўлларида қоғоз хариталарни кўтариб, компос билан ҳаракатланган бўлсалар, бугунги кунда планшет, телефонларга электрон хариталарни

юклаб олиб, GPS навигаторлар аосида саёҳат қилишмоқда. Уларда нафақат белгиланган манзилни балки ўша манзилга бориш йўллари, ҳаракат йўналишларини кўрсатиб туради.

Шундай экан, бугунги кунда минтақавий туризмни ривожлантиришда ахборот-коммуникацион технологияларидан фойдаланиш объектив заруратга айланиб бормоқда. Хусусан, бу йўналишда қуйидаги ишларни амалга оширишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

- ахборот-коммуникацион технологияларининг энг сўнгги дастурий таъминотларига асосланган ҳолда виртуал турларни шакллантириш;
- туристик минтақларнинг веб-сайтларини яратиш ва унда минтақанинг туристик салоҳияти бўйича маълумотлар базасини шакллантириш;
- минтақалардаги туристик объектларнинг 3Д ва 5Д панорамали моделларини яратиш ҳамда минтақаларнинг веб-сайтларига жойлаштириш;
- илғор компьютер технологияларидан фойдаланган ҳолда минтақаларнинг анимацион видеороликларини яратиш ҳамда интернет тармоғига жойлаштириш ва шу орқали реклама тарғибот ишларини жадаллаштириш ва б.

С.Абдухамидов	S.Abdusamidov
Объективная необходимость использования информационно-коммуникационных технологий в развитии регионального туризма Аннотация: Статья посвящена объективной необходимости использования информации-онно-коммуникационных технологий в развитии регионального туризма, роли информационно-коммуникационных технологий в сфере туризма, средствам программных обеспечения сферы туризма. А также приведены аналитические результаты веб сайтов туристских регионов. Ключевые слова: туризм, туристическая инфраструктура, региональный туризм, информационные и коммуникационные технологии, интернет, факс, современные технологии, реклама, программное обеспечение, веб-сайты.	The objective need for the use of information and communication technologies in the development of regional tourism Abstract:The article is devoted to the objective necessity of using information and communication technologies in the development of regional tourism, the role of information and communication technologies in the field of tourism, software tools for the tourism sector. The analytical results of the websites of tourist regions are also presented. Keywords:tourism, tourism infrastructure, regional tourism, information and communication technologies, Internet, fax, modern technology, advertising, software, websites.

АА.Аблаилов – СамИСИ методисти

ЭКОТУРИЗМНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШНИ БОШҚАРИШ ТИЗИМИНИ ЯРАТИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Аннотация:мақолада Ўзбекистонда экотуризмни ташкил қилиш ва ривожлантиришни бошқариш тизимини яратишнинг назарий асослари келтирилган. Экотуризмни ташкил қилиш ва ривожлантиришни бошқариш тизимини яратишдаги муаммолар ва вазифалар аниқланган.

Калит сўзлар: экологик инқироз, экотуризм концепцияси, биохилмахиллик, флора, фауна, экотуризмнинг тамойиллари, экотуризмнинг қоидалари.

Жаҳоннинг иқтисодиётида туризм индустрияси энг юқори даромадли бўлиб, тобора шиддат билан ривожланиб бормоқда. Туризм индустриясида фаол ривожланаётган йўналиш бу-экотуризм ҳисобланади. Бу ривожланишнинг асосий сабабларидан бири, ҳозирги экологик инқироз замонасида инсониятнинг тоза ҳаволи табиатнинг экологик тизимларига тобора кўпроқ эътибор бераётганлиги ва табиат

бағрида дам олишга интилаётганлиги ҳисобланади. Таниқли олимларнинг хулосалари бўйича инсоният XXІасрга келиб чарчоқдан кейин дам олиш учун, соғлигини тиклаш учун кўпроқ безовта ҳолатларга тушмоқда.

Бундай вазиятларда уларга биринчи тавсиялар ва таклифлар, табиатда ва унинг турли-туман табиий-рекреацияли манзилларида дам олиш бўйича берилмоқда. Иккинчидан, сайёравий экологик инқирозларнинг олдини олишда, табиий ресурслардан тежамли фойдаланиш ва муҳофаза қилиш йўналишидаги тадбирлар ҳам сайёравий чегараларда ташвиқот қилинаётганлиги натижасида, тоза ҳаволи табиат маконларининг соғломлаштириш хусусиятлари, табиатдаги ҳайвонот ва ўсимликлар оламининг бекиёс таасуротлар бериши, табиат муҳофазасидаги халқаро чақириқлар ҳам инсониятни тобора табиат бағрига чорлаяпти.

Амалиётда экотуризм «концепцияси» дастлаб Америка қитъасида шаклланди (Мексика) ва кейинчалик Австралияда ривожлана бошлади. Чунки бу икки қитъада улкан табиий ҳудудларнинг сақланиб қолганлиги ва бу ҳудудларда биологик хилмаҳилликнинг кўплаб турлари инсониятда уларни бориб кўриш қизиқишини ҳосил қилганди.

Гарбий Европа давлатларида бу каби табиат ҳудудлари сақланиб қолмаганлигидан улар «табиатга мўлжалланган туризм», «юмшоқ туризм», ва «экологик ва ижтимоий маъсул туризм» номланишидаги экотуризм турларининг моделларини яратдилар. Аслида иккала қитъадаги экотуризм концепциясилари бири-бирига ўхшаган бўлиб, Европа давлатларида экотуризм табиат ва табиат ресурсларини сақлаб қолиш билан бирга экотуристлик объектлардаги маҳаллий аҳолининг маданий меъросларига ҳам катта эътибор ва ҳурмат қилишга қаратилган эди.

Россияда экотуризм ташкил қилиниши даражаларига қараб ўзининг дастлабки қадамларини ташламоқда ва бу давлатда ҳозирги экотуризмнинг ривожланиши чет эллардагидек, анъанавий ҳолатда миллий парклар ва табиат кўриқхоналарида амалга оширилаяпти. Лекин бу йўналишда ҳам катта қаршиликлар юзага чиқаяпти. Россиянинг табиатни муҳофаза қилувчи ташкилотлари миллий парк ва давлат табиат кўриқхоналаридаги экотуристлик фаолиятнинг табиатдаги биологик хилма-хилликга салбий таъсирларини кўрсатишди. Уларнинг хулосалари бўйича, агар экотуристлик фаолият табиат муҳофазаси ва флора, фаунадаги табиий мувозанатга салбий таъсир кўрсатадиган бўлса бу фаолиятни келгусида ривожлантириб бўлмайди. Худди шундай ҳолатлар Ўзбекистон экотуризмни ривожлантиришда ҳам юзага чиқди.

Бундай иккиланишнинг келиб чиқишига биринчи сабаб «Алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар»да экотуризм ва рекреацияни ташкил қилиш ва ривожлантиришни бошқариш тизимларининг ишлаб чиқилмаганлиги ҳисобланади. Жаҳон экотуризми ва рекреациясининг ривожланиши шуни кўрсатмоқдаки, давлат бюджетидаги «Алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар» иқтисодий жиҳатлардан ўта ночор ҳолатларда фаолият кўрсатишмоқда. Бу ҳолатлар исботланган. Бундай ҳолатлардан чиқишнинг экологик-иқтисодий муҳофазаланган йўли «Алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар»да экотуризмни, экотуристлик экскурсияларни ва рекреацияни ривожлантириш ҳисобланади. Бу ривожлантириш албатда мукамал ишлаб чиқилган ташкилий ва бошқарув тизимига суянади.

Туризмнинг бошқа турларига нисбатан экотуризмни ташкил қилиш ва ривожлантиришни бошқаришнинг анча мураккаблиги шундан иборатки, экотуризмда табиатни сақлаб қолиш ва муҳофаза қилиш, табиатнинг тағдири масаласи ҳам қўйилган.

Ўзбекистонда экотуризм менежментини таркиб топтиришнинг орқага сурилаётганлигининг объектив сабаблари бор. Бу сабалар қуйидагилар:

Биринчидан, ҳар қандай янгилик кўп йиллар мустаҳкам бошқарувни амалга оширган раҳбарлар учун ишончсизроқ қабул қилиниши маълум жараён ва муҳит ҳисобланади. Ватанимизда алоҳида муҳофазадаги ҳудудлар ўтган асрнинг 70-

йилларидан давлат муҳофазасида ва бу ҳудудларга фақат илмий тадқиқотлар ўтказувчиларга рухсат берилади. Бу ҳудудлардан бирданига экотуризмда оммавий фойдаланиш уларнинг фикрича шунча йиллардан бери муҳофаза қилинган ва сақланиб келинаётган экологик тизимлар «оёқ ости» бўлади.

Иккинчидан, экотуризмнинг ўзига хослиги, тамойиллари, қоидалари ва белгиларини тушуниб олишга алоҳида муҳофазадаги ҳудудларнинг раҳбарлари унчалик ҳам вақт ажратишни ҳоҳламайди.

Учинчидан, экотуризм дастлабки ташкилий жараёнларида экологик билим (экотуризмнинг тамойиллари, қоидалари ва белгилари, мутахассислик (табиатдаги биологик хилма-хиллик, экотизмлар, ҳуқуқий-меъёрий тартиблар (экотуризм ресурсларидан фойдаланишдаги меъёрлар, рухсатномалар, фойдаланиш меъёрлари, муддатлари ва бошқ.), экотуризм объектларининг рекламаларини ишлаб чиқиш, экотуризмнинг маршрутларини ишлаб чиқиш ва бошқ., ўрганишни талаб қилади. Бу тадбирлар ва ишлаб чиқаришлар учун харажатлар ҳам қилиниши керак, вақт ҳам сарфланади.

Тўртинчидан, мамлакатимизда экотуризм бозорининг шаклланиши суи даражаларда ҳисобланади. Экотуризм маҳсулотларини қайси бозорга чиқариш керак, нарх-наволар қандай бўлиши керак?.. ва ҳақозолар.

Келтирилган сабаблардан маълум бўладики, ватанимизда экотуризмни ташкил қилиш, ривожлантириш ва бошқарувининг мукамал тизимларини ишлаб чиқишимиз лозим. Миллий паркларимиздаги экотуризм ва рекреацияни кузатиб, экотуризмни самарали бошқаришда қуйидаги икки йўналиш ҳисобга олишимиз лозим:

1. Доимий ўзгариб турувчи бошқарув ва мувофиқлаштирувчи экотуризм ва дам олишни ривожлантириш учун шароитлар яратиш.
2. Экотуризм ва дам олишнинг табиий экотизмлар ва мажмуаларга минимум таъсири бошқарувини яратиш.

Келтирилган таҳлиллардан маълум бўладики, экотуризмни бошқариш тизими ўз таркибига: табиий экологик тизимларни сақлаш ва муҳофаза қилиш, ноёб биологик хилма-хилликни сақлаш ва муҳофаза қилиш, экологик мониторингни ташкил қилиш, экотуризмни лойиҳалаштириш, миллий парклар ва табиат қўриқхоналари учун экотуризм мутахассисларини тайёрлаш, экотуризм объектларидаги маҳаллий аҳолини туризм ва экотуризм тадбиркорлигига тайёрлаш, экотуризмдаги дунёвий технологиялар ва тажрибаларни ўзлаштириш ва қўллаш, экологик маданият, экологик билимни шакллантириш лойиҳаларини ишлаб чиқиш каби мажмуавий тадбирларни ўз ичига олади.

Мамлакатимизда экотуризмни ривожлантиришда қуйидаги муаммолар ҳам жуда долзарб ҳисобланади:

- Экотуризм ресурсларида экотуризм инфратузилмаларининг (дам олиш шохобчалари, кордонлар, кепминглар, айвонлар ва бошқ...) яратилмаганлиги;
- Экотуризм хизматларининг қониқарсиз ҳолатдалиги (гид етакчилар);
- Экотуризмнинг тижорат рекламаларини ишлаб чиқишнинг ички экотуризмда ҳам, халқаро экотуризмда ҳам ноаниқлилиги, бу йўналишда ахборотларнинг тарқатилмаслиги;
- Ўзбекистон ички экотуризм ва халқаро экотуризм имиджи ва брендининг ҳам ноаниқлилиги;
- Экотуризм ресурсларининг узоқ масофалардалиги ва йўл-транспорт коммуникацияларининг эскирганлиги, транспорт воситаларининг носозлиги, комфортсизлиги ва бошқ..;
- Экотуризм объектларида муҳандислик инфратузилмаларининг (электр энергияси, тоза сув таъминоти, ювиниш тизимлари) носозлиги;
- Экотуризм ресурсларидан фойдаланишда ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларнинг яратилмаганлиги;

- Экотуризм хизматларида баҳо тизимининг яратилмаганлиги.

Ўзбекистон Республикасининг қонунлари бўйича давлат табиат кўриқхоналаридан экотуризмда фойдаланишга рухсат берилмайди. Шунинг учун ҳам кўриқхоналарнинг маъмурияти экотуризм орқали табиат кўриқхоналарининг иқтисодий ҳолатларини кўтариш ҳақида ҳатто режалар ҳам тузиша олмайди. Бу ҳолатда «Алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар» ва «Табиат кўриқхоналари» сиз ички ва халқаро экотуризмни ривожлантириш ҳаёлий, мавҳум режалар ҳисобланади.

Ҳозиргача «Экотуризм»ни ҳар ким ўзича тушиниб келмоқда. Рухсат бериладиган экотуристик юклама, экотуристик сўқмоқлар, экотуристларни бошқариш, доимий экотуризм мониторинги, экотуризм объектларининг ўзгариши ёки ўзгармаганлиги ҳолатларининг мониторинги, экотуристик объектлардаги аҳолини экотуризм тадбиркорлигига тайёрлаш, экотуризмни лойиҳалаштириш ва бошқа экотуризмнинг долзарб муаммоларини ҳал қилиш учун ягона методлар тизимини ишлаб чиқиш йўналишида илмий-тадқиқотлар бошланган эмас.

Ўзбекистонда «Алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар»да экотуризмни мониторинг ва бошқариш бўйича ягона тизим яратилгани йўқ, экотуризмнинг ҳолати ва экотуризмнинг ривожланиши бўйича давлат статистик тизими шакллантирилмаган. Шунингдек, экотуризмнинг минтақа иқтисодиётидаги самарадорлиги ҳақида, экотуристик оқимнинг табиий ландшафтларга таъсири ҳақида, рухсат берилган экотуристик-рекреация юкламасини аниқлаб бориш ва мониторинг қилиш бўйича ҳам ягона тизимни ишлаб чиқишимиз зарур.

Ватанимизнинг кўплаб алоҳида муҳофазадаги ҳудудларида ва миллий паркларида ташкил қилинмаган экотуристик оқимнинг фаолиятини доимо мониторинг қилиш экотуризмни ривожлантиришдаги ҳанузгача долзарб масалалар қаторида турибди.

Яна бир муҳим масала ва муаммо шундан иборатки, «Алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар»нинг, экотуризм объектларининг маъмурияти маҳаллий аҳолининг экотуризм хизматларига ва тадбиркорлигига қизишларини эътиборга олмаяпти. Экотуризмнинг жаҳондаги тараққиёти тажрибаларидан маълумки, экотуризмни ривожлантирувчи ташкилотлар биринчи навбатда маҳаллий аҳоли билан ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйишган, дунё экотуризмида лидерлик қилаётган Австралия давлати экотуризм объектларида асосий экотуристик хизматларни кўрсатишга фақат маҳаллий аҳолини қабул қилиниши ҳақида ҳукумат қарорини қабул қилган ва шу йўл билан Австралия қишлоқларидаги аҳолини иш билан таъминлаш масалаларини анча енгиллаштирган.

Ўзбекистонда экотуризмни ривожлантиришдаги энг муҳим масала- экотуризмдан олиннадиган даромаднинг бир қисми маҳаллий аҳолининг ижтимоий-иқтисодий ҳолатларини кўтаришга йўналтирилиши лозимлиги механизмлари ҳанузгача ишлаб чиқилмаган.

Ўзбекистондаги «Алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар»да экотуризмни самарали ташкил қилиш ва ривожлантиришни бошқариш тизимини ишлаб чиқиш учун биринчи навбатда қуйидаги вазифаларни бажаришимиз лозим:

- «Алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар»даги экотуризм объектларида экотуризмни ривожлантиришнинг «Давлат дастурини», экотуризмни ривожлантиришнинг бизнес режасини ва стратегик режасини ишлаб чиқиш;
- Экотуризм объектларида экотуризм инфратузилмаларини, экотуризмни музейлаштириш тадбирларини, экотуризм маршрутларини, жиҳозланган экотуризм сўқмоқларини, флора ва фаунани жиҳозланган кузатиш жойларини, жиҳозланган дам олиш жойларини яратиш;
- Ички ва халқаро экотуризмда экотуристларни жалб қилиш бўйича маркетинг тадқиқотлари тизимларини ишлаб чиқиш;

- Ўзбекистон экотуризмнинг реклама-ахборот имиджи ва брендини яратиш ва ички, халқаро экотуризмда ҳаракатга келтириш, янги экотуристлик маҳсулотлар ишлаб чиқиш;
- Ўзбекистон экотуризмада ҳар томонлама қулай инвестиция муҳитини яратиш, экотуризмда хусусий ва давлат ҳамкорлигини яратиш;
- Ўзбекистон экотуризмни ривожлантириш учун замонавий ҳукукий-меъёрий асосларни дунё экотуризм меъёрлари бўйича ишлаб чиқиш;
- Ўзбекистон экотуризм индустриясига юқори малакали кадрлар тайёрлаш(менежерлар, гид-етакчилар, гид йўл бошловчилар, мутахассислар, орнитологлар, зоологлар, ботаниклар, географлар ва бошқ.), қайта тайёрлаш тизимларини яратиш;
- Экотуристлар билан маҳаллий аҳоли ўртасида дўстона алоқаларни ташкил қилиш тадбирларини ишлаб чиқиш;
- Экотуризм индустриясида давлат статистик ахборотларини такомиллаштириш ва бу статистик ахборотларнинг кенг омма, экотуризм фирмалари, экотуризм ташкилотлари, экотуризм мутахассислари ва тадбиркорлари учун шаффоф муҳитини яратиш;
- Экотуризм объектларида меҳмон уйларини яратиш, маҳаллий ишлаб чиқаришни давлат томонидан қувватлаш тизимларини яратиш, маҳаллий аҳолининг анъанавий миллий меърос бойликларини тиклаш ва улардан экотуризмда фойдаланиш тизимларини яратиш.

Экотуризмни ташкил қилиш ва ривожлантиришдаги энг жиддий муаммоларнинг биринчиси бу экотуризм маршрутлари билан боғлиқ муаммолар ҳисобланади. Бу муаммо миллий парклардаги экотуристлик ва рекреация маршрутларида тезликда юзага чиқди. Шунинг учун ҳам алоҳида муҳофазадаги ҳудудларда фойдаланишга топшириладиган ҳар бир экотуризм маршрутнинг ижобий ва салбий жиҳатлари илмий-амалий жиҳатдан исботланган, дастлабки амалиётда синаб кўрилган бўлиши керак(пиёдалар маршрути, отлар билан юриш маршрутлари ва бошқ..).

Бундай маршрутларнинг бетакрор табиий ландшафтлардан, экотизимлардан ўтиши масофаси, енгиллиги ёки оғирлиги, табиий ёдгорликларда тўхташ давомида уларга зарарлар келтирмаслиги даражалари аниқланиши лозим. Шунингдек, бу маршрутлардаги ахборот варақаларида маршрутнинг асосий ва қўшимча объектлари, юриш тартиблари, дам олиш хизматлари бўйича тўлиқ маълумотлар ва ахборотлар бўлиши талаб қилинади(реклама, хариталар, схемалар, тушинтириш ёзувлари ва бошқ..).

Алоҳида муҳофазадаги ҳудудлардаги махсус экотуризм маршрутлари нинг альтернатив маршрутлари ҳам бўлиши лозим. Чунки, оммавий маршрутлар албатда табиатнинг биологик хилма-хиллигига салбий таъсир қилади. Шундай вақтларда бу оммавий маршрутларга «дам» берилади ва альтернатив маршрутлар ишлай бошлайди. Бундай ҳолатларда экотуризм сўқмоқлари ўзгартирилади ва табиатга салбий таъсирларнинг олди олинади.

Бизнинг кузатувларимиз бўйича экотуризм маршрутларининг тармоқлари куйидаги тамойилларга асосланиши керак:

- Маршрутнинг экологик ҳажми ва унга бериладиган энг юқори юкларни баҳолаш;
- Маршрутнинг мураккаблиги ва давомийлигининг турли –туманлилиги;
- Маршрутнинг реклама ва ахборотланганлик билан таъминланганлиги.

Келтирилганлардан маълум бўладики, алоҳида муҳофазадаги ҳудудларда экотуризмни тўғри ташкил қилиш ва бошқаришда бирайўла табиат муҳофазасига, экологик билим, экологик ташвиқот, экологик дам олиш ва иқтисодий мақсадларга эришилади.

Хулоса:

1. Ўзбекистонда экотуризмни ташкил қилиш ва ривожлантиришни бошқариш тизимини ишлаб чиқиш учун рухсат бериладиган экотуристтик юклама, экотуристтик сўқмоқлар, экотуристларни бошқариш, доимий экотуризм мониторинги, экотуризм объектларининг ўзгариши ёки ўзгармаганлиги ҳолатларининг мониторинги, экотуристтик объектлардаги аҳолини экотуризм тадбиркорлигига тайёрлаш, экотуризмни лойиҳалаштириш ва бошқа экотуризмнинг долзарб муаммоларини ҳал қилиш учун методлар мажмуасини ишлаб чиқиш лозим.

2. Экотуризмнинг ҳолати ва экотуризмнинг ривожланиши бўйича давлат статистик тизимини шакллантириш керак.

А.Аблаизов Теоретические основы создания системы управления организацией и развитием экотуризма	A.Ablaizov Theoretical basis for creating a management system for the organization and development of ecotourism
Аннотация: в статье приведены теоретические основы создания системы управления организацией и развитием экотуризма в Узбекистане. Определены проблемы и задачи создания системы управления организацией и развитием экотуризма. Ключевые слова: экологический кризис, концепция экотуризма, биоразнообразие, флора, фауна, принципы экотуризма, правила экотуризма.	Abstract: The article presents a theoretical basis for creating a management system for the organization and development of ecotourism in Uzbekistan. The problems and tasks of creating a management system for the organization and development of ecotourism are identified. Keywords: ecological crisis, concept of ecotourism, biodiversity, flora, fauna, principles of ecotourism, rules of ecotourism.

Бобур Собиров – СамИСИ таянч докторанти

ТУРИСТИК ЙЎНАЛИШНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БЎЙИЧА ТУРИСТИК РАҚОБАТБАРДОШЛИКНИНГ УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ

Аннотация: мақолада туризмнинг рақобатбардошлигини аниқлашнинг методологик жиҳатлари таҳлил қилинди. Туризмни ривожлантиришнинг асосий омили сифатида қиёсий кўрсаткичлар, атамалар, турли тадқиқотчиларнинг адабий шарҳлари, мавзунинг услубий ва назарий жиҳатлари тасвирланган ва аниқланган. Калит сўзлар: сайёҳлик йўналиши, туристик мақсадларнинг рақобатбардошлиги, рақобатбардошлик кўрсаткичлари, рақобатбардошлик модели, эркин туристик зоналар.
--

Кириш

Ҳозирги вақтда иктисодиётни ривожлантиришга катта эътибор берилганда, турли ҳудудларнинг рақобатбардошлигини ошириш муаммоларини ғал қилиш алоҳида аҳамиятга эга. Рақобат ҳудуднинг инвестициявий, таълим, молиявий ва рекреацион жозибдорлигини таоминлашда намоён бўлади. Турли даражадаги бюджетларни тўлдириш манбаи, иш ўринларини кўпайтириш ва аҳолининг турмуш даражасини ошириш воситаси бўлган туризм учун қулай шарт-шароитлар яратишга интилаётган минтақалар ўзаро ва туристик оқимлар учун ўзаро рақобатлашадилар, ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таоминлайдилар. Кичик бизнес ва корхоналарни ривожлантиришга ижобий таъсир кўрсатади.

Турли ҳудудий бирликлар (мамлакатлар, шаъарлар, вилоятлар ва бошқалар) қирувчи сайёҳларни жалб қилиш учун рақобатлашади. Шу сабаб, тегишли ҳудудларнинг рақобатбардошлигини ўрганиш, баҳолаш ва таққослашга ундайди. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти экспертларининг таъкидлашича, ҳозирги пайтда аксарият сайёҳлик жойлари

туристик бизнес учун диққатга сазовор жой бўлиши учун турли хил таҳлилларни ўтказмоқдалар.

Тез ривожланаётган сайёҳлик бозорида катта улушни бошқариш ниятида бўлган давлатлар учун сайёҳлик йўналишларининг рақобатбардошлиги тобора муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу туризм ва сайёҳлик соҳасидаги вазиятга кўп боғлиқ бўлган туризмга қарам давлатлар учун жуда муҳимдир. Шуни таъкидлаш мумкинки, туризм соҳасининг эмас, балки бошқа соҳаларнинг ривожланишига таянилса ҳам, бошқа мамлакатлар иқтисодиётида ҳам туризм соҳасининг долзарблиги ошиб бормоқда (Гоороочурн, Сугиярто, 2004). Шу сабабли туризм соҳасидаги рақобатбардошлик омилларини таҳлил қилиш ҳам илмий, ҳам амалий жиҳатдан муҳимдир.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлилий шарҳи

Рақобатбардошликни ўрганиш бир хил тушунчалар, услубий ёндошув ёки баҳолаш стандартлари билан бир хил эмас. Иқтисодиёт соҳасида таклиф қилинган рақобатбардошлик тушунчалари мавжуд бўлиб, натижада ушбу мавзу билан боғлиқ ишларда консенсус йўқлиги (Lastres ва Cassiolato, 1995; Kupfer, 1992; Haguenaue, 1989; Buckley ва бошқалар, 1988). Фаринанинг (2003) фикрига кўра рақобатбардошлик концепцияси турли хил йўналишларни ўз ичига олади, бу эса концепцияларнинг кенг қамровли бўлишини қийинлаштиради ва шу билан бирга фойдали бўлади. Рақобат нуқтаи назаридан, рақобатбардошлик - рақобатбардош ёки янги бозорларда барқарор ўсиш (фойда олиш) қобилияти. Қиёсий устунлик қонунига кўра, турли мамлакатларда ишлаб чиқарилган иккита маъсулотни таққослаганда, ҳар бир маъсулот ишлаб чиқаришда ишлатиладиган харажатларни (иш кучи, капитал қиймати, солиқлар, фойдаланиш) ҳисоблаб, ҳар бирининг келиб чиқиши учун маъсулот таннарини ўлчашимиз керак бўлади, тупроқ ва бошқалар). Ушбу таққослашни ҳисобга олган ҳолда, маолум бир маъсулот учун ишлаб чиқаришнинг энг кам таннарига эга бўлган ишлаб чиқарувчи шу сабабли қиёсий устунликка эга бўлади (Giordano, 1999). Шу билан бирга, Porter (1989) қиёсий афзалликлар назариясини бир томонга қолдиради ва рақобатдош устунликлар билан шуъулланади. У нархга қўшимча равишда рақобатбардошлик концепциясини кенгайтирадиган бошқа ўзгарувчиларни ҳам ўз ичига олади, чунки у шунчаки иш ҳақи камлиги, мўл-кўл иш ҳақи ва қулай валюта курслари каби омилларни маолум бир мамлакат учун тафовут сифатида аниқлаш мумкинми деган саволга жавоб беради. Porter (1989) рақобатбардошликни ўлчаш учун энг муҳим нарса бу унумдорлик, деб ҳисоблайди, чунки меҳнат унумдорлиги билан мамлакатнинг шахсий ва жон бошига даромадларини кўпайтириш, шунингдек, ишлаётган капиталга яхши ҳақ тўлашга эришиш мумкин.

Асосий қисм

Рақобатбардошлик тизими (мамлакатлар, минтақалар), таркибий (компаниянинг иқтисодий сектори) ёки бизнес билан боғлиқ (компания бирлиги) бўлиши мумкинлигини аниқлаш таҳлил бирлиги; Рақобатбардошликни баҳолаш самарадорлигини ва ёки самарадорлигини ўрганишга асосланган бўлиши мумкин. Рақобатбардошлик самарадорлик ёки самарадорлик мезонларига кўра баҳоланиши мумкин. Самарадорлик асосида баҳолашда олдинги тушунча қўлланилади, бошқача айтганда, компаниялар, тармоқлар ёки мамлакатларнинг ишлаб чиқариш имкониятларини ўлчаш. Фаолият асосида рақобатбардошликни баҳолаш пост-пост концепциясидан фойдаланади, бошқача айтганда, ҳодиса илгари амалга оширилган ҳаракатлар натижалари асосида баҳоланади. Haguenaue (1989) сўзларига кўра, матнларнинг аксарияти саноат экспорти кўрсаткичлари билан рақобатбардошликни келтириб чиқарди. Ушбу концепция катта томонга эга, чунки у мамлакатнинг рақобатбардош сценарийсида ёки халқаро рақобатбардошлик нуқтаи назаридан савдо нуқтаи назаридан баҳоланади, бошқача қилиб айтганда, ҳодиса аллақачон амалга оширилган ҳаракатлар натижалари асосида баҳоланади. Ишлаш нуқтаи назаридан кўриб

чикиладиган рақобатбардошлик учта устунликка эга: (и) кўрсаткичларни тузишнинг соддалиги (ўтмишдаги натижалар, пост-концепция); (ии) кўрсаткичлар кенг миқёсда (валюта курси, савдо, ишлаб чиқариш, капитал); (иий) ушбу кўрсаткичлардан халқаро миқёсда, масалан, макроиктисодиётда фойдаланиш мумкин (Haguebauer, 1989; Durand va Gior-o, 1987). Бироқ, Fajnzylberg (1988) ушбу баҳолаш усулини танқид қилади, чунки қисқа муддатда валюта қадрсизланиши ва бошқа иқтисодий қурилмалар компаниялар ёки мамлакатларнинг иш фаолиятини суноий равишда яхшилаш учун ишлатилиши мумкин. Kupfer (1992) ва Haguebauer (1989) ҳам компания кўрсаткичларини шубъа остига олишади, чунки агар компания рақобатдош бўлса, у бозорда ўсади, шу сабабли компания рақобатлашадими ёки йўқлигини билиш учун у бу бор ёки йўқлигини кўриш керак. яхши натижалар беради. Бошқа томондан, биз рақобатбардошлик тушунчаларини таркибий хусусиятлар (инфратузилма ва бошқалар) нуқтаи назаридан, масалан, самарадорлик нуқтаи назаридан рақибларни маълум этиш қобилияти нуқтаи назаридан олсак, биз потенциал тушунчага эгамиз, бошқача қилиб айтганда, аввалгидек. - одатда ишлаб чиқариш шароитлари билан чекланган. Ушбу концепция таркибидаги кўрсаткичлар ўзгарувчан, масалан: нарх, сифат, технология, иш ҳақи, унумдорлик ва бошқа ишлаб чиқариш шароитлари (Haguebauer, 1989). Рақобатбардошликнинг қуйидаги концепциясини муаллиф таклиф қилади: Рақобатбардошлик, маолум бир бозор талаб қиладиган, маолум бир бозор стандартларига мувофиқ товар ишлаб чиқарадиган маъсулотга, унга тенг ёки ундан кам бўлган ресурслардан фойдаланган ёлда маъсулот ишлаб чиқариш қобилияти сифатида аниқланиши мумкин. маолум бир вақт ичида дунёнинг бошқа соҳаларида ўхшаш соҳаларда устунлик қилди. Технология самарадорликни баҳолашда рақобатбардошлик билан боғлиқ энг муҳим жиҳатлардан бири сифатида Freeman (2004) томонидан таъкидланган. Худди шу нуқтаи назар Fajnzylberg (1988) томонидан айтилган бўлиб, унга кўра мамлакатнинг ишлаб чиқариш тизимига янги технологияларни киритиш имконияти қанчалик катта бўлса, унинг рақобатбардошлиги шунчалик юқори бўлади. Шу муносабат билан Fagerberg ва бошқалар. (2007), Nelson ва Winter (1982), Rothwell (1977) ва Rosemberg (1976) иқтисодий ўсиш ва саноат тараққиёти нуқтаи назаридан компаниялар ва саноат тармоқлари ва компаниялар ўртасидаги ишлашни фарқлаш учун энг муҳим омиллардан бири эканлигини таъкидлашади. технологик рақобатбардошлик. Бироқ, Купфер (1992) бозорда мавжуд бўлган энг яхши техникани фақатгина постериори деб билиш мумкин, деб ҳисоблайди ва шу билан ишлашни баҳолашда худди шу дилеммага қайтади. Шу сабабли, Lastres ва Cassiolato (1995) самарадорликнинг йўналишини чекланган деб ҳисоблашади, чунки рақобатбардошликни баҳолаш самарадорлик ёндошуви (шунингдек, иш услуги) натижаларни акс эттирадиган даражада статик тарзда амалга оширилади.

Тадқиқот муаммоси.

Туризм бозори ўсиб бориши ва туризм тушунчаси (дам олиш туризми, ногиронларнинг туризми, экологик туризм, конференция туризми, сиёсий туризм ва бошқалар) ривожланиб бориши билан юқорида айтиб ўтилган тадқиқот муаммолари янада муҳим аҳамият касб этмоқда. Туристик рақобатбардошлик омиллари, уларнинг иерархиялари ва баҳолаш усуллари юқорида айтиб ўтилган олимларнинг тадқиқотларида таҳлил қилинган бўлса ҳам, уларда туристик рақобатбардошлик омилларини миқдорий баҳолашга мукамал ва тизимли ёндашиш йўқ.

Туризмнинг рақобатбардошлик омилларини аниқлаш. Тадқиқотнинг янгиллиги. Тадқиқот муаллифлари туризм секторининг (сайёҳлик йўналиши) рақобатбардошлик омилларини баҳолаш тизимли кўрсаткичларни таҳлил қилишнинг мураккаб жараёни эканлигини таъкидлайдилар. Туризм секторининг рақобатбардошлигини таҳлил қилишда турли омиллар ҳисобга олинган. Уларга қуйидагилар киради: билвосита омиллар (умумий атроф-муҳит) ва тўғридан-тўғри омиллар (туризм муҳити), шунингдек

ушбу омилларга математик равишда ўлчаш мумкин бўлган турли хил кўрсаткичлар. Рақобатбардошлик омилларининг таҳлили ва уларнинг таъсирини баҳолаш туризмни оқилона ва рақобатбардош ривожлантириш стратегиясини яратишда биринчи қадамдир. Тадқиқот объекти: туризмнинг рақобатбардошлик омиллари. Тадқиқот мақсади: тизимли ёндашув ва туризм бозорининг замонавий эътиёжларини таҳлил қилиш учун мослаштирилган янгиланган версиясидан фойдаланган ҳолда туризмнинг рақобатбардошлигини аниқлаш ва баҳолаш.

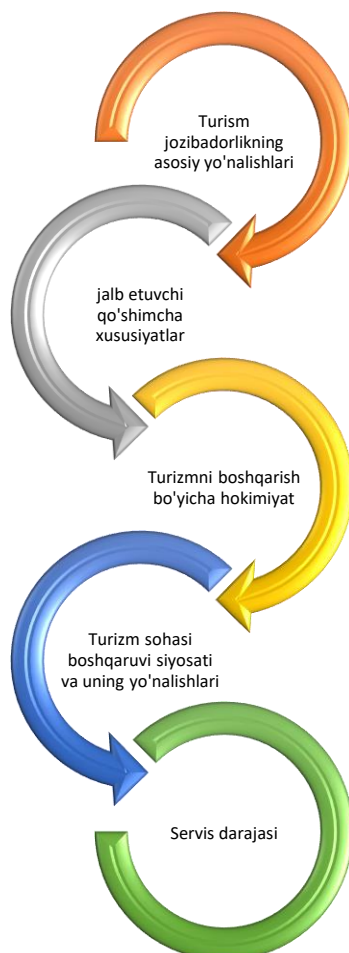
Тадқиқот усуллари.

Тадқиқотда қуйидаги илмий тадқиқот усуллари қўлланилди: илмий адабиётларни тизимли ва мантиқий таҳлил қилиш ва синтез. Туризм секторининг рақобатбардошлик омиллари Туризм секторининг рақобатбардошлилиги табиий муҳит (географик жойлашуви, иқлими, манзараси ва бошқалар), суноий атроф-муҳит (туризм инфратузилмаси, транспорт, дам олиш ва кўнгил очиш хизматлари, чакана савдо дўконлари, меҳмонхона) каби кўплаб омилларни қамраб олади. Тармоқ ва бозорларнинг глобаллашуви. Poon (1993), Vanhove (2002), Dimanche (2005), Ritchie ва Crouch (1995, 2003) ва бошқаларга кўра, туризм соҳаси фақат сайёҳлик йўналишлари жозибали ва юқори даражадаги маъсулотлар (хизматлар) бўлганда рақобатдош деб таорифланиши мумкин. бир хил бозор сегментларига йўналтирилган бошқа туристик йўналишдаги маъсулотлар ва хизматлар билан солиштирганда сифат жиъатидан рақобатдош. Goeldner ва Ritchie (2003) туризм бозорида ўз улушини олиш, сақлаб қолиш ва кўпайтириш қобилияти сайёҳлик йўналишларининг рақобатбардошлиги учун муҳимроқ эканлигини таъкидлайдилар. Mangion, Durberry ва Sinclair (2005) каби бошқа тадқиқотчилар ушбу ёндашувга сайёҳлик йўналишларининг рақобатбардошлигини юқори қўшимча қийматли маъсулотлар яратиш ва уларни туризм бозорига қўшилишдан ажратиб бўлмайди, деб таклиф қилмоқдалар. рақобатчиларга нисбатан нисбатан катта бозор улушини сақлаб туриш вақти.енг яхши баҳолаш схемасини ўқиш.

Шундай қилиб, туристик йўналишларнинг ривожланиши нафақат иқтисодий, балки ижтимоий сиёсат, сиёсат, экология, маданият ва бошқалар нуқтаи назаридан ҳам барқарор бўлиши керак, деган хулосага келиш мумкин, саноатни сифатли ривожлантиришга узоқ муддатли йўналтирилганлик ҳам яхшиланишга қўшади. Мамлакат ёки туристик йўналишдаги расм. Ушбу омиллар туризм билан бевосита боғлиқ эмас, аммо иқтисодий жиъатдан заиф давлатлар нисбатан ривожланган инфратузилма, туризм базасига эга ва иқтисодий жиъатдан заиф мамлакатларга қараганда кўпроқ жозибали туризм имиджига эга. Умумий иқтисодий ривожланиш нафақат мамлакатдаги ички сифат ўзгаришлари, балки халқаро рақобат даражаси билан ҳам боғлиқдир. Халқаро рақобатнинг мамлакатнинг рақобатдошлигини ривожлантиришдаги аҳамияти ва таъсири (иқтисодий ўлчамда) турли муаллифлар томонидан таҳлил қилинган (Snieska, 2008; Juščius, Snieska, 2008). 1-расмда Dwyer ва Kim томонидан (2003) Рақобатбардошлик ва туристик йўналишларнинг барқарор ривожланиши модели кўрсатилган. Ушбу мақоланинг муаллифлари ушбу моделни ССД детерминантларининг тузилишини батафсил баён қилиб ўзгартирдилар. Ушбу модел туристик йўналишларнинг рақобатбардошлигининг энг муҳим омилларини намоён этади:

Асосий қўшимча манбалар ва туристик йўналишларнинг жозибадорлиги омиллари. Ушбу омиллар сайёҳлик секторининг табиий (асосий) ва суноий (қўшимча) манбаларини (масалан, истироъат боълари, дам олиш масканлари, пляжлар, музейлар, театрлар, манзаралар, тарихий диққатга сазовор жойлар) ва туристик жойларнинг ўзига хос жозибасини оширадиган турли хил хусусиятларини ўз ичига олади. Туристик йўналишларнинг турли хил суноий манбалари орасида баози манбалар замонавий иқтисодиёт учун алоҳида аҳамиятга эга. Масалан, мақсадли (оммавий) аудиторияга йўналтирилган воқеалар, реал вақтда содир бўладиган воқеалар ёки воқеалар (Navickas, Malakauskaitė, 2007).

Туристик йўналиш маомурияти. Туристик йўналишларнинг маомурий омиллари асосий сайёҳлик ресурсларининг жозибадорлигини оширишга ва қўшимча сайёҳлик манбаларининг шаклланишига ёрдам беради. Самарали бошқарув замонавий туризм сектори мижозларининг асосий талабларидан бири бўлган сифат, самарадорлик ва мослашишда янги стандартларни яратиш воситасидир. Сайёҳлик йўналиши сиёсатининг омиллари катта миқёсда ва ундан юқори даражада ўхшаш рол ўйнайди.

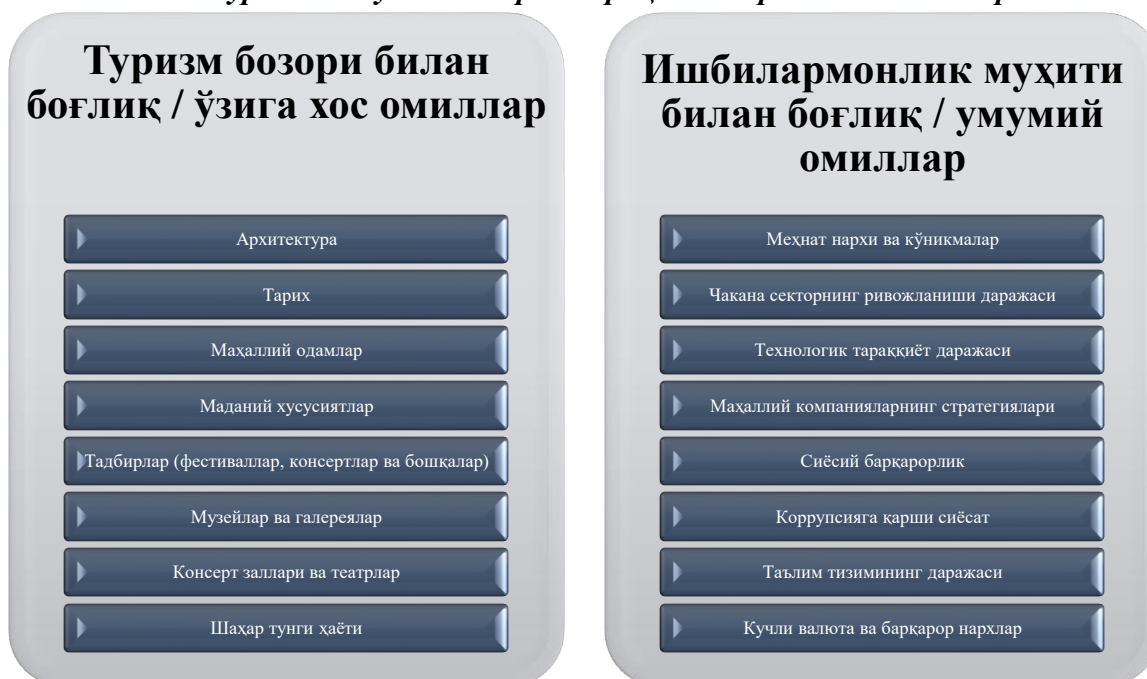
Туризм бозори ва ҳаёт сифатига боғлиқ бўлган ССД ʼал қилувчи омиллари. Ушбу аниқловчи омиللар турли хил омиللарни ўз ичига олади, масалан, талаб шароитлари (бозор тури, мавсумийлик, товар белгилари, истеомолчиларнинг афзалликлари ва бошқалар), минтақавий ва (ёки) миллий фаровонлик. Enright ва Newton (2005) Dwyer ва Kim (2003) томонидан Туристик йўналишларнинг Рақобат ва Барқарор Ривожланиш (ССД) моделининг айрим таркибий қисмларини батафсил тавсифловчи иккита омилни ажратиб кўрсатишди. Ушбу таркибий қисмлар туристик йўналишларнинг жозибадорлиги ва гуллаб-яшнаши (ёки фаровонлиги) билан боғлиқ омиллار билан боғлиқ.

Бу ҳолатда Enright ва Newton (2005) маолумотларига кўра, туристик йўналишларнинг рақобатбардошлилиги одатда ўзига хос (туризм бозори билан боғлиқ) ва умумий (бизнес муҳитига боғлиқ) омиллارга боғлиқ (1-жадвалга қаранг).

Enright ва Newton (2005) маолумотларига кўра, туристик йўналишларнинг рақобатбардошлилиги одатда ўзига хос (сайёҳлик бозори билан боғлиқ) ва умумий (бизнес муҳитига боғлиқ) омиллارга боғлиқ (1-жадвалга қаранг). Snieška and Drakšaitė (2007) умумий (ишбилармонлик муҳити билан боғлиқ) омиллار макроиктисодий, инфратузилма, инновацион ва бошқа кўрсаткичларни ўз ичига олиши кераклигини таклиф қилмоқда. Ишбилармонлик муҳитининг батафсил тавсифи туристик йўналишларнинг рақобатбардошлилигига иқтисодий ва ижтимоий таъсирнинг

охирлигини аниқлашга имкон беради ва шу билан рақобатбардошликни баҳолаш назариясига ёрдам беради.

Туристтик йўналишларнинг рақобатбардошлик омиллари

Шундай қилиб, туризм соҳаси ва туристик йўналишларнинг рақобатбардошлиги ҳукукий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий, экологик ва технологик муҳитга боғлиқ деган хулосага келиш мумкин. Шунга қарамай, туристик йўналиш рақобатбардошлигининг асосини фақат ўзига хос ёки туризм бозори билан боғлиқ омиллар ташкил этади. Туризм секторининг рақобатбардошлигини баҳолаш усуллари Туризм секторининг рақобатбардошлилигини баҳолаш жуда кенг тарқалган тадқиқот муаммоси бўлиб, туризм соҳасига баъишланган кўплаб илмий изланишларда таҳлил қилинган. Буни турли муаллифлар, жумладан Kozak ва Remmington (1999), Dwyer ва Kim (2003), Enright ва Newton (2005), Ritchie ва Crouch (1995), Dimanche (2005) ва бошқалар ўрганишди. Рақобатбардош потенциалдан самарали фойдаланиш туризм йўналишидаги рақобатбардошлик омиллар рўйхатидаги ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Рақобатбардошликни баҳолаш турли хил элементларни қамраб оладиган мураккаб жараён бўлиб, уларнинг баъзиларини ўлчаш қийин ёки имконсиздир. Баҳолаш жараёнининг биринчи босқичи - рақобатбардошлик омилларини аниқлаш - бу жуда муаммоли бўлиши мумкин, чунки рақобатбардошликни аниқлаш бўйича турли хил концептуал тафовутлар бўлиши мумкин (Dimanche, 2005). Туризм соҳасида рақобатбардошликни баҳолаш услубияти ва муаммолари турли хил илмий ишларда ўрганилмоқда. Kozak and Remmington (1998, 1999) баҳо сўровномалар ва сайёҳлик сўровлари маълумотларини тўплаш, тизимлаштириш ва таҳлил қилиш йўли билан амалга оширилиши керак деб ҳисоблашади. Ушбу сўровномалар туристларнинг турли хил шароитларда ва турли хил туристик жойлардаги тажрибасини ўрганиши керак. Ушбу ёндашув саъятларнинг сифати, маъаллий аъолининг дўстлиги, чакана савдо инфратузилмаси ва бошқалар каби сайёҳлик йўналишлари рақобатбардошлигининг ўзига хос жиҳатлари бўйича муҳим маълумотларни тўплаш учун жуда мос келади. ва туристик сўровлар. Улардан бири жуда чекланган намунадир, яъни тадқиқотга жисмонан киритилиши мумкин бўлган сайёҳлик жойлари ва респондентларнинг сони. Шундай қилиб, ушбу турдаги сўровдан бирон бир фундаментал хулоса чиқариш мумкин эмас. Dwyer, Forsyth ва Rao (1999, 2000) сайёҳлик йўналишларининг рақобатбардошлигини

баҳолаш учун статистик маълумотлардан ва илгари нашр этилган сўров маълумотларидан фойдаланадилар, аммо шунга қарамай, 2000 йилгача бўлган тадқиқотлар фақат 19 та сайёҳлик йўналишларини қамраб олган ва қиёсий таҳлил қилинган. Уларнинг рақобатдошлиги Googoochurn ва Sugiyarto (2004) маълумотларига кўра, туристик йўналишларнинг рақобатдошлигини баҳолаш учун Рақобатбардошликни мониторинг қилиш (СМ) усули қўлланилиши мумкин. Рақобатбардошлик мониторинги Nottingham's Christel DeHaan туризм ва саёятни ўрганиш институти (ТТРИ) ва Жаҳон сайёҳлик ва сайёҳлик кенгаши (WTTC) ўртасидаги ҳамкорлик натижасида яратилган. СМ ҳар йили янгиланади. СМ тузилиши принципи бошқа рақобатбардош кўрсаткичларга ўхшашдир. Шунини таъкидлаш керакки, анкеталар ёки сўровлардан фарқли ўлароқ, Рақобатбардошликни мониторинг қилиш усули универсалдир; баҳоланиши керак бўлган чекланмаган миқдордаги омилар ва туристик йўналишларни киритиш мумкин.

Хулоса ва таклифлар

Рақобат барча йўналишларда туризмни ривожлантиришнинг муҳим омили сифатида кўриб чиқилад ва қайд этилади. Шу сабабли, тадқиқотлар бутун дунё бўйича муаллифларнинг адабиётларни тавсифловчи жиҳатларига эътибор қаратган ҳолда, Ўзбекистон шароитида таҳлилларни амалга оширади. Ва ниҳоят, белгиланган хусусиятлар билан туризм бўйича келишилганлик ва олиб ташланган шартлар. Тадқиқот натижаларидан кейинги илмий изланишларда фойдаланилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Nelson, R. & Winter, S., An evolutionary theory of economic change. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982.
2. Oliveira, J. A P. (2001) Entendendo a relação turismo e meio ambiente. Anais do Encontro Nacional de Ecoturismo - Ecotur Amazonia 2001. Manaus.
3. Olsen S., et al. (2008). A new perspective on the competitiveness. of nations - Socio-economic Planning Sciences (42) 221-246.
4. Organizacao Mundial do Turismo (OMT). Guia de Desenvolvimento do Turismo Sustentavel. Bookman, 2003.
5. Page. S. Transporte e Turismo. Sao Paulo: Bookman, 2001.
6. Palhares. G. L. Transportes Turisticos. Sao Paulo: Aleph, 2003.
7. Panagiotou. G. (2004) - Cognitive of Competitive Environments: A strategic group Analysis. Thesis (PhD). Nottingham University Business School, Nottingham. University of Nottingham.
8. Melian-Gonzalez A. and Garcia-Falcon J. M (2003) Competitive potential of tourism in destinations Annals of Tourism Research, V 30,N 3, P 720-740
9. Michalet C.A. Competitiveness and internationalization. OECD: Paris, 1981 (mimeo)
10. Middleton, V. (1994). Marketing in travel and tourism (2nd ed). London: Heinemann.

Б.Собиров Методологические основы конкурентоспособности в развитии туристического направления	B.Sobirov Methodological basis of competitiveness in the development of tourism
Аннотация: В статье анализируются методологические аспекты определения конкурентоспособности туризма. Сравнительные показатели, термины, литературные обзоры различных исследователей, методологические и теоретические аспекты предмета были описаны и определены как основные движущие силы развития туризма. Ключевые слова: туристическое направление, конкурентоспособность туристического направления, показатели конкурентоспособности, конкурентная модель, свободные туристические зоны.	Abstract: The article analyzes the methodological aspects of determining the competitiveness of tourism. Comparative indicators, terms, literature reviews of various researchers, methodological and theoretical aspects of the subject have been described and identified as the main driving forces of tourism development. Keywords: tourist destination, competitiveness of the tourist destination, competitiveness indicators, competitive model, free tourist zones.

КИЧИК БИЗНЕС ВА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИК

Ю.П.Урунбаева – СамИСИ катта ўқитувчиси, и.ф.ф.д. (PhD),

Б.Қ.Шерматов – СамИСИ талабаси

МАМЛАКАТ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТИДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИНГ ЎРНИ

Аннотация: Мақолада мамлакатда изчиллик билан амалга оширилган ислохотлар, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш, жамиятни модернизациялаш, иқтисодиётни эркинлаштиришга қаратилганлиги, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётидаги ўрни, ривожланиш ҳолатига алоҳида тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар: бизнес, корхона, кичик тадбиркорлик, хусусий корхона, аҳоли турмуш даражаси, турмуш сифати.

Ўзбекистонда турли мулк шакллари асосланган кўп укладли ҳамда ижтимоий йўналтирилган миллий иқтисодиётни шакллантириш мустақиллик йилларида изчиллик билан босқичма-босқич амалга оширилаётган ва ҳозирги босқичда тобора чуқурлашиб бораётган иқтисодий ислохотларнинг бош мақсадидир. Республикамизда амалга оширилаётган ислохотларни чуқурлаштириш жараёнида иқтисодиётни эркинлаштириш, мамлакатни модернизациялаш, макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш эвазига узлуксиз ва жадал иқтисодий ўсишга эришишдек муҳим вазифа ҳал этилмоқда. Иқтисодиётда эришилган улкан ва шу сабабли дунё жамоатчилиги эътиборини ҳақли равишда жалб этган ютуқлар мамлакатда босқичма-босқич ва пухта ўйланган стратегия асосида эркин бозор муносабатларининг ўрнатилиши, мулк шакллари тақомиллашуви, иқтисодиётдаги кескин тузилмавий ўзгаришларнинг амалга оширилиши, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ялпи ички маҳсулотдаги улушининг ортиб бориши каби билан изоҳланади.

Изчиллик билан амалга оширилган ислохотлар жараёнида кичик ва хусусий тадбиркорликнинг миллий иқтисодиётдаги мавқеи мустаҳкамланиб, кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришнинг етакчи омилига айланганлиги мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётида қўлга киритилган энг салмоқли ютуқлардан биридир. Кичик ва хусусий тадбиркорлик мустақиллик йилларида турли иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, табиий, қолаверса, маданий жараёнларнинг ўзаро боғлиқликда ривожланишининг хосиласи бўлиб, пировард натижада, мамлакат аҳолиси турмуш даражаси ва сифатининг яхшиланиб боришида, зафарли иқтисодий ўсиш суръатларида ўз ифодасини топди. Ўз навбатида, ҳар бир инсоннинг турмуш даражасини ошириш ва сифатини яхшилаш, қулай шароитларда ҳаёт кечириш, ўзининг моддий ва маънавий эҳтиёжларини тўла қондиришга бўлган табиий интилиши жамият тараққиёти ва юксалишининг бош омили, бутун иқтисодий фаолият тизимини ҳаракатга келтирувчи муҳим кучга айланди. Инсонлар табиатида мужассамлашган бу интилишларни руёбга чиқариш бозор муносабатларига асосланган иқтисодиётнинг айнан ижтимоий йўналтирилган, яъни аҳолининг кенг қатламлари манфаатларини ўзида ифода этадиган, моделини шакллантиришни тақозо этади. Социал давлат томонидан тартибга солинадиган ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти шароитида аҳолининг аксарият қисмини жамиятнинг асосий таянчи, уни ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг юқори чўққиларига олиб чиқишга қодир бўлган ўрта мулкдорлар синфи ташкил этмоғи лозим.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий мажлисига мурожаатномасидаги нутқида 2018 йилга юртимизда Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили деб ном беришни таклиф этганлари ҳам бежизга эмас албатта: “Фаол тадбиркорлик деганда, биз рақобатбардош маҳсулот

ишлаб чиқаришга қодир, энг муҳими, янги иш ўринлари яратиб, нафақат ўзини ва оиласини боқадиган, балки бутун жамиятга наф келтирадиган ишбилармон инсонларни тушунамиз”, деб алоҳида таъкидлаган¹. Бу ерда кичик ва хусусий тадбиркорлик соҳасининг мамлакат тараққиётининг, ундаги ижтимоий ҳамда иқтисодий муаммоларни ҳал этишнинг асосий омили эканлигини эътироф этиш билан бир қаторда, унинг мулкдорлар синфини шакллантиришдаги муҳим роли алоҳида қайд этилган.

Мамлакатимизда тадбиркорлик жадал ривожланиб бораётган бўлсада, мазкур соҳанинг фойдаланилмаган имкониятлари ҳали жуда кенг ва кўламлидир. Ушбу секторнинг ялпи ички маҳсулотдаги ва иқтисодиётда банд аҳоли сонидagi улушини, шунингдек, кичик корхоналарда банд бўлган аҳоли ўртача иш ҳақи даражасини ривожланган мамлакатлардаги кичик корхоналар иш ҳақиға солиштирганда, биздаги ҳали мавжуд имкониятлар ва яширинган салоҳият янада яққол кўзға ташланади. Айниқса, жойларида кичик тадбиркорликни жадал суръатлар билан ривожлантириш, уни аҳоли бандлигини таъминлаш, меҳнатда банд бўлганлар ўртача иш ҳақи ва ялпи даромадларини кўпайтириш, турмуш даражаси ва сифатини юксалтиришнинг асосий омили ҳамда ишончли манбаига айлантириш имкониятлари ҳали жуда катта.

Мамлакат тарққиётининг ҳозирги босқичида жойларда кичик тадбиркорликнинг катта имкониятлари тўғрисида фикр юритар эканмиз, ушбу соҳанинг иқтисодиётни, демак, миллий иқтисодиётни янги марраларға олиб чиқишдаги, меҳнатға лаёқатли, ишлаш истаклари бор, яъни иш ахтариб юрганларни янги иш ўринлари билан таъминлаш, уларни муносиб иш ҳақи воситасида рағбатлантириш, турмуш даражаси ва сифатини яхшилашдаги роли бекиёслигини эътироф этиш ёки тан олишнинг ўзи кифоя қилмайди. Кичик ва хусусий тадбиркорлик муаммоларини ҳал этишда ундаги мавжуд имконият ва салоҳиятни тўла ҳисобға олган ҳолда, жойларда тезроқ суръатлар билан ривожлантириш ва унинг амал қилишининг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш зарурлигини англаб этиш ва шунға мос равишда уни амалиётға татбиқ этиш чораларини кўриш жуда муҳим аҳамиятға эға.

Ўзбекистон аҳолисининг сони бўйича Марказий Осиё давлатлари ичида биринчи ўринда, МДҲда учинчи ўринда (Россия ва Украинадан кейин), дунё мамлакатлари ўртасида 43 ўринда туради. Бундан ташқари Ўзбекистон аҳолиси ўртача ёш жиҳатидан дунёнинг кўпгина мамлакатларига нисбатан анча устун ва аҳолининг табиий усиш суръати нисбатан юқори².

Ҳозирги кунда мамлакат аҳолисининг қарийб ярми (49,0 %) иқтисодий фаол аҳоли (45,2%) истикомат қилаётган қишлоқ жойларда мужассамлашган меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш, жоиз бўлса, етарли миқдорда бўш иш ўринлари бўлмаганлиги сабабли ўз меҳнат салоҳиятини руёбға чиқара олмаётган кишиларни иш билан таъминлаш, демак, уларға ўз эҳтиёжи, оиласи эҳтиёжи учун зарур бўлган даромадларни ўз меҳнати билан, ўз ақлий ва жисмоний қобилияти билан ишлаб топишға имконият яратиш энг долзарб ва яқин келажакда ҳал қилиниши лозим бўлган муаммолардан бири ҳисобланади. Яна шуниқайд этиш лозимки, қишлоқ жойларда аҳолининг ўсиш суръати шаҳарлар аҳолиси ўсиш суръатига нисбатан юқори. Агар 2016 йилда шаҳар аҳолисининг ўсиш суръатлари 2010 йилға нисбатан 3,1 фоизни ташкил этган бўлса, қишлоқларда у 4,5 фоизни ташкил этди³. Шунинг учун айнан қишлоқ жойларда меҳнат ресурсларидан фойдаланишни яхшилаш йўлларини излаб топиш давлат ижтимоий-иқтисодиётининг

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисиға Мурожаатномаси Зарафшон 2017 йил 23 декабр, 157-сон, 2 саҳифа.

² 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалға оширишға оид Давлат дастурини ўрганиш бўйича илмий-услубий рисола. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Тошкент давлат иқтисодиёт университети. – Т.: “Маънавият” нашриёти, 2017. (Ҳозирги кунда Ўзбекистонда эркаларнинг ўртача ёши 73,4 йилни, аёлларники эса 76,2 йилни ташкил этади).

³ Труд и занятость в Узбекистане. Статистический сборник Госкомстата РУз. Ташкент.: 2017. С.20

энг устувор йўналишига айланмоғи лозим.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ҳаракатлар стратегиясида хусусий мулк ҳуқуқи ва кафолатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш, хусусий тадбиркорлик ва кичик бизнес ривожини йўлидаги барча тўсиқ ва чекловларни бартараф этиш, унга тўлиқ эркинлик бериш, “Агар халқ бой бўлса, давлат ҳам бой ва кучли бўлади” деган тамойилни амалга ошириш борасидаги тадбирларга алоҳида эътибор қаратилган. Жумладан, 2017 йилнинг I чорагида Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги тадбиркорлик субъектлари ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакили (бизнес омбудсман)ни ташкил этиш белгиланди.

Белгиланган тадбирлардан яна бири – кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кенг ривожлантириш учун қўлай ишбилармонлик муҳитини яратиш, тадбиркорлик тузулмаларининг фаолиятига давлат, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат идоралари томонидан ноқонуний аралашувларнинг қатъий олдини олиш вазифаси мамлакат Президенти томонидан кун тартибига қўйилган эди. Ушбу вазифани амалга ошириш мазкур соҳада чуқур тадқиқотлар олиб бориш асосида умуман миллий иқтисодиётнинг барча тармоқларида: саноат, қурилиш, транспорт, таълим ва ҳоказоларда тадбиркорлик, хусусан, кичик ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш, уларни янги иш ўринлари яратиш ва аҳоли бандлигини оширишнинг бош омилига айлантириш бўйича илмий асосланган ҳамда реал ҳаётда амалий натижа берадиган тавсия ва таклифлар ишлаб чиқишни тақазо этади.

Юқорида келтирилган маълумотлардан шундай хулоса қилиш мумкинки, ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг энг оғир муаммоларини ечишда ушбу секторнинг роли бекиёс. Кам харажат ҳисобига янги иш ўринлари яратиш имконияти, йирик бизнес кириб бора олмайдиган бозор сегментларини эгаллай олиш қобилияти, айниқса, хизмат кўрсатиш соҳасида ва унча катта бўлмаган кишлоқ ва аҳоли яшаш пунктларида ишлаб чиқаришни ташкил этишда ҳўжаликнинг жуда қулай ташкилий шакли эканлиги кичик бизнесни ривожлантиришнинг аҳамияти бекиёслигини кўрсатади. Шу сабабли ҳам кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш бугунги кунда салмоқли меҳнат ресурсларини ўзида мужассамлаштирган кишлоқ жойларда меҳнатга лаёқатли аҳолини иш билан таъминлаш ва ўз меҳнати билан даромад топишга имконият яратиш каби энг долзарб муаммони ечишнинг асосий омили ҳисобланади.

Фақат иқтисодий ислохотлар жараёнида миллий тараққиёт стратегиясининг умумий доирасида давлатнинг мамлакат иқтисодиётини тартибга солиш механизмларини такомиллаштириш асосида унинг таъсир кучини ва самарадорлигини ошириш мумкин. Меҳнат бозорини тартибга солиш сиёсатини такомиллаштиришнинг асосида муҳим бир ҳақиқат ўз ифодасини топиши лозим: зарурат ва имкониятни ўзаро уйғунлаштириш, заруратни қондириш учун бор имкониятлардан фойдаланиш. Зарурат – бу меҳнатга лаёқатли барча аҳолини доимий иш билан таъминлаш, уларга ўз меҳнати ҳисобидан яшаш, ҳаёт кечиришларига имконият яратиб бериш, аҳоли турмуш даражаси ва сифатини юксалтириш.

Инсон истеъмоли учун зарур бўлган ноз-неъматларнинг деярли ҳаммаси инсон меҳнати туфайли, унинг ақлу-заковати воситасида яратилади. Иқтисодиётда банд бўлганларнинг фаолияти, мақсад ва интилишлари жамият манфаатларига мос келган тақдирдагина, меҳнатга лаёқатли ҳар бир киши ижтимоий ишлаб чиқаришда фаол, самара билан, астойдил иштирок этгандагина жамият олдида қўйилган ҳар қандай мураккаб вазифаларни ҳал этиш мумкин.

Кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик ва аҳолининг ўз-ўзини фойдали иш билан банд қилишининг бошқа шакллари ривожлантириш ҳамда улар фаолияти самарадорлигини ошириш ушбу энг долзарб муаммога айланган ҳудудлар (кишлоқ)да ишсизликни оқилона даражагача пасайтириш ва бу вазиятни яқин келажакда реал ҳақиқатга айлантириш, айниқса ёш йигит ва қизлар бандлигини таъминлашнинг, аҳоли яшаш пунктларига ижтимоий муҳитни ижобий томонга ўзгартиришнинг асосий омили

хисобланади. Аҳолининг иқтисодий ташаббускорлигини ошириш ҳамда кичик ва хусусий тадбиркорликни кенг қўламда ривожлантириш асосида бугунги кунда жойларда тўпланиб қолган долзарб муаммоларни узил-кесил ва босқичма-босқич ҳал этиш учун барча реал имкониятлар мавжуд. Мамлакат иқтисодиётини диверсификациялаш, хизмат кўрсатиш тармоқларини жадал ривожлантириш, ҳудудларда кичик ва хусусий тадбиркорликни янги асосда ва кенг қўламда ривожлантиришнинг иқтисодий негизи бўлиши лозим.

Лекин жойлардаги ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ҳал этишда кичик бизнес ҳамда хусусий тадбиркорлик зиммасига юклатилган муҳим вазифаларнинг бажарилишини таъминлаш давлат макроиқтисодий сиёсатида муайян ўзгаришлар киритишни, ушбу муҳим сектор хўжалик субъектларини тартибга солишнинг энг самарали тизимини ишлаб чиқиш ва уни амалда қўллашни талаб қилади. Фақат самарали, яхши даромад олаётган хўжалик субъектларигина ижтимоий ва иқтисодий юксалишнинг мураккаб муаммоларини ечишга қодир. Шу сабабли, давлат амалга ошираётган инвестицион сиёсатда иқтисодиётнинг барча тармоқларида фаолият кўрсатаётган хўжалик субъектларини молиялаштириш алоҳида аҳамиятга эга бўлиши лозим. Ҳозирги кунда аҳоли эҳтиёжлари учун мамлакат (кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик) инвестицион ресурслардан ажратилаётган улушини бундан ҳам юқориқроққа кўтариш лозим. Фаолият олиб бораётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари тўлайдиган даромад солиқларининг бундан ҳам камайитирилиши, ёлланма ишчилар учун тўлайдиган ижтимоий тўловлардан тамоман озод этилиши кичик корхоналар самарадорлигини ошириш ва норасмий бандлик муаммоларини ҳал этишда яхши натижалар бериши мумкин.

Ҳозирги кундаги барча сарф-харажат ва ҳаракатлар яқин ва узоқ келажақда обод ва фаровон ҳаётнинг ишончли пойдевори ва самарали омили бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисига Мурожаатномаси Зарафшон 2017 йил 23 декабр, 157-сон.
2. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид Давлат дастурини ўрганиш бўйича илмий-услубий рисола. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Тошкент давлат иқтисодиёт университети. – Т.: “Маънавият” нашриёти, 2017.
3. Мухаммедов М.М., Урунбаева Ю.П. Кичик тадбиркорлик ва қишлоқ аҳолиси бандлиги. Монография. - Самарқанд: “Зарафшон” 2014. - 132 бет.

Ю.Урунбаева, Б.Шерматов Место малого бизнеса и частного предпринимательства в социально-экономическом развитии страны	Y.Urinbayeva, B.Shermamatov Role of small business and private entrepreneurship in the country's social-economic development
Аннотация: В статье рассматриваются актуальные вопросы перспективы повышения конкурентоспособности национальной экономики в современных условиях, значимость и необходимость, влияние развития малого и частного бизнеса и его значение в экономике, а так же перспектив его развития. Ключевые слова: бизнес, предпринимательство, малый бизнес, частное предпринимательство, уровень жизни населения, качество жизни.	Abstract: The article discusses topical issues of the prospects for increasing the competitiveness of the national economy in modern conditions, the importance and necessity of influencing the development of small and private business and its importance in the economy, as well as the prospects for its development. Keywords: the business, enterprise, small business, quotient enterprise, level of living populations, quality to lifes.

Ш.А.Султонов – СамИСИ, “Иқтисодиёт” кафедраси мудири, и.ф.н.,
Ғ.С.Мустафоев – СамИСИ, “Иқтисодиёт” кафедраси ассистенти

ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ЭРКИН ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАРНИНГ ЎРНИ

Аннотация: эркин иқтисодий зоналар, миллий иқтисодиётимизни рақобатбардош қобилиятини ошириб хорижий инвесторлар, бир қатор афзалликларга эга бўлиши билан, капитал қуйилмалар ҳажмини оширади. Шу орқали миллий иқтисодиётимизнинг ўсишига олиб келади. Ушбу илмий мақолада эркин иқтисодий зоналар ва тадбиркорлик қобилиятини ошириш масалалари баёт этилган.

Калит сўзлар: эркин иқтисодий зона, инвестиция, инвестор, ишчи кучи, саноат зоналари, экспорт ва импорт.

Ҳозирги даврда саноати ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда турли мақсадларни қўлаб эркин иқтисодий зоналар ташкил этилмоқда. Эркин иқтисодий зоналарни давлат ҳудудининг муайян натижаларга эришиш мақсадида миллий ва хорижий тадбиркорлар учун иқтисодий фаолиятнинг преференциал шартлари, бошқарувнинг алоҳида режим ва бошқа ташкилий маъмурий тадбирлари жорий этиладиган қисми сифатида таърифлаш мумкин. Бундан ташқари, эркин иқтисодий зоналар чегараларини кенгайтириш ва иқтисодий фаолият шартларининг ўзи билан бевосита ва билвосита боғлиқ бўлиб, бошқа хўжалик соҳалари, тармоқлари, ҳудудларга ёйиш лаёқатига эгадир. Уларда қўлланиладиган иқтисодий қоида, махсус маъмурий қонунлар, маълум юридик ва хўжалик режимидан батамом холи қилиб қўймасдан, балки уларни осонлаштиради, тадбиркорликни рағбатлантирадиган имтиёзларни яратади. Давлат ушбу зонанинг ўз аралашуви доирасини қисқартиради. Ривожланаётган мамлакатлар учун махсус иқтисодий зоналар ўзининг ҳудудий жиҳатидан бошқалардан қуйидаги хусусиятлари билан ажралиб туришини айтиб ўтишимиз даркор. Ишчи хизматчиларни турмуш даражасининг ишлаб чиқариш салоҳиятига мужассам жойлашганлиги билан ҳозир жаҳонда 3,5 мингдан зиёд ЭИЗ бўлиб, улар 140 тага яқин мамлакатда жойлашган. Бутун дунёдаги ЭИЗларда салкам 70 миллион киши меҳнат килади. Уларнинг йиллик савдо айланмаси эса 500 млрд. доллардан зиёддир¹.

Эркин иқтисодий зоналар ишлаб туришини таъминловчи хорижий инвесторлар бир қатор афзалликларга эга бўладилар: имтиёзли солиқлар, миллий бозорга кириш, кам унумли чиқимларни таъминлаш, шу жумладан, арзонроқ иш кучи ҳисобидан қоплаш, пасайтирилган фоиз ставкалари бўйича молиялаш имкони, ерга мулкчилик ҳукуқи ва ҳоказолар².

Ривожланаётган мамлакатларда ҳам эркин иқтисодий зоналар тузишдан мақсад илгари иқтисодий жиҳатдан қолоқ бўлган туманларни ривожланаётган туманларга айлантириш бўлган. Давлат ҳудудида чет эл инвесторларини жалб қилиш, уларнинг фаолият кўрсатишлари учун қулай шароит яратиш йўли билан иқтисодий ривожланишни рағбатлантириш ҳам асосий мақсад ҳисобланади.

Шу боис мамлакатимизда иқтисодиётни изчил ривожлантириш, макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш, соҳада туб таркибий ўзгаришларни муваффақиятли амалга оширишда ана шундай ҳудудлар ташкил этишга алоҳида эътибор қаратилди. Мустақилликка эришгандан сўнг, Республикаимизда тадбиркорлик соҳасида улкан ишлар амалга оширилди, “Эркин иқтисодий зоналар” ташкил этилиши тадбиркорликнинг ривожланишига, инвестицион муҳитнинг яратилишига, рақобатбардош товарлар ишлаб чиқарилишига замин яратди. Бундай тадбиркорлик муҳитини яратишда, жаҳон тажрибасидан фойдаландик.

¹<http://www.uzdaily.uz/uz/post/1637>

² <https://lex.uz/docs/3392861>

Ҳозирги кунда жаҳонда 4000 та эркин иқтисодий зона (400 та эркин савдо зонаси, яна шунча илмий-ишлаб чиқариш парки, 300 дан зиёд экспорт-ишлаб чиқариш парки, 100 та махсус йўналишдаги зона) фаолият кўрсатаяпти¹.

Мустақиллик йилларидан ҳозирги кунга қадар мамлакатимизда 16 та эркин иқтисодий зона – “Навоий”, “Ангрен”, “Жиззах”, “Ургут”, “Гиждувон”, “Қўқон”, “Ҳазорасп”, “Сирдарё”, фармацевтика соҳасига ихтисослашган “Нукус-фарм”, “Зомин-фарм”, “Косонсой-фарм”, “Сирдарё-фарм”, “Бойсун-фарм”, “Бўстонлиқ-фарм”, “Паркент-фарм” эркин иқтисодий зоналари, шунингдек, туризмга ихтисослашган “Чорвоқ” эркин туристик зонаси мавжуд бўлиб, улар мамлакатимиз иқтисодиётига, янги технологияли ишлаб чиқариш қувватларини йўлга қўйиш, ҳудудларда замонавий саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни рағбатлантириш, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишни кенгайтиришга салмоқли ҳисса қўшмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2016 йил 26 октябрдаги “Эркин иқтисодий зоналар фаолиятини фаоллаштириш кенгайтиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ва «Ўзбекистон Республикасини 2017-2021 йилларда янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон 2017 йил 07 февралдаги фармонлари мамлакатнинг давлат ва жамият ривожланиши истиқболини стратегик режалаштириш тизимига сифат жиҳатдан янги ёндашувларни бошлаб берди. Бу эса ўз навбатида ҳудудларни ривожлантириш ва янги иш ўринлари яратиш, аҳоли даромадларини кўпайтиришда эркин иқтисодий зоналар ҳиссасини ошириш, лойиҳа бўйича бошқариш тамойиллари асосида эркин иқтисодий зоналарда, кластер ёндашувлардан кенг фойдаланган ҳолда ушбу зоналар иштирокчилари ўртасида яқин кооперация алоқаларини йўлга қўйиш, маҳаллий хом-ашё ва материаллар асосида рақобатбардош тайёр маҳсулотлар ва бутловчи буюмлар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш бўйича юқори технологияли замонавий корхоналар ташкил этиш керак эканлигини кўрсатди.

Тўғридан – тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш бўйича энг қулай шароитлар яратиш, эркин иқтисодий зоналар, уларнинг жозибадорлиги ва уни баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш зарурлиги ҳамда унинг назарий асослари муҳим аҳамият касб этди.

Давлатимиз раҳбарининг 2017 йил 12 январдаги “Ургут”, “Гиждувон”, “Қўқон” ва “Ҳазорасп” эркин иқтисодий зоналарини ташкил этиш тўғрисида”ги фармони вилоят иқтисодий салоҳиятини янада юксалтиришда муҳим қадам бўлди. Мазкур янги эркин иқтисодий зоналарда Давлат мулки бўлган ва давлат улуши мавжуд хўжалик юритувчи жамиятларнинг ишлаб чиқариш майдонлари ва объектларидан самарали фойдаланиш керак эканлигини кўрсатди. Бунинг учун инвестицияларни фаол жалб қилиш, қулай шароитлар яратиш, рақобатбардош замонавий ишлаб чиқаришлар ва кичик корхоналарни ривожлантиришни янада қўллаб-қувватлаш, уларни муҳандислик-коммуникация ва ишлаб чиқариш инфратузилмаси ташкил этиш даркор. Ҳар бир ҳудудларда жойлаштиришни таъминлаш ва шу аснода ишлаб чиқариш соҳасида янги иш ўринлари яратишни кўзлайди. Аҳолининг бандлик ва фаровонлик даражасини ошириш мақсадида янги ишлаб чиқариш қобилиятини аниқлаш керак.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қашқадарё вилоятида кичик саноат зоналарини ташкил этиш чора-тадбирлари” тўғрисида 2018 йил 29 мартдаги ПК-3635-сон қарори қабул қилинди. Қарорда Қашқадарё вилоятида давлат мулки бўлган ва давлат улуши мавжуд хўжалик юритувчи жамиятларнинг фойдаланилмаётган ишлаб чиқариш майдонлари ва объектлари негизда ташкил этилаётган кичик саноат зоналарининг ҳудудидаги давлат кўчмас мулки тадбиркорлик субъектларига бизнес режаларни бажариш, иш ўринларини яратиш ва сақлаш, барча турдаги солиқлар ва

¹ <http://www.biznes-daily.uz/ru/gazeta-birja/63216--erkin-iqtisodiy-zonalar-dunyo-tajribasi-va-uzbkistondagi-ahvol>.

бошқа мажбурий тўловларни ўз вақтида тўлаш шарти билан кейинчалик мулк ҳукуки берилган ҳолда 10 йиллик узоқ муддатга ижарага берилиши белгиланди. Шунингдек кичик саноат зоналари ҳудудидаги кўчмас давлат мулкидан ижара даврида фойдаланиш учун ижарага олинган майдонда амалга оширилаётган фаолият туридан келиб чиққан ҳолда ортиб борадиган коэффицентни қўллагандан ижара тўловининг энг кам ставкаси белгиланади.

Давлатимиз раҳбарининг 2018 йил 28 декабрда Парламентга қилган мурожаатномасида 2019 йилни “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш” йили деб эълон қилиниши иқтисодий ривожлантириш инвестицион қўйилмаларнинг мантиқий давоми сифатида иқтисодийтимизни янги босқичга олиб чиқишга хизмат қилиши билан бекиёс аҳамият касб этди. Иқтисодий эркинлаштириш ва модернизация қилиш, аввало, тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этиш бўйича янада қулай шароит ва имтиёзлар кўплаб истиқболли лойиҳаларни амалга ошириш муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса қилиб айтиш керакки, бугунги кунда кўплаб кичик саноат зоналари ташкил этилиши уйлаймизки мамлакат иқтисодийотиға юқори таъсир ўтгазиш салоҳиятиға эға.

Биринчидан: мамлакат иқтисодийоти ижобий ривожланишиға олиб борадиган қобилиятнинг мавжудлиги;

Иккинчидан: мамлакт экспорт салоҳиятини тезкорлик билан рақобатбардош даражаға кўтариши;

Учинчидан: аҳоли бандлигини таъминлаш ва ишсизликни бартараф этишда бундай тадбиркорлик субъектлари давлат мустақил назорат ўрнатадиган дастак сифатида кўриниши;

Тўртинчидан: иқтисодийот барқарорлиги, энг асосийси жаҳон ҳамжамиятида интеграциялашиға, инвестицияларни фаол жалб қилиш учун қулай шароитлар яратилишиға, рақобатбардош замонавий ишлаб чиқаришлар кўпайиши;

Бешинчидан: жаҳон ҳалқаро бозорида инвесторларнинг ушбу ҳудудларға хорижий валюта қўйилмалари билан кириб келиши ва қизиқишининг ортишиға олиб келади деб ўйлаймиз.

Албатта, эркин иқтисодий зоналарда корхоналарни ривожлантиришни янада қўллаб-қувватлаш ва ишлаб чиқариш инфратузилмаси ташкил этилган алоҳида ҳудудларда жойлаштиришни таъминлаш ва шу аснода ишлаб чиқариш соҳасида янги иш ўринлари яратиш ҳамда аҳолининг бандлик ва фаровонлик даражасиға хизмат қилади.

Ш.Султанов, Г.Мустафаев Роль свободных экономических зон в развитии предпринимательства Аннотация: Свободные экономические зоны увеличивают объем притока капитала, поскольку иностранные инвесторы имеют ряд преимуществ, повышающих конкурентоспособность нашей национальной экономики. Это приведет к росту нашей национальной экономики. Эта статья посвящена свободным экономическим зонам и развитию предпринимательского потенциала. Ключевые слова: свободная экономическая зона, инвестиции, инвестор, рабочая сила, промышленные зоны, экспорт и импорт.	Sh.Sultonov, G.Mustafoev The role of free economic zones in entrepreneurship development Abstract: Free economic zones increase the volume of capital inflows with foreign investors having a number of advantages, enhancing the competitiveness of our national economy. This will lead to the growth of our national economy. This paper focuses on free economic zones and entrepreneurial capacity building. Keywords: free economic zone, investment, investor, labor force, industrial zones, export and import.
--	---

Ф.У.Турсунов – СамИСИ, “Менежмент” кафедраси мудири, и.ф.н.

КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ САМАРАЛИ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация: мақолада глобаллашув ва мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий муносабатларнинг ривожланиши шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг қўллаб-қувватлаш тизимларини шакллантириш босқичлари ўз аксини топган ва уни самарали ривожлантириш бўйича хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик, бизнес ғоя, бизнес режа, мижоз, агентлик, ялпи ички маҳсулот (ЯИМ), экспорт, импорт, реклама ва жамоатчилик билан алоқалар (PR-public relations).

Кириш

Мамлакатимизда жадал суръатлар билан олиб борилаётган ислохотлар, яратилаётган шарт-шароитлар, қўлайликлар ва жорий қилинаётган имтиёзлар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг самарали фаолияти учун кенг йўл очиб бермоқда. Ушбу соҳа вакиллари ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш мақсадида охиригача ярим йилда Ўзбекистон Республикаси Президентининг элликдан ортиқ фармон ва қарорлари қабул қилинган. Тадбиркорлик фаолиятини давлат рўйхатидан ўтказиш, турли рухсатномалар олиш ва бошқа кўплаб хизматлар тартиб-қоидалари соддалаштирилган. Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакил (Бизнес-омбудсман) лавозими жорий қилинган.

Ривожланган давлатларда тадбиркорликни давлат томонидан ривожлантиришни ўрганувчи кўплаб илмий тадқиқот тузилмалари фаолияти йўлга қўйилган. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ўзгаришларга тез мослашувчанлиги сабабли Япония, АҚШ, Германия, Корея Республикаси каби давлатларда тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш вазифалари бевосита уларнинг зиммасига юклатилган.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантириш, ҳудудлар, туман ва шаҳарларни комплекс ва мутаносиб ҳолда ижтимоий-иқтисодий тараққий эттириш” каби вазифалар белгилаб берилган¹.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг умумий жиҳатлари ўзбекистонлик олимлардан Ё.Абдуллаев, М.Қ.Пардаев, Г.М.Шодиева, Ф.Каримов, А.Н.Самадов, Р.Ходжаев, М.Р.Болтабаев, Ш.Ж.Эргашходжаева, М.С.Қосимова, Б.К.Ғойибназаров, У.В.Ғафуров² ва бошқаларнинг ишларида баён этилган. Кичик тадбиркорлик фаолиятининг иқтисодий тармоқларидаги самарадорлигини ошириш йўллари ва уни ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й, - № 6.

² Абдуллаев Ё., Каримов Ф. Кичик бизнес ва тадбиркорлик асослари. – Т.: Мехнат, 2010. - 349 б.; Абдуллаев Ё., Юлдашев Ш. Малый бизнес и предпринимательство. – Т.: Иқтисод-молия, 2008. – 339 с.; Пардаев М.Қ., Шодиева Г.М. Оила хўжалиги иқтисодиёти ва тадбиркорлиги. Самарқанд, СамҚИ, 2001 -151 б. Болтабаев М.Р., Қосимова М.С., Эргашходжаева Ш.Ж., Ғойибназаров Б.К., Самадов А.Н., Ходжаев Р. Кичик бизнес ва тадбиркорлик: Ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт, 2010. – 275 б.; Ходжаев Р., Эгамбердиев А. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Иқтисод-молия, 2008. – 105 б.; Ғуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес. Т.: 2008. -365 б.; Ғафуров У.В. Кичик бизнесни давлат томонидан тартибга солишнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштириш. Монография. – Тошкент: Молия, 2016. – 208 б.

муаммолари Ҳ.П.Абулқосимов, И.Турсунов, А.Қурбонов, Ф.Маматов, И.А.Бакиева, Н.К.Муродова, А.А.Қулматов¹ ва бошқаларнинг илмий тадқиқотларида кўриб чиқилган.

Таҳлил ва натижалар

Дунё тажрибасига назар солсак, кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш соҳасида комплекс чора-тадбирларни мувофиқлашган тарзда амалга оширувчи, давлат ёки аралаш капитал иштирокида ташкил этилган махсус давлат муассасалари ёки ташкилотлари фаолияти йўлга қўйилган. Жумладан, бундай муассасалар АҚШда Кичик бизнес маъмурияти (Small Business Administration, SBA), Японияда Кичик ва ўрта корхоналар агентлиги (Small and Medium Enterprise Agency), Жанубий Корея ва Чехияда Кичик бизнесни молиялаш давлат корпорацияси, Германияда Давлат капитали иштирокидаги ихтисослашган кредит муассасаси, Польшада Тадбиркорликни ривожлантириш бўйича агентлик (PARP), Сингапурда Савдо ва саноат вазирлиги ҳузуридаги тадбиркорликни ривожлантириш агентлиги (SPRING), Қозоғистонда “Тадбиркорликни ривожлантириш фонди” акциядорлик жамияти (ДАМУ) ва Беларусда “Тадбиркорликни молиявий қўллаб-қувватлаш” фонди деб аталади.

Республикаимиз Президентининг 2019 йил 13 августдаги фармонида асосан жаҳон банки томонидан тадбиркорликни ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш тизимини кенгайтириш ва унинг самарадорлигини ошириш, аҳолининг кенг қатламларини бизнес юритишга жалб қилиш ва бошланғич капиталдан фойдаланиш имкониятини таъминлаш бўйича давлат органи сифатида Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва саноат вазирлиги ҳузурида Кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш агентлиги ташкил этилган ва унинг асосий вазифалари белгиланган.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг мамлакатимиз иқтисодиётидаги аҳамияти ва уни стратегик йўналишлардан бири сифатида белгиланиши, тадбиркорлик ташаббусларини қўллаб-қувватлаш борасидаги ишларни тизимли ташкил этилиши натижасида мазкур соҳа тез суръатлар билан ривожлана бошлади (1-жадвал)².

1-жадвал

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг улуши

(умумий ҳажимга нисбатан фоизда)

Йил	ЯИМ	Саноат	Қурилиш	Бандлик	Экспорт	Импорт
2000	31,0*	12,9*	38,4*	49,7*	10,2	22,8
2001	33,8*	12,5*	40,4*	51,8*	9,3	26,7
2002	34,6*	15,4*	42,0*	53,5*	7,5	24,9
2003	35,0	10,8	39,9	56,7	7,3	33,7
2004	35,6	11,0	49,6	60,3	7,3	32,7
2005	38,2	10,0	50,9	64,8	6,0	33,7
2006	42,1	10,9	52,1	69,1	11,2	34,2
2007	45,7	13,2	55,4	72,1	14,8	32,0
2008	48,2	14,6	58,4	73,1	12,4	35,7

¹Абулқосимов Ҳ.П., Қулматов А.А. Ўзбекистонда кичик бизнес соҳасида оилавий тадбиркорликнинг ўрни ва уни ривожлантириш йўллари. Монография. – Т.: Университет, 2015. – 126 б.; Бакиева И.А. Ўзбекистон енгил саноатида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш. Дис. ... икт. фан. номз. – Т., 2012.; Муродова Н.К. Кичик бизнес субъектларининг тадбиркорлик фаолиятини ошириш йўналишлари. Дис. ... икт. фан. номз. – Т., 2008.; Турсунов И., Қурбонов А., Маматов Ф. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиш тенденциялари” Монография. – Т.: Ворис нашриёти, 2012. 124 б.; Қулматов А.А. Ўзбекистонда кичик тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий муаммолари. Дис. ... икт. фан. номз. – Т., 2004.

²www.stat.uz

2009	50,1	17,9	42,4	73,9	14,6	42,5
2010	52,5	26,6	52,5	74,3	13,7	35,8
2011	54,0	28,6	67,6	75,1	18,8	34,3
2012	54,6	29,7	70,0	75,6	14,0	38,6
2013	55,8	33,0	70,6	76,7	26,2	42,4
2014	56,1	36,8	69,5	77,6	27,0	45,4
2015	62,9**	40,6	66,7	77,9	27,0	44,5
2016	64,9**	45,3	66,9	78,2	26,0	46,8
2017	63,6**	41,2	64,8	78,0	22,0	53,6
2018	59,4**	37,4	73,2	76,3	27,2	56,2

*) Кичик ва ўрта бизнес

**) 2015-2018 йиллар учун маълумотлар аниқлик киритилган (қайта баҳолаб чиқилган)
маълумотларни ҳисобга олган ҳолда келтирилган

Мазкур жадвал маълумотларига кўра, 2018 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ялпи ички маҳсулот, саноат, қурилиш, бандлик, экспорт ва импортдаги улуши мос равишда 59,4 фоизни, 37,4, 73,2, 76,3, 27,2 ва 56,2 фоизни ташкил этиб, 2000 йилга нисбатан мос равишда 1,9 мартага, 2,9, 1,9, 1,5, 2,7 ва 2,5 мартага ўсган.

Мустақил фаолият юритишни таъминловчи ва яхшигина даромад манбаи бўлган тадбиркорликни самарали йўлга қўйиш, ўзига хос машаққатли жараён бўлиб, бунинг учун етарли даражада иқтидор, ирода ва матонат билан бирга тадбиркордан тинимсиз меҳнат, етарли даражада тажриба ва билимларни ошириб боришни, ўз хатолари устида доимо ишлашни талаб этади. Бу хусусиятлар ҳар қандай бизнес билан шуғулланувчи тадбиркорни ўзини ва ўз камчиликларини енга олишга чорлайди ва уни муваффақият сари етаклайди.

Бизнес ғояни шакллантириш, ўз ҳолатини тўғри баҳолаш, самарали бизнес-режани ишлаб чиқиш, бозорни ўрганиш, бизнеснинг ташкилий-ҳуқуқий шаклини танлаш ва давлат рўйхатидан ўтиш, корхонага ном бериш, молиялаштириш, реклама ва жамоатчилик билан алоқалар (PR-public relations) каби кетма-кетликлар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни йўлга қўйишдаги муҳим босқичлар бўлиб ҳисобланади.

Фаолияти тўхтатилган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари орасида ўтказилган сўровномалар натижаси таҳлил қилинганда, улар томонидан йўл қўйилган кўплаб такрорланувчи қуйидаги хатолар аниқланди:

- бизнес ғояни нотўғри баҳолаш;
- фаолият кўрсатган ёки ўз фаолиятини режалаштирган соҳа бўйича тегишли билим, тажриба ва кўникмага эга бўлмаслик;
- корхонанинг устувор йўналишларини нотўғри белгилаш;
- ўз жамоасини ва вақтини самарали бошқаришни билмаслик;
- фаолиятнинг бошланғич босқичлариданоқ катта фойда олишга умид қилиш;
- ўз йўналишини ўрганиш ва янада такомиллаштириш истагини йўқлиги;
- мижозлар ва харидорлар билан алоқа ўрнатишни билмаслик.

Хулоса ва таклифлар

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг самарали йўллари белгилашда қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Ривожланган давлатларнинг маҳаллий ҳокимият органларининг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга қаратилган фаолиятининг шакл ва усуллари ўрганиш, бу эса ўз навбатида ҳудудлар кесимида тадбиркорлик фаолияти самарали бошқаришга имкон беради.

2. Бизнесни муваффақиятли амалга оширишда тадбиркорларда қатъий феъл-атвор, янгиликка интилувчан ва умумий андозарлардан ташқари фикрлаш, тўғри сўзлик, ишни чала бажармаслик, мослашувшанлик, тезкор муносабат билдириш ва мураккаб вазиятларда ҳаракат қила олиш, сезгирлик, тушкунликка берилмаслик ва ўз хатти-ҳаракатларини таҳлил қилишга мойиллик каби шахсий сифатлар шаклланган бўлиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

3. Ҳар бир тадбиркор ўз бизнесини бошлашдан олдин мавжуд маблағини йўқотиши мумкинлигини, бизнесни юритиш ўзига хос мураккаб жараён эканлигини ва уни қисқа муддат ичида ўрганишнинг ҳамда ҳеч қандай ҳаракат қилмасдан фойда олишнинг иложи йўқлигини, маълум тажрибага эга бўлмасдан туриб, сўнгги жамғармаларини яна бизнесга йўналтириш нотўғри эканлигини англаб олиши зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й, - № 6.
2. Абдуллаев Ё., Каримов Ф. Кичик бизнес ва тадбиркорлик асослари. – Т.: Меҳнат, 2010. - 349 б.
3. Абдуллаев Ё., Юлдашев Ш. Малый бизнес и предпринимательство. – Т.: Иктисод-молия, 2008. – 339 с.
3. Пардаев М.Қ., Шодиева Г.М. Оила хўжалиги иктисодиёти ва тадбиркорлиги. Самарқанд, СамҚИ, 2001 -151 б.
4. Болтабаев М.Р., Қосимова М.С., Эргашходжаева Ш.Ж., Ғойибназаров Б.К., Самадов А.Н., Ходжаев Р. Кичик бизнес ва тадбиркорлик: Ўқув қўлланма. – Т.: Иктисодиёт, 2010. – 275 б.
5. Ходжаев Р., Эгамбердиев А. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Иктисод-молия, 2008. –105б.
6. Ғуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес. Т.: 2008. -365 б.
7. Абулқосимов Ҳ.П., Қулматов А.А. Ўзбекистонда кичик бизнес соҳасида оилавий тадбиркорликнинг ўрни ва уни ривожлантириш йўллари. Монография. – Т.: Университет, 2015. – 126 б.
8. Бакиева И.А. Ўзбекистон енгил саноатида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш. Дис. ... икт. фан. номз. - Т., 2012.
9. Муродова Н.К. Кичик бизнес субъектларининг тадбиркорлик фаолиятини ошириш йўналишлари. Дис. ... икт. фан. номз. – Т., 2008.
10. Турсунов И., Курбонов А., Маматов Ф. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиш тенденциялари” Монография. – Т.: Ворис нашриёти, 2012. 124 б.
11. Entrepreneurship : successfully launching new ventures / Bruce R. Barringer, R. Duane Ireland.— 4th ed. USA, PEARSON, 2012. PP 336-342.
12. Japan’s Policy on Small and Medium Enterprises (SMEs) and Micro Enterprises / Small and Medium Enterprise Agency of Japan and Ministry of Economy, Trade and Industry of Japan. September 2013 // www.chusho.meti.go.jp

Ф.Турсунов	F.Tursunov
Эффективные пути развития малого бизнеса и частного предпринимательства	Effective ways of developing small business and private entrepreneurship
Аннотация: В статье представлены этапы формирования системы поддержки деятельности малого бизнеса и частного предпринимательства в условиях развития экономических отношений между странами и глобализации, а также разработаны предложения и рекомендации по ее эффективному развитию.	Abstract: The article presents the stages of the formation of a system for supporting the activities of small businesses and private entrepreneurship in the context of the development of economic relations between countries and globalization, as well as proposals and recommendations for its effective development.
Ключевые слова: малый бизнес, частное предпринимательство, бизнес-идеи, бизнес-план, клиент, агентство, валовой внутренний продукт (ВВП), экспорт, импорт, реклама и связи с общественностью.	Keywords: small business, entrepreneurship, business ideas, business plan, client, agency, gross domestic product (GDP), export, import, advertising and public relations.

МЕНЕЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ

В.Бердиқулов – СамИСИ кафедра мудири, и.ф.н., доцент

ЗАМОНАВИЙ МАРКЕТИНГ САБОҚЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ – ДАВР ТАЛАБИ

Аннотация:мақолада маркетингнинг аҳамияти, унинг бугунги кундаги роли ҳамда замонавий талаблар асосида маркетингнинг йўналишлари ҳақида изоҳ берилган. Шунингдек, замонавий маркетинг сабоқларини тарғиб этувчи сабаблар ва уларни ҳаракатга келтирувчи механизмларнинг мазмун-моҳияти ёритилган.

Калит сўзлар: замонавий маркетинг; инновацион маркетинг; нейромаркетинг; когнитив ва сенсорли маркетинг; Интернет-маркетинг; Event-маркетинг; информациялар бозори маркетинги; “Ўзбекистон маркетинглоглар жамияти”.

Ҳар қандай жамиятдаги бозор муносабатлари ривожланишининг бугунги босқичи корхоналарнинг янги товар яратиш ва уни бозорга киритишда улкан саъй-ҳаракатлар ва катта миқдордаги маблағлар сарфланиши билан ҳам ажралиб туради, мазкур жараёнда маркетинг асосий рол ўйнайди, маркетингнинг замонавий усул ва услубияти аввало иштирокчиларнинг бозор тажрибасига, эришган муваффақиятларига ҳар томонлама боғлиқдир¹.

Мамлакатимизда маркетинг фанининг ривожланиши тарихига назар ташлайдиган бўлсак, айнан у мустақиллик йилларининг илк давриданок ўзининг тараққиёт йўлига тушганлигини сезишимиз мумкин бўлади, ушбу йилларда республикаимизда маркетингга оид дастлабки ўқув адабиётлари ҳам чоп қилинди, ҳамда ОТМ да маркетинг мутахассисликлари очилди, хусусийлаштирилган ишлаб чиқариш объектларида, ҳар хил фаолият юргизаётган фирма ва корхоналарга маркетинг хизматлари зарур эканлигини вазиятнинг ўзи тақазо этиб қолди, маркетинг тушунчасига назар ижобий қарашларни касб этди, бунинг натижаси ўлароқ, мустақиллик йилларида ушбу таълим йўналишини 970 дан ортиқ мутахассислар битириб, иқтисодиётимизнинг турли тармоқ ва соҳаларида фаолият юритмоқдалар².

Маркетинг фани қадимги амалиёт ҳамда замонавий фандир, тарихдан бизга маълумки буюк бобокалонимиз А.Темур ўзи тузган буюк империясида ҳалол ва адолатли рақобатбардош савдо-сотиқни йўлга қўйган, агар у ёки бу давлат билан борди-келди қилмоқчи бўлса, авваламбор у давлатнинг бозорини чуқур ўрганган унинг савдо сиёсати, тадбиркорликни ривожлантириш мақсадида турли мамлакатлардан моҳир касб эгаларини Мовороуннаҳрга олиб келганлиги ҳам замонавий маркетинг фанининг концепциялари, функция ва элементларини ўз ичига олган десак муболаға бўлмайди.

Замонавий маркетинг сабоқларини такомиллаштиришга қандай омиллар рағбат уйғотмоқда? Бу биз учун қандай аҳамиятли?

Биринчидан, телевидения, матбуот, сайёҳлик ва турли ташрифлар бугунги кунда истеъмолчилар тўғрисида маълумот тўплашга йўналтирилган маркетинг тадқиқотларига айланиб улгурди. Англиянинг ВВС телеканали ҳар йили дунёнинг турли нуқталарида географик, антропологик, зоологик, сиёсий ва ижтимоий йўналишдаги илмий тадқиқотлар олиб бориш билан шуғулланади. Малакали мутахассислар томонидан тўпланган маълумотлар келгусида илмий ишларда, ҳудудлар брендини шакллантириш ва силжитиш, турли ОАВ фаолиятини жадаллаштириш, шунингдек ўз маҳсулотларини тарғиб қилиш ва сотиш мақсадларида қўлланилади. Мамлакатимизда ҳам Ўзбекистон

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги 4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони

² t.me/eduuz– Олий ва ўрта таълим вазирлиги янгиликлари. Муаллифнинг таҳлили бўйича

хақидаги ишончли, ошкора маълумотларни тарқатиш, шу орқали миллий маҳсулотларни ташқи бозорда силжитиш давр талабидир.

Иккинчидан, ижтимоий тармоқлар орқали фойдаланувчиларни мунтазам равишда кузатиш натижасида илғор компаниялар ўз маҳсулотларини юқори технологик ва инновацион даражага етказа олишмоқда.

Учинчидан, турли ижтимоий тадқиқотлар ўтказиш билан шуғулланиб келаётган Жаҳон Банки, АБР, ИТБ, ЕТТБ, каби нуфузли банк муассасалари, КОЙКА, ТИКА каби хорижий молиявий ташкилотлар, Ernst&Young компанияси, Euromoney журнали, The Economist журнали, Fitch, Standard & Poor's, Moody's, Investors Service кредит агентликлари, Wall Street Journal газетаси ва The Heritage Foundation тадқиқот марказлари томонидан тақдим этилаётган маълумотлар аввало истеъмолчиларни ўрганишга асосланган ҳолда нафақат компаниялар, балки мамлакатнинг ҳам нуфузини белгилаб бермоқда.

Тўртинчидан, геосиёсий майдонда содир бўлаётган барча жараёнлар энг аввало маркетинг мақсадларини кўзда тутаяётганлиги ҳеч кимга сир эмас. Ўз маҳсулотини сотиш мақсадида қўлланилаётган сиёсий, молиявий, иқтисодий ва террористик фаолият бунинг яққол далилидир. Масалан, АҚШ, РФ ЕИ нинг курул савдоси, БМТ тинчликпарварлик сиёсати, Nestle, Procter&Gamble компанияларининг очликка барҳам беришга қаратилган лойиҳалари, Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг турли касалликларнинг олдини олишга бағишланган тадбирлари.

Бешинчидан, Ўзбекистоннинг нуфузини ошириш, миллий маҳсулотларнинг брендини яратиш, қўшни мамлакатлар билан олиб борилаётган барқарор сиёсат орқали Афғонистон, Тожикистон, Қирғизистон, Хитой, Озарбайжон, Туркменистон бозорларини ўзлаштиришнинг маркетинг стратегияларини ишлаб чиқиш биз маркетингларнинг долзарб масалаларидан биридир.

Бугунги кунда маркетинг фанини ўқитишда функционал, стратегик, ёндашувлар, маркетинг стратегиялари, маркетинг тамойиллари барча учун оддий назария сифатида қабул қилинаётганлиги барчамизга сир эмас. Ушбу маълумотларни барча адабиётларда учратиш мумкин. Бироқ, маркетингнинг замонавий йўналишлари ҳисобланган инновацион маркетинг, тармоқлар ва соҳалар маркетинги, айниқса, банк, туризм, таълим соҳасида маркетинг амалиётининг ўзига хос жиҳатлари етарли даражада ёритилмасдан қолмоқда.

Маркетингнинг замонавий йўналишларидан айримларига тўхталадиган бўлсак, буларга қуйидагиларни келтиришимиз мумкин:

1. Инновацион маркетинг – жаҳон иқтисодиётида рўй бераётган туб ўзгаришлар, товарларни ишлаб чиқариш ва саноат дистрибуциясининг уйғунлашиб кетиши, брендлар ўртасида рақобат курашининг кучайиши маркетингнинг асосий мазмуни инновациялардан иборат бўлишини тақозо этмоқда. Инновацион маркетинг фақатгина янгиликларни жорий қилиш, янгиликлар учун маблағлар сарфлаш, тадқиқот ишларини кенгайтириш эмас, балки инновацион жараёнлар асосида корхонанинг рақобат устунлигини таъминлаш, унинг бозорда “тирик қолиши” га имкон бериш билан боғлиқ жараёндир.

Инновацион маркетингнинг асосий элементлари қуйидагиларда ўз аксини топади:

– рақамли техника ва технологияларни жорий этиш, рақамли иқтисодиётни шакллантириш (digitalization);

– барча истеъмолчилар ахборот технологияларидан фойдаланишда чексиз имкониятларга эга бўлади ва ўз имкониятлари даражасида компьютер ва коммуникация технологияларини жорий этади (information technology);

– бозорнинг барча субъектлари учун интеллектуал мулкдан фойдаланиш имконияти (intellectual property) пайдо бўлади;

– коммуникацион тизимлар (communication systems) нафақат истеъмолчиларни хабардор этиш билан, балки уларнинг хоҳиш-истакларини аниқлаш, истеъмол хулқ-

атвори ва ҳажмини шакллантириш, товарни такомиллаштиришда иштирок этади.

2. Нейромаркетинг (Coca-Cola, Procter&Gamble, General Mills, Nestle компаниялари) – маркетингнинг замонавий йўналиши сифатида инсонларнинг онг ости қарор қабул қилиш тизимига таъсир кўрсатишга асосланади. Бунда аввало товарнинг кишилар онгида қандай тасаввур уйғотиши, турли шакллар(физикатика) ва ҳаракатлар(кинесика) эътиборга олинади. Бугунги кунда брендинг ва бренд технологияси айнан шунга асослангандир. Айниқса бу соҳада мамлакатимиз ва унинг турли ҳудудларининг туристик брендини шакллантириш мақсадга мувофиқдир.

3. Когнитив ва сенсорли маркетинг косметика ва маиший техника саноати (Hugo Boss, Avon, Chanel, MaxFactor компаниялари)да кенг қўлланилаётган маркетинг тури бўлиб, турли ҳидлар (ольфактика), товарни ушлаб кўриш (хаптика), ундан фойдаланишдаги турли ҳиссиётлар (sense – сезги)ни уйғотишга асосланади. Ретро-музыка ва кийимлар, мода жараёнидан самарали фойдаланиш маркетингнинг ушбу турини ўзида акс эттиради. Бугунги кунда Ўзбекистон гиламлари, етиштирилган мева-сабзавотлар ва полиз экинлари, зардўзлик ва мато тўқиш санъатини маркетингнинг ушбу йўналишида ривожлантиришга катта имкониятлар мавжуд.

4.Интернет-маркетинг, мобил (SMS/MMS-хабарлар), вирусли маркетинг, buzz- ва блог-маркетинг (livejournal.com, myspace.com, facebook.com, vkontakte.ru, odnoklassniki.ru) орқали амалга оширилади. Интернет тармоғи орқали товарлар ва хизматлар ҳақида турли хабарларни тарқатиш, истеъмолчиларга эслатб туриш, SEOқидиришни оптималлаштириш (search engineing optimization) шулар жумласидандир.

5. Event-маркетинг (турли байрам, фестивал, конференциялар, ноёб табиат ходисалари) орқали намоён бўлмоқда. Мамлакатимизда ҳам бугунги кунда турли миллий байрамлар, спорт ва бошқа оммавий тадбирлар, ишбилармонлик учрашувлари ва турли конференциялар келгусида Event-маркетинг сифатида қўлланилиши улкан сотув бозорини шакллантиради. Президентимиз ташаббуслари билан ташкил қилинаётган Осиё спорт ўйинлари, Шарқ тароналари, бахшичилик санъати, Сув спорти бўйича беллашувларга мезбонлик қилиш ҳам Event-маркетингни кўзда тутати десак муболаға бўлмайди.

6.Информациялар бозори маркетинги. Ҳозирги тезкор глобаллашув жараёнларида информациялар олди-бердиси, улар билан айирбошлаш қилиш муҳим ўринлардан бирини эгаллайди, қайси давлат ана шу соҳада маркетинг коммуникацияларидан унумли фойдаланиб, маркетингни самарали бошқариб, маркетинг тадқиқотларида аниқ ва оператив маълумотларга эга бўлсагина, дунё мамлакатлари ўртасида ўзининг ҳал қилувчи ролига эга бўлади, буни АҚШ, Россия ва Осиё ҳамда Ғарбий Европанинг ривожланган давлатлари мисолида яққол кўришимиз мумкин.

Фикримизча, мамлакатимиз таълим муассасаларида маркетингнинг юқорида келтирилган замонавий йўналишларини ўқитишни йўлга қўйиш, турли мастер класслар ташкил қилиш, мамлакатимизнинг етакчи корхоналар амалиётида уларни таҳлил қилиш, ушбу йўналишларда профессор-ўқитувчиларнинг илмий-тадқиқот ва услубий ишларини янада кенгайтириш мақсадга мувофиқдир.

Бугунги кунда маркетинг фанининг замонавий йўналишлари, ютуқлари билан бир қаторда фанни ўқитишнинг долзарб муаммолари ҳам мавжуд. Бунга қуйидагиларни келтиришимиз мумкин:

– ўтган давр мобайнида мамлакатимизда маркетингга оид бой тажрибалар тўпланган бўлсада, хорижлик олимлар томонидан ўтган асрнинг 70-йилларида нашргатайёрланган анъанавий адабиётлар асосида “Маркетинг” фани ўқитилиб келинмоқда;

– маркетингга оид нашрлар асосан дарслик ва ўқув адабиётлардан иборат бўлиб, уларда жаҳоннинг энг таниқли ва бугунги кунда барчага таниш бўлган компанияларнинг

ўтган асрнинг 70-80 йиллардаги бизнес амалиёти мисол сифатида келтирилганлиги боис, замонавий талабалар учун қизиқарли бўлмайди;

- маркетинг фанини ўқитиш анъанавий тарзда маъруза ва амалий машғулотлар асосида ўқитилиб келинмоқда. Холбуки, хорижий мамлакатларда муайян вазият таҳлилига қаратилган кейс-стадилар, ишбилармонлик ва ролли ўйинлар, тренинглар асосида амалий иш кўникмалари шакллантирилади, ўқув жараёнига бизнеснинг малакали мутахассислари жалб қилинади;

- натижада мамлакатимизда тайёрланаётган маркетинг бўйича мутахассислар турли назариялардан хабардор бўлсада, корхона ва ташкилотларда амалий иш кўникмаларига умуман эга эмаслар;

- маркетинг бозор муносабатлари шароитида корхона ва ташкилотларда товар, нарх, силжитиш сиёсатини ишлаб чиқиш, ўзгарувчан бозор конъюнктураси шароитида режалаштириш, прогнозлаштириш шуғулланувчи мутахассис сифатида тавсифланмоқда. Бироқ, маркетингларнинг маркетинг тадқиқотлари ўтказиш, реклама яратиш, товар квалитетияси, истеъмолчи хулқ-атворини ўрганиш ва таҳлил қилиш билан боғлиқ айнан маркетинг кўникмаларига эга бўлиши, маркетинг касбининг психологияси ва этикаси эътибордан четда қолиб кетмоқда;

- мамлакатимизда маркетинг соҳасига оид турли ғоя, фикр, назария, ёндашувлар, илғор тажрибалар, мамлакатимиз олимлари, корхона ва ташкилотларининг илмий ишлари, ютуқларини ёритиш учун мўлжалланган махсус журнал чоп этилмасдан келинмоқда.

Маркетингни ўқитишнинг долзарб масалаларидан бири замонавий шароитларда маркетингга оид ёндашувларнинг тубдан ўзгариб кетганлигидир. Масалан, “маркетинг – бизнес фалсафаси”, “маркетинг – эртанги куннинг сотувчи” каби тарифлар бугунги кун талабига жавоб бермайди. Фикримизча, маркетинг бугунги кунда менежментнинг махсус функцияси сифатида олиб қаралиши мақсадга мувофиқ. Менежмент – меҳнат жамоаларини бошқаришга қаратилган ижтимоий муносабатлар тизим бўлса, маркетинг янада мураккаб бўлган аудитория – истеъмолчилар ва харидорларни бошқаришга қаратилган фаолият туридир. Шу боисдан ҳам маркетингларнинг микро ва макроиктисодиёт, эконометрикага оид билим, малака ва кўникмалари етарли даражада бўлишига эришиш лозим.

Мамлакатимизда маркетингнинг замонавий йўналишларидан ҳисобланган брендинг, товарлар квалитетияси, нейромаркетинг ва холистик маркетингга етарли даражада эътибор берилмаяпти ва бу соҳада илмий тадқиқотлар, амалий тажриба ва таҳлилий ишлар ҳам етарли эмас.

Таълим соҳасида ҳам маркетингга оид долзарб муаммолар ўз ечимини кутмоқда. Жумладан, таълим муассасаларида замонавий маркетинг сабоқларининг самарадорлигини ошириш, таълим муассасаларида маркетингдан самарали фойдаланиш, айниқса педагогик маркетингнинг турли усул ва услубиятини кенг жорий этиш ва қўллаш, таълим муассасаси фаолияти ва ташқи муҳит омиллари ўртасидаги турли зиддиятларга барҳам бериш, таълим олувчиларнинг таълим хизматларидан қониққанлик ва мамнунлик даражасини янада ошириш, таълим жараёнига қизиқтириш ҳамда таълим хизматларига бўлган талабни максимал қондиришга қаратилган механизмларни ишлаб чиқиш долзарб масаладир. Бундай механизм таълим муассасаларида педагогик маркетинг тизимини жорий этиш орқали ҳал этилиши мумкин. Педагогик маркетинг – олий таълим муассасасида нафақат битирувчилар билан ишлаш, балки таълим муассасаси ва педагог ходимларнинг ижодий фаолиятини рағбатлантириш, таълим-тарбиявий, ижодий, нашр-матбаа ишларини таълим хизматлари истеъмолчилари ўртасида тарғиб қилиш ва нуфузини оширишга қаратилган комплекс фаолиятдир.

Бизнингча, мамлакатимизда маркетинг фани ўқитилишини янада яхшилаш мақсадида қуйидагиларни амалга оширишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

Биринчидан, бугунги кунда Ўзбекистонда 7 та олий таълим муассасасида маркетинг (тармоқлар ва соҳалар бўйича), туризм соҳасида маркетинг, агромаркетинг, саноат маркетинги каби мутахассислар тайёрлаш йўлга қўйилган бўлиб, ушбу йўналишлар тайёрланадиган олий таълим муассасалари билан ҳамкорликда “Ўзбекистон маркетинглоглар жамияти” ни ташкил қилиш мақсадга мувофиқ.

Иккинчидан ҳар йили камида бир маротаба олий таълим муассасаларида маркетингнинг замонавий ютуқларига оид мастер класслар ташкил қилиш.

Учинчидан, республикада ҳар йили маркетинг соҳаси бўйича 270 дан ортиқ бакалаврият ва 40 дан ортиқ магистратура мутахассисликлари тайёрланади. Шунингдек, бугунги кунда 60 дан ортиқ малакали мутахассислар ушбу соҳада илмий тадқиқот олиб бормоқда. Юқоридагиларни эътиборга олган ҳолда республика миқёсида маркетинг соҳасига оид янгиликлар, муаммо ва ютуқлар, илмий ғоя ва ишланмаларни кенг ёритишга хизмат қиладиган илмий журнал фаолиятини ташкил этиш ва миллий маркетинг мактабини шакллантириш давр талабига айланмоқда.

Фойдаланилган манбалар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги 4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони;
2. t.me/eduuz – Олий ва ўрта таълим вазирлиги янгиликлари.

В.Бердикулов	V. Berdikulov
Формирование учений современного маркетинга – условие нынешней эпохи	Formation of modern marketing exercises - the condition of the modern epoch
Аннотация: в статье объясняется важность маркетинга, его нынешняя роль и тенденции на основе современных требований. Также в ней описываются пути продвижения современного маркетинга и значение механизмов.	Abstract: the article explains the importance of marketing, its current role and trends based on modern requirements. It also describes how to promote modern marketing and the importance of mechanisms.
Ключевые слова: современный маркетинг; инновационный маркетинг; нейромаркетинг; когнитивный и сенсорный маркетинг; Интернет-маркетинг; event-маркетинг; маркетинг информационного рынка; “Общество маркетинг-специалистов Узбекистана”.	Keywords: modern marketing; innovative marketing; neuromarketing; cognitive and sensory marketing; Internet Marketing; event marketing; marketing information market; “Society of marketing specialists of Uzbekistan”.

Т.А.Бердиёров– ТДИУ мустақил тадқиқотчиси

ЙЎЛОВЧИ ТАШИШ ТРАНСПОРТИ ХИЗМАТЛАРИ БОЗОРИНИ МАРКЕТИНГ ТАМОЙИЛЛАРИ АСОСИДА БОШҚАРИШ

Аннотация: мазкур мақолада транспорт хизматлари бозорида маркетинг бошқарувини амалга оширишнинг методологик асосларини ишлаб чиқишнинг илмий-назарий жиҳатлари ўрганилган.

Калит сўзлар: транспорт, йўловчи ташиш транспорти, маркетинг, маркетингни бошқариш, маркетинг стратегияси, транспорт корхоналари, қонунчилик, ўзаро муносабатлар маркетинги, хизматлар бозори.

Транспорт тизимида йўловчи ташиш тизими ижтимоий-иқтисодий муҳитнинг муҳим элементи сифатида мамлакатнинг юксак маданий тараққиётига ва муҳим ижтимоий аҳамиятга эга соҳадир.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикасида йўловчи ташиш транспорт хизматлари бозорини ривожлантириш, аҳоли учун самарали бўлган тизимларни жорий

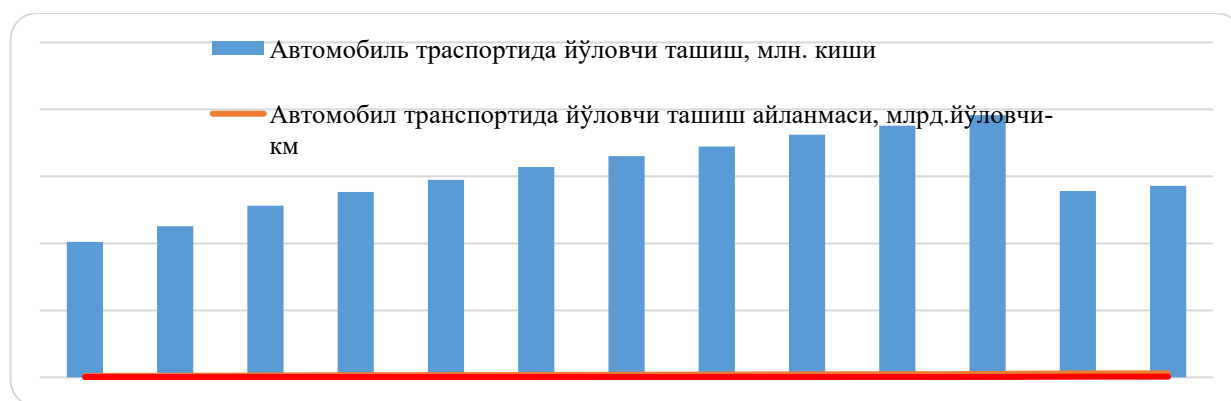
этиш бўйича бир қатор аҳамиятга молик ислохотлар амалга оширилди, жумладан: Ўзбекистон Республикасининг “Шаҳар йўловчилар транспорти тўғрисида”ги (1997 йил), “Темир йўл транспорти тўғрисида”ги қонунлар (1999 йил) қабул қилинди, 2000 — 2005 йилларда Ўзбекистон Республикасида шаҳар йўловчи ташиш транспортини ривожлантириш концепцияси бажарилди.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Автомобиль транспортини бошқариш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2018 йил 6 мартдаги ПҚ-3589-сон қарори эса мазкур тизимни тубдан янгилаш, соҳада илғор ахборот-коммуникация технологиялари ва интеллектуал транспорт тизимлари яратиш борасида муҳим қадам бўлди.

Транспорт хизмати кўрсатишни ташкил этиш тизимини янада такомиллаштириш, ташувчилар учун рақобат муҳитини ҳамда қулай шарт-шароитларни яратиш, шунингдек, республика транспорт-транзит салоҳиятини ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 6 мартдаги “Юк ва йўловчи ташиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4230-сон қарори қабул қилиниб, тармоқ қорхоналарига бир қатор имтиёзлар берилди.

Хусусан, Ўзбекистон Республикасида 2019 йил 1 январь ҳолатига транспорт соҳасида янги ташкил этилган қорхона ва ташкилотлар сони 2,1 мингтага етиб, 2018 йилда жами ташилган йўловчилар 5818,1 млн. кишини ташкил этди. Йўловчи айланмасининг ҳажми эса 134,4 млрд. йўловчи-км.га тўғри келди. Транспорт турлари бўйича йўловчи ташиш таркибида 2018 йилда автомобиль транспорти етакчи салмоқга эга бўлиб, жами йўловчи ташиш ҳажмидаги улуши 98,3 фоизни, темир йўлга 0,4 фоизни, ҳаво транспортига 0,04 фоизи, бошқа транспортларга эса (шаҳар электр) 1,3 фоизни ташкил этган.

Шунингдек, йўловчи ташиш транспорт хизматлари бозорида ҳам юқори даражали ўсиш суръатини кузатишимиз мумкин. Бунда 2018 йилга келиб автомобил транспортида йўловчи ташиш ҳажми 5719,1 млн. кишини, йўловчи айланмаси 120,6 млрд йўл.-км.ни ташкил этиб, ўртача йўловчи ташиш масофаси 2017-2018 йилларда 21 км.га тўғри келган (1-расм).

1-расм. Ўзбекистон Республикаси автомобил транспортида йўловчиларни ташиш ва йўловчи айланмаси¹

Аммо, йўловчи ташиш транспорти тизимида рентабеллик даражасининг пастлиги, унинг аҳоли саломатлиги ва экологияга таъсири талаб даражасида эмаслиги, шунингдек, иқтисодиётнинг реал секторларида транспорт харажатлари улушининг юқорилиги, ҳудудларнинг йўл тармоқлари ва инфратузилма объектлари билан нотекис таъминланиши аҳоли ва иқтисодиёт тармоқларининг йўловчи ташиш транспорт хизматларига бўлган талабларини баҳо ва сифат жиҳатдан етарлича қондира олмаяпти.

¹Манба: ЎзРДавлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Ушбу ҳолатлар йўловчи ташиш транспорт хизматларини кўрсатиш тизимини бошқаришнинг истеъмолчиларга йўналтирилган маркетинг ёндашувини ишлаб чиқиш заруриятини келтириб чиқаради.

Жаҳон амалиётида йўловчи ташиш транспорт корхоналари хизмат кўрсатиш сифати ва мижозларни кўрсатиладиган хизматлардан қониқишига таъсир этувчи омилларни ҳисобга олган ҳолда ўз фаолиятини мижозга йўналтирирган маркетинг концепциялари асосида ташкил этганлар.¹

Ҳозирги вақтда йўловчи ташиш транспорти хизматлари сифатли бошқаришнинг хорижий назарияси ва амалиётида ўрта гуруҳ мезонлари мавжуд бўлиб,² улар (1) истеъмолчи томонидан қабул қилинган сифат кўрсаткичлари, (2) самарадорлик кўрсаткичлари (харажатлар ва хизматлар натижалари нисбати), (3) натижавий кўрсаткичлардир (хизмат кўрсатувчи ташкилотнинг мақсадлари).

Майкл Маир томонидан эса транспорт хизматлари бозорида мақсадли маркетинг стратегияларини ишлаб чиқиш бўйича стратегик таҳлилда асосан ўрта тоифадги омилларга яъни, биринчи тоифага умумий фойдаланиладиган йўловчиларни ташиш хизматларини тавсифловчи кўрсаткичларни киритади: қамров зонаси, қамров зонасидаги аҳоли сони, қатновлар сони, километр-соат ва бошқалар³.

Кўрсаткичларнинг иккинчи тоифаси хизматнинг самарадорлигини акс эттирувчи омиллар киритилади ва улар қуйидагиларни ичига олади: тақдим этилаётган хизматлар ҳажми (киши бошига ташрифлар сони, соатига қатновлар сони); хизматларнинг сифати (тезлик, ўртача ҳайдаш оралиғи, бахтсиз ҳодисалар сони); хизматларнинг мавжудлиги (транспорт тармоғининг узунлиги 1 км 2 гача, дам олиш ва таътил кунлари ишлаш).

Кўрсаткичларнинг учинчи тоифаси эса транспорт операциялари самарадорлигини акс эттирувчи омиллар бўлиб, улар иқтисодий кўрсаткичлар (йўналиш бўйича фойдаланиш харажатлари), фойдаланиш кўрсаткичлари, транспортдан воситалар фойдаланиш даражаси (транспорт воситаларининг юки, машина кунлари, машина километрлари), меҳнат унумдорлиги (ҳар бир ишчига йўналишлар сони), энергия самарадорлиги, тарифлар.

Фикримизча, йўловчи ташиш транспорт хизматлари бозорида истеъмолчиларга йўналтирилган бошқарувни ташкил этишда асосий эътибор транспорт хизматларидан истеъмолчиларнинг қониқиши ва қониқишига таъсир этувчи омиллар асосида баҳоланиши мақсадли мувоиқдир.

Эдвардссон ўзининг тадқиқотларида бизнесда мижозларнинг қониқишига эришиш улар берган маълумотлардан фойдаланишга боғлиқлигини аслаган ва бундай маълумотларни олишнинг энг қулай усули мижозлар шикоятларини тинглаш эканлигини қайд этади⁴. Йўловчи ташиш транспорти ҳайдовчисининг мижозга дўстона муносабати, мижозларнинг эҳтиёжларини яхшироқ билишга ва натижада мижозлар қониқишига эришиш мумқунлиги Эболи тадқиқотларида асосланган.⁵ Ишончлилик ва қулайлик - бу мижозлар эҳтиёжини қондиришда муҳим аҳамиятга эга бўлган омил эканлигини Савана ва Сорбетт тадқиқотларида кўриб ўтилган⁶.

Тадқиқотчилар фикрига кўра, автомобил ишлаб чиқарувчиларнинг маркетинг

¹ Weber E. From Here to There: A Creative Guide to Making Public Transport the Way to Go. EMBARQ, 2011. URL: <http://www.indiaenvironment-portal.org>.

² Todd Litman «Reinventing Transportation; Exploring the Paradigm Shift Needed to Reconcile Sustainability and Transportation Objectives». Transportation Research Record 1670, Transportation Research Board (www.trb.org) (1999).

³ Meyer, M. «Measuring that which cannot be measured (at least according to conventional wisdom)». URL: http://onlinepubs.trb.org/onlinepubs/conf/re-ports/cp_26.pdf (2000) (дата просмотра: 11.11.2015/)

⁴ Edvarson, B (1998) Causes of customer dissatisfaction. Studies of public transport by critical incident method. Managing service quality. An international journal, 8(3)189-1

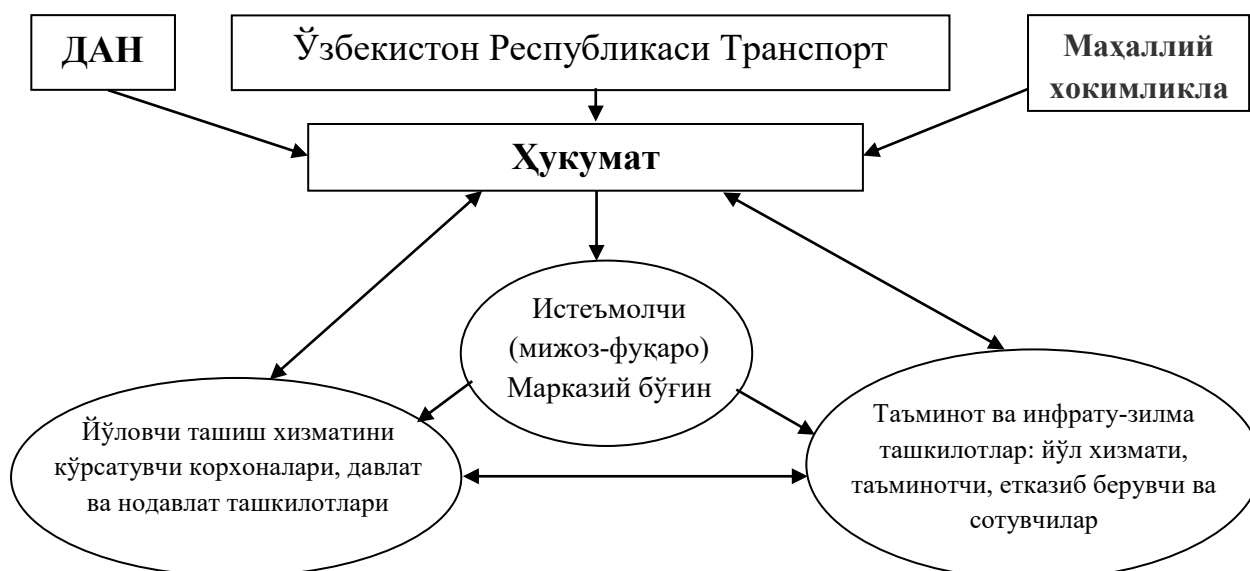
⁵ Eболи, L. and Mazulla, G. (2007). Service quality attributes affecting customer satisfaction for Bus transit: Journal of public transportation, 10(3) 21-34.

⁶ Cavana, R., Corbett, L. and Lo, Y. (2007), "Developing zones of tolerance for managing passenger rail service quality", International Journal of Quality & Reliability Management, Vol. 24 No. 1, pp. 7-31.

кампаниялари одатда кўпроқ ижтимоий маъқе ва ўзини ўзи қадрлаш тушунчаларини ўз ичига. Кўп ҳолатларда истеъмолчилар учун автоулов ўзини ифода этиш воситаси, саёҳат қилиш каби рағбий тушунчаларни ифодалайди¹.

Замонвий менежмент ва маркетинг назарияларида хизматлар тармоғи, уни етказиб берувчилар тармоғини ва тармоқлараро муносабатларни мувофиқлаштиришни жаҳон бизнесининг энг яхши кўрсаткичга эришишнинг асосий калити сифатида қарайди.²

2-расмда йўловчи ташиш транспорти бозорида стратегик шериклик ва муносабатлар маркетингига асосланган истеъмолчига йўналтирилган бошқарув модели таклиф қилинган.

2-расм. Йўловчи ташиш транспорти бозорида ўзаро муносабатлар маркетингига асосланган истеъмолчига йўналтирилган бошқарув модели³

2-расмда келтириб ўтилган модел йўловчи ташиш транспорти бозорида истеъмолчига йўналтирилган бошқарувни амалга ошириш имконини берувчи бошқарув, истеъмолчи ва хизмат кўрсатувчиларнинг интеграциялашган шаклини акс эттиради.

Фикримизча, йўловчи ташиш транспорти бозорини самарали бошқаришда қуйидагиларга эътибор қаратилиши мақсадга мувофиқ:

йўловчи ташиш хизматларини бозорини бошқаришда ҳукуматнинг асосий вазифаси нафақат йўловчилар ташиш самарадорлигига эришиш, балки транспорт корхоналари фаолиятини шаҳар ва қишлоқларни экологик софлигини таъминлаш асосий йўналтириши сифатида қаралиши лозим;

йўловчи ташиш хизматларини кўрсатувчи бозор субъектлари нафақат аҳолига қулай ва тез хизматлар таклиф этиш, балки биринчи галдаги вазифа сифатида уларнинг хавфсизлигини таъминлашга юқори аҳамият қаратилиши лозим;

йўловчи ташиш хизматларини кўрсатувчи бозор субъектлари фаолиятини назорат қилишда истеъмолчиларнинг ваколотларини кенгайтиришга қаратилган чораларни белгилаш мақсадга мувофиқ;

шаҳар транспортида йўловчилар доимо тезкор ҳаракатдан манфаатдор. Бундай интерактивликка эса ахборот коммуникацияларидан самарали фойдаланиш орқали

¹ Anna Ibraeva, Joro Figueira de Sousa. Marketing of public transport and public transport information Provision. Available online at www.sciencedirect.com. Procedia - Social and Behavioral Sciences 162 (2014) 121 – 128.

² BodmerM., MartinsJ.A. Transport service quality and social responsibility through the relationship marketing. Lecturers at Federal University of Rio de Janeiro. www.sciencedirect.com

³Муаллиф ишланмаси

эришиш мумкин.

Тадқиқот натижаларидан маълум бўлмоқдаги, йўловчи ташиш хизматлари бозорини ривожланиши ушбу бизнесни бошқаришнинг янги шаклини талаб қилади, чунки у бир томондан давлат, маҳаллий ҳокимлик, иккинчи томондан транспорт компаниялари ва учинчи томонидан аҳолининг энг муҳим хизматга бўлган эҳтиёжи турибди. Таклиф қилинган бозорни стратегиянинг янги ташкилий йўналиши белгиланган уч гуруҳ қатламнинг бозорга таъсир кўрсатишдаги ролини қайта белгилаш ва ишлаб чиқарувчи сектори, мижозлар ва жамият ўртасида инновацион алоқаларни ўрнатишга қаратиш лозим деб ҳисоблаймиз.

Т.Бердиёров	T.Berdiyev
Управление рынком пассажирского транспорта на основе принципов маркетинга	Market of public transportation management based on marketing principles
Аннотация: в данной статье рассматриваются методологические разработки научно-теоретических аспектов управления маркетингом на рынке транспортных услуг. Ключевые слова: транспорт, пассажирские перевозки, маркетинг, управление маркетингом, маркетинговая стратегия, транспортное предприятие, маркетинг взаимоотношений, рынок услуг	Abstract: this article explores the scientific and theoretical aspects of marketing management in the transport services market. Keywords: transportation, passenger transportation, marketing, marketing management, marketing strategy, transport enterprises, enterprise, relationship marketing, services market.

Д.Р.Тухтасинова - Фарғона Политехника институти катта ўқитувчиси

ЗАМОНАВИЙ БОШҚАРУВНИНГ ИЛМИЙ КОНЦЕПЦИЯЛАРИ

Аннотация: замонавий бошқарув асосида бошқарув концепциялари, ривожланиш стратегиялари ўрганилади. Бундай бошқарувдан фойдаланиш ҳар томонлама самара келтирадиган фаолият турларидан бири ва улардан фойдаланиш йўналишлари берилган. Калит сўзлар: замонавий бошқарув, мослашиш концепциялари, глобал стратегиялари концепциялари, фирмалар фаолиятини оптималлаштириш, глобал стратегиялар, режалаштириш, бошқарув функциялари, назорат, координация, рағбатлантириш

Кириш

Илмий бошқарув концепциялари ўрганиш XX асрнинг бошларида дунё хўжалигининг жадал ривожлантиришга қаратилган ҳаракатлар негизида жадаллашди. Хусусан, АҚШда бошқарувни ривожлантиришга кенг қизиқиш орқали катта менежмент мактаби ва бизнес мактаб ташкил этилган. Бугунки кунда АҚШ инфраструктураларни бошқариш бўйича ривожланган мамлакат ҳисобланади ва замонавий бошқарув бўйича дунё мамлакатлари ичида етакчилик қилади. Дунё хўжалигининг глобал ривожланиши даврида кўплаб хорижий давлатларда замонавий бошқарув соҳасида илмий тадқиқотлар бугунки куннинг долзарб вазифаларидан саналади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришда бошқарувнинг замонавий йўналишларини ташкил этиш ҳар томонлама самарали йўналиш саналади. Европада ҳам бизнес мактаблар фаолияти ривожланган. Замонавий бошқарув бўйича илмий тадқиқотлар билан кўплаб олимлар шуғулланишган. Уларга Ф.Тейлор, Д.М. Гвишиани, Г.Х. Попова, А.В. Попова, А.Г. Аганбеяна, К).П. Васильева, А.И. Анчишкин, А. Файоля, П. Друкера, М.Х. Мескона, Х. Вольфганга, И. Ансоффа ва бошқалар. Улардан бири “Менежментни ривожлантириш бўйича Европа фонди” (European Fund for Management Development) ҳисоблади. Унда 300 дан ортиқ менежментни ўқитиш

марказлари мавжуд.”¹“Бошқарув билан боғлиқ илмий тадқиқотлар Ф.Тейлорнинг “Илмий бошқарув принциплари” номли китоби чоп этирилиши билан илмий тадқиқотларнинг алоҳида йўналиш сифатида тан олинди”². Ф.Тейлор фикрича, бошқарув- бу алоҳида ихтисослик ва у ташкилот фаолиятида унинг мақсадларга эришида муҳим роль ўйнайди.

Тадқиқот методологияси

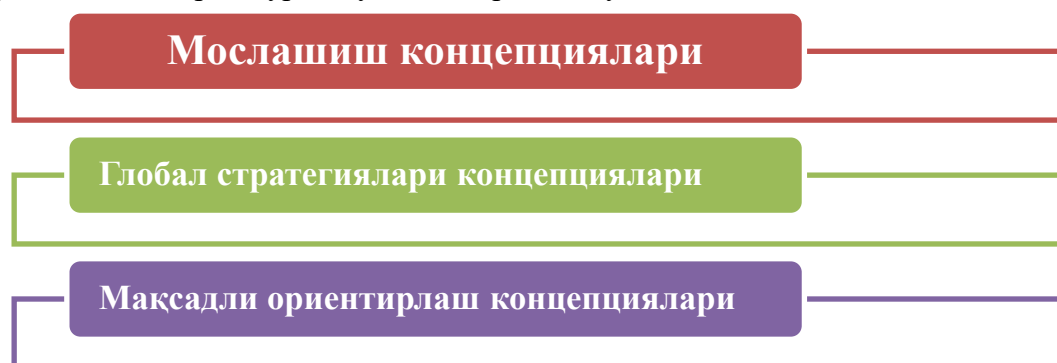
Олиб борилган изланишлар натижасида мамлакатда замонавий бошқарувни ривожлантириш, улардан мажмуали тарзда фойдаланиш мақсадида бошқарув йўналишларини инобатга олган ҳолда замонавий бошқарув соҳадаги ўзгаришлар ўрганилган бўлиб, замонавий бошқарув шакллари истиқболдаги ривожланиш йўллари кўрсатиб ўтилган. Замонавий бошқарувни ривожлантириш бўйича илмий хулосалар ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Таҳлил ва натижалар

Дунё хўжалигидаги кучли даражадаги глобллашув жараёнининг тезлашуви таъсирида ҳар бир мамлакатда замонавий бошқарув шакллари ўрганишдан иборат. Бошқарув концепцияларини қайта ишлаш орқали илмий тадқиқотларни алоҳида мустақил йўналиш сифатида шаклланди. Мақсадга эришиш орқали замонавий бошқарув орқали корхоналарни самарали ривожланиш йўллари ишлаб чиқилди. Замонавий концепциялар ўрганиш асосида фирмалар структураларини тайёрлаш, ёпиқ тизим сифатида кўриш, ташкилотларни тизимли ташкил этиш орқали самарали фойдаланиш йўллари ишлаб чиқилган. Америкалик психолог А.Маслоу ўзининг тадқиқотларида инсонлар эҳтиёжлари ўзгартириш кўпроқ иқтисодий масалалар эмас, балки уларнинг рухий ҳолатлари ҳам чуқур ўрганишга эътибор қаратиш лозим дейди.

1-расмда замонавий бошқарув концепциялари бўйича маълумотлар берилган бўлиб, **мослашиш концепциялари** ёки стратегиялари ишлаб чиқилган. Фирмалар стратегияларининг давомийлиги эса ички ва ташқи таъсир омилларига боғлиқдир. Бундай стратегиялар ишлатилиши таъсирида ишлаб чиқариш корхоналарини турли давлатларда жойлашувини белгилайди ва ишлаб чиқариш суръатларини оширади. **Глобал стратегиялари концепциялари** фирмалар фаолиятини оптималлаштиришга қаратилган. Корпорациялар фаолиятини оптималлаштиришнинг оқилона стратегияларини тайёрлаш мақсадга мувофиқ. Бошқарув жараён сифатида олдиндан белгиланган мақсадларга етказувчи ва ўзаро алоқадорликдаги фаолият туридир. Бу жараёнлар ташкилот ва корхоналарни самарали фаолият кўрсатиши учун хизмат қилади.

Бу концепцияларни турли йўналишлари мавжуд:

1-расм. Замонавий бошқарув концепциялари³

Кўп мақсадли назариялар, уларда глобал стратегиялар кўп мақсадларга йўналтирилган, мақсадларни истеъмол ва даромадларни максималлаштириш учун йўналтирилган;

¹Мескон М, Альберт М, Хедоури Ф. Менеджмент. Москва 2004 г 6-8 с.

²Герчикова И.Н. Менеджмент. Учебник. Москва 1997 г 13-14 с.

³И.Н.Герчикова. Менеджмент. Учебник. Москва.1997 г

Фаолиятни максималлаштириш орқали максимал даромадли мақсадларни кўзлаш;

Оптималлаштириш орқали фаолиятни қисқа, ўрта, узоқ муддатли режалаштиришни амалга ошириш саналади.

Мақсадли ориентирлаш концепцияларида режалаштириш жараёнлари, ташкилотлар, назорат, рағбатлантириш ишларини амалга оширади.

Замонавий бошқарувга янги ёндашувлар асосида йирик ишлаб чиқариш корхоналари бошқарув тизимларида жиддий ўзгаришларга олиб келди. Ҳалқаро даражадаги фаолият тури сифатида трансмиллий корпорациялар майдонга чиқди.

Анри Файоль биринчилардан бўлиб, бошқарув концепцияларини таҳлил қилиб ўрганган. Бошқарув ўз навбатида режалаштириш, ташкил этиш, координация қилиш, назорат қилиш жараёнларини ўз ичига олади. 2-расмда бошқарув функциялари бўйича маълумотлар берилган. Шу билан бирга бошқарув функцияларига бир неча турларини киритишган бўлиб, уларга буйруқ бериш, координация, рағбатлантириш, коммуникация, тадқиқотлар, баҳолаш, муносиб персонални топиш ва жойига қўйиш кабилар киритилади.

2-расм. Бошқарув функциялари¹

Улар ичидан раҳбарлик мустақил фаолият сифатида қаралади. Унинг ёрдамида алоҳида ишчилар ва ишчилар гуруҳи аниқ танлаб олинган мақсад сари битта йўналишдаги фаолияти ташкил этилади.

Хулоса ва таклифлар(Conclusion/Recommendations)

Хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, замонавий бошқарув соҳасини чуқур ўрганиш асосида ҳар томонлама ташкилот ва корхоналар фаолиятини ижобий ўзгаришларга эришиш мумкин бўлади. Бу соҳани ўрганиш асосида иқтисодиётни жадал ривожлантириш бўйича глобал стратегиялар ишлаб чиқиш имкониятларини беради. Глобал ривожланиш стратегиялари орқали тармоқ ва соҳаларни қисқа, ўрта, узоқ муддатли дастурлари тайёрланади. Шу сабабли замонавий бошқарув соҳаларини ўрганиш ва тадқиқотлар олиб борилиши бугунки куннинг долзарб масалаларидан саналади. Бу соҳаларни чуқур таҳлил қилиш ташкилот ва корхоналар фаолиятидаги харажатларни минималлаштириш ва фойдани максималлаштириш имкониятларини оширади.

Шу билан бирга кўплаб бошқариш вариантлари ичидан оптимал бошқариш сценарийларини танлаб олинади;

- ишлаб чиқариш ва бошқарувда инновацион ёндашув зарурдир, юқори даражада илмталаб соҳаларни ривожланиши таъсирида маҳсулот турлари ўзгариши ўз навбатида ишчи-ҳодимлар ва бошқарувчилардан юқори даражада профессионал бўлишни таълаб этади;
- бошқарувчи ишчи-ҳодимнинг социал-психологик томонларини инобатга олган ҳолда меҳнат фаолиятини ташкил этиш;
- рағбатлантириш механизмларидан кенг фойдаланиш орқали ишлаб чиқаришдаги ишчи-ҳодимни меҳнатга бўлган муносабатини ўзгартиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Қ.Абдурахмонов ва бошқалар. Персонални бошқариш. Т.1998 й
- 2.Т.Худойберганов ва бошқалар. Замонавий корхона ва ташкилотларда персонални бошқариш. Т.2001 й.

¹М.Мескон, М.Альберт, Ф.Хедоури. Основы менеджмента. М.2004 г

3. Мескон М, Альберт М, Хедоури Ф. Менеджмент. Москва 2004 г.
4. Герчикова И.Н. Менеджмент. Учебник. Москва 1997 г.
5. М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. Основы менеджмента. М. 2004 г.
6. Амбарцумов А., Стерликов Ф. 1000 терминов рыночной экономики. - М.: Азимут-Центр, 1992.

Д.Тухтасинова Научные концепции современного управления	D.Tukhtasinova Scientific concepts of modern management
Аннотация: в статье изучаются концепции управления, стратегии развития на основе современного менеджмента. Использование такого управления является одним из наиболее эффективных видов деятельности и направлений их развития. Ключевые слова: современное управление, концепции адаптации, концепции глобальных стратегий, оптимизирующие фирмы, глобальные стратегии, планирование, функции управления, контроль, координация, стимулы.	Abstract: in the following article, we studied management concepts, development strategies based on modern management. The use of such management is one of the most effective types of activities and directions for their development. Keywords: modern management, adaptation concepts, global strategy concepts, optimizing firms, global strategies, planning, management functions, control, coordination, incentives.

Р.М.Каримжанова – Наманган муҳандислик-технология институти ўқитувчиси

МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МАРКЕТИНГ СТРАТЕГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Аннотация: ушбу мақолада замонавий бозор иқтисодиётини ривожлантириш учун компанияларнинг ривожланиш стратегиялари ва улар фаолиятида ахборот технологиялари (АТ) ўрнини ўрганиш, ҳамда стратегик режалаштириш асосида оптимал вариантлар таҳлилий ишланмалар орқали ишлаб чиқилган. Калит сўзлар: компания, ахборот технология, микромаркетинг, макромаркетинг, сегментлаш, стратегиялар, стратегик режалаштириш, ESOMAR, персонал, стратегик бошқарув, стратегик позиция, стратегик вариант.
--

Кириш

XX асрнинг 60 йилардан бошлаб кўплаб йирик компаниялар ўз фаолиятларида маркетингдан фойдалана бошладилар. Кейинги йилларда кўплаб компаниялар бозорда муваффақиятли фаолиятидаги муҳим компонент сифатида қарамоқдалар. Шунингдек маркетинг ахборот технология (АТ) асосида янада кенгрок спектрда фаолият олиб бормоқда. Бу эса соҳани янада чуқур ўрганиш талабларини кўяди. Бундай илмий тадқиқотлар бугунки куннинг долзарб вазифаларидан саналади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Маркетинг соҳасидаги илмий қарашларни кўплаб олимларни илмий тадқиқотларида кўриш мумкин. Уларга Котлер Ф, Жан-Жак Ламбен, Беляевский И.К, Багиев Г.Л, Тарасевич В.М, Басовский Л.Е, Бронникова Т.С, Мешков А.А, Мусатов Б.В, Голубков Е.П ва бошқалар киради. “1972 йилда Ф.Котлер микромаркетинг ва макромаркетинг тушунчаларини асослаб беради. 1976 йилда Шелби Хант маркетинг айирбошлаш жараёни ҳақида илм ҳисобланишини кўрсатди. XX асрнинг 80-йиллар охири 90-йиллар бошларида маркетингни глобallasштириш жараёни кўзатилди. Шунингдек, 1990 йилда Канберра шаҳрида (Австралия) “Маркетинг – бу ҳамма нарса”, “Маркетинг бизнесни англатади” шиори остида глобал маркетинг бўйича Халқаро конференция бўлиб ўтди”¹.

¹Эргашходжаева Ш.Д, Шарипов И.Б. Маркетинг асослари. Ўқув қўлланма. Т-2013 й. 13 б.

Тадқиқот методологияси

Олиб борилган илмий тадқиқотлардан шуни кўриш мумкинки, маҳсулот ишлаб чиқиш ва сотиш тизимида маркетинг стратегияларидан фойдаланиш ҳар томонлама самаралидир. Маркетинг коммуникацияларини (реклама, директ-маркетинг, PR ва бошқалар) мажмуали қайта ишлаш асосида маркетинг стратегиялари тайёрланмоқда. Ҳамда мамлакат корхоналари фаолиятида маркетингдан фойдаланиш бўйича илмий хулосалар ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Таҳлил ва натижалар

Жаҳон иқтисодиётида саноат даври ахборот даврига ўрин бўшатиб бермоқда. Бу даврда АҚШ, Япония, Германия ва бошқа Европа мамлакатларига етиб келди. Тез ўзгарувчан бозор шароитлари, нархсиз рақобатусулларининг ривожланиши, ишлаб чиқариш юксак даражада чаққонмоллашувчан, яқка истеъмолчига мўлжалланган, ҳажми кичик бозорсоҳалари, бозор сегментлари ва айрим “сўқмоқ”ларнинг кўплиги унга хосхусиятлардир. Бозорни сегментлаш бу мазкур бозордаги истеъмолчиларни алоҳида гуруҳларга бўлиш жараёни.

1-расм. Компанияларни ривожланиш стратегиялари¹

Алоҳида гуруҳларнинг ҳар бири бозорда талабнинг ўзига хос хусусиятларини кўрсатади. Сегментлаш жараёнининг асосий вазифаси товар ва хизматларга талабни шакллантиришнинг мўлжалланган йуналишларини акс эттирадиган истеъмолчиларни ажратиш деган белгилар мажмуи ҳисобланади, бу эса корхоналар учун мазкур сегментда мавжуд бўган талабга мувофиқ ўз таклифини тўғри мавқелантириш имкониятларини очади. Сегментлаш билан бирга стратегик режалаштириш маркетинг тадқиқотларини ориентарлаштиришда асосий роль ўйнайди. Стратегик режалаштириш 1-15 йилгача қисқа муддатли, 3-5 йилгача ўрта муддатли, 10-15 йилгача узоқ муддатли қисмларга бўлинади. Стратегик режалаштириш- бу ташкил этилган тизимли жараёндир. Бу жараён бозорларни топишда, уларни эгаллашда, муносиб ўринга эга бўлишда фаоллик кўрсатади. Стратегик режалаштириш корхонани барпо этишнинг оптимал

¹Практикум по маркетинг. В.В.Кеворков, Д.В. Кеворковнинг ўқув қўлланмаси маълумотлари асосида Муаллиф ишланмаси

вариантларини ишлаб чиқади, мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни, ролини аниқлаш, янада кучайтиришдир. М.Портернинг стратегик моделида маркетингнинг асосий иккита концепциялари қўрилган. Умумий бозорни танлови, маҳсулотлар ва унинг нархларидаги ўзига хослик.

2-расм. Стратегик бошқарув¹

Стратегияларни қайта ишлаш жараёнида шуни қўриш мумкинки, у компанияларни ривожланиш гипотезаси саналади, жуда мураккаб ва эволюцион ривожланиш характериға эға бўлган жараёндир. Замоनावий амалиётда учта асосий ёндашув қабул қилинган бўлиб, уларға конструктивлик, стратегия – тажриба, стратегия-ғоя каби ёндашувлар киради. Шу билан бирға стратегияларни бошқариш қўп томонлама иқтисодиётға самара келтиради. Стратегик позиция – компаниянинг ички мухитини шакллантиради, стратегик вариантларни ишлаб чиқиш орқали корпоративлар фаолияти назорат қиланади ва компанияларни бизнес стратегиялари тайёрланади. Маркетинг стратегияларидаги ўзгаришлар истеъмолчиларға боғлиқдир, истеъмолчилар эҳтиёжларини максимал даражада таъминлашға эришиш мақсад қиланади. Уларни янги бизнес-стратегиялар ишлаб чиқишға олиб келади. CRM (Customer Relationship) мижозларни топиш стратегияларини ядроси саналади. Бу стратегиялар бошқарув ва ахборот технологияларига асосланади, истеъмолчиларни барча босқичдаги эҳтиёжлари ўрганилади. Компанияларнинг стратегиялари топ-менеджерлар томонидан ишлаб чиқилади ва компанияларни ҳар томонлама самарали фаолият кўрсатиши учун хизмат қилади. Дастлабки босқичда компанияларнинг стратегик режалаштиришда ички ва ташқи омиллар таъсирини ҳисобға олиш мақсадға мувофиқ, омилларни таҳлил қилиш ёки SWOT-таҳлил ўтказиш ҳар томонлама компанияларни бозор стратегияларини тайёрлашдаги асосий вазифалардан ҳисобланади. SWOT-таҳлил натижалари лойиҳаларни қайта ишлаш орқали компанияларнинг рақобатбардошлигини оширади. Компанияларни қисқа ва узок муддатли истиқболдаги ривожланиши учун истеъмолчиларнинг хоҳиш-истаклари инобатға олинади. Шу билан иишлаб чиқарувчилардан этика қоидаларига риоя этишлари таълаб этилади. Унда этика қоидалари ўзларининг ҳамкорлари, жамоадошлари ўртасида амал қилишлари лозим бўлади. Бундай қоидаларни давлат қонунлари томонидан назорат қилиб бўлмайди. Маркетинг тадқиқотлари ассоциацияси шуни маълум қиладики, ҳар қатнашчи компаниялар томонидан ишлаб чиқилган этика қоидаларига риоя қилишлари лозим. Шундай тадқиқот марказларидан бири маркетинг тадқиқотлари ва жамоатчилик фикрини ўрганиш Европа жамиятидир. (European Society of Marketing Research Professional, ESOMAR) 2007 йилда ESOMAR халқаро савдо палатаси билан биргаликда маркетинг ва ижтимоий тадқиқотларни ўтказиш тўғрисидаги тўртинчи ҳаракатланувчи Кодексини ишлаб чиқди.

Хулоса ва таклифлар

Хулоса қилиб айтишимиз мумкинки, барча соҳалар ишлаб чиқариш турларини кенгайтириш, янги маҳсулотлар учун истеъмолчиларни гуруҳларға ажратиш яъни

¹Практикум по маркетинг. В.В.Кеворков, Д.В. Кеворковнинг ўқув қўлланмаси маълумотлари асосида Муаллиф ишланмаси

сегментлаш бўлажак мижозларни самаралироқ ўрганиш орқали бозорда мавжуд бўлган муқобил имкониятлар орасидан тўғри танловни амалга ошириш имкониятини яратади. Шу асосда маркетинг стратегиялари ишлаб чиқилади.

Маркетинг стратегияларини ишлаб чиқиш орқали қуйидагиларга эришилади:

Биринчидан, иқтисодиёт ривожланишининг асосий стратегик йўналишлари танлаб олиш;

Иккинчидан, барқарор ривожланиш моделларини ишлаб чиқиш;

Учинчидан, иқтисодиётда монополияларга барҳам бериш орқали соф рақобат муҳитини яратиш;

Тўртинчидан, виртуал дунёда маркетинг самарадорлигини ошириш билан янги бозорлар топиш;

Бешинчидан, компаниялар ва фирмалар ўртасидаги интеграцион алоқаларни жадал ривожлантириш орқали янги дифференциациялашган маҳсулот турларини кўпайтиради.

Дунё ҳўжалигини глобаллашуви даврдан интернет ва ахборот технологиялари маркетинг учун бозорларни янгидан ўрганиши учун имконият яратди. Интернетдан кенг фойдаланиш янги бозорларга диверсификациялашган янги тур маҳсулотлар ва хизматлар билан кириш ва бозорлар фаолиятини узоқ даврларга мўнжалланган прогнозларини тез ва сифатли ишлаб чиқишга хизмат қилди. Шу билан бирга интернет йирик компаниялар ва кичик фирмалар учун янги бозорларга эркин кириш имкониятларини беради. Бугунки кунда барча компания, фирма, ташкилотлар ўзларининг серверларига ва электрон линияларига эга бўлганлар ва улар асосий фаолиятларини интернет тармоқларида ҳам олиб бормоқдалар. Маркетинг стратегиялари интернетга кўчмоқда, интернетдаги маркетинг стратегиялари қисқа муддатли ва юқори самарадорликка эгадир. Уларга баннер-реклама, тўғридан-тўғри сайтда, турли викториналар, конкурслар ўтказиш, интернет портали орқали ютуқли ўйинлар қиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. В.В.Кеворков, Д.В. Кеворков. Практикум по маркетингу. Учебное пособие. Москва. 2015 г.
2. Т.В.Евстигнеева. Маркетинговые исследования: планирование и организация. Учебное пособие. Ульяновск. 2015 г.
3. МакНейл Р. Маркетинговые исследования в сфере B2B. Анализ и оценка рынка товаров для бизнеса. Днепропетровск: Баланс Бизнес Бук, 2007 г
3. Эргашходжаева Ш.Д, Шарипов И.Б. Маркетинг асослари. Ўқув қўлланма. Т-2013 й. 13 б.

Р.Каримжанова	R.Karimjanova
Применение маркетинговых стратегий в развитии национальной экономики	The use of marketing strategies in the development of the national economy
Аннотация: в данной статье рассматриваются стратегии развития компаний для развития современной рыночной экономики и роль информационных технологий (ИТ) в их деятельности, а также разработка оптимальных вариантов на основе стратегического планирования.	Abstract: In reviewing this status, strategies for developing new market economies and strategies for their development and support technologies (IT) development, as well as the basics of strategic plans development, the development of optimized options the work is being done.
Ключевые слова: компания, информационные технологии, микромаркетинг, макромаркетинг, сегментация, стратегии, стратегическое планирование, ESOMAR, персонал, стратегическое управление, стратегическое положение, стратегический вариант.	Keywords: company, information technology, micromarketing, macromarketing, segmentation, strategies, strategic planning, ESOMAR, personnel, strategic management, strategic position, strategic option

Б.А.Сарсенбаев – Бердақ номидаги Қорақалпоқ Давлат университети мустақил изланувчиси

БАЛИҚ МАҲСУЛОТЛАРИ МАРКЕТИНГИДА НАРХ-НАВОНИ ШАКЛЛАНИШИ ВА УНДА ТАЛАБ ҲАМДА ТАКЛИФ ҲАЖМИНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Аннотация: мақолада балиқ маҳсулотлари бозорида нарх-навонинг шакли ва усуллари шаклланишидаги маркетингнинг назарий ва услубий қоидалари кўрилган, шунингдек, корреляцияли-регрессияли таҳлил асосида талаб ва таклиф ҳажмларига таъсир қилишнинг объектив баҳоси ўрганилган.

Калит сўзлар: бозор, товар хўжалиги, маркетинг, нарх, нарх- навонинг ҳосил бўлиши, балиқ маҳсулотлари, талаб, таклиф, нарх, моделлар.

Кириш

Бозор, товар хўжалиги категорияси сифатида маркетинг тизимининг мавжудлик муҳитини товар-пул айирбошлаш соҳасида намоён қилиб, бевосита талаб ва таклиф асосида ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар ўртасидаги иқтисодий муносабатларни қарор топтиради ва нарх-навонинг шаклланишида улар нисбати ҳал қилувчи аҳмиятга эга. Ҳозирги шароитда маркетинг фаолиятини иқтисодиётнинг жуда кўплаб субъектларида шакллантириш ва унинг муаммоларини илмий нуқтаи назардан ҳал қилиш масалаларига эътибор қаратилиши алоҳида аҳамият касб этмоқда ва бундай субъектлар асосини бозор категорияси ташкил этади. Ва бу жараён балиқ маҳсулотлари бозори учун ҳам ўта муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бунда нарх-навонинг шаклланиши балиқ бозорида ўзига хос хусусиятларга эгадир ва у энг аввало талаб ва таклиф нисбатларидаги ўзгаришлар асосида содир бўлиши масалаларига эътиборни қаратиш лозим.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Балиқ маҳсулотлари бозорида маркетинг ва маркетинг тадқиқотининг энг асосий назарий ва амалий жиҳатлари иқтисодчи олимлардан П.С.Завьялов, А.Н.Романов, Е.Пешкова, В.Ю.Морозова ва бошқаларнинг илмий ишларида ўрганилган бўлиб, бу бозор билан боғлиқ жараёнларнинг айрим жиҳатларига эътибор қаратилган. Ўзбекистонда эса маркетингнинг айнан балиқ бозори билан боғлиқ масалалари, хусусан балиқ ва балиқ маҳсулотларига аҳоли талабини ва истеъмол бозорини ўрганиш ҳамда уни истеъмол товарлари билан тўлдириш муаммоларига бағишланган илмий ишлар етарли даражада эмас. Шундан келиб чиққан ҳолда, балиқ маҳсулотлари бозорида тармоқнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда, экспорт салоҳиятини ривожлантириш, маҳсулотлар ишлаб чиқаришни жаҳон стандартлари даражасида йўлга қўйиш масалаларига кам эътибор қаратилган.

Тадқиқот методологияси

Балиқ маҳсулотлари бозорида маркетинг тадқиқотларини ривожлантириш ва шу асосда нарх-навони талаб ва таклиф муносабатлари асосида ўрганиш, уларни қўллаш механизмини такомиллаштириш муҳим аҳамиятга эга. Мамлакат ва хорижлик етакчи иқтисодчи-олимларининг маркетинг соҳасидаги илмий асарларидан ва унинг назарий асослари сифатида иш олиб бораётган олимлар ва мутахассисларнинг илмий изланишлари материаллари, Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари, Олий Мажлис қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, Қорақалпоғистон Республикаси статистика бошқармасининг йиллик ҳисобот материалларидан фойдаланиш мақоланинг тадқиқот методологияси ҳисобланади.

Таҳлил ва натижалар

Маркетинг доирасида нарх-навони шаклланишига қатор ёндашувлар мавжуд бўлиб, бозор иқтисодиёти шароитида уларни ўрганиш, фойдаланиш, мақсадли қўллаш ҳар бир корхона, фирма учун жуда ҳам зарурдир. Ҳозирги шароитда нарх-навони ҳосил бўлиши механизми ёки уни шаклланиш жараёнлари қуйидагилардан:

- харажатлар ёки сарфланган маблағлар негизида маҳсулотни таннархи ҳисобга олинадиган, сўнгра маълум фойда кўриш мақсадида бозордаги вазиятга қараб қўшимча миқдорни қўшиш;

- рақобатчилар билан паритет асосида, бу ерда таянч нарх сифатида юқори сифатли товарларнинг нарх даражаси ёки тармоқда юзага келган ўртача нархни ҳисобга олиш;

- товарнинг фойдалилик хусусиятлари ва сифатини ҳисобга олган ҳолда истеъмолчиларга мўлжалланган нархлар ва нархлар бўйича талабнинг эгилувчанлигини ҳам ҳисобга олишдан иборат [3, 142-146 б.].

Истеъмолчининг истеъмол талаби ва пировард натижада бозор талаби жами таъсирлар, яъни бир томондан унинг истаги ва дидига мослиги ва бошқа томондан, пул даромади чегараси ва бозор нархи воситалари орқали белгиланади. Нархнинг ҳосил бўлиши жараёни билан боғлиқ бўлган товар нархи билан унинг истеъмол қийматларини ўзида гавдалантирувчи стандартлашган талабларининг тўғридан-тўғри боғлиқлиги билан ҳам ифодаланади [5, 192-195 б.].

Мазкур масалани ўрганиш ва балиқ маҳсулотларига талаб ва таклиф ҳажмининг балиқ маҳсулотларига бўлган нарх орқали ифода қилинмиши ва у 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал

Қорақалпоғистон Республикаси балиқ маҳсулотлари бозори кўрсаткичлари динамикаси

Йиллар	Балиқнинг 1 килограммининг ўртача нархи, сўм, Р	Балиқ маҳсулотига бўлган талабнинг умумий ҳажми, тонна, Q _d	Балиқ маҳсулотига бўлган таклифнинг умумий ҳажми, тонна, Q _s
2011	10233,45	2268,3	1112
2012	10754,74	2293,8	1895,7
2013	11345,21	2326,9	2654
2014	12462,96	2362,5	2658
2015	12500,00	2400,1	3410
2016	11740,00	2435,4	4515
2017	12608,33	2468,8	6157,2
2018	18507,50	2505,4	9856,7

Манба: Қорақалпоғистон Республикаси Давлат статистика бошқармаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Талаб ҳажмининг баҳога нисбатан $Q_d = a_0 + a_1 \cdot P$ кўринишидаги, таклиф ҳажмининг баҳога нисбатан $Q_s = b_0 + b_1 \cdot P$ кўринишидаги чизиқли эконометрик моделларини тузамиз. Яъни, балиқ маҳсулотлари бозорида талаб ва таклиф ҳажмига фақат нарх омили таъсир кўрсатади деб фараз қиламиз. Қолган, яъни нарх билан боғлиқ бўлмаган омилларни ҳисобга олмаймиз. Бундан мақсад балиқ маҳсулотлари бозорида мувозанат нарх ва мувозанат сотиш ҳажмини топиш ҳисобланади. Бунинг учун қуйидаги ҳисоб-китобларни амалга оширамиз (2-жадвал).

Талаб ҳажмининг баҳога нисбатан чизиқли эконометрик модели қуйидагича аниқланади [1, 131-146 б.].

$$Q_d = a_0 + a_1 \cdot P .$$

2-жадвал

Балиқ маҳсулотларига талаб ва таклиф ҳажмининг балиқ маҳсулотлари нархига боғлиқлигини аниқлаш

Йиллар	P	Qd	Qs	P ²	P*Qd	P*Qs
2011	10233,45	2268,3	1112,0	104723498,9	23212534,6	11379596,4
2012	10754,74	2293,8	1895,7	115664432,5	24669222,6	20387760,6
2013	11345,21	2326,9	2654,0	128713789,9	26399169,1	30110187,3
2014	12462,96	2362,5	2658,0	155325372,0	29443743,0	33126547,7
2015	12500,00	2400,1	3410,0	156250000,0	30001250,0	42625000,0
2016	11740,00	2435,4	4515,0	137827600,0	28591596,0	53006100,0
2017	12608,33	2468,8	6157,2	158969985,4	31127445,1	77632009,5
2018	18507,50	2505,4	9856,7	342527556,3	46368690,5	182422875,3
Йиғинди	100152,2	19061,2	32258,6	1300002234,9	239813651,0	450690076,8
Ўртача	12519,0	2382,7	4032,3	162500279,4	29976706,4	56336259,6

Манба: Қорақалпоғистон Республикаси Давлат статистика бошқармаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Моделдаги номаълум a_0 ва a_1 параметрларни аниқлаш учун қуйидаги нормал тенгламалар системасини тузамиз:

$$\begin{cases} n \cdot a_0 + a_1 \cdot \sum P = \sum Q_d \\ a_0 \cdot \sum P + a_1 \cdot \sum P^2 = \sum P \cdot Q_d \end{cases}$$

Ушбу нормал тенгламалар системасига жадвалдаги мос қийматларни қўйиб чиқамиз:

$$\begin{cases} 8 \cdot a_0 + 100152,2 a_1 = 19061,2 \\ 100152,2 a_0 + 1300002234,9 a_1 = 239813651,0 \end{cases}$$

a_1 ва a_0 ни қуйидаги формулалар ёрдамида топамиз:

$$a_1 = \frac{P \cdot Q_d - \bar{P} \cdot \bar{Q}_d}{(P)^2 - (\bar{P})^2} = \frac{29976706,4 - 12519,0 \cdot 2382,7}{162500279,4 - (12519,0)^2} = 0,0257$$

$$a_0 = \bar{Q}_d - a_1 \cdot \bar{P} = 2382,7 - 0,0257 \cdot 12519,0 = 2061,227$$

Талаб модели қуйидаги кўринишга эга:

$$Q_d = 2061,227 + 0,0257 \cdot P \quad (1)$$

2. Таклиф ҳажмининг баҳога нисбатан чизиқли эконометрик модели қуйидагича аниқланади.

$$Q_s = b_0 + b_1 \cdot P$$

Моделдаги номаълум a_0 ва a_1 параметрларни аниқлаш учун қуйидаги нормал тенгламалар системасини тузамиз:

$$\begin{cases} n \cdot b_0 + b_1 \cdot \sum P = \sum Q_s \\ b_0 \cdot \sum P + b_1 \cdot \sum P^2 = \sum P \cdot Q_s \end{cases}$$

Ушбу нормал тенгламалар системасига жадвалдаги мос қийматларни қўйиб чиқамиз:

$$\begin{cases} 8 \cdot b_0 + 100152,2 b_1 = 32258,6 \\ 100152,2 b_0 + 1300002234,9 b_1 = 450690076,8 \end{cases}$$

b_1 ва b_0 ни қуйидаги формулалар ёрдамида топамиз:

$$b_1 = \frac{\overline{P \cdot Q_s} - \overline{P} \cdot \overline{Q_s}}{(\overline{P})^2 - (\overline{P})^2} = \frac{56336259,6 - 12519,0 \cdot 4032,3}{162500279,4 - (12519,0)^2} = 1,014$$

$$b_0 = \overline{Q_s} - b_1 \cdot \overline{P} = 4032,3 - 1,014 \cdot 12519,0 = -8662,6652$$

Таклиф модели куйидаги кўринишга эга:

$$Q_s = -8662,6652 + 1,014 \cdot P \quad (2)$$

Қорақалпоғистон Республикаси балиқ маҳсулотлари бозорида талаб (1) ва таклиф (2) ҳажмларининг баҳога нисбатан чизиқли эконометрик моделлари тузилди. Ушбу моделлар асосида балиқ маҳсулотлари бозорида мувозанат баҳони аниқлаймиз. Мувозанат баҳони (P^*) топиш учун талаб ва таклиф моделларини тенглаштириб оламиз:

$$Q_d = Q_s$$

$$2061,227 + 0,0257 \cdot P = -8662,6652 + 1,014 \cdot P$$

Бу тенгламадан P нинг қийматини топамиз.

$$2061,227 + 8662,6652 = 1,014 \cdot P - 0,0257 \cdot P$$

$$0,9883 P = 10723,8922$$

$$P^* = 10850,85$$

Қорақалпоғистон Республикаси балиқ маҳсулотлари бозорида мувозанат баҳо 10850,85 сўмга тенг экан.

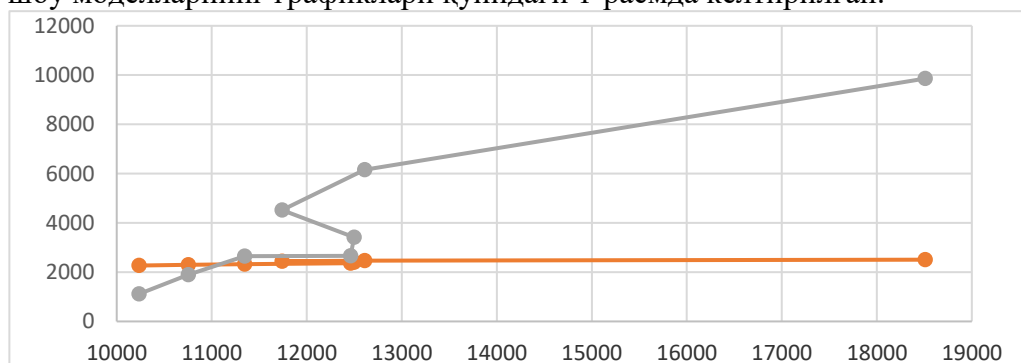
Топилган мувозанат баҳо ёрдамида Қорақалпоғистон Республикаси балиқ маҳсулотлари бозорида мувозанат сотиш ҳажмини ҳисоблаймиз:

$$Q_d = 2061,227 + 0,0257 \cdot 10850,85 = 2340,0$$

$$Q_s = -8662,6652 + 1,014 \cdot 10850,85 = 2340,0$$

Демак, Қорақалпоғистон Республикаси балиқ маҳсулотлари бозорида мувозанат сотиш ҳажми 2340,0 тоннани ташкил этар экан.

Ушбу моделларнинг графиклари куйидаги 1-расмда келтирилган.

1-расм. Қорақалпоғистон Республикаси балиқ маҳсулотлари бозорида талаб ва таклиф ҳажмларининг баҳога боғлиқлик графиги.

Қорақалпоғистон Республикаси балиқ маҳсулотлари бозорида талаб ва таклиф ҳажмининг баҳога нисбатан эластиклик коэффицентларини ҳисоблаймиз.

$$\epsilon_{Q_d} = a_1 \cdot \frac{\overline{P}}{\overline{Q_d}} = 0,0257 \cdot \frac{12519,0}{2382,7} = 0,135,$$

$$\epsilon_{Q_s} = b_1 \cdot \frac{\overline{P}}{\overline{Q_s}} = 1,014 \cdot \frac{12519,0}{4032,3} = 3,148.$$

Демак, Қорақалпоғистон Республикаси балиқ маҳсулотлари бозорида таклиф ҳажми балиқ баҳосига нисбатан эластик экан.

Хулоса ва таклифлар

Бозор муносабатларини қарор топиши шароитида балиқ маҳсулотлари бозорини ўрганиш замон талабларидан келиб чиқади ва унда балиқ маҳсулотлари бозорида талаб ва таклиф ҳажмларининг баҳога боғлиқликлари бўйича қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди.

Биринчидан, ҳозирги ривожланиш шароитида маркетингнинг замонавий концепцияси иқтисодий ривожлантиришга қаратилган бўлиб, бу жараёндан хўжалик субъектларини тўлақонли фойдаланиши учун етарли шарт-шароит ва имкониятлар мавжуд.

Иккинчидан, аҳолининг шахсий меҳнати ҳисобига етиштирилган балиқ маҳсулотларининг маълум бир қисми товар шаклида айирбошлаш жараёнида иштирок этади ва бу айнан бозор савдоси орқали амалга оширилади.

Учунчидан, балиқ маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчилар манфаатлари ўзаро уйғунлигини таъминловчи нарх механизмини шакллантириш талаб ва таклиф нисбатларини ҳисобга олган ҳолда ҳосил бўлади ва бу жараён бозорда эркин кўринишда намоён бўлади. Балиқ маҳсулотлари маҳсулотларининг бозорда сотилиш жараёнида нарх-навонинг шаклланиши бозорда мавжуд бўлган талаб ва таклиф нисбатларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши туфайли бозорда нарх-наво мавсумий тебранишга эга бўлиб, унинг даражаси ўзгариши ойларида эмас, ҳатто бир кунда бир-неча марта содир бўлиши мумкин. кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка хос бўлган бу хусусият маркетинг фаолиятини қўллашни янада ривожлантиришни тақозо этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Трофимова Е.А. Теория вероятностей и математическая статистика: учеб. пособие – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2018. – 160 с.
2. Самадов А.Н., Останакулова Г. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Иқтисод- молия, 2016.
3. Теория и практика маркетинговой деятельности. – СПб.: СПбУЭФ, 1993-167 с.
4. Эргашходжаева Ш. Дж., Қосимова М. С., Юсупов М.А., Маркетинг. Дарслик – Т.: ТДИУ, 2018. – 315 б.
5. Эргашходжаева Ш.Ж. Маркетингни бошқариш. Дарслик. Т.: ТДИУ, “Иқтисодиёт” 2017 й. 231 бет
6. Қорақалпоғистон Республикаси Давлат статистика бошқармаси маълумотлари.

Б.Сарсенбаев Формирование ценообразования в маркетинге рыбной продукции и отражение спроса и предложения	B.Sarsenbaev Formation of pricing in marketing of fish products and reflection of supply and demand
Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и методические положения маркетинга в совершенствовании форм и методов формирования ценообразования на рынке рыбопродуктов, происходящие в розничной торговой сети, а также изучаются объективности оценки влияние на объем спроса и предложения на основе корреляционно-регрессионного анализа. Ключевые слова: рынок, товарное хозяйство, маркетинг, цена, ценообразования, рыбопродукты, спрос, предложение, математические модели.	Abstract: The article discusses the theoretical and methodological provisions of marketing in improving the forms and methods of pricing formation in the fish product market, occurring in a retail chain, and also examines the objectivity of assessing the impact on supply and demand based on correlation and regression analysis. Keywords: market, commodity economy, marketing, price, pricing, fish products, demand, offer, mathematic models.

МОЛИЯ ВА БАНК ХИЗМАТЛАРИ

Д.М. Маликова – СамИСИ ассистенти

МОЛИЯВИЙ ХИЗМАТЛАРНИНГ МОҲИАТИ ВА УЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЁТДАГИ ЎРНИ

Аннотация: мақолада молиявий хизматларнинг моҳияти, молиявий хизматлар тушунчасининг адабиётлардаги турлича талқини, молиявий хизматлар бозорининг иқтисодиётдаги ўрни кўрсатиб ўтилган.

Калит сўзлар: молиявий хизмат, воситачилик хизмати, молиявий хизматлар бозори, хизмат кўрсатиш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони билан суғурта, лизинг ва бошқа молиявий хизматларнинг ҳажмини, уларнинг янги турларини жорий қилиш ва сифатини ошириш ҳисобига кенгайтириш, шунингдек капитални жалб қилиш ҳамда корхона, молиявий институтлар ва аҳолининг эркин ресурсларини жойлаштиришдаги муқобил манба сифатида фонд бозорини ривожлантириш вазифаси белгилаб берилган.¹

Хизмат кўрсатиш соҳасини жадал ривожлантириш, ялпи ички маҳсулотни шакллантиришда хизматларнинг ўрни ва улушини ошириш, кўрсатилаётган хизматлар таркибини, энг аввало, уларнинг замонавий юқори технологик турлари ҳисобига тубдан ўзгартириш² устувор вазифалардан бири сифатида белгиланган. Мамлакат иқтисодиётида молиявий хизматлар бозори муҳим ўрин тутди. Негаки, иқтисодиётда кўрсатиладиган молиявий хизматлар иқтисодий ўсишни таъминловчи пул капитали ҳаракатини амалга оширилишига кўмаклашади. Бироқ шуни таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон молиявий хизматлар бозорининг ҳолати кўрсаткичлари ва ривожланиши жиҳатидан кўпгина ривожланган давлатлардан анча ортда қолмоқда.

Шу боис, мамлакатда иқтисодиётни модернизациялаш ва либераллаштириш жараёнлари кучаяётган шароитда, амалдаги қонунчилик ҳужжатлари билан белгиланган хизматлар кўрсатиш, хусусан, молиявий хизматлар кўрсатиш соҳасини янада ривожлантириш мақсадида ривожланган хорижий давлатлар тажрибасини ўрганган ҳолда иқтисодиётга янги инновацион хизматларни жорий этиш ва кўрсатилаётган хизматлар сифатини яхшилаш ҳамда такомиллаштириш вазифаси илмий тадқиқот ишларини олиб бориш долзарблигини белгилайди.

Молиявий хизматлар бу молиявий воситачилик хизматлари демакдир. Молиявий хизмат кўрсатувчи корхоналар қаторига банкларни, инвестицион банкларни, суғурта ва лизинг, брокерлик ҳамда бошқа кўпгина компанияларни киритишимиз мумкин. Молиявий хизматлар – пул тушуми бўйича жаҳонда энг етакчи ўринни эгалловчи соҳадир.³

БМТ томонидан ишлаб чиқилган Барча турдаги иқтисодий фаолиятларнинг тармоқлар бўйича халқаро стандарт таснифининг (ISIC) 2009 йилда қайта кўриб чиқилган ва ҳозирги вақтда амалда бўлган тўртинчи версиясида барча иқтисодий фаолиятлар 21 та йирик гуруҳга ажратилиб, шуларнинг ичидан “К” бўлими “Молиявий фаолият ва суғурта” деб номланган. Мазкур бўлим ўз ичига асосий фаолият тури молиявий операциялар билан боғлиқ бўлган муассасаларни, шу билан биргаликда

¹ <http://lex.uz/docs/3107036>

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони, 2017 йил 7 феврал

³ https://ru.wikipedia.org/wiki/Финансовые_услуги

суғурта фаолиятини, пенсия таъминоти ҳамда молиявий операцияларнинг самарадорлигига хизмат қилувчи фаолиятларни қамраб олади. Суғурта ва пенсия жамғармаси хизматларидан ташқари бўлган молиявий хизматлар таркибига пул-кредит воситачилик хизматлари, холдинг компаниялари фаолияти; трестлар, жамғармалар ва бошқа шу каби молиявий объектлар; бошқа молиявий хизмат турлари киритилади. Ўз ўрнида бошқа молиявий хизмат турлари молиявий лизинг; бошқа кредитлаш турлари; бошқа молиявий хизматларни қамраб олган. Бошқа тоифаларга киритилмаган молиявий хизматлар, яъни қарз беришдан ташқари молиявий маблағларни тақсимлаш билан боғлиқ бўлган молиявий воситачиликнинг бошқа турлари қуйидагилардан иборат:

- қимматли қоғозларга капитал қўйилмалар, масалан, ишончли асосда инвестиция киритиш учун акциялар, облигациялар, векселлар, қимматли қоғозлар ва ҳ.к.;

- қимматли қоғозлар билан операциялар бўйича дилерлар томонидан ўз маблағлари ҳисобига амалга ошириладиган операциялар;

- бошқа молиявий воситачилар учун амалга ошириладиган мулкчиликка капитал қўйилмалар, масалан, умумий инвестицион траст-жамғармалар ва ш.к.¹

Википедия – эркин энциклопедия маълумотларига кўра молиявий хизмат – бу маблағларни банк, суғурта ва инвестиция бозорларида юридик ҳамда жисмоний шахсларнинг пул капиталига айлантириш билан боғлиқ бўлган, шунингдек молиявий хусусиятдаги бошқа хизматлардан иборат бўлган ижтимоий-иқтисодий категориядир. Молиявий хизматлар объекти бўлиб хизматнинг вужудга келишига сабаб бўлган қимматли қоғозлар, суғурта полиси, нақд пулсиз ҳисоб-китоблар, банк кредитлари ва шу кабилар ҳисобланади. Молиявий хизматлар субъектларига молиявий бозор иштирокчилари, бир томондан буюртмачилар, яъни молиявий хизмат истеъмолчилари, иккинчи томондан эса – молиявий хизматларни кўрсатувчи молиявий ташкилотлар (юридик ва жисмоний шахслар) қиради.²

Д.Г.Алексеева, В.К.Андреев, Л.В.Андреевнинг фикрига кўра: “молиявий хизмат бу юридик ва жисмоний шахсларнинг пул маблағларини жалб қилиш ва фойдаланиш билан боғлиқ бўлган фаолиятдир”.³

Масалан, Ю.Б.Фогельсоннинг фикрига кўра: “молиявий хизмат тушунчаси “молиявий воситачилик” ни, яъни бегоналарнинг пул маблағларини жалб қилиш ва жойлаштириш бўйича фаолиятни англатади. Шундан келиб чиқиб, молиявий хизмат деганда аввало молиявий воситачилик, бундан ташқари молиявий воситачилар, шунингдек бошқа шахслар томонидан молиявий воситачиларга кўрсатиладиган кўшимча, консултация ва ахборот хизматлари тушунилади.”⁴

Бизнинг фикримизча, молиявий хизмат – молиявий активлар билан учинчи шахслар манфаатлари учун ўз маблағлари ёки учинчи шахслар маблағлари ҳисобига амалга ошириладиган операциядир. Молиявий хизматлар кўрсатиш бу тадбиркорлик фаолияти бўлиб, фойда олиш ёки молиявий активларнинг реал баҳосини сақлаб қолиш мақсадида кўрсатилади.

Молиявий хизматнинг асосий мазмунини воситачилик ташкил этади, айнан шу сабабли молиявий хизматлар бошқа хизмат турларидан ажралиб туради. Молиявий хизматлар уларга эҳтиёжи бўлган шахсларга, мавжуд бўлган молиявий маблағларини тақсимлаш воситасида кўрсатилади, бунда воситачи битимни тузиш ва амалга оширишга кўмаклашгани учун мукофот кўринишида ҳақ олади.

¹ Барча турдаги иқтисодий фаолиятларнинг тармоқлар бўйича халқаро стандарт таснифи, тўртинчи қайта кўриб чиқилган варианты. Статистик ҳужжатлар, ISIC v4 (Бирлашган Миллатлар Ташкилоти нашриёти)

² https://ru.wikipedia.org/wiki/Финансовые_услуги

³ Алексеева Д.Г., Андреев В.К., Андреева Л.В. и др. Российское предпринимательское право. Учебник. М.: Проспект, 2011. – 627 стр.

⁴ Ефремова М.Д., Петрищев В.С., Румянцев С.А. и др. Защита прав потребителей финансовых услуг. Отв. ред. Ю.Б. Фогельсон. М.: Норма, Инфра-М, 2010. – 14 с.

Молиявий хизматлар жисмоний ва юридик шахслар учун қарз маблағлари баҳосини тушириш, инвестицияларни ва савдони рағбатлантириш, инвесторлар учун эса даромадни ошириш ва таваккалчиликни бошқариш имкониятини яратиб беради. Молиявий хизматлар иқтисодиётда битимларни амалга оширишга (товар ва хизматларни айирбошлаш); жамғармаларни ишлатишга (акс ҳолатда маблағларни жойлаштириш имконияти сезиларли даражада чекланган бўлади); капитални тақсимланишига; ажратилган маблағларнинг олдиндан келишилган мақсадга мувофиқлиги мониторингини амалга оширишга; таваккалчиликни камайтиришга (уни таркибини ўзгартириш ва таваккалчиликни ўз зиммасига олишга тайёр бўлган шахсларга топшириш воситасида) кўмаклашади.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда иқтисодиёт соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар хизматлар кўрсатиш соҳасини тез суръатларда ва ҳар томонлама ривожлантиришни тақозо этади. Мамлакатнинг ривожланиши, унинг жаҳон иқтисодиётига интеграцияси, айниқса, бозор иқтисодиёти фаолиятини белгилаб берувчи соҳа ва тармоқларда кўрсатиладиган хизматлар кўламини кенгайтиришни талаб этади. Иқтисодиётда кўрсатилаётган молиявий хизматларнинг, хусусан, траст, лизинг, факторинг каби воситачилик хизматларининг кўламини янада кенгайтириш молиявий хизматлар бозорини ривожлантиришда муҳим ўрин эгаллайди. Шу боис, молиявий хизматлар бозорининг барқарорлигини таъминлаш ва инвесторлар учун унинг жозибадорлигини ошириш борасида унинг замон талабларига мос бўлган ва такомиллаштирилган ҳуқуқий асосининг яратилиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Д.Маликова	D.Malikova
Сущность финансовых услуг и их роль в экономике	The essence of financial services and their role in the economy
Аннотация: в данной статье рассматриваются сущность финансовых услуг, различное толкование понятия финансовых услуг, роль рынка финансовых услуг в экономике.	Abstract: this paper examines the essence of financial services, different interpretations of the concept of financial services, the role of the financial services market in the economy.
Ключевые слова: финансовая услуга, посредническая услуга, рынок финансовых услуг, оказание услуг.	Keywords: financial service, intermediary service, financial services market, provision of services.

М.Ў.Худойбердиев – НДКИ “Иқтисодиёт ва менежмент” кафедраси ассистенти,

Ш.Х.Ёдгорова – НДКИ “Иқтисодиёт ва менежмент” кафедраси ассистенти,

И.Ж.Туркманов – НДКИ талабаси

ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШГА ҚЎЛЛАШДА ТИЖОРAT БАНКЛАРИНИНГ ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШ

Аннотация: Мақолада инновацион технологияларни ишлаб чиқаришга қўллашнинг долзарблиги, ҳамда бу жараёнда мавжуд муоммоларнинг таҳлили келтирилган. Бундан ташқари тижорат банкларининг инвестицион фаоллигини оширишга таъсир кўрсатувчи омиллар кўрсатиб ўтилган.

Калит сўзлар: инновация, инновацион технология, банк, инвестицион фаолият, тижорат банки rischi, менежмент, маркетинг, модернизация.

Дунёда аксарият давлатларнинг энг муҳим узоқ муддатли мақсадларидан бири ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, барқарор иқтисодий ўсиш, ишсизликни камайтириш ва бандлик даражасини ошириш, барқарор нарх ва аҳолининг

даромадларини ошириш ҳисобланиб, ушбу мақсадларни амалга ошириш учун сармояни янги техника ва технологияга сарф қилиш орқали эришилиши мумкин.

Бу борада мамлакатимиз Биринчи Президенти И.А.Каримов “Барчамиз оддий бир ҳақиқатни яхши англаб олишимиз даркор – инвестицияларсиз модернизация ҳам, янгиланиш ҳам бўлмайди”[1], деб таъкидлаб ўтганлар.

2018 йил “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили” давлат дастурлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳукукий ҳужжатларда белгиланган вазифалардан келиб чиқиб, 2017-2021 йиллада Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, фаол инвестиция сиёсатини олиб бориш ва уларни амалга ошириш натижасида минтақаларнинг иқтисодий салоҳиятини янада кенгайтириш, экспорт салоҳиятини юксалтириш борасида инвестицион самарадорликни баҳолаш муҳим аҳамият касб этади.

Шу билан биргаликда ишлаб чиқаришга инновацион технологияларни татбиқ этишда тижорат банклари томонидан узоқ муддатли кредитлар ажратилиши талаб этилади. Шу боисдан, тижорат банклари фаолиятида узоқ муддатли кредит ва инвестициялар билан боғлиқ рискларни аниқлаш ва уларни бошқариш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Шунинг учун ҳам мамлакат иқтисодиётининг реал сектор тармоқларини ривожлантиришда яъни инновацион технологияларни ишлаб чиқаришга қўллашда тижорат банкларининг инвестицион фаоллигини ошириш мавзуси доирасида илмий тадқиқотлар олиб бориш зарурлигини тақозо этади.

О.И.Лаврушиннинг фикрига кўра банklar иқтисодиётнинг ўзига хос "қон томири" бўлиб, уларсиз замонавий хўжалик механизмини тасаввур қилиш мумкин эмас. Бу тизимни турли хўжалик субъектлари, давлат корхоналари, чет эл инвесторлари, пул ресурслари муомалада бўлади, О.В.Саввина ўзининг тадқиқотида халқаро молиявий ташкилотлар уларнинг фаолияти ва иқтисодиётдаги ўрни тўғрисида, В.А.Слепова ва Е.А.Звоновойлар халқаро молиявий бозорлар бўйича илмий изланишлар олиб борганлар. Маҳаллий иқтисодчи олимлардан С.С.Ғуломов, И.И.Алимов., А.Хусанбоев ва О.Ю.Рашидов ўз тадқиқотларида банklarнинг фаолияти уларда кредит бериш тартиби унинг фаолиятини такомиллаштириш борасида иш олиб борганлар.[2]

Д.Исмаилов ўз тадқиқотларида тижорат банklarининг инвестицияларни молиялаш усулларини рискни камайтириш орқали янада такомиллаштириш борасида «илмий янгилик ва кашфиётларга асосланган юқори технологик лойиҳаларни амалга ошириш одатда юқори даражадаги рискларга эга бўлганлиги сабабли, шунингдек республикамызда венчурли молиялашга талаб юқори бўлиб, ушбу рискли инвестициялаш усули ривожланмаганлиги туфайли мазкур муаммони ижобий ҳал этиш учун хорижий венчур фондларини фаол жалб этиш зарур»[3], эканлигини таъкидлайди.

Инновация фаолиятини барча поғоналарда рағбатлантириш юзасидан чора-тадбирлар ишлаб чиқиш заруратини алоҳида таъкидлаш жоиз, айнан мана шундагина инновацион фаолият соҳасида муайян натижаларга эришиш мумкин. Г.Х.Розиқованинг таъкидлашича, “Инновацияларни ривожлантириш учун мақбул шароитларнинг яратилиши технологик базани модернизация қилиш ва миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини тубдан ошириш имконини беради”.[4]

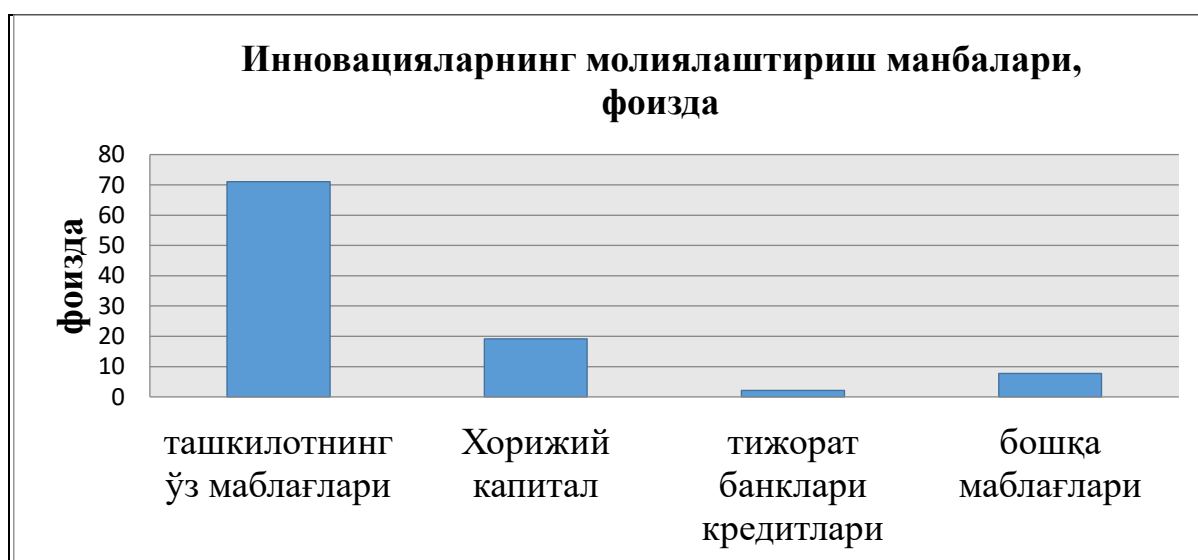
Иқтисодиётда тадқиқот методлари жуда кўп бўлиб, улардан ҳар бир иқтисодчи ўзи танлаган мавзуси бўйича ҳамда олдига қўйган мақсадига эришишидан келиб чиқиб танлаб олади. Мақолада мавзу доирасидан келиб чиққан ҳолда олимларнинг фикр мулоҳазалари, илмий ва назарий тадқиқотлар ўрганилиб, кенг мушоҳада қилинган. Бундан ташқари ушбу мавзуга оид Ўзбекистон Республикаси Статистика қумитаси ва Марказий банкнинг маълумотлари асосида графикли усулдан фодаланиб таҳлиллар амалга оширилди.

Мамлакатимизда ишлаб чиқаришни модернизациялаш бўйича олиб борилаётган ислохотлар нафақат корхоналарда ишлатиладиган техника ва технологик жараёнларни янгилашни, балки бошқарув ва ҳисобини ташкил этишда инновацион ёндашувни талаб этади.

Инновацион маҳсулотлар, ишлар, хизматлар ишлаб чиқарган корхона ва ташкилотлар сони 2010 йилдан 2017 йилга қадар 7,5 баробарга кўпайиб, 289 тадан 2171 тага етди. Жумладан биринчи марта инновацион маҳсулотлар, ишлар, хизматлар ишлаб чиқаришни ўзлаштирган корхоналар сони 1007 тага кўпайди.

2010 йилда инновациялар асосан ташкилотнинг ўз маблағлари ҳисобидан (69,7%) молиялаштирилган. 2014 йилдан бошқа маблағлар ҳиссаси (55,4%) ошган. 2017 йилда ташкилотнинг ўз маблағлари ҳисобидан молиялаштириш 2010 йилга нисбатан 16,4 баробар ошган.

1-расм. 2017 йилда молиялаштириш манбалари бўйича технологик, маркетинг ва ташкилий инновацияларга харажатлар

2017 йилда технологик, маркетинг ва ташкилий инновацияларга харажатларнинг 71,0 % (2956,0 млрд. сўм) ташкilotнинг ўз маблағлари ҳисобидан, 19,2 % (799,1 млрд. сўм) хорижий капитал, 2,1 % (88,4 млрд. сўм) тижорат банклари, 7,7 % (318,8 млрд. сўм) бошқа маблағлар ҳисобидан молиялаштирилган. 1 расм.[5]

Юқоридаги таҳлилий маълумотлардан кўриниб турибдики, корхоналарга янги техника ва технологияларни ишлаб чиқаришга қўллашда маблағлар асосан корхоналарнинг ўз маблағлари ҳисобидан молиялаштирилганлиги, бу эса корхона таъсисчиларига, яъни эгаларига(акциядорларга) фойда миқдорини камайишига олиб келади. Шу билан биргаликда, Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси ходимлари томонидан корхоналар ўртасида инновацион фаолияти борасида ҳар йили бир марта анкета сўровномалари ўтказилади. Ушбу сўровномаларнинг натижаларига кўра кичик саноат корхоналари инновацион фаолиятини ривожлантиришга қуйидаги муаммолар тўсқинлик қилаётганлиги маълум бўлди.

Биринчидан, кичик корхоналарда замонавий қимматбаҳо ускуналарни харид қилиш учун етарли маблағлар йўқлиги, маҳсулотга бўлган талабнинг пастлиги ҳамда инновациялар нархининг юқорилиги.

Иккинчидан, инновацион инфратузилмаларни ташкил этиш, инновацион маҳсулотларни яратиш учун тадқиқот ўтказиш, патентлаш ва ишлаб чиқаришга жорий этишга кўп маблағлар талаб этилаётганлиги.

Учинчидан, инновацияларнинг ўзини узоқ вақтдан кейин қопланиши, маркетинг ва менежмент ишлари етарли даражада олиб борилмаётганлиги, янги технологиялар ҳақида ахборот етишмаслиги.

Ушбу муаммоларни бартараф этиш учун инновация фаолиятини молиявий қўллаб-қувватлашни бажариш мақсадга мувофиқдир. Инновацион соҳасига капитал қўйилмаларнинг манбалари турлича бўлиши мумкин: давлат тузилмалари, тижорат банклари, халқаро фирмалар ва ташкилотлари, жисмоний шахслар ва ҳ.к. инновацион фаоллигини ривожлантириш учун энг қулай маблағлар банк ва бошқа ихтисослаштирилган молиявий ташкилотларнинг мақсадли кредитлари ҳисобланади, чунки улар имтиёзли шарти билан берилади. Шунингдек, инвестицияларининг асосий манбаси сифатида фойданинг бир қисми ва амортизацион ажратмалардан ташкил топадиган корхонанинг ўз маблағлари ҳисобланади. Ушбу маблағлар бевосита корхонанинг самарали ишлашига боғлиқ.[6]

Юқоридаги муаммолардан бири инновацион технологияларга кетган маблағларни қоплаш учун узоқ вақт талаб қилиниши, бу эса тижорат банклари томонидан инвестицион кредитларни ҳам узоқ муддатга ажратилишига тўғри келади. Ҳозирги кунда тижорат банкларининг инвестицион кредитлар бериш салоҳиятига салбий таъсир қиладиган муаммоларидан бири республикаимиз тижорат банкларида миллий валютадаги ресурслар ҳажмида узоқ муддатли ресурсларнинг етишмаслиги ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари пасивларининг 70 фоиздан ортиқ қисмини қисқа муддатли пасивлар ташкил этиб, улар кредитларнинг 80 фоизини узоқ муддатли кредитлар ташкил қилмоқда. Бу эса, банкларда узоқ муддатли ресурсларнинг тақчиллиги муаммосининг мавжудлигидан далолат беради.[7]

2018 йил 1 январь ҳолатига, республикаимиз тижорат банк депозитларидаги маблағлар қолдиғи жами 59 579,0 млрд.сўм бўлиб, шундан бир йилдан ортиқ вақтга жалб қилинган муддатли депозитларнинг салмоғи 5 404,0 млрд. сўмдан иборатдир, улушда ҳисоблаганда эса атиги 9,1%ни ташкил этади.[8] Бу ҳолатларга ҳулоса қилиб айтадиган бўлсак, биринчидан, тижорат банкларига узоқ муддатли депозитларни кенг қўламда жалб этиш учун зарурий шарт-шароитларни янада яхшилаш зарурлигидан далолат беради; иккинчидан, тижорат банкларининг инвестицион кредитлар бериш салоҳиятини кўтариш мақсадга мувофиқлигини англатади. Бунда қуйидаги таклифларга эътибор қаратиш лозим;

- тижорат банкларининг ресурс базасини мустаҳкамлаш бўйича чора тадбирларни амалга ошириш. Бунда банкларнинг узоқ муддатли депозитлари миқдорини ошириш учун аҳоли ва ҳўжалик юритувчи субъектларнинг бўш пул маблағларини жалб этишга қаратилган янги жозибадор усулларни жорий этиш;

- хусусий секторни банк тизимида бўлган ишончини ошириш орқали банкларнинг капитализация даражасини ошириш.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

1. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Т.:Ўзбекистон, 2010. -80б.
2. Банкларда инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш ва мониторингини ташкил этиш хусусиятлари. Д. О. Матёкубова. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. №4, июл-август, 2017 йил.
3. Исмаилов Д.А. Инвестиция фаолиятини молиявий бошқариш усулларини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)илмий даражасини олиш учун тайёрлаган диссертация автореферати. Тошкент 2018 й. 19-б.
4. Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳузуридаги “Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари” илмий тадқиқот маркази. Инновацион хизматлар бозорини шакллантириш ва ривожлантириш ҳамда унинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудлари иқтисодиётининг рақобатбардошлигини

- оширишдаги таъсири номли МОНОГРАФИЯ. Тошкент. LESSON PRESS. 2017 й. 154 б.
5. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг маълумотларидан олинган. (www.stat.uz).
 6. Инновацион ривожланиш: муаммо ва ечимлар. Р.Х.Ташматов. Тошкент “Lesson press” 2017 йил. 386.
 7. Камилова И.Х. Иқтисодиёт тармоқларини ривожлантиришда тижорат банклари инвестицион кредитларининг ролини ошириш. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. №4, июл-август, 2017йил.
 8. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2017 йилдаги фаолияти тўғрисидаги ҳисоботи.17 жадвал. 115 б. (www.cbu.uz).

М.Худойбердиев, Ш.Ёдгорова Ж.Туркманов Повышение инвестиционной активности коммерческих банков для применения инновационных технологий в производстве Аннотация: в статье рассматривается актуальность инновационных технологий производства и приведен анализ существующих проблем в этом процессе. Кроме того, показаны факторы, влияющие на повышение инвестиционной активности коммерческих банков. Ключевые слова: инновации, инновационные технологии, банковское дело, инвестиционная деятельность, коммерческий банковский риск, управление, маркетинг, модернизация.	M.Khudoyberdiev, Sh.Yodgorova J.Turkmanov Increasing the investment activity of commercial banks for the application of innovative technologies in production. Abstract: The article discusses the relevance of innovative production technologies and provides an analysis of existing problems in this process. In addition, factors affecting the increase in investment activity of commercial banks are shown. Keywords: innovations, innovative technologies, banking, investment activity, commercial banking risk, management, marketing, modernization.
---	--

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ

М.Қ.Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Г.А.Жумаева – ҚарМIIИ кафедра мудир, и.ф.н.

А.Т.Мамажонов – АДУ ўқитувчиси

ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИДА ПАХТА ЕТИШТИРИШ САМАРАДОРЛИГИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР ВА УЛАРНИ АНИҚЛАШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация: мақолада фермер хўжаликларида пахта етиштириш самарадор-лигига таъсир этувчи омиллар ва уларни аниқлаш йўллари қараб чиқилган. Бунда пахта етиштириш самарадорлигига таъсир этувчи ёғ ва мой материаллари самарадорлиги, ёғ ва мой материаллари қийматининг фермер хўжалигида штатдаги ходимлар иш ҳақидаги ҳиссаси, фермер хўжалигида штатдаги ходимлар иш ҳақининг фермер хўжалигида ёлланиб ишлаётган ходимлар иш ҳақидаги ҳиссаси, фермер хўжалигида ёлланиб ишлаётган ходимлар иш ҳақининг 1 центнер пахтанинг таннархдаги ҳиссаси билан боғлиқ тўртта омилларнинг таъсирини мултипликатив моделнинг занжирли алмаштириш усулини қўллаган ҳолда ҳисоблаш йўллари кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: фермер хўжалиги, пахтачилик, самарадорлик, молиявий натижалар, мултипликатив модель, занжирли алмаштириш усули, ички имкониятлар, бошқарув қарорлари.

Барча талилларнинг пировард мақсади ҳар қандай фаолиятнинг самардорлигини оширишга ва молиявий натижаларини яхшилашга қаратилади. Тадқиқотимиз объекти бўлган пахтачиликда самардорликка ва унинг асосини ташкил қиладиган молиявий натижалар ўзгаришига таъсир қилувчи омиллар ва уларни аниқлашнинг такомиллашган усуллари ишлаб чиқиш, бугунги кундаги муҳим устувор вазифалардан бири ҳисобланади.

Шу туфайли мазкур соҳага ҳам мамлакатимиз раҳбари алоҳида эътибор қаратиб келмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли фармони, 2018 йил 21 сентябрдаги “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривож-лантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли фармони, 2019 йил 8 январдаги “Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва иқтисодий сиёсат самардорлигини оширишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5614-сонли фармони, 2018 йил 21 ноябрдаги “Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш мақсадида рақамли инфратузилмани янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4022-сонли қарори, 2017 йил 9 октябрдаги “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5367-сонли фармони, 2018 йил 2 февралдаги “Фермер хўжаликларида ҳисоб тизимини тубдан яхшилаш ва уларга банк хизматлари кўрсатишни такомиллаштиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3824-сонли қарорлари қабул қилинди. Ушбу меъёрий ҳужжатлар асосида бир қанча умумий ва ҳудудий дастурлар тузилди ва улар босқичма-босқич амалга оширилмоқда.

Барча ҳужжатларда белгиланган устувор вазифаларнинг пировард мақсади, аҳолининг фаровонлиги, ҳаёт даражаси ва сифатини ошириш эвазига уларни рози қилишга қаратилган. Ушбу йўналишдаги муҳим вазифалардан бири қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлаш ва уларнинг фаровонлигини оширишга қаратилган. Ҳозирги шароитда қишлоқ хўжалигида пахта етиштириш масаласи ҳам муҳим йўналишлардан

бири сифатида сақланиб қолмоқда. Чунки пахтакор туманларда аҳолининг аксрият қисми пахта етиштириш билан шуғулланиб келмоқда. Шу туфайли тадқиқотларимиз объекти сифатида пахта етиштириш самарадорлигини ва унга таъсир этувчи омилларни таҳлил қилишни мақсад қилиб олдик.

Тадқиқотларимиз кўрсатдики, 1 центнер пахтани етиштиришнинг молиявий натижаси, яъни самарадорлиги ўзгаришига бир қанча омиллар таъсир қилар экан. Уларнинг бир қисми ўлчанадиган ва бир қисми ўлчанмайдиган омиллардир. Иккинчи йўналиш билан қаралганда бир қисми бевосита функционал боғлиқ бўлса, бир қисм омиллар билвосита, яъни стахостик боғлиқликда эканлиги аниқланди. Биз бир қанча омиллар таркибидан натижа кўрсаткичи билан функционал боғлиқ бўлган қуйидаги тўртта омилни ажратиб олдик. Буларга қуйидагилар киради:

- ёғ ва мой материаллари самарадорлиги (S);
- ёғ ва мой материаллари қийматининг фермер хўжалигида штатдаги ходимлар иш ҳақидаги ҳиссаси (F);
- фермер хўжалигида штатдаги ходимлар иш ҳақининг фермер хўжалигида ёлланиб ишлаётган ходимлар иш ҳақидаги ҳиссаси (Z);
- фермер хўжалигида ёлланиб ишлаётган ходимлар иш ҳақининг 1 кг. пахтанинг таннархдаги ҳиссаси (R).

Тадқиқотларимиз кўрсатдики, натижа, яъни таҳлил қилинаётган 1 кг. пахтанинг молиявий натижаси ўзгариши юқоридаги тўртта омил билан функционал боғлиқ. Ушбу боғлиқликни иқтисодий-математик моделлардан бири бўлган мультипликатив модель билан ифодалаш мумкин. Ушбу модель орқали ҳар бир омилнинг таъсирини аниқлаш мумкин бўлади. Бу қуйидагича ифодаланади:

$$N = S * F * Z * R;$$

Агар натижани “Y” билан омилларни “X” билан белгилаб олинса, юқоридаги мультипликатив моделнинг кўриниши қуйидаги шаклда ифодаланади:

$$Y = \sum_{i=1}^n X_i ;$$

Бунда: Y – натижавий кўрсаткич;

X_i – омиллар;

i – омилларнинг тартиб рақами ($i=1,2,3,...n$);

n – омиллар сони (4 та).

Омилли таҳлилни амалга ошириш жараёнида, энг аввало, натижавий кўрсаткичнинг фарқи аниқланиб олинади. Бунда натижанинг ҳақиқий миқдори режа (асос йили) миқдори билан солиштирилади.

$$\Delta N = (S_1 * F_1 * Z_1 * R_1) - (S_0 * F_0 * Z_0 * R_0);$$

Таҳлил жараёнида 1 кг. пахтанинг молиявий натижаси ўзгаришига юқоридаги тўртта омилнинг таъсирини аниқлаш учун иқтисодий таҳлилнинг бир қанча усулларидан фойдаланиш мумкин. Мазкур ҳолатда натижа билан омиллар ўртасидаги боғлиқлик функционал бўлганлиги туфайли ҳар бир омилнинг таъсирини иқтисодий таҳлилнинг анъанавий усулларида бири бўлган занжирли алмаштириш усулидан фойдаланишни тавсия қиламиз. Ушбу ҳолатда омиллар таъсири қуйидагича аниқланади.

1. 1 кг. пахтанинг молиявий натижаси ўзгаришига бтринчи омил, яъни ёғ ва мой материаллари самарадорлиги ўзгаришининг таъсирини (ΔN_s) аниқлаш учун натижанинг режадаги (асос йилидаги) миқдорини биринчи омилнинг ҳақиқий миқдори билан қайта ҳисоблаб олинади ($S_1 * F_0 * Z_0 * R_0$) ва ундан натижанинг режадаги (асос йилидаги) миқдори ($S_0 * F_0 * Z_0 * R_0$) айрилади. Бунинг учун қуйидаги формуладан фойдаланиш тавсия қилинади:

$$\Delta N_s = (S_1 * F_0 * Z_0 * R_0) - (S_0 * F_0 * Z_0 * R_0);$$

2. Натижа кўрсаткичи, яъни 1 кг. пахтанинг молиявий натижаси ўзгаришига ёғ ва мой материаллари қийматининг фермер хўжалигида штатдаги ходимлар иш ҳақидаги ҳиссаси ўзгаришининг таъсирини (ΔN_F) аниқлаш учун режадаги (асос йилидаги) натижанинг миқдорини иккинчи омилнинг ҳақиқий миқдори билан қайта ҳисоблаб олинади ($S_1 \cdot F_1 \cdot Z_0 \cdot R_0$) ва ундан натижанинг биринчи омил ўзгариши билан қайта ҳисобланган миқдори ($S_1 \cdot F_0 \cdot Z_0 \cdot R_0$) айрилади. Бунинг учун қуйидаги формуладан фойдаланиш тавсия қилинади:

$$\Delta N_F = (S_1 \cdot F_1 \cdot Z_0 \cdot R_0) - (S_1 \cdot F_0 \cdot Z_0 \cdot R_0);$$

3. Таҳлил қилинаётган 1 кг. пахтанинг молиявий натижаси ўзгаришига фермер хўжалигида штатдаги ходимлар иш ҳақининг фермер хўжалигида ёлланиб ишлаётган ходимлар иш ҳақидаги ҳиссаси ўзгаришининг таъсирини (ΔN_Z) аниқлаш учун режадаги (асос йилидаги) натижанинг миқдорини учинчи омилнинг ҳақиқий миқдори билан қайта ҳисоблаб олинади ($S_1 \cdot F_1 \cdot Z_1 \cdot R_0$) ва ундан натижанинг иккинчи омил ўзгариши билан қайта ҳисобланган миқдори ($S_1 \cdot F_1 \cdot Z_0 \cdot R_0$) айрилади. Бунинг учун ҳам қуйидаги анъанавий формуладан фойдаланиш тавсия қилинади:

$$\Delta N_Z = (S_1 \cdot F_1 \cdot Z_1 \cdot R_0) - (S_1 \cdot F_1 \cdot Z_0 \cdot R_0);$$

4. Ўрганилаётган натижавий кўрсаткич, яъни 1 кг. пахтанинг молиявий натижаси ўзгаришига фермер хўжалигида ёлланиб ишлаётган ходимлар иш ҳақининг 1 кг. пахтанинг таннархдаги ҳиссаси ўзгаришининг таъсирини (ΔN_R) аниқлаш учун режадаги (асос йилидаги) натижанинг миқдорини тўртинчи омилнинг ҳақиқий миқдори билан қайта ҳисоблаб олинади. Бунда барча омиллар ҳақиқий бўлади ($S_1 \cdot F_1 \cdot Z_1 \cdot R_1$) ва ундан натижанинг учинчи омил ўзгариши билан қайта ҳисобланган миқдори ($S_1 \cdot F_1 \cdot Z_1 \cdot R_0$) айрилади. Бунинг учун ҳам қуйидаги анъанавий занжирли алмаштириш усулининг формуласидан фойдаланиш мумкин:

$$\Delta N_R = (S_1 \cdot F_1 \cdot Z_1 \cdot R_1) - (S_1 \cdot F_1 \cdot Z_1 \cdot R_0);$$

Барча омиллар таъсири натижанинг умумий фарқига тенг бўлиши керак. Бу қуйидаги формула орқали аниқланади:

$$\Delta N = \Delta N_S \pm \Delta N_F \pm \Delta N_Z \pm \Delta N_R;$$

Ушбу ҳисоб-китобга амалий маълумотларни қўллаб ҳар бир омилнинг таъсирини аниқлаш мумкин. Омилли таҳлил натижасида пахта бўйича молиявий натижанинг ўзгаришига ҳар бир омилнинг таъсири ҳисобланиб, ички имкониятлар аниқланади ва улардан самарали фойдаланиш бўйича бошқарув қарорлари қабул қилиш имконияти яратилади.

Тадқиқот жараёнида амалий маълумотларни қўллаган ҳолда натижа кўрсаткичига бир қанча омиллар таъсирини ҳисоблаш усулини ишлаб чиқидик. Буни Избосган туманидаги “Юлдузхон парлоқ хотираси” фермер хўжалигида 1 центнер пахтанинг молиявий натижалари ва уларга таъсир қилувчи омилларнинг 2018 йилдаги ҳолатининг таҳлилида кўриш мумкин (1-жадвал).

1-жадвал.

Избосган туманидаги “Юлдузхон парлоқ хотираси” фермер хўжалигида 1 центнер пахтанинг молиявий натижалари ва уларга таъсир қилувчи омилларнинг 2018 йилдаги ҳисоб-китоби

Т/р	Кўрсаткичлар	Бизнес режа	2018 йил ҳақиқатда	Фарқи (+,-)	Ўсиш суръати, %
1.	1 центнер пахтанинг сотиш баҳоси, минг сўм	63200	64500	+2300	102,1
2.	1 центнер пахтанинг таннархи, минг сўм	63000	59000	-4000	93,7

3.	Ёқилғи ва мой материаллари, минг сўм	395,8	426,5	+30,7	107,8
4.	Фермер хўжалигида штатдаги ходимлар иш ҳақи, минг сўм	251,6	269,7	+18,1	107,2
5.	Фермер хўжалигида ёлланиб ишлаётган ходимлар иш ҳақи, минг сўм	160,7	188,0	+27,3	117,0
6.	Ёғ ва мой материаллари самарадорлиги, минг сўм (S) (1к/3к)	159,68	151,23	-8,45	94,7
7.	Ёғ ва мой материаллари қийматининг фермер хўжалигида штатдаги ходимлар иш ҳақидаги нисбати, минг сўм (F) (3к/4к)	1,573	1,580	+0,007	100,4
8.	Фермер хўжалигида штатдаги ходимлар иш ҳақининг фермер хўжалигида ёлланиб ишлаётган ходимлар иш ҳақидаги нисбати, минг сўм (Z) (4к/5к)	1,566	1,435	-0,131	91,6
9.	Фермер хўжалигида ёлланиб ишлаётган ходимлар иш ҳақининг 1 ц. пахтанинг таннархдаги улуши, % (R) (5к/2к)	0,255	0,319	+0,064	125,1
10.	Етиштирилган пахтанинг самарадорлиги, минг сўм (1к/2к)	1,003	1,093	+0,090	109,0

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, етиштирилган пахтанинг самарадорлиги жорий 2018 йилда бизнес режага нисбатан 0,090 минг сўмга ёки 9,0 %га ошган. Бу биринчи галда 1 центнер пахта сотиш баҳосининг 2,1 % ошганлиги ва 1 центнер пахта таннархининг 6,3 %га (100,0 – 9 3,7) камайганлиги билан изоҳланади. Аммо ёқилғи ва мой материаллари 7,8 %га, фермер хўжалигида штатдаги ходимлар иш ҳақи 7,2 %га, фермер хўжалигида ёлланиб ишлаётган ходимлар иш ҳақи 17,0 %га ошган. Булар албатта таннархнинг ошишига олиб келади. Бироқ таннарх ҳисобот йилида, юқорида кўрганимиздек, камайган. Демак, ушбу кўрсаткичларнинг ўзгаришига ўзаро боғлиқ бўлган бошқа омиллар ҳам таъсир қилган. Буларнинг таъсирини аниқлаш учун қуйидаги омилларни аниқлашга тўғри келди. Буларга ёғ ва мой материаллари самарадорлиги, ёғ ва мой материаллари қийматининг фермер хўжалигида штатдаги ходимлар иш ҳақидаги нисбати, фермер хўжалигида штатдаги ходимлар иш ҳақининг фермер хўжалигида ёлланиб ишлаётган ходимлар иш ҳақидаги нисбати, фермер хўжалигида ёлланиб ишлаётган ходимлар иш ҳақининг 1 кг. пахтанинг таннархдаги улуши киради. Мазкур омилларнинг айримлари камайган айримлари бизнес режага нисбатан ошган. Ушбу омилларнинг етиштирилган пахтанинг самарадорлиги ўзгаришига таъсирини аниқлаш учун амалий маълумотларни қўллаган ҳолда қуйидаги жадвални тузишни тавсия қиламиз (2-жадвал).

Мазкур жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, етиштирилган 1 центнер пахтанинг самарадорлиги, юқорида таъкидланганидек, 0,090 минг сўмга (1,093 – 1,003) ошган. Ушбу ўзгаришга тўртта омил таъсир қилган. Мазкур омилларнинг таъсирини иқтисодий таҳлилнинг анъанавий усулларида бири занжирли алмаштириш усули билан аниқлашни тавсия қиламиз.

2-жадвал

Избосган туманидаги “Юлдузхон парлоқ хотираси” фермер хўжалигида 1 центнер пахтанинг молиявий натижаларига таъсир қилувчи омилларни аниқлашнинг 2017-2018 йиллардаги ҳисоб-китоби

Т/р	Кўрсаткичлар	2017 йил	2018 йил	Фарқи (+,-)	Омиллар ўзгариши билан қайта ҳисобланишлар		
					1-омил	2-омил	3-омил
1.	Ёғ ва мой материаллари самарадорлиги, минг сўм (S)	159,68	151,23	-8,45	151,23	151,23	151,23
2.	Ёғ ва мой материаллари қийматининг фермер хўжалигида штатдаги ходимлар иш ҳақидаги ҳиссаси (F)	1,573	1,580	+0,007	1,573	1,580	1,580
3.	Фермер хўжалигида штатдаги ходимлар иш ҳақининг фермер хўжалигида ёлланиб ишлаётган ходимлар иш ҳақидаги ҳиссаси (Z)	1,566	1,435	-0,131	1,566	1,566	1,435
4.	Фермер хўжалигида ёлланиб ишлаётган ходимлар иш ҳақининг 1 ц. пахтанинг таннархдаги ҳиссаси (R).	0,255	0,319	+0,064	0,255	0,255	0,255
5.	Етиштирилган 1 центнер пахтанинг самарадорлиги, минг сўм	1,003	1,093	+0,090	0,948	0,954	0,874

1. Етиштирилган 1 центнер пахтанинг самарадорлиги ўзгаришига биринчи омил, яъни ёғ ва мой материаллари самарадорлигининг 8,45 млн. сўмга камайганлиги салбий таъсир қилган ва натижа кўрсаткичини 0,055 млн. сўмга камайишига олиб келган.

$$0,948 - 1,003 = -0,055 \text{ млн. сўм.}$$

2. Натижа кўрсаткичи, яъни 1 центнер пахтанинг самарадорлиги ўзгаришига иккинчи омилнинг (Ёғ ва мой материаллари қийматининг фермер хўжалигида штатдаги ходимлар иш ҳақидаги ҳиссаси) таъсири ижобий бўлган. Ушбу омилнинг ҳиссаси 0,007 га ошганлиги натижа кўрсаткичини 0,006 млн. сўмга оширган.

$$0,954 - 0,948 = +0,006 \text{ млн. сўм.}$$

3. Таҳлил қилинаётган 1 центнер пахтанинг самарадорлиги ўзгаришига учинчи омилнинг, яъни фермер хўжалигида штатдаги ходимлар иш ҳақининг фермер хўжалигида ёлланиб ишлаётган ходимлар иш ҳақидаги ҳиссасининг таъсири салбий бўлган. Ушбу омилнинг ҳиссаси 0,131 га камайганлиги натижа кўрсаткичини 0,080 млн. сўмга камайтирган.

$$0,874 - 0,954 = -0,080 \text{ млн. сўм.}$$

4. Ўрганилаётган 1 центнер пахтанинг самарадорлиги ўзгаришига тўртинчи омилнинг, яъни фермер хўжалигида ёлланиб ишлаётган ходимлар иш ҳақининг 1 ц. пахтанинг таннархдаги ҳиссаси ижобий таъсир қилган ва 0,064 га кўпайган. Ушбу омилнинг натижа кўрсаткичи ўзгаришига таъсири 0,2019 млн. сўмни ташкил қилган.

$$1,093 - 0,874 = +0,219 \text{ млн. сўм.}$$

Барча омиллар таъсири натижа ўзгаришининг умумий фарқига тенг бўлиши лозим. Ҳақиқатда бизнинг ҳисоб-китоблар бўйича 0,090 млн. сўмни ташкил қилмоқда.

$$-0,055 + 0,006 - 0,080 + 0,219 = +0,090$$

Мазкур ҳисоб-китоблардан кўриниб турибдики, 1 центнер пахтанинг самарадорлиги ўзгаришига иккита омил ижобий ва иккита омил салбий таъсир қилган. Бу мазкур фермер хўжалиги раҳбариятига тегишли бошқарув қарорларини қабул қилиш лозимлигини тақозо қилади.

Мазкур ҳолатда иккита ижобий таъсир қилган омилларнинг ҳолатини шу кундагидек сақлаб қолишга ҳаракат қилиниши лозим. Аммо иккита салбий таъсир қилган омилларни сабабларини ўрганиб, уларни ўнглаш йўллари ишлаб чиқиш лозим бўлади. Агарда ёғ ва мой материаллари самарадорлиги ва фермер хўжалигида штатдаги ходимлар иш ҳақининг фермер хўжалигида ёлланиб ишлаётган ходимлар иш ҳақидаги ҳиссаси ўтган йилги даражада қолганда эди, мазкур таҳлил қилинаётган кўрсаткичнинг миқдори яна 0,135 млн. сўмга (0,055 – 0,080) ошган бўлар эди. Бу ҳолатда 1 центнер пахтанинг самарадорлиги ҳозиргидек, 1,093 млн. сўм эмас, балки 1,228 млн. сўмни (1,093 + 0,135) ташкил қилган бўлар эди. У ҳолда самарадорлик кўрсаткичи ҳозиргидек, 109,0 % эмас, балки 122,4 %га (1,228*100/1,003) ошган бўлар эди.

Кўриниб турибдики омилли таҳлил натижасида таҳлил қилинаётган натижавий кўрсаткичларни кўпайтириш (ошириш) бўйича ички имкониятлар аниқланади ва улардан самарали фойдаланиш учун тегишли бошқарув қарорларини қабул қилиш имкониятлари ҳам яратилади.

М.Пардаев, Г.Джумаева, А.Мамаджанов Факторы, влияющие на эффективность производства хлопка на фермерских хозяйствах и способы их выявления Аннотация: в статье рассматриваются факторы, влияющие на эффективность производства хлопка на фермерских хозяйствах и способы их выявления. При этом приведены пути расчета влияния четырех факторов эффективности производства хлопка, таких как эффективность масла и смазочных материалов, их влияние на заработную плату наемных работников и влияние заработной платы наемных работников на стоимость одного центнера хлопков использованием метода цепных подстановок. Ключевые слова: фермерское хозяйство, хлопок, производительность, финансовые результаты, мультипликативная модель, цепная подстановка, внутренние возможности, управленческие решения.	M.Pardaev, G.Jumaeva, A.Mamajanov Factors affecting the efficiency of cotton production on farms and how to identify them Abstract: The article discusses factors affecting the efficiency of cotton production on farms and how to identify them. At the same time, the ways of calculating the influence of four factors of cotton production efficiency, such as the efficiency of oil and lubricants, their effect on the wages of employees and the effect of wages of employees on the cost of one centner of cotton using the chain substitution method, are presented. Keywords: farming, cotton, productivity, financial results, multiplicative model, chain substitution, internal capabilities, management decisions.
---	--

З.М.Мухаммадиев - Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти докторанти

КОРХОНАЛАРНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШНИМОЛИЯЛАШТИРИШ МАНБАЛАРИ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ВА МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТИНИНГ АХБОРОТ БЕРИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Аннотация: ушбу мақолада корхоналарни модернизациялашнинг молиялаштириш манбалари бўйича бухгалтерия ҳисоби сўтлар тизими, бухгалтерия баланси, пул оқимлари, хусусий капитал ва молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботларнинг ахборот бериш имкониятларини кенгайтириш йўллари кўрсатиб берилган

Калит сўзлар: модернизация, модернизациялашнинг молиялаштириш манбалари, ҳисоб, аудит, бухгалтерия ҳисоби сўтлар тизими, бухгалтерия баланси, пул оқимлари тўғрисида ҳисобот, хусусий капитал тўғрисида ҳисобот, молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот.

Изланишлар шуни кўрсатмоқдаги, республикамизда амалда бўлган 21-сон БХМС «Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий-хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва унинг қўллаш бўйича йўриқнома»¹, шунингдек молиявий ҳисоботнинг таркибий қисмлари ҳисобланган “Бухгалтерия баланси” (1-шакл), “Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот” (2-шакл, “Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот” (4-шакл), “Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот” (5-шакл) корхоналарда амалга оширилаётган модернизация жараёнларини молиялаштириш манбалари тўғрисидаги ахборотларни фойдаланувчиларни қизиқтирувчи турли таснифий белгилар (*келиб тушиш манбалари, валюта турлари, муддати, қайтариш шарти, фойз тўлови, олинган активларнинг турлари*) бўйича тизимли шакллантириш талабларига тўлиқ жавоб бермайди. Чунинчи, 21-сон БХМСда назарда тутилган счётлар тизими ҳам таркиби, ҳам номи бўйича ҳозирги шароитда корхоналар учун ўта муҳим бўлган модернизациялаш жараёнларини молиялаштириш манбаларини бевосита ўзида акс эттирмайди. Жумладан, унда кўзда тутилган 6810 «Қисқа муддатли банк кредитлари», 7810 «Узоқ муддатли банк кредитлари», 7820 «Узоқ муддатли қарзлар», 8500 «Резерв капитали ҳисоби счётлари» тизимига кирувчи 8510 "Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар", 8520 "Резерв капитали (фонди)", 8530 "Текинга олинган мулк", шунингдек «8800 «Мақсадли тушумлар ҳисоби счётлари» тизимида назарда тутилган 8810 «Грантлар», 8820 «Субсидиялар», 8840 "Мақсадли фойдаланиладиган солиқ имтиёзлари" ва 8890 "Бошқа мақсадли тушумлар" каби счётлар, кўриниб турибдики, ўз номи билан корхонада амалга оширилаётган модернизациялаш жараёнларини молиялаштириш манбаларини бевосита ифода этмайди. Модернизациялашга оид молиялаштириш манбалари тўғрисида маълумотларни олиш учун юқорида келтирилган счётлар маълумотларини қўшимча териб чиқиш, гуруҳлаш ва жамлаш лозим бўлади. Бу, ўз навбатида, бухгалтерлар ва аудиторлар томонидан тегишли ахборотларни йиғиб олиш учун қўшимча вақт сарфланишига олиб келади, шунда ҳам реал ахборотларнинг олинishiда маълум даражада хатога йўл қўйиш rischi пайдо бўлади.

Худди шунингдек, корхоналарда амалга оширилаётган модернизациялаш жараёнларини молиялаштириш манбалари бўйича маълум даражадаги ахборот чекловларини молиявий ҳисоботнинг барча шаклларида ҳам кўриш мумкин. Мисол учун, амалдаги бухгалтерия баланси (1-шакл)да бугунги кунда кенг қўламда амалга оширилаётган модернизациялаш жараёнларининг натижалари (катта ҳажмдаги ички ва ташқи инвестициялар ҳисобига қурилган янги объектлар, сотиб олинган техника ва технологиялар, асбоб-ускуналар, транспорт воситалари, ахборот-коммуникация жиҳозлари ва бошқалар), уларни молиялаштириш манбалари бўлган ташқи ва ички инвестициялар, кредит ва қарзлар алоҳида ўз аксини топмаган. Улар умумий тарзда корхоналарнинг барча узоқ муддатли активлари ҳамда мажбуриятлари таркибида келтирилади холос. Ушбу ахборотларни маълум даражада кенгрок очиб бериш мақсадида бухгалтерия балансига қўшимча тарзда тузиладиган “Асосий воситалар тўғрисида ҳисобот” (3-шакл), маълумки, 2012 йилнинг 4-чорагидан бекор қилиниб, унинг айрим ахборот бериш функциялари статистик ҳисоботларга юклатилган эди. Изланишлар, молиявий ҳисоботдаги ушбу ўзгаришлар, чунинчи бухгалтерия балансини ахборот тақдим этишдаги имкониятлари фойдаланувчилар, айниқса ташқи инвесторлар талабларига тўлиқ жавоб бермаётганликини кўрсатмоқда.

Корхоналарда тузилаётган “Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот” (4-шакл) ҳам амалга оширилаётган модернизациялаш ва уни молиялаштириш манбалари бўйича пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги атрофлича ахборотларни тўлиғича ўзида мужассамлаштирган деб бўлмайди. Мисол учун, ушбу ҳисоботнинг “Инвестиция фаолияти” ва “Молиявий фаолият” бўлимларида модернизациялаш ва уни молиялашти-

¹ Ўз.Р. Адлия вазирлиги томонидан 2002 йил 23 октябрда рўйхатга олинган, № 1181.

ришга оид қуйидаги муҳим ахборотлар махсус сатрларда акс эттирилмаган:

- *яхлит бизнесни сотиб олишга сарфланган пул маблағлари;
- *янги объектларни қуриш ва сотиб олишга сарфланган пул маблағлари;
- *замонавий техника ва технологиялар, янги асбоб-ускуналар, ахборот-коммуникация жиҳозларини сотиб олишга сарфланган пул маблағлари;
- *мавжуд таъминот, ишлаб чиқариш, сотиш ва бошқариш объектларини реконструкция, кенгайтириш, янгилаш, капитал таъмирларга сарфланган пул маблағлари;
- *модернизациялаш учун келиб тушган хорижий валютадаги инвестициялар;
- *модернизациялаш учун келиб тушган миллий валютадаги инвестициялар;
- *модернизациялаш учун келиб тушган грантлар;
- *модернизациялаш учун келиб тушган субсидиялар;
- *модернизациялаш учун келиб тушган узоқ ва қисқа муддатли банк кредитлари;
- *модернизациялаш учун юридик ва жисмоний шахслардан келиб тушган қарзлар, таъсис бадаллари, эҳсонлар ва бошқалар.

Худди шунингдек, корхоналарда тузилаётган “Хусусий капитал тўғрисида ҳисобот” (5-шакл) ҳам амалга оширилаётган модернизациялаш ва уни молиялаштириш манбаларининг муҳим тури бўлган хусусий капитал тўғрисидаги атрофлича ахборотларни тўлиғича ўзида мужассамлаштирмайди. Мисол учун, ушбу ҳисоботдан хусусий капиталнинг таркибий элементлари ҳисобланган “Резерв капитали”, “Мақсадли тушумлар”, “Келгуси тўловлар учун резервлар”нинг қанчаси айнан корхонани модернизациялаш учун молиялаштириш манбаси сифатида шакллантирилганлигини, уларнинг давр боши ва охиридаги ҳолати, ҳисобот даврида нималар ҳисобидан ошганлиги, қандай мақсадларда сарфланганлиги тўғрида ахборотларни олиш имкони мавжуд эмас.

Бизнинг фикримизча, модернизациялаш жараёнларини молиялаштириш манбалари тўғрисида ахборотларни ҳисоб ва ҳисоботда тизимли шакллантириш, уларнинг фойдаланувчиларга ахборот бериш имкониятларини кенгайтириш мақсадида корхоналарда улар фаолиятини молиялаштириш манбаларини акс эттиришга мўлжалланган амалдаги счётлар тизимини қуйидагича реструктуризация қилиш фойдадан холи бўлмайди.

Биринчидан, амалдаги 21-сон БМСда назарда тутилган 6810 Қисқа муддатли банк кредитлари» ва 7810 «Узоқ муддатли банк кредитлари» счётлар тизимида, мос равишда, 6811 «Модернизациялаш учун миллий валютада олинган қисқа муддатли банк кредитлари)», 6812 «Модернизациялаш учун хорижий валютада олинган қисқа муддатли банк кредитлари», 7811 Модернизациялаш учун миллий валютада олинган узоқ муддатли банк кредитлари», 7822 «Модернизациялаш учун хорижий валютада олинган узоқ муддатли банк кредитлари)» счётларини очиш, шунингдек уларда, мос равишда, миллий ва хорижий валютадаги қисқа ва узоқ муддатли банк кредитлари ҳолати ва ҳаракати тўғрисидаги ахборотларни акс эттириш тартибларини белгилаш лозим. Бундай тартибни белгиланиши, бизнингча, модернизациялашни молиялаштиришнинг муҳим манбалари бўлган қисқа ва узоқ муддатли хорижий ва миллий валюталарда олинган банк кредитлари тўғрисидаги ахборотларни бевосита бош китобда очиладиган тегишли счётлардан олиш имконини беради.

Иккинчидан, корхоналарни модернизациялаш учун мўлжалланган ички молиялаштириш манбалари ҳисоби учун мўлжалланган 8500 «Резерв капитали ҳисоби счётлари» тизимида кирувчи 8510 "Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар", 8520 "Резерв капитали (фонди)", 8530 "Текинга олинган мулк", шунингдек «8800 «Мақсадли тушумлар ҳисоби счётлари» тизимида назарда тутилган 8810 «Грантлар», 8820 «Субсидиялар», 8840 "Мақсадли фойдаланиладиган солиқ имтиёзлари" ва 8890 "Бошқа мақсадли тушумлар" счётлар тизимларини қуйидаги ўзгартиришни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз (1-жадвалга қаранг).

1-жадвал

**Корхоналарда модернизациялаш жараёнларини
молиялаштиришнинг ички манбалари ҳисобини юритиш учун
тавсия этилаётган счётлар тизимлари**

Амалдаги 21- сон БХМС бўйича		Тавсия	
Счёт-нинг т/р	Счётнинг номи	Счёт-нинг т/р	Счётнинг номи
8510	Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар	8511	Модернизациялаш учун шакллантирилган қайта баҳолаш фонди
8520	Резерв капитали	8521	Модернизациялаш учун резерв капитали
8810	Грантлар	8811	Модернизациялаш учун олинган грантлар
8820	Субсидиялар	8821	Модернизациялаш учун олинган субсидиялар
8840	Мақсадли фойдаланиладиган солиқ имтиёзлари	8841	Модернизациялаш учун корхонада қолдирилган солиқ имтиёзлари
8890	Бошқа мақсадли тушумлар	8891	Модернизациялаш учун олинган бошқа мақсадли тушумлар
8910	Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари	8911	Реконструкция, кенгайтириш, эски ишлаб чиқариш асоси усулларни алмаштириш ва капитал таъмирлаш учун резервлар

Бундай счётларни очилиши ва уларни юритишнинг яхлит тартибини 21-сон БХМСда белгиланиши, бизнингча, модернизациялашни ички молиялаштириш манбалари бўлган резерв капитали, мақсадли тушумлар ва резервлар тўғрисидаги ахборотларни бевосита бош китобда очиладиган тегишли счётлардан олишга имкон беради.

Учинчидан, бухгалтерия балансининг модернизациялаш манбалари ҳолати бўйича фойдаланувчиларга ахборот бериш имкониятларини кенгайтириш мақсадида унинг пасив қисми «Мажбуриятлар» бўлимига, мос равишда, қуйидаги қўшимча моддаларни киритишни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз (2-жадвалга қаранг).

2-жадвал

**Бухгалтерия балансининг пасив қисми «Мажбуриятлар» бўлимига
киритилиши тавсия этилаётган кўрсаткичлар**

Сатр	Кўрсаткич (сатр) номи
571	Шу жумладан:
572	Модернизациялаш учун миллий валютада олинган узоқ муддатли банк кредитлари (7811)
573	Модернизациялаш учун хорижий валютада олинган узоқ муддатли банк кредитлари (7812)
581	Шу жумладан:
582	Модернизациялаш учун миллий валютада олинган узоқ муддатли қарзлар (7821)
583	Модернизациялаш учун хорижий валютада олинган узоқ муддатли қарзлар (7822)

731	Шу жумладан:
732	Модернизациялаш учун миллий валютада олинган қисқа муддатли банк кредитлари (6811)
733	Модернизациялаш учун хорижий валютада олинган қисқа муддатли банк кредитлари (6812)
741	Шу жумладан:
742	Модернизациялаш учун миллий валютада олинган қисқа муддатли қарзлар (6821)
743	Модернизациялаш учун хорижий валютада олинган қисқа муддатли қарзлар (6822)

Тўртинчидан, бухгалтерия балансининг корхоналарни модернизациялаш учун мўлжалланган ички молиялаштириш манбалари ҳолати тўғрисида ахборот бериш имкониятларини кенгайтириш мақсадида унинг пассив қисми «Ўз маблағлари манбалари» бўлимига, бизнингча, мос равишда, қуйидаги қўшимча моддаларни киритиш лозим (3-жадвалга қаранг).

3-жадвал

Бухгалтерия балансининг пассив қисми «Ўз маблағлари манбалари» бўлимига киритилиши тавсия этилаётган кўрсаткичлар

Сатр	Кўрсаткич (сатр) номи
431	Шу жумладан:
432	Модернизациялаш учун шакллантирилган қайта баҳолаш фонди (8511)
433	Модернизациялаш учун резерв капитали (8522)
461	Шу жумладан:
462	Модернизациялаш учун олинган грантлар (8811)
463	Модернизациялаш учун олинган субсидиялар (8821)
464	Модернизациялаш учун корхонада қолдирилган солиқ имтиёзлари (8841)
465	Модернизациялаш учун олинган бошқа мақсадли тушумлар (8891)
471	Шу жумладан:
472	Реконструкция, кенгайтириш ва эски асбоб ускуналарни алмаштириш учун резервлар (8911)
473	Капитал таъмирлаш учун резервлар (8912)

Бешинчидан, пул оқимлари тўғрисида ҳисоботнинг корхоналарни модернизациялаш бўйича пул оқимлари (кирими ва чиқими) тўғрисида ахборот бериш имкониятларини кенгайтириш мақсадида унинг “Инвестиция фаолияти” ва “Молиявий фаолият” бўлиmlарида қуйидаги муҳим ахборотларни махсус сатрларда акс эттириш, фикримизча, фойдадан холи бўлмайди:

*яхлит бизнесни сотиб олишга сарфланган пул маблағлари;

*янги объектларни қуриш ва сотиб олишга сарфланган пул маблағлари;

*замонавий техника ва технологиялар, янги асбоб-ускуналар, ахборот-коммуникация жиҳозларини сотиб олишга сарфланган пул маблағлари;

*мавжуд таъминот, ишлаб чиқариш, сотиш ва бошқариш объектларини реконструкция, кенгайтириш, янгилаш, капитал таъмирларга сарфланган пул маблағлари;

*модернизациялаш учун келиб тушган хорижий валютадаги инвестициялар;

*модернизациялаш учун келиб тушган миллий валютадаги инвестициялар;

*модернизациялаш учун келиб тушган грантлар;

*модернизациялаш учун келиб тушган субсидиялар;

*модернизациялаш учун келиб тушган узоқ ва қисқа муддатли банк кредитлари;

*модернизациялаш учун юридик ва жисмоний шахслардан келиб тушган қарзлар, таъсис бадаллари, эҳсонлар ва бошқалар.

Олтинчидан, корхоналарда тузилаётган “Хусусий капитал тўғрисида ҳисобот” (5-шакл)нинг амалга оширилаётган модернизациялашни молиялаштириш манбаларида хусусий капиталнинг муҳим аҳамиятга моликлигини эътиборга олган ҳолда ҳамда фойдаланувчиларга ахборот бериш имкониятларини ошириш заруратидан келиб чиқиб, унинг алоҳида “Резерв капитали”, “Мақсадли тушумлар”, “Келгуси тўловлар учун резервлар” устунларига қўшимча устунларни очиш ва уларда, мос равишда, хусусий капиталнинг ушбу таркибий элементларининг корхонани бевосита модернизациялашни молиялаштиришга тегишли қисмининг давр боши ва охиридаги ҳолати, ҳисобот даврида нима ҳисобидан ошганлиги, қандай мақсадларда сарфланганлиги тўғрида ахборотларни акс этиш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Еттинчидан, корхоналарда модернизациялашни амалга ошириш учун жалб этиладиган ташқи ва ички кредитлар ҳамда қарзлар улар бўйича қўшимча фоиз тўловларини, олинган хорижий кредит ва қарзлар бўйича курс фарқларидан зарарларни ҳам ҳисоб ва ҳисоботда акс эттиришни тақоза этади. Амалдаги 21-сон БҲМСда назарда тутилган молиявий фаолиятга доир харажатлар ҳисоби учун мўлжалланган счётлар таркибида махсус модернизациялашни молиялаштириш манбалари бўйича бундай фоиз тўловлари ҳамда курс фарқларидан кўрилган зарарларни ҳисобига мўлжалланган счётлар мавжуд эмас. Мос равишда, амалдаги “Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот”да модернизациялашни молиялаштириш мақсадларида олинган кредит ва қарзлар бўйича фоиз тўловлари ҳамда курс фарқларидан кўрилган зарарларни акс эттирувчи моддалар (сатрлар) ҳам кўзда тутилмаган. Счётлар тизими ва молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботдаги ушбу чекловлар модернизациялашни молиялаштириш манбаларини корхоналарга қанчалик қўшимча харажатлар келтираётганлиги тўғрисидаги реал ва атрофлича ахборотларни фойдаланувчиларга ўз вақтида етказиб беришда қийинчиликлар туғдирмоқда. Бизнингча, бухгалтерия ҳисобининг ахборот бериш имкониятларини ошириш учун 21-сон БҲМСда назарда тутилган 9610 “Фоизлар кўринишидаги харажатлар” ва 9620 “Валюталар курслари фарқидан зарарлар” счётлар тизимида, мос равишда, 9611 “Модернизациялаш учун жалб этилган кредит ва қарзлар бўйича фоиз кўринишидаги харажатлар” ва 9621 “Модернизациялаш учун хорижий валютада жалб этилган кредит ва қарзлар бўйича валюталар курслари фарқидан зарарлар” счётларини очиш, шунингдек уларда, мос равишда, модернизациялар мақсаларида олинган жалб этилган маблағлар бўйича фоиз кўринишидаги харажатлар ҳамда валюталар курслари фарқидан зарарлар тўғрисидаги ахборотларни акс эттириш тартибларини белгилаш лозим. Шунингдек, молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг корхоналарни модернизациялашга доир харажатлари тўғрисида ахборот бериш имкониятларини кенгайтириш мақсадида унинг “Молиявий фаолият бўйича харажатлар” бўлимига, бизнингча, мос равишда, қуйидаги қўшимча моддаларни киритиш лозим (4-жадвалга қаранг).

4-жадвал

Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг “Молиявий фаолият бўйича харажатлар” бўлимига киритилиши тавсия этилаётган кўрсаткичлар

Сатр	Кўрсаткич (сатр) номи
181	Шу жумладан:
182	Модернизациялаш учун жалб этилган кредит ва қарзлар бўйича фоиз кўринишидаги харажатлар (9611)
202	Шу жумладан:
203	Модернизациялаш учун хорижий валютада жалб этилган кредит ва қарзлар бўйича валюталар курслари фарқидан зарарлар (9621)

Бундай тартибни белгиланиши, бизнингча, модернизациялашни молиялаштиришга доир корхона харажатлари тўғрисидаги ахборотларни бевосита бош китобда очиладиган тегишли сўётлардан, шунингдек “Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот” (2-шакл)нингтегишли сатрларидан олиш имконини беради.

Фикримизча, юқоридаги тавсияларимизни амалдаги 21-сон БХМСга ва молиявий ҳисобот шаклларига киритиш ҳамда уларни амалиётда қўллаш, корхоналар томонидан амалга оширилаётган модернизациялаш жараёнларини молиялаштириш манбалари бўйича ҳисоб ва ҳисоботнинг ахборот бериш имкониятларини янада оширади. Шунингдек, улар корхоналарда амалга оширилаётган модернизациялаш жараёнлари ва уларни молиялаштириш манбалари аудитида аудиторлик исботу-далилларни тўплашни, ушбу жараёнларга ишончли аудиторлик баҳосини бериш ҳамда тегишли аудиторлик ҳулосасини шакллантиришни янада такомиллаштиришга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида». Ўз.Р. Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февралдаги 4749-сон фармони
2. БХМС 21 «Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби сўётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома». Ўз.Р АВ томонидан 23.10.2002 йилда рўйхатга олинган, № 1181
3. Мусаев Х.Н. Аудит.- Т.: Молия, 2003;
4. Дустмуродов Р.Д. Аудит асослари. Дарслик. : Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2003
5. Тўлаходжаева М.М.Аудит, Т.: БАМА, 2014;
6. Абдуллаев Р.А. Бухгалтерский учет и аудит”, Т: Иқтисод-молия,2011;
7. Уразов К.Б., Воҳидов С.В. Бошқа тармоқларда бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари. – Т.:Адиб, 2011;
8. Каримов А., Курбанбаев Ж., Жуманазаров С. Бухгалтерия ҳисоби. Дарслик. –Т.:Иқтисод-молия, 2019;
9. Нарбеков Д., Махмудов А., Мухаммедова Д. Бухгалтерия ҳисоби. Ўқув қўлланма. –Т.: Иқтисод-молия, 2018.

З.Мухаммадиев Пути расширения информационных возможностей бухгалтерского учета и финансовой отчетности по источникам финансирования модернизации предприятий	Z.Muhammadiev Ways to expand the information capabilities of accounting and financial reporting on sources of financing of modernization of enterprises
Аннотация: в данной статье показаны и обоснованы пути расширения информационных возможностей системы счётов бухгалтерского учета, бухгалтерского баланса, отчетов о денежных потоках, собственном капитале и финансовых результатах по источникам финансирования модернизации предприятий. Ключевые слова: модернизация, источники финансирования модернизации, учет, аудит, система счётов бухгалтерского учета, бухгалтерский баланс, отчет о денежных потоках, отчет о собственном капитале, отчет о финансовых результатах.	Abstract: This article shows and justifies ways to expand the information capabilities of the system of accounts, accounting, balance sheets, reports on cash flows, equity statement and financial results by sources of financing of modernization of enterprises. Keywords: modernization, sources of financing for modernization, accounting, audit, accounting system of accounts, balance sheet, reports on cash flows, reports of equity statement, reports of financial results.

Ё.Ж.Исроилов – СамИСИ тадқиқотчиси

АВТОСЕРВИС ХИЗМАТЛАР ҲИСОБИНИНГ КОНЦЕПТУАЛ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: ушбу мақолада автомобилларга кўрсатиладиган сервис хизматлар ҳисобининг концептуал масалалари тадқиқ этилган, шунингдек уларни ҳал этиш йўллари асосланган.

Калит сўзлар: автосервис хизматлар, кафолатли хизматлар, кафолатли хизмат муддатидан кейинги автосервис хизматлар, автосервис хизматлардан олинган даромадлар, автосервис хизматлар таннари, ҳисоб, ҳисобот.

Автомобиллар бозорида нафақат уларни сотиш, шунингдек сотилган автомобилларга кўрсатиладиган сервис хизматлар ҳам катта ўрин тутди. Мос равишда, макон ва замонда юз бераётган фаолият сифатида автосервис хизматлар бошқарувнинг, чунончи унинг зарур воситаларидан бири бўлган бухгалтерия ҳисобининг муҳим объеклари ҳисобланади.

Таъкидлаш жоизки, автосервис хизматларнинг бухгалтерия ҳисоби объеклари сифатидаги мазмун ва моҳияти, уларнинг таснифи, тавсифи, тан олиш ва ўлчаш мезонлари, ҳисобга олиш негизида ётувчи тамойиллар ва тартиб-қоидаларни ўз ичига камраб оладиган концептуал масалалари адабиётларда етарлича ўз аксини топмаган. Ушбу муҳим концептуал масалалар ҳозирги кунда республикада махсус меъёрий ҳужжатлар билан ҳам мустаҳкамланмаган. Айнан шулар ҳозирги кунда мазмун ва моҳиятан бир хил бўлган автосервис хизматларни, уларга доир даромад ва харажатларни корхоналар амалиётида турлича тан олинishiга, ҳар хил ҳужжатлар билан расмийлаштирилишига, шунингдек турли бир-биридан фарқ қилувчи ёзувлар билан ҳисобда акс эттирилишига сабаб бўлмоқда.

Бизнингча, автосервис хизматларнинг борган сари раванқ топиши, уларни келажакда ҳозиргидан ҳам ривожланишининг устуворлиги улар ҳисобининг муҳим концептуал масалаларини республикада миқёсида яхлит тарзда ҳал этишни зарурат қилиб қўяди.

Автомобилларга кўрсатилаётган сервис хизматлар ҳисобини муҳим концептуал масалаларидан бири бўлиб уларнинг бухгалтерия ҳисоби объеклари сифатида илмий асосланган таснифий ва тавсифий асосларини яратиш ҳисобланади.

Адабиётларда сервис ва сервис хизматлар тушунчаларига жараён, фаолият, ҳодиса, ҳўжалик операцияси сифатида таърифлар берилган. Бизнинг фикримизча, автомобилларга кўрсатиладиган хизматларни автосервис хизматлар, деб аташ тўғрироқдир. Чунки, автомобилларга кўрсатиладиган хизматлар, бир томондан, махсус билим ва касб-хунар тайёргарлигидан ўтган ходимлар томонидан кўрсатилади. Иккинчи томондан, бундай хизматлар махсус жиҳозланган жойларда (устахоналар, цехлар, мастерлик заллари, боксларда) тегишли меҳнат куруллари ёрдамида амалга оширилади. Учинчидан, автомобилларга кўрсатилган хизматлар уни эгасининг эстетик ва маънавий талабларига жавоб бериши лозим.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, бизнингча, автомобилларга кўрсатиладиган сервис хизматларга қуйидагича таърифнинг берилиши мақсадга мувофиқдир: **автомобилларга кўрсатиладиган сервис хизматлар** ёки қисқача **автосервис хизматлар** – бу улар эгаларининг эстетик ва маънавий талабларини, шунингдек автомобилларнинг соз ва хавфсиз ҳаракатини таъминлашга қаратилган сервис хизматлар мажмуаси.

Бухгалтерия ҳисоби нуқтаи назаридан автосервис хизматлар – бу, авваламбор, ҳўжалик юритувчи субъектларнинг даромад келтирувчи, шунингдек сарф-харажат талаб қилувчи, пировардида фойда ёки зарар келтирувчи фаолиятидир.

Автосервис хизматларни фаолият сифатида турли белгилари бўйича таснифлаш мумкин. Бухгалтерия ҳисоби нуқтаи назаридан, яъни даромад, харажат, якуний молиявий натижаларни аниқлаш нуқтаи назаридан автосервис хизматларни қуйидаги белгилари бўйича таснифлаш ўта муҳим ҳисобланади: (1) оширилаётган вақтига кўра; (2) ким томонидан молиялаштирилишига кўра; (3) характериға кўра; (4) вақт сарфиға кўра.

Ушбу белгилари бўйича автосервис хизматларнинг таснифий гуруҳлари ва уларнинг таркибига кирувчи айрим ишлар турларини қуйидагича мужассамлаштириш мумкин (1-жадвалга қаранг).

1-жадвал

**Автосервис хизматларнинг таснифий гуруҳлари ва уларнинг таркибига
кирувчи айрим ишларнинг турлари**

Таснифлаш белгиси	Таснифий гуруҳлар	Гуруҳларга кирувчи айрим ишларнинг турлари
Оширилаётган вақтига кўра	Автомобилларни сотиб олиш чоғида кўрсатила-диган хизматлар	• сотишга тайёргарлик чоғидаги техник кўрик • дефекти мавжуд деталлар, қисмлар ва агрегатларни алмаштириш
	Автомобилларга улардан кейинги фойдаланиш (эксплуатация қилиш) даврида кўрсатиладиган хизматлар	• кафолатли муддат ичида кўрсатиладиган хизматлар • кафолат муддатидадан кейинги хизматлар
Ким томонидан молиялашти-рилишига кўра	Ишлаб чиқарувчи корхона- завод томонидан молиялаш-тириладиган хизматлар	Кафолатли муддат ичида кўрсатиладиган хизматлар
	«Автотеххизмат» корхонаси томонидан молиялаш-тириладиган хизматлар	кафолатли таъмирлашга берилган муддат ичида кўрсатиладиган хизматлар
	Автомобиль эгаси томонидан молиялаштириладиган хизматлар	кафолат муддатидадан кейинги хизматлар
Характерига кўра	Техник мураккаб бўлмаган хизматлар	• ювиш ва тозалаш; • мой алмаштириш • айрим эҳтиёт қисмларни алмаштириш • жорий таъмирлаш • бошқалар
	Техник мураккаб хизматлар	• моторни қайта териш; • капотни алмаштириш • салонни тузаш; • сигнализация қўйиш; • газда ишлашга жиҳозлаш • юриш қисмларни алмаштириш; • Бошқа позицияга ўтказиш; • Ранглаш; • Бошқалар
	Кўп вақт талаб қилмайдиган хизматлар	• ювиш ва тозалаш; • мой алмаштириш • айрим эҳтиёт қисмларни алмаштириш • жорий таъмирлаш • бошқалар
	Кўп вақт талаб қиладиган	• моторни қайта териш;

Вакт кўра	сарфига	хизматлар	• капотни алмаштириш • салонни тузаш; • сигнализация қўйиш; • газда ишлашга жиҳозлаш • юриш қисмларни алмаштириш; • бошқа позицияга ўтказиш; • ранглаш; • Бошқалар
-----------	---------	-----------	---

Автосервис хизматларни ошириладиган вақтига кўра иккита гуруҳга ажратиш мумкин: (1) автомобилларни сотиб олиш чоғида кўрсатиладиган сервис хизматлар; (2) автомобилларга улардан кейинги фойдаланиш (эксплуатация қилиш) даврида кўрсатиладиган сервис хизматлар.

Автомобилларни сотиб олиш чоғида кўрсатиладиган хизматлар деганда уларни сотишга тайёрлаш даврида дастлабки кўрикдан ўтказиш, шикастланган, синган ёки ишламаётган деталларини алмаштириш, сервис китобчасида тегишли эслатмаларни ва тавсияларни белгилашга доир кўрсатиладиган хизматлар тушунилади.

Автомобилларга улардан кейинги фойдаланиш (эксплуатация қилиш) даврида кўрсатиладиган сервис хизматлар деганда улар сотилган кундан кейинги фойдаланиш (эксплуатация қилиш) даврида кўрсатиладиган сервис хизматлар тушунилади. Ушбу сервис хизматлар, ўз навбатида, қуйидаги турларга бўлинади:

(1) автомобилларга кўрсатиладиган кафолатли хизматлар;

(2) кафолатли хизмат муддатидан кейинги даврларда кўрсатиладиган сервис хизматлар.

Автомобилларга кўрсатиладиган кафолатли хизматлар деганда уларни кафолатли эксплуатация қилиш муддати ичида ишлаб чиқарувчи корхона – завод, шунингдек кафолатли жорий ва капитал таъмирлаш муддати ичида автотеххизматларни кўрсатувчи корхона томонидан кўрсатиладиган хизматлар тушунилади.

Автомобилларга кўрсатиладиган кафолатли сервис хизматларнинг турлари, уларни амалга оширишнинг шартлари ва бошқа жиҳатлари олди-сотди, жорий ва капитал таъмирлаш тўғрисидаги шартномаларда ёки ушбу шартномаларга илова қилинадиган махсус кафолат шартларида акс эттирилади.

Автомобилларга кафолатли хизматлар, одатда, автомобилларни сотувга тайёрлаш вақтида ҳамда шартнома шартига кўра уларнинг кафолатли эксплуатация даврида (масалан, «Женерал Моторс Ўзбекистон» АЖ»нинг дилер корхоналари – «Автотеххизмат» МЧЖлари, «Автосавдо» корхоналари, юридик шахс мақомига эга бўлган бошқа корхоналар ҳамда юридик шахс мақомига эга бўлмаган хусусий тадбиркорлар томонидан ушбу давр 1 йил ёки 20 минг километр йўл босишгача бўлган муддатда- уларнинг қайси бири олдин келганда) бепул кўрсатилади. Бунда кафолатли хизмат ўз ичига автомобилнинг деталлари, узеллари, агрегатларини алмаштириш ёки таъмирлаш ишларини олади.

Қуйидаги ҳолатларда автомобилларга кафолатли хизматлар кўрсатилмайди:

*кафолатли хизмат муддати ўтиб кетгандан кейин мурожаат қилинганда;

*автомобиль конструкцияларига завод томонидан рухсат этилмайдиган ўзгартиришлар кафолат муддати даврида унинг эгаси томонидан мустақил киритилганда;

* автомобиль аварияга учраганда;

*автомобилнинг бўёғи эксплуатация даврида тош текиши сабабли кўчганда;

*эксплуатация натижасида автомобил агрегатлари, қисмлари, баллонларининг эскириши ва бошқалар.

Автомобилларга кўрсатиладиган кафолатли хизматлар, табиий равишда, қўшимча харажатлар қилишга олиб келади. Автомобилларни сотишга тайёрлаш чоғида ҳамда

кейинги кафолатли эксплуатация давридаги кўрсатилган кафолатли хизматлар ҳақлари дилер корхоналарга ишлаб чиқарувчи корхона- завод томонидан қопланади. Дилер корхоналарнинг ўзлари томонидан амалга оширилган жорий ва капитал таъмирлаш ишлари бўйича берилган кафолатли хизмат ҳақлари уларнинг ўзлари томонидан қопланади.

Автомобилларга кўрсатиладиган кафолатли хизматларга турли сарф-харажатлар килинади, масалан алмаштирилган деталлар, узеллар ва агрегатларнинг қиймати (таннархи), қўшимча хизматлар учун ҳисобланган иш ҳақи ва ижтимоий суғуртага ажратмалар, турли бошқа хизматлар ҳақи ва бошқалар. Ушбу харажатлар кўрсатилган кафолатли хизматларнинг таннархини ташкил этади. Ишлаб чиқарувчи корхона-заводда кафолатли хизматларга сарф-харажатларни уларнинг сотиш харажатлари бўлиб ҳисобланади. Дилерлик ташкилотларида эса улар харажат ҳисобланмайди, балки ишлаб чиқарувчи корхона-завод тўлайдиган қарз сифатида тан олинади.

Кафолатли хизматлар муддатидан кейинги хизматлар деганда автомобилларга кафолат муддатидан кейинги фойдаланиш давларида кўрсатиладиган хизматлар тушунилади. Ушбу хизматлар ўз ичига жорий (майда) ва капитал таъмирлаш ишларини олади.

Автомобилларни жорий (майда) таъмирлаш, одатда, вақтни кўп талаб этмайдиган хизматлар ҳисобланади. Автомобилларни капитал таъмирлаш эса вақтни кўп олади ва, мос равишда, жорий (майда) таъмирлашга нисбатан қиммат турадиган хизматлар ҳисобланади.

Автотеххизмат корхоналари томонидан амалга ошириладиган ҳам жорий (майда), ҳам капитал таъмирлаш уларда асосий фаолиятнинг бир тури ҳисобланади. Бу фаолият, бир томондан даромад келтиради, иккинчи томондан, унга маълум сарф-харажатлар килинади.

Автотехсервис хизматлардан олинган даромадлар деганда уларни кўрсатишда автомобил эгаларидан олинган пул тушумлари тушунилади. Ушбу даромадлар таркибан қуйидаги иккита элементни ўз ичига олади:

$$Д = Э_{\text{к}} + X_{\text{х}}$$

Бу ерда: $Э_{\text{к}}$ - автомобилларга сервис хизматлар чоғида қўйилган эҳтиёт қисмларнинг сотиш қиймати; $X_{\text{х}}$ - сервис хизматларни кўрсатиш учун олинган хизмат ҳақи.

Автосервис хизматларда уларга қўйиладиган эҳтиёт қисмлар мижоз томонидан тақдим этилган ҳолда, олинган даромадлар фақат сервис хизматларни кўрсатиш учун олинган хизмат ҳақидан иборат бўлади, яъни:

$$Д = X_{\text{х}}$$

Ҳозирги кунда автомобилларни дилерлик асосида сотувчи автотехсервис хизматларини кўрсатувчи корхоналар автомобилларга эҳтиёт қисмлар билан ҳам дилерлик асосида таъминланмоқда. Ушбу ҳолатда автодилерлар томонидан кўрсатилаётган сервис хизматларлардан олинаётган даромадлар қуйидаги иккита элементдан ташкил топади:

$$Д = Э_{\text{квх}} + X_{\text{х}}$$

Бу ерда: $Э_{\text{квх}}$ - автомобилларга сервис хизматлар чоғида сотилган эҳтиёт қисмларга тўғри келувчи воситачилик ҳақи.

Автосервис хизматлар нақд пулга ва нақдсиз йўл билан амалга оширилади. Ушбу даромадларни ҳисобга олиш негизида, мос равишда, касса методи ва ҳисоблаш тамойили ётади.

Автосервис хизматларни кўрсатиш кўпинча нақд пулга ёки пластик карточкалар орқали кўрсатилади. Касса методи қўллаш хизмат кўрсатиш ва унга ҳақ тўлашни бир вақтнинг ўзида амалга ошишига олиб келади. Бу методни қўллаш кўрсатилган сервис хизматларга тўғри келадиган даромадларни реал пул маблағлари билан таъминлашга

имкон беради.

Ҳисоблаш тамойилига кўра хизматлардан олинadиган даромадлар улар кўрсатилган пайтда турли усулларга асосан тан олинади. Бундай усуллар бўлиб, 2-сон БҲМСга¹ асосан қуйидагилар ҳисобланади:

*тўлиқ тугалланиш фоизи усули;

*тугалланиш фоизи усули;

*қилинган харажатларга мутоносиб ҳисоблаш усули.

Автосервис хизматлардан олинadиган даромадларни тан олишда юқоридаги усуллардан биринчиси қўлланилади. Ушбу усулга кўра автосервис хизматлардан олинadиган даромадлар улар тўлиқ амалга оширилган вақтда (кунда) тан олинади. Хизматлар учун тўловни ўша куни тўланмасдан қолиниши сабабли, мос равишда, дебиторлик қарзи ҳам тан олинади.

Таъкидлаш жоизки, «Ўзавтотеххизмат» АЖ тизимига кирувчи корхоналар учун республикамизда автосервис хизматларни ҳужжатли расмийлаштиришнинг яхлит тартиби тасдиқланмаган. Фикримизча, автосервис хизматларни акс эттирувчи бошланғич ҳужжатлар тизими тасдиқланиши ва улар барча автосервис корхоналарида бир хилда қўлланилиши лозим.

Автосервис корхоналари томонидан амалга ошириладиган ҳам жорий (майда), ҳам капитал таъмирлашга доир хизматларга сарф харажатлар, юқорида таъкидлаганимиздек, ушбу кўрсатилган сервис хизматлар таннархини ташкил қилади. Ушбу хизматлар таннархининг таркиби, уни шакллантириш тартиби ҳозирги кунда махсус меъёрий ҳужжат билан белгиланмаган. Республикамизда амалда бўлган «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом»² айнан автосервис хизматлар таннархини шакллантириш хусусиятларини тўлиқ қамраб олмайди. Шу боис ҳам, фикримизча, автосервис корхоналари учун махсус «Автодилерлик ва автосервис хизматларни кўрсатувчи субъектларда ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом»ни ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш зарур.

Автосервис хизматлар таннархи уларнинг ҳар бири бўйича индивидуал тарзда ҳисоб-китоб қилиниши лозим. Бундай ҳисоб-китоб ҳар бир автомобилга очиладиган калькуляция карточкасида харажат турлари бўйича амалга оширилиши керак.

Автосервис хизматларни кўрсатишда меҳнат ва вақт сарфи ўта муҳим ҳисобланади. Айнан сарфланган вақт ва унинг бир бирлиги учун белгиланган ҳақ тўлаш таърифлари кўрсатилган хизматлар таннархини аниқлашда меҳнат харажатларини топишда асосий база бўлиб ҳисобланади. Ҳозирги пайтда автосервис хизматларнинг турлари, уларга сарфланadиган вақт меъёрлари, бир бирлик вақт сарфи учун белгиланган таърифлар «Ўзавтосаноат» АК ва «Ўзавтотеххизмат» АЖ томонидан Ўзбекистон Республикаси молия вазирлиги билан келишилган ҳолда тасдиқланadиган махсус «Классификатор»да ўз аксини топган.

Шундай қилиб, қорида келтирилган қисқача шарҳдан кўриниб турибдики, автосервис хизматлар бухгалтерия ҳисобининг ўзига хос объектлари ҳисобланади. Ушбу хизматларни даромад олиш манбаи ва таннарх калькуляцияси бирлиги нуқтаи назаридан тўғри талқин қилиш, тан олиш, ўлчаш ва алоҳида ҳисобини юритиш тамойилларини тўғри белгилаш ҳамда уларга амал қилиш ҳам ишлаб чиқарувчи корхона- завод, ҳам автодилерлар ва автосервис корхоналари учун ўта муҳимдир.

¹ БҲМС № 2. Асосий ҳўжалик фаолиятдан олинган даромадлар. Уз.Р. адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 28 августда рўйхатга олинган, № 483

² Ўз.Р. Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом» Ўз.Р. Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган.
2. БҲМС № 2. Асосий хўжалик фаолиятдан олинган даромадлар. Ўз.Р. адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 28 августда рўйхатга олинган, № 483
3. БҲМС 21 «Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счетлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома». Ўз.Р АВ томонидан 23.10.2002 йилда рўйхатга олинган, № 1181

Ў.Исроилов Концептуальные вопросы учета автосервисных услуг	Y.Isroilov Conceptual issues of accounting of car services
Аннотация: В данной статье исследованы концептуальные вопросы учета автосервисных услуг, а также обоснованы пути их решения. Ключевые слова: автосервисные услуги, гарантийное обслуживание, автосервисные услуги после срока гарантийного обслуживания, доходы от автосервисных услуг, себестоимость автосервисных услуг, учет, отчетность.	Abstract: This article explores the conceptual issues of accounting of car services, as well as substantiates ways to solve them. Keywords: car service, warranty service, car service after the warranty period, income from car service, cost of car service, accounting, reporting

Б.Ф. Боронов – СамИСИ таянч докторанти

МОЛИЯВИЙ АКТИВЛАР ТАРКИБИНИ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРГА МУВОФИҚЛАШТИРИШ

Аннотация: ушбу мақолада молиявий активларнинг таркибини белгилаш бўйича халқаро стандартлар ва хориж тажрибалари тадқиқ қилинган. Бухгалтерия ҳисоби миллий стандартларини халқаро стандартларга мувофиқлаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган, бухгалтерия баланснинг таркиби такомиллаштирилган.

Калит сўзлар: молиявий активлар, молиявий инструментлар, ҳиссали инструментлар, олинадиган счетлар, пул маблағлари ва пул эквивалентлари.

Молиявий активлар халқаро ҳисобда муҳим объектлардан саналган молиявий инструментларнинг таркибий қисми ҳисобланади. Мамлакатлар ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий омилларидан бири ҳисобланадиган хорижий инвестицияларни жалб қилишда молиявий инструментларни таҳлил қилиш ва уларни халқаро стандартларга мувофиқлаштириш алоҳида ўрин эгаллайди.

Бугунги кунда мамлакатимизда чоп этирилган адабиётларда молиявий активларнинг таркибий қисмлари масалалари суст ёритилган. 1-сон БҲМС “Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот” стандартининг 77-бандида бухгалтерия баланснинг мажбурий элементлари қаторига 77.3 “Молиявий активлар” ҳам киритилган. Ушбу стандартнинг молиявий ҳисоботга тушунтириш хатидаги ҳисоб сиёсати тўғрисидаги бўлимда 96.9. “Молиявий инструментлар ва инвестициялар” баён қилиб берилиши лозимлиги таъкидланган. Лекин стандартда ушбу модданинг таркибий қисмлари белгилаб берилмаган. Бундан ташқари молиявий инструментларни тан олиш, баҳолаш ҳамда молиявий ҳисоботларда акс этириш қоидаларини белгиловчи миллий стандартлар ишлаб чиқилмаган. Шу боис, даставвал молиявий инструментларнинг асосий элементи бўлган молиявий активларнинг таркибий қисмларини белгилаб олишимиз керак бўлади. Бунинг учун эса, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари ва илғор хорижий тажрибаларни тадқиқ қилиш ва унинг натижалари бўйича тегишли

меъерий-хукукий ҳужжатларга қўшимчалар киритиш, молиявий инструментлар ҳисобига оид миллий стандартларни ишлаб чиқиш ўта долзарб масала ҳисобланади.

Молиявий активлар таркибий қисмларининг меъерий-хукукий ҳужжатларда ҳамда иқтисодчи олимлар томонидан ёритилиши натижаларини қуйидаги жадвалда умумлаштирамиз (1-жадвал):

1-жадвал

Меъерий-хукукий ҳужжатларда ҳамда иқтисодчи олимлари томонидан молиявий активларнинг таркибий қисмларининг белгиланиши¹

Молиявий активлар таркиби	32-сон БҲХ С ²	Дипи фр2018 д ³	В.Ф. Палий ⁴	Financial assets ⁵	FA types ⁶	Spicel. ⁷
Пул маблағлари ва уларнинг эквивалентлари (cash or cash equivalent)	+	+		+	+	+
Кассадаги, ҳисоб-китоб карталари, чеклар, аккредитивлардаги пул маблағлари			+			
Банкдаги депозитлар (bank deposits)		+		+		
Депозит сертификатлари (certificate of deposit)				+		
Қаъий депозитлар (Fixed deposits)					+	
Бошқа корхоналар ҳиссали инструментлари	+					
Бошқа компанияларнинг ҳиссали инструментлари, валюта своплари, варрантларини харид қилишдаги опционлар бўйича дебиторлик қарзлари			+			
Шартномалардан келиб чиқадиган бошқа корхоналардан пул маблағлари ва бошқа турдаги молиявий активларни олишга доир ҳуқуқлар	+		+			
Дебиторлик қарзлари (олинадиган счёта) (accounts receivables/note receivables)		+		+	+	+
Товар ва хизматлар учун шарт йилида сўндирилиши кўзда тутилган дебиторлик қарзлари, қайсики контрогентнинг пул маблағлари ва бошқа молиявий активлари ҳисобидан узилади			+			
Инвестициялар (investments)						+
Берилган қарзлар		+				
Бондлар (bonds) (debt securities/bonds)				+	+	+
Займ ва молиялаштирилдиган ижара бўйича дебиторлик қарзлари			+	+		
Молиявий ижара бўйича ҳуқуқ ва мажбуриятлар (rights and obligations under leases)					+	+
Олинган векселлар ва харид қилинган облигациялар		+				
Векселлар, облигациялар ва бошқа қарзли қимматли қоғозлар, қайсики моддий ва номоддий активлар, шунингдек хизматлар ҳисобидан қопланадиганидан			+			

¹Тадқиқотлар асосида муаллиф ишланмаси.

²<https://finotchet.ru/articles/150/>

³<https://training.pwc.ru/upload/>

⁴В.Ф.Палий. Международные стандарты учета и финансовой отчетности: учебник.-М.:ИНФРА, 2008. 231-232-б.

⁵<https://www.wallstreetmojo.com/financial-assets/>

⁶<https://www.wallstreetmojo.com/financial-assets-types/>

⁷Spiceland J. David. Intermediate accounting. /J.David Spiceland, James F. Sepe. Mark W. Nelson/ 7 th ed. 2013;

ташқари						
Бошқа компанияларнинг акцияларига инвестициялар (stocks) (equityshares)		+	+	+	+	
Имтиёзли акциялар (Preference shares)					+	
Мутуал фондлар (Mutualfunds)					+	
Акция базиси асосида тўлов (Share-based payments)					+	
Шўъба, ассоциациялашган ва қўшма корхоналардаги ҳиссаси (Interests in subsidiaries, associates and joint ventures)					+	
Суғурта шартномалари (insurance contracts)					+	
Шартномалардан келиб чиқадиган корхона учун потенциал фойдали шартларда бошқа корхоналар билан молиявий активлар ёки молиявий мажбуриятларни алмаштиришга доир ҳуқуқлар	+					
Шартномалар бўйича ҳуқуқлар, бунда ҳисоб-китоблар компаниянинг хусусий ҳиссали инструментлари орқали амалга ошади ёки ошиши мумкин: нодериватив инструментлар ёки дериватив инструментлар (derivatives)	+	+		+	+	
Молиявий кафолатлар ва бошқа шартли ҳуқуқлар	+		+			
Ёлланма ишчи нафи (рағбатлантириш) режаси (Employeebenefitplans)					+	

Ушбу 1-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, молиявий активларнинг таркиби бўйича бир хил ёндашув йўқ. Бундан ташқари молиявий активлар элементлари номланишлари ҳам турли туман. Ушбу элементларнинг қўпчилиги, жумладан бондлар, ҳиссали инструментлари, валюта своплари, варрантлар, деривативлар каби атамалар бизнинг амалиётимизда қўлланилмай келмоқда.

32-сон БҲХС “Молиявий инструментлар: ахборотларни тақдим этиш” стандартида молиявий активларнинг умумтан олинган таркиби очиб берилган: “Молиявий актив – ҳар қандай актив бўлиб, уларга қуйидагилар киради:

(a) пул маблағлари;

(b) бошқа корхоналар ҳиссали инструментлари;

(c) шартномалардан келиб чиқадиган:

1) бошқа корхоналардан пул маблағлари ва бошқа турдаги молиявий активларни олишга доир ҳуқуқлар;

2) корхона учун потенциал фойдали шартларда бошқа корхоналар билан молиявий активлар ёки молиявий мажбуриятларни алмаштиришга доир ҳуқуқлар;

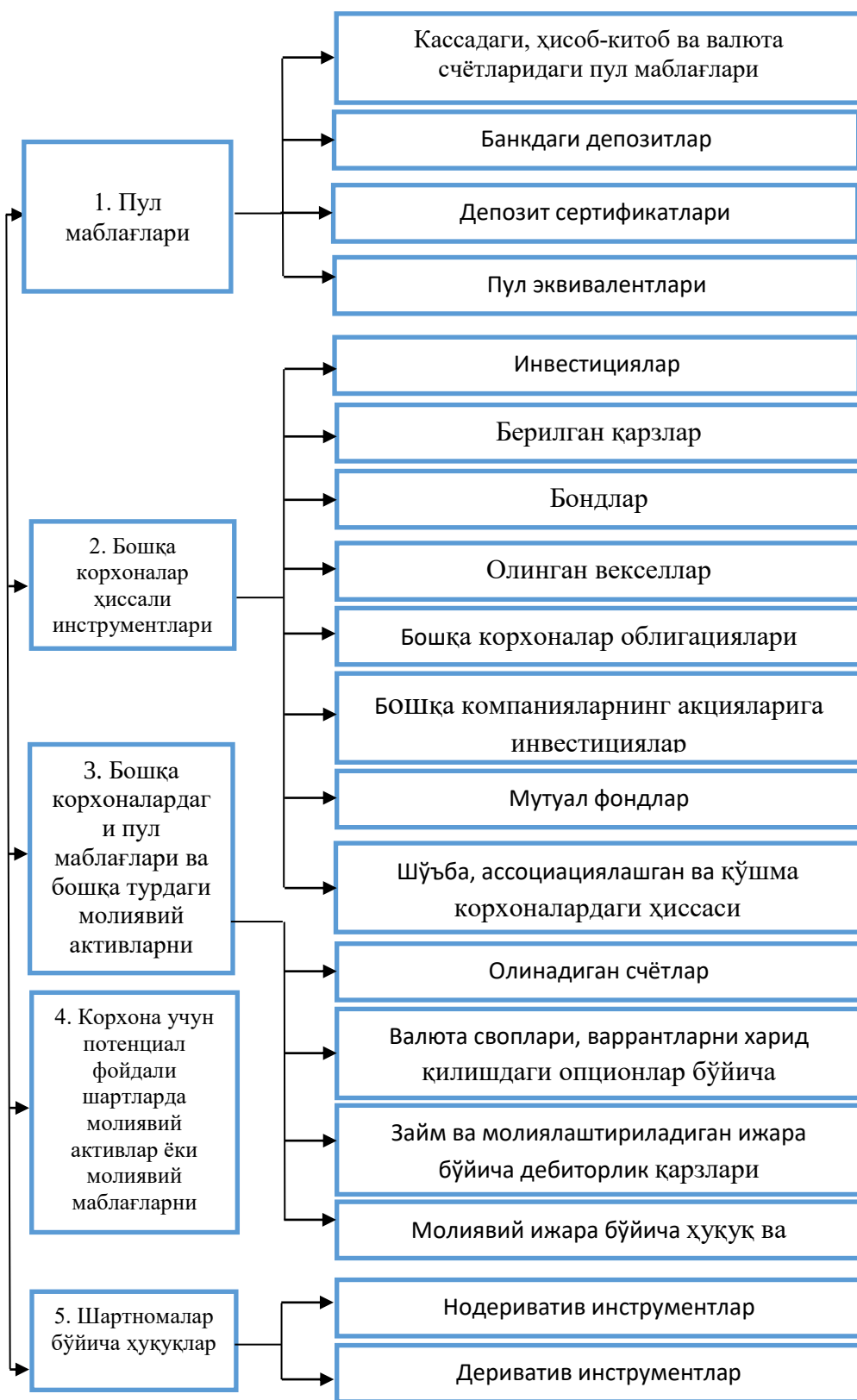
(d) шартномалар бўйича ҳуқуқлар, қайсики бунда ҳисоб-китоблар хусусий ҳиссали инструментларни таъмин этиш билан амалга оширилади ёки оширилиши мумкин ва бу:

1) нодериватив инструментлар, қайсики бунда корхона ўзгарувчан хусусий ҳиссали инструментларни олади ёки олишга мажбур бўлади;

2) дериватив инструментлар, қайсики бунда ҳисоб-китоблар пул маблағларининг қатъий суммасига ёки бошқа молиявий активларни хусусий ҳиссали инструментларнинг қатъий миқдорига алмаштириш билан эмас, балки бошқача усул билан амалга оширилади.”¹ Тадқиқотимиз жараёнида юқорида келтирилган молиявий активлар элементларини 32-сон БҲХС “Молиявий инструментлар: ахборотларни тақдим этиш”

¹<https://finotchet.ru/articles/150/>

стандартида келтирилган гуруҳларга таалуклигини ажратиб чиқиш ўта муҳим аҳамият касб этади (1-расм).

1-расм. Молиявий активлар таркибий қисмларининг халқаро стандартдаги гуруҳларга тааллуқлиги.

1-расмга кўра халқаро стандартларга мувофиқ молиявий инструментлар бешта гуруҳга ажратилган. Ҳар бир гуруҳга таалукли бўлган молиявий активлар элементлари

белгилаб чиқилган. Бу эса, ўз навбатида, молиявий активларни тўғри таснифлаш ва молиявий ҳисоботларда молиявий активлар элементлари қаторини ишлаб чиқишда қўл келади.

Корхона ва ташкилотларнинг бухгалтерия балансида ҳамда молиявий ҳисоботга очиклашларда акс эттирилаётган ахборотлар қаторини миллий ва халқаро стандартларимизда акс эттириш тартиби билан танишиб чиқайлик (2-жадвал).

2-жадвал

Бухгалтерия баланси ҳамда молиявий ҳисоботларга тушунтиришларда акс эттирилаётган ахборотлар қатори¹

1-сон БХМС “Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот”	1-сон БҲХС “Молиявий ҳисоботни тақдим қилиш”
77.3. Молиявий активлар	54. (d) Молиявий активлар [(e), (h) ва (i) ташқари]
	(e) Ҳиссали қатнашиш методидан фойдаланилган ҳолда ҳисобга олинадиган инвестициялар
77.5. Дебиторлик қарзи	(h) Савдо ва бошқа олинадиган счетлар
77.6. Пул маблағи ва пул эквивалентлари	(i) Пул маблағлари ва пул эквивалентлари
96.9. Молиявий инструментлар ва инвестициялар (ҳисоб сиёсатида)	

Солиштиришлар асосида қуйидаги хулосаларни қилишимиз мумкин:

Биринчидан, миллий стандартимизда 77.3. “Молиявий активлар”, 77.5. “Дебиторлик қарзлари”, 77.6 “Пул маблағи ва пул эквивалентлари” албатта бухгалтерия балансида акс эттирилиш шартлиги кўрсатилган. Лекин бухгалтерия балансининг амалдаги шаклига “Молиявий активлар” моддаси киритилмаган.

Иккинчидан, 1-сон БХМС “Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот” стандартида 77.5 “Дебиторлик қарзлари”, 77.6 “Пул маблағи ва пул эквивалентлари” молиявий активларнинг таркибига киришига қарамасдан алоҳида ажратилган. Шунинг учун 77.3 “Молиявий активлар (77.5 ва 77.6 дан ташқари)” деб номлаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Учинчидан, миллий стандартда 77.5 “Дебиторлик қарзлари” деб номланиши халқаро стандартларга мувофиқ келмайди, уни 77.5 “Савдо ва бошқа олинадиган счетлар” деб номлаш керак. Бундан ташқари олинадиган счетларни савдо ва бошқа олинадиган счетларга таснифлаш амалиётига ўтишимиз керак. Бу ўз навбатида, молиявий ҳисобот шакллариининг ўзаро трансформациясини таъминлайди.

Тўртинчидан, миллий стандартимизда бошқа корхоналар ҳиссали инструментлари, яъни инвестицияларни бухгалтерия балансида акс эттиришга доир банд киритилмаган. Бу жиҳатдан ҳам стандартни такомиллаштириш зарур.

Бешинчидан, миллий стандартимизга мувофиқ бухгалтерия балансида тушунтиришларнинг ҳисоб сиёсати қисмида “Молиявий инструментлар ва инвестициялар” очикланиши талаб этилган. Халқаро стандартларда молиявий инструментларнинг таркибий қисмлари бўлган молиявий активлар, молиявий мажбуриятлар ва ҳиссали инструментлар тўғридан-тўғри молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда акс эттириш зарурлиги қайд қилинган.

Юқоридаги тадқиқот натижаларидан хулоса қилиш мумкинки, бугунги кунда молиявий инструментларни тан олиш, баҳолаш ва молиявий ҳисоботларда акс эттиришга оид стандартлар ишлаб чиқиш зарурияти мавжуд. Бунда молиявий активлар ҳисобини халқаро стандартларга мувофиқлаштириш мақсадида амалдаги миллий

¹МҲХС ва БХМС асосида муаллиф ишланмаси.

стандартларга ўзгартиришлар киритилиши унинг шаффофлигини таъминлайди ҳамда молиявий ҳисоботнинг фойдалилик даражасини оширишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. IAS 1 "Представление финансовой отчетности".
<https://nrm.uz/contentf?doc=467907> (ias) 1 predstavlenie finansovoy otchetnosti
2. 1-сон БХМС “Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот”. <http://lex.uz/nsbu>
3. 32-сон БХХС “Молиявий инструментлар: такдим қилиш”
<https://finotchet.ru/articles/150/>
4. Pricewaterhouse Coopers. Все права защищены. Этот материал подготовлен Академией PwC для экзаменов ДипИФР в 2016 году. 3205 с.
<https://www.pwc.ru/ru/training/assets/dipifr-dec2014-textbook.pdf>
5. В.Ф.Палий. Международные стандарты учета и финансовой отчетности: учебник.- М.:ИНФРА, 2008. 231-232-б.
6. Spiceland J. David. Intermediate accounting. /J.David Spiceland, James F. Sepe. Mark W. Nelson/ 7 th ed. 2013;
7. Financial Assets. <https://www.wallstreetmojo.com/financial-assets/>
8. Financial Assets Types. <https://www.wallstreetmojo.com/financial-assets-types/>

Б.Боронов Совершенствование элементов финансовых активов в соответствии с международными стандартами	B.Boronov Improvement of elements of financial assets in accordance with international standards
Аннотация: в этой статье исследуются международные стандарты и зарубежный опыт по вопросам определения состава финансовых активов. Были разработаны предложения по приведению национальных стандартов в соответствие к международным стандартам, а также усовершенствован состав бухгалтерского баланса. Ключевые слова: финансовые активы, финансовые инструменты, долевые инструменты, счета к получению, денежные средства и денежные эквиваленты.	Abstract: This article examines international standards and foreign experience in determining the composition of financial assets. Proposals have been developed to bring national standards in line with international standards, and the composition of the balance sheet has been improved. Keywords: financial assets, financial instruments, equity instruments, accounts receivable, cash and cash equivalents.

М.А.Бекмирзаев – НамМТИ катта ўқитувчиси

ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИНГ БАРҚАРОР ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШ ТАҲЛИЛИ

Аннотация: мақолада қишлоқ хўжалиги иқтисодиётининг ривожланиши, бугунги кунда аграр соҳада олиб борилаётган ислохотлар, фермер хўжалиги фаолиятининг иқтисодий ҳолати ва қишлоқ хўжалигини ривожлантириш бўйича таклиф-тавсиялар баён этилган.

Калит сўзлар: ҳаракатлар стратегияси, қишлоқ хўжалиги, фермер хўжалиги, таркибий ўзгаришлар, ҳосилдорлик, самарадорлик.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб минтақалар потенциалига мос келадиган саноат тармоқларини барқарор ривожлантиришга киришди. Улар ичида қишлоқ хўжалиги ҳам ашёсини қайта ишлаш корхоналари муҳим аҳамиятга эга. Қишлоқ хўжалиги Ўзбекистон иқтисодиётининг етакчи тармоғи, саноатнинг кўплаб

тармоқлари учун асосий хом ашё манбаи ҳисобланиб, уларни қайта ишлаш натижасида қўшимча қийматлар яратилади. Қишлоқ хўжалиги ички озиқ-овқат ишлаб чиқаришнинг 90 фоизини ва товар айланмасининг 70 фоизини таъминлайди. Шу боис мамлакат иқтисодиётида муҳим аҳамият касб этган қишлоқ хўжалигининг ривожлантириш ва унинг самарадорлигини ошириш бўйича ислоҳотлар амалга ошириб келинмоқда.

Ҳар қандай хўжалик юритиш шаклининг афзаллиги унинг иқтисодий самарадорлиги даражаси билан белгиланади. Бироқ, хўжалик юритиш шаклининг самарадорлик даражасини баҳолаш унинг фаолиятига турли жиҳатлардан ёндашишни тақозо этиб, буни амалга ошириш нисбатан мураккаб жараён ҳисобланади. Шунга кўра, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини «Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури[1]ни амалга ошириш шароитида фермер хўжаликлари фаолиятининг иқтисодий барқарорлигини таъминлаш ва уларда иқтисодий ресурслардан унумли фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш учун баҳолашнинг услубий асосларини ишлаб чиқиш ҳамда такомиллаштириш муҳим долзарб аҳамият касб этади.

Бугунги кунда аграр соҳада олиб борилаётган ислоҳотларнинг энг муҳим масаласи бу мамлакатимиз аҳолисини ҳаётий асоси бўлган ердан унумли ва тўғри фойдаланишдир. Бундай масъулиятли вазифани албатта ҳозирги кун иқтисодий ислоҳотларни изчиллик билан амалга ошириш жараёнида фермерлар зиммасига юклатилмоқда. Дастлабки маълумотларга кўра, 2018 йилнинг январь-декабрь ойларида қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги маҳсулот(хизмат)ларининг умумий ҳажми 199 537,4 млрд. сўмни ёки 2017 йилнинг мос даврига нисбатан 100,3 % ни, шу жумладан деҳқончилик ва чорвачилик, овчилик ва ушбу соҳаларда кўрсатилган хизматлар – 193 703,3 млрд. сўмни (100,2 %), ўрмон хўжалигида – 4 757,5 млрд. сўмни (103,1 %), балиқ хўжалигида – 1 076,6 млрд. сўмни (113,8 %) ташкил қилди.

Хўжаликлар тоифалари бўйича таҳлиллар, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари умумий ҳажмининг 70,0 % – деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари, 27,3 % – фермер хўжаликлари, 2,7 % – қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотларга тўғри келишини кўрсатмоқда[2].

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва фермер хўжаликларини янги босқичга кўтариш бўйича бир қатор устувор вазифалар, жумладан:

- таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришни муттасил ривожлантириш, мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини янада мустаҳкамлаш, экологик тоза маҳсулотни ишлаб чиқаришни кенгайтириш, аграр секторининг экспорт салоҳиятини сезиларли даражада ошириш;

- фермер хўжаликлар, энга аввало қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни ишлаб чиқараётган, қайта тайёрланаётган, тайёрлаш, сақлаш, сотиш, қурилиш ишлари ва хизматлар кўрсатиш билан шуғулланаётган кўп тармоқли фермер хўжаликларини рағбатлантириш ва ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш[3] белгилаб берилган бўлиб, қишлоқ хўжалиги самарадорлигини ошириш, иқтисодиётда тутган ўрнини мустаҳкамлашдан иборатдир.

1-жадвал

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришда фермер хўжаликларинининг иқтисодий кўрсаткичлари

Кўрсаткичлар	2014 йил	2015 йил	2016 йил	2017 йил	2018 йил*
Ялпи ички маҳсулот ҳажми, млрд. сўм	145846,4	171808,3	199993,4	254043,1	407514,5
Деҳқончилик, млрд.сўм	8454,7	10266,0	12013,5	16271,0	27982,5

Чорвачилик, млрд. сўм	5103,4	5771,6	6178,1	7313,5	26226,4
Кишлоқ хўжалиги экинлари экилган жами майдон, минг гектар	3678,2	3694,2	3706,7	3474,5	3607,9

*Дастлабки маълумотлар

Жадвал маълумотларидан кўринадик, 2014 йилда фермер хўжаликлари томонидан деҳқончиликда 8454,7 млрд. сўм ва чорвачиликда 5103,4 млрд.сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилган бўлиб, бу вақтда фермер хўжаликлари 3678,2 минг гектар ер майдонига эгалик қилганлар. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясининг 3.3-банди, яъни “Қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш” [3]га мувофиқ, Ер ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш мақсадида қишлоқ хўжалиги экин майдонларини мақбуллаштириш асосида 2018 йилда 2017 йилга нисбатан 3,8 фоизга фойдаланилмаётган ерларни ўзлаштириш ҳисобига кўпайтирилди. Натижада 2018 йилда деҳқончиликдан олинган ҳосил 27982,5 млрд. сўм ва чорвачиликда 26226,4 млрд. сўмга тенг бўлиб 2014 йилга нисбатан мос равишда 3,31 м.б. ва 5,14 м.б. ортган.

Бу авваламбор, аҳолининг тўлов қобидиятини ошганлиги ҳамда турмуш фаровонлигини яхшиланганлигидан деб қараш мақсадга мувофиқдир. Ушбу таҳлил даврида ялпи ички маҳсулот ҳажмида қишлоқ хўжалигини улуши 2014 йилда 27,7 фоизни ташкил этган бўлса, 2018 йилга келиб бу кўрсаткич, 7,0фоизга қисқариб, 20,7 фоизга тенг бўлган. Аммо, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарилишида фермер хўжаликларининг ишлаб чиқарган маҳсулот ҳосилдорлигини 2014 йилга (дон-44,1 га/ц, картошка-195,2 га/ц, сабзавотлар-263,0 га/ц, полиз экинлари 210,6 га/ц ва 90,1 га/ц)нисбатан 2018 йилда ўртача 12,8 га/ц га камайган.

Бу борада фермер хўжаликларида маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллигининг ўсишига тўсқинлик қилаётган омиллардан энг асосийси уларга ажратиб берилган ер майдонларининг камлигини ҳал этиш учун ер майдонларини оптималлаштириш бўйича кенг кўламли ишлар ва ҳукуматимиз томонидан кўллаб- қувватлашлар амалга оширилган бўлсада, ўтган давр мобайнида орттирган тажрибамиз фермерликни янада ривожлантириш учун бир қатор жуда муҳим муаммоларни, хусусан, фермер хўжаликларининг барқарорлиги, энг муҳими, уларнинг самарадорлигини ошириш билан боғлиқ, масалаларни ҳал қилишни қатъий талаб этмоқда.

Ҳозирги глобаллашув шароитида озиқ-овқат хавфсизлиги, аҳоли сонининг ошиши ва қишлоқ хўжалигига яроқли ерларни камайиб кетаётганлиги ўз навбатида, юқори ҳосилдорликни сақлаш учун тупроқ унумдорлигини ошириш ва сувдан унумли фойдаланиш ҳамда экотизим хизматларини сақлаб қолиш учун барқарор интенсив фермер хўжаликлари фаолиятини ривожлантириш зарурлигидан[4] келиб чиққан ҳолда фермер хўжаликлари маҳсулотлари ҳажми-Ҳуниўзгаришига ер майдони-Х1 ва 150 та фермер хўжаликларидан сўровнома асосида аниқланган ер унумдорлигини ошириш-Х2 ва сувдан унумли фойдаланиш-Х3 бўйича аниқланган қийматларнинг таъсирини аниқлаш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз.

Бунинг учун таҳлил жараёнини 2006-2018 йилларда динамик ўзгаришлар ҳамда сўровнома натижаларидан фойдаланамиз ва дастлаб танланган омиллар билан натижавий омил ҳамда омиллар ўртасидаги ўзаро корреляцион боғланишини текшириб оламиз (2-жадвал).

Жадвал натижаларига кўра, натижавий омилга нисбатан танланган фермер хўжаликларининг экин майдони ($r_{YX1} = 0,8358$), ер унумдорлигини ошириш ($r_{YX2} = 0,9084$) ва сувдан унумли фойдаланиш ($r_{YX3} = 0,8531$) кучли зичликда боғланган.

Шунингдек, ер унумдорлигини ошириш ва сувдан унумли фойдаланиш ўртасидаги

2-жадвал

Танланган омилларнинг корреляцион боғланиш коэффицентлари

	Y	X1	X2	X3
Y	1			
X1	0,835816773	1		
X2	0,908425754	-0,185233054	1	
X3	0,853098446	-0,226969667	0,973946425	1

Манба: Тадқиқот натижаларидан келиб чиққан ҳолда муаллиф ҳисоб-китоби

боғланиш даражаси $r_{X2X3} = 0,9739$ га тенг бўлиб, $r_{X2X3} \leq 0,8$ шарт бажарилмаганлигидан мультиколлениарлик мавжуд. Шу боис, регрессия тенгламасини тузишда сувдан унумли фойдаланиш омилини ташлаб юбориб жараёни давом эттирилади. Унга кўра, қуйидаги регрессия тенгламасига эга бўламиз:

$$Y = 26545,7 - 3,2 * X1 + 5,4 * X2 \quad (1)$$

Аниқланган (1)-регрессия тенгламасини мезонлар асосида текшириш талаб этилади ва ушбу текширув натижалари қуйидаги 3-жадвалдан кўришимиз мумкин.

3-жадвал

(1)-регрессия тенгламасини мезонлар асосида текшириш

Регрессионная статистика				
Множественный R	0,940735			
R-квадрат	0,884982			
Нормированный R-квадрат	0,861978			
Стандартная ошибка	2620,426			
Наблюдения	13			
Дисперсионный анализ				
	df	SS	MS	F
Регрессия	2	5,28E+08	2,64E+08	38,471
Остаток	10	68666333	6866633	
Итого	12	5,97E+08		
	Коэффициенты	Стандартная ошибка	t-статистика	Значимость F
Y-пересечение	26545,68	12120,21	2,190171	
X1	-3,22332	1,226085	-2,62895	0,005461
X2	5,382078	1,088482	4,944568	

Жадвалда аниқланган маълумотларга асосан $t_{X2\text{ҳисоб}} = 4,945$ ва $F_{\text{ҳисоб}} = 38,471$ га тенг бўлиб, $\alpha = 0,05$ бўлганда $df = 10$ да $t_{\text{жадвал}} = 2,18$; $k_1 = 3$ ва $k_1 = 11$ да $F_{\text{жадвал}} = 0,114$ га тенглигидан ҳамда $DW = 1,97 \leq 2$ бўлганлигидан (1)-регрессия тенгламаси ишончли ва адекват. Аммо, $t_{X1\text{ҳисоб}} = -2,629$ бўлганлиги ушбу параметрнинг аҳамиятлигини $MARE=9,3659$ ва $TIC=0,00521$ мезонларнинг ўринлилигидан (1)-тенгламанинг барча параметрлари аҳамиятли.

Агар (1)-регрессия тенгламасига иқтисодий изох берадиган бўлсак, ер унумдорлигини 1 фоизга ошириш фермер хўжаликлари маҳсулотлари ҳажмини қўшимча 5,4 фоизга ошириш имконини бериши ва ер майдонини ҳозирги кун ҳолатидан келиб чиқадиган бўлсак, 1 фоизга кўпайтириш фермер хўжаликлари маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 3,2 фоизга камайтиришга олиб келиши аниқланди. Тадқиқотлар шундан далолат берадики, ҳозирги кунда янги ер майдонларини ўзлаштиришдан кўра, мавжуд фойдаланилаётган ер унумдорлигини ошириш фермер хўжаликлари маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтиришга ва ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотларидаги

улушини ортишига олиб келади.

Тадқиқотлардан келиб чиққан ҳолда, келгусида қишлоқ хўжалиги иқтисодиётини ривожлантириш учун бажарилиши керак бўлган вазифалар жумладан:

- фермерларнинг қишлоқ хўжалиги соҳасидаги билимини ошириш;
- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 19 сентябрдаги "Пахта тўқимачилик маҳсулотини янада ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" ги қарори билан пахта тўқимачилари кластерини қишлоқ хўжалигининг барча соҳаларига татбиқ этиш;
- қишлоқ хўжалиги ерларининг балл бонитетини, ҳар бир дала контури бўйича сув танқислиги ва шўрланиши юқори бўлган ерларни аниқ ҳисобини олиш ва ҳосилдорлигини ошириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш;
- фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгаши ҳамда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчилар ўртасида ўзаро ҳамкорликни ўрнатиш;
- туманлар ҳудудларини мос маҳсулот турларини ишлаб чиқаришга ихтисослаштириш ва уларни қайта ишлаш корхоналарини ташкил этиш;
- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ислоҳ қилишни диверсификациялаш;
- замонавий юқори самарали технологияларни жорий этиш, хўжаликларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш лозим.

Умуман олганда, бошқарув тизимини мувофиқлаштириб бориш хўжаликлар, хизмат кўрсатувчилар ўртасида юз берадиган рақобат муҳити ривожланишига бевосита таъсир кўрсатади яъни бошқарувдаги кўплаб вазифаларни хўжаликларга берилиши қишлоқ хўжалиги иқтисодий самарадорлиги ошиб боришини таъминлайди.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш лозимки, мамлакат қишлоқ хўжалиги тармоғига маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни ҳимоя қилиш тадбирларини олиб бориш, шунингдек унинг етакчи бўғини ҳисобланган фермер хўжаликларини ривожлантириб бориш, ушбу хўжаликлар ривожланишини таъминловчи турли кўринишдаги корхоналарни ҳам ривожлантириш давлат томонидан амалга оширилиши зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини «фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5635-сонли Фармони. Тошкент ш., 2019 йил 17 январь.<http://lex.uz/docs/4168749>.
2. Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати. <https://stat.uz/uploads/doklad/2018/yanvar-dekabr/uz/4.pdf>
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони. // «Халқ сўзи» 2017 йил 8 февралдаги 28 (6722)-сони.
4. "What is sustainable agriculture | Agricultural Sustainability Institute". asi.ucdavis.edu. Retrieved 2019-01-20.

М.Бекмирзаев Анализ устойчивого экономического развития фермерского хозяйства	М.Бекмирзаев Analysis of sustainable economic development of the farm
Аннотация: В статье описывается развитие аграрной экономики, текущие реформы в аграрной сфере, экономическое состояние аграрного бизнеса, а также рекомендации по развитию сельского хозяйства. Ключевые слова: стратегия действий, сельское хозяйство, фермерское хозяйство, структурные изменения, производительность, эффективность.	Abstract: The article describes the development of the agrarian economy, the current reforms in the agrarian sector, the economic situation of the agrarian business, as well as recommendations for the development of agriculture. Keywords: strategy of actions, agriculture, farming, structural changes, productivity, efficiency.

КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ

Л.Ю. Хусаинова – доцент кафедры иностранных языков СамИСИ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗЛИЧНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ МЕТОДИК В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Аннотация: за всю историю человечества было разработано великое множество различных образовательных методик. В статье дается разработка некоторых методик, их положительные и отрицательные стороны.

Ключевые слова: образование, совершенствование, отдельные, значение, знание.

С приобретением независимости, основной целью нашего государства стало построение справедливого правового государства со свободным демократическим обществом. В связи с этим проводятся реформы в области экономики, политики, в социальной сфере, в том числе и в сфере образования. Основной целью этих реформ является человек. Именно поэтому образование, воспитание нового поколения, подготовка высококвалифицированных кадров является одной из самых приоритетных задач государства¹. Огромная роль в этом отводится обучению иностранным языкам.

Необходимость повышения эффективности обучения иностранным языкам ощущается остро, так как результаты затрат времени и труда как со стороны обучающихся, так и обучающихся пока не очень радует.

Изучение условий обучения иностранным языкам в вузе позволяет высказать некоторые соображения о тех резервах, использование которых поможет улучшить обучение этому предмету и повысить качество подготовки по иностранным языкам.

Содержание обучения должно, прежде всего, вытекать из конкретных задач перехода к рыночной экономике и развития национальной экономики, отражать социально-экономическую политику, проводимую в республике, и таким образом формировать научное мировоззрение, определяющее прогрессивно-целевые установки на совершенствование организации и управления финансово-кредитных отношений.

Вторым требованием является актуальность освящаемых проблем по иностранным языкам (тем, вопросам) и связь с перспективами развития данной сферы, соответствующей области деятельности и знаний. Отсюда вытекает, в частности, требование непрерывного обновления содержания и структуры процесса специальных дисциплин. В них должны находить отражение новейшие достижения науки, техники практики организации обучения.

Основной частью содержания как теоретического, так и практического курса должна быть методика: методические рекомендации по применению основных теоретических положений, нормативных и руководящих материалов, техника и технология разработки, принятия и реализации решений, современные методы и средства анализа и программирования организационно-экономического развития, программно-целевые методы управления развитием финансово-кредитных отношений.

Методы обучения – это «способы взаимосвязанной деятельности педагога и обучаемых, направленные на достижение научной учебно-воспитательных целей».

Первая и основная цель обучения иностранным языкам состоит в обеспечении возможности общения. В этом большое значение имеет методика преподавания.

¹Постановление президента Республики Узбекистан «26» декабря 2018 г. О прогнозе основных макроэкономических показателей и параметрах государственного бюджета Республики Узбекистан на 2019 год и бюджетных ориентиров на 2020-2021 годы» от 26.12.2018 г.

За всю историю человечества было разработано великое множество различных образовательных методик. Поначалу все способы обучения иностранным языкам заимствовались из программ, разработанных для обучения так называемым «мертвым языкам» - латыни и греческому, в рамках которых практически весь образовательный процесс сводился к чтению и перевод

Рассмотрим некоторые наиболее используемые методы:

Самым первым методом можно считать «Grammar-translation method» (грамматико-переводный метод). Согласно данному методу, владение языком есть владение грамматикой и словарем. Процесс совершенствования понимается как движение от одной грамматической схемы к другой. Таким образом, преподаватель, планирующий курс по данному методу, сначала думает о том, какие грамматические схемы он хочет осветить. Затем под эти темы подбираются тексты, из которых выделяются отдельные предложения и заканчивается все переводом. Сначала – с иностранного языка на родной, затем – наоборот. Что касается текста, обычно это бывает так называемый искусственный текст, в котором практически не уделяется значение смыслу. Другим методом является «Silentway» (метод молчания), появившемуся в середине 60-х годов, принцип обучения иностранному языку состоит в следующем. Знание языка изначально заложено в том человеке, который хочет его изучить, и самое главное – не мешать учащемуся и не навязывать точку зрения преподавателя. Следуя данной методике, преподаватель изначально не говорит ничего. Обучая на младших уровнях произношению, он пользуется сложными цветными таблицами, на которых каждый цвет или символ обозначает определенный звук, и так презентует новые слова. В чем же преимущество данного метода? Наверное, в том, что уровень знания языка преподавателя практически не оказывает влияние на уровень знания языка студента, и, в конце концов, может оказаться так, что ученик в результате будет знать язык лучше, чем его преподаватель. Кроме того, в процессе обучения студент вынужден достаточно свободно самовыражаться.

Еще один интересный метод называется «Total-physical responses» (Метод физического реагирования). Основное правило этого метода гласит: нельзя понять то, чего ты не пропустил через себя. Согласно этой теории, именно студент на первых стадиях обучения не говорит ничего. Сначала он должен получить достаточное количество знаний, которые идут в пассив. Затем в процессе обучения наступает период, когда он уже должен реагировать на услышанное или прочитанное – но реагировать только действием. Начинается все с изучения слов, означающих физические движения.

Следующий способ изучения иностранных языков появился в конце 70-х годов. Называется он «Audio-lingual method» (аудиолингвистический метод). Его суть состоит в следующем: на первом этапе обучения студент многократно повторяет услышанное вслед за преподавателем или фонограммой. И только начиная со второго уровня, ему разрешается говорить одну-две фразы от себя, все остальное состоит опять-таки из повторов. Современный коммуникативный метод представляет собой гармоничное сочетание многих способов обучения иностранным языкам, находясь, наверное, на вершине эволюционной пирамиды различных образовательных методик.

Сопоставив все эти методы, можно сделать следующие **выводы**: многое зависит и от всего предшествующего уровня воспитания, уровня личного сознания и выработанного чувства нового у обучаемого. Но не исключено, что сложившиеся методы работы и формы организации производства и управления вполне устраивают данного специалиста, т.е. не раз приводили к успеху. В этом случае перед профессорско-преподавательским составом возникает специфическая задача доказать недостаточную эффективность привычных методов работы или их несоответствие новым условиям и задачам развития производства. Но даже самокритичная оценка и готовность слушателя к восприятию нового еще не означает безусловного его принятия. Поэтому важно

убедить в эффективности предлагаемого нововведения или передового опыта и целесообразности его более детального изучения, повысить уровень мотивации к обучению путем пробуждения профессионального интереса к предмету.

Л.Хусаинова	L.Khusainova
Хорижий тилларни ўқитишда турли хил таълим усулларида фойдаланиш Аннотация: тарихга назар солсак, инсоният томонидан турли хил таълим усуллари ишлаб чиқилган. Мақолада баъзи усулларни қўллаш технологияси ва ижобий, салбий томонлари ёритиб берилган. Калит сўзлар: маълумот, такомиллаштириш, алоҳида, ахамиятли, билим.	The usage of different educational methods in teaching of foreign languages Abstract: A great number of different educational methods were worked out during the whole history of mankind. Description of some methods, their positive and negative sides are given in this article. Keywords: education, perfection, separate, importance, knowledge.

ЭЪТИБОРГА МОЛИК МАСАЛАЛАР

Ҳасадгўйнинг ҳолига вой, тадбиркор ҳамиша бой

Бир мамлакат подшошининг ўнг қўл вазири бўлган экан. У жуда тадбиркор тажрибали бўлиб, катта мувоффақиятларга эришиб, кундан кунга мартабаси улуғ бўлиб кетаверибди. Кунлардан бир куни подшоҳ атрофидаги бошқа вазирларнинг ҳасади келиб, уни бадном қилиш пайига тушибди. Подшоҳга ҳар куни ёмонлаб, одамлар орасида ҳам абрўсизлантирмоқчи бўлиб турли уйдурмаларни тарқатибди. Алал оқибат подшоҳ ҳам безори чиқиб шу вазирни бўшатмоқчи тушибди. Қолган барча вазирларни тўплаб қайси ишга ўтказиш хусусида машварат қилибди.

Вазирлар ўзаро тил бириктириб, уни аҳмоқ қилиб, устидан қилиш мақсадида шамол вазири қилиб тайинлашга келишибди. Хуллас, подшоҳни ҳам қўндириб, ўнг қўл вазирни шамол вазири қилиб тайинлабди.

Шу кундан бошлаб шамол вазири бутун мамлакатни айланиб чиқибди. Аҳолининг жуда кўп қисми шамолдан фойдаланиб, бири шамол тегирмонини қуриб олган, дондан ун чиқариш билан машғул, иккинчиси, шамолдан электр энергияси ишлаб чиқариб фойдаланмоқда экан, учинчиси, сувда кемага элкан қилиб сузиб юк ва йўловчиларни ташиш билан банд экан, бишқа бири, донини шомолга сувириб тозаломоқда экан. Шамол вазири ҳамма шамолдан фойдаланувчиларни йиғиб, ўзини таништирибди.

- Биродарларим, - деб мурожаат қилибди уларга, - Менни подшоҳи олам ўзининг фармони олийлари билан шу йилдан бошлаб шамол вазири этиб тайинлади. Энди сизлар бевосита мен билан ишлайсизлар. Фақат битта топшириғим бор. Ҳар бир киши ўз ихтиёри билан ҳазинага даромадининг бир қисмини ҳар чорақда топшириб турсаларингиз етарли, - дебди.

Шомолдан фойдаланувчилар даромадларининг бир қисмини ҳазинага топшириб кетаверибди. Кунлардан бир куни унинг устидан қилиш мақсадида подшоҳлик машваратларидан бирига унинг ҳисоботини қўйибди. Ҳамма дахлдор кишилар машваратга тўпланибди. У ҳисобот берибди ва қанча миллион сўмни давлат ғазнасига тушурганлигини, унинг қанчаси харажат бўлиб қанча фойда олганлигини айтиб берибди. Ҳамма ҳайрон қолибди. Буни подшоҳ ҳам ва мос равишда бирорта вазир ҳам кутмаган экан.

Хуллас, вазирлар бу ишдан ҳам четлатиш ва уни абрўсизлантириш пойига тушибди. Хуллас, шамол вазирининг ишини ўзгартириш борасида подшоҳнинг олий фармонига муяссар бўлибди ва уни тунги ишлар вазири қилиб тайинлабди. Тунда ҳамма дам олади, ҳеч ким ишламайди. Шу туфайли ҳеч нарса қила олмасдан айнан шу ишда бадном бўлади, деб ўйлабдики

Аммо бу ерда ҳам улар янглишганлигини сўнгра англаб етибди. Тунги вазир бутун мамлакатни тунда айланиб чиқиб, нима ишлар бўлаётганлигини ўрганибди. Қараса бири, ўғрилиқ билан, иккинчиси эса, соқчилик билан, учинчиси, кундузги ишларга тайёргарлик билан, хуллас тунда қилинадиган ишлар билан ҳам жуда кўп киши машғул эканлигига гувоҳ бўлибди. Тунги вазир уларнинг ҳаммасини тўплаб айтибдики, Мен бутундан бошлаб тунги вазирман, энди, мен сизлар билан, сизлар эса мен билан ишлайсизлар, дебди. Фақат битта топшириқ, олинган фойданинг бир қисмини ўзларингизнинг ихтиёрларингиз билан давлат хизинасига топширасизлар, дебди. Ҳамма тунда фаолият кўрсатувчилар олган фойдасининг бир қисмини давлат хизинасига топширадиган бўлибди. Хуллас, вазирлар кенгаши бир куни масҳара қилиб қилишни мўлжаллаб тунги вазирнинг яна ҳисоботини эшитадиган бўлибди. Тунги вазир барча тушумни айтиб, қилинган харажатлар тўғрисида ҳисобот бериб, қанча фойда олганлигини далиллар билан тушунтирибди. Бу вазиятдан барча ҳасадчилар режаларининг амалга ошмаганлигига гувоҳ бўлибди.

Подшоҳи олам тунги вазирни яна ўнг қўл вазир қилиб тайинлабди. Ҳамма ҳасадгўйлар ҳасад ўтида ёнибди.

Қиссадан ҳисса.

Ушбу вазирга иқтидор Аллоҳ томонидан берилган. Уни қаерга қўйманг, ўз ишини олий даражада удалайди. Агар Аллоҳ инсонни иқтидорли қилиб яратган бўлса, уни ўзгартиришга бандаси ожиз. Шу туфайли, бировларга ҳасад қилишдан сақланайлик, ҳасадгўйдан Яратгanning ўзи асрасин. Юқоридаги ривоятдан ҳам кўриш мумкинки, ҳасад натижасида ўнг қўл вазирни бадном қилмоқчи бўлиб, ҳасадгўйлар жамиятга, далаатга қанча зарар етказди. Агар у ўнг қўл вазири бўлиб юрганда эди, давлат янада обод, гуллаб-яшнаган бўлар эди.

Мамаюнус Пардаев - Интернет материаллари асосида

АТАМАЛАР ТАЪРИФЛАРИ

“Ф” ҲАРФЛАРИ БИЛАН БОШЛАНАДИГАН ИҚТИСОДИЁТГА ОИД АТАМАЛАР ВА КАТЕГОРИЯЛАРНИНГ ТАЪРИФЛАРИ

Ф

Фабрика деганда, хом ашё ва материаллардан техника ёрдамида асосан тўқимачилик маҳсулотлари ва улардан тайёр буюмларни ишлаб чиқаришга мўлжалланган корхона тушунилади.

Файл деганда, маълум ахборотларни компьютер хотирасида сақлашга мўлжалланган дастурий маҳсулот тушунилади.

Факс деганда, ахборотларни электрон тарзда узатиш ва қабул қилиб олишга мўлжалланган ускунага ўрнатилган махсус рақам тушунилади.

Факт деганда, бирорта ходиса ёки жараёнлар, предметлар тўғрисида аниқ далилни тасдиқловчи маълумот тушунилади.

Фактура деганда, бирорта субъектдан иккинчисига жўнатилган товар (маҳсулот)ларнинг турлари бўйича миқдори, нархи ва суммаси кўрсатилган ҳужжат тушунилади.

Фаолият деганда, бирорта шахснинг (юридик, жисмоний) ўз вазифаси доирасида олиб борадиган ишлаб чиқариш (иш бажариш, хизмат кўрсатиш) билан боғлиқ бўлган ҳаракатлар мажмуи тушунилади.

Фауна деганда, бирорта мамлакат, ҳудудга ёки даврга мансуб бўлган ҳайвонлар дунёси тушунилади.

Фельдшер деганда, олий маълумотли (малакали) шифокор ёрдамчиси вазифасини бажарадиган ўрта махсус маълумотга эга бўлган тиббиёт ходими тушунилади.

Ферма деганда, қишлоқ хўжалик соҳасининг чорвачилик, парандачилик каби йўналишлари билан шуғулланадиган, ўз ерига ва иншоатларига эга бўлган хўжалик юритувчи субъект тушунилади.

Фермер деганда, қишлоқ хўжалик соҳасининг чорвачилик, парандачилик, ўсимликчилик каби йўналишлари билан шуғулланадиган, ўз ерига ва иншоатларига эга бўлган хўжалик юритувчи субъектнинг эгаси (бошқарувчиси) тушунилади.

Фермер хўжалиги деганда, ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи мустақил хўжалик юритувчи субъект тушунилади.

Фестивал деганда, санъатнинг маълум бир тури бўйича белгиланган вақтда ва белгиланган жойда ўтказиладиган санъат соҳаси бўйича оммавий кўрик танлови билан боғлиқ бўлган санъат байрами тушунилади.

Физиотерапия деганда, одам организмни турли сунъий таъсирлар (юкори частотали электр кувватини бериш, оғриқ қолдириш учун минералларни электр токи билан организмга сингдириш кабилар) билан даволаш йўллари ўрганадиган ва амалга оширадиган усуллар (фан) мажмуи тушунилади.

Филармония деганда, мусиқа, қўшиқчилик каби йўналишлар бўйича саъятни тарғиб қилувчи ва санъаткорларни етиштирувчи санъат муассасаси тушунилади.

Филиал деганда, бирорта йирик корхона ёки муассасага мансуб бўлган, унинг йўналиши бўйича фаолият олиб борадиган мустақил субъект тушунилади.

Фирма деганда, тегишли тарзда расмийлаштирилган ва мустақил тарзда бирорта соҳа бўйича (ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, иш бажариш каби) фаолият олиб борадиган хўжалик юритувчи субъект тушунилади.

Фитосеноз деганда, инсонлар учун фойдали бўлган бир-бири билан боғлиқ ўсимлик дунёси тушунилади.

Флора деганда, бирорта мамлакат, ҳудудга ёки даврга мансуб бўлган ўсимликлар дунёси тушунилади.

Флотель деганда, сувда сайр қилишга, сайёҳларга турли сифатли хизматлар кўрсатишга (балиқ овлаш, сув чанғи, сувда сузиш, бассейн, тринажёр каби) мўлжалланган махсус сузувчи меҳмонхона тушунилади. Ушбу меҳмонхона шаҳар ичидаги сувларда тўхтаб турган ҳолатда бўлиши ҳам мумкин.

«Фитч Рейтингс», «Мудис», «Стандарт энд Пурс» халқаро рейтинг компанияси – фаолияти банклар, молиявий институтлар, инвестиция ва акциядорлик компанияларининг кредит лаёқатини ўз вақтида ва аниқ баҳолашга йўналтирилган халқаро рейтинг агентликлари.

Фоиз нормаси (ставкаси) деганда, фоиз ёки фоизли даромаднинг қарзга берилган пул суммасига нисбатининг фоизда ифодаланиши тушунилади.

Фойда деганда, корхонанинг маҳсулотларни (иш, хизматларни) сотишдан тушган тушумидан унга кетган харажатларни қоплагандан кейинги қисми тушунилади. Бу **ялпи фойда**, деб аталади. **Соф фойда** деганда, ялпи фойдадан турли солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлагандан кейинги қисми тушунилади.

Фойда суммаси деганда, корхонанинг молиявий натижаларини пулда ифодаланган умумлашган кўрсаткичи тушунилади.

Фойдаланувчи деганда, архив ҳужжатларидан зарур маълумотларни олиш ва улардан фойдаланиш учун архивга мурожаат этувчи юридик ёки жисмоний шахс тушунилади.

Фойдалилик деганда, бирорта ресурс, ҳаракат, жараёнларнинг бир бирлигига белгиланган муддатда тўғри келадиган фойда олиш даражаси тушунилади. Одатда ушбу кўрсаткич иқтисодий адабиётларда ва амалиётда **рентабеллик** кўрсаткичи сифатида ифодаланади.

Фольклор деганда, санъатнинг халқ оғзаки ижодига асосланган қадимий тури тушунилади.

Фонд деганда, маълум бир мақсад учун ғамлаб қўйилган маблағ ва бошқа бойликлар тушунилади. Корхона фонди деганда, шу субъект фаолиятини амалга ошириш учун зарур бўлган ва тўпланган моддий ҳамда молиявий маблағлар мажмуи тушунилади. Жамоат фонди деганда, бирорта жамоат ташкилоти ёки муассасаларга уюшган жамоат аъзоларини турли йўналишларда қўллаб-қувватлашга мўлжалланган моддий ва молиявий бойликлар тушунилади.

Фонд бозори деганда, қимматли қоғозлар ва бошқа молиявий воситаларнинг олди-сотди жараёнларини амалга оширувчи махсус ташкиллаштирилган бозор тушунилади.

Фондлаштириш деганда, архив ҳужжатларининг фондларга тегишлилигини ва архив фондларининг даврий чегараларини аниқлаш бўйича ишлар мажмуи тушунилади.

Форс-мажор деганда, шартнома қилган субъектларга боғлиқ бўлмаган ҳолатларда келиб чиқадиган шартларни бажариш имконияти чекланган вазиятлар тушунилади. Бундай вазият кўп ҳолларда икки тарафнинг қўшимча келишуви асосида ҳал қилинади.

Форс-мажор келишуви деганда, икки томоннинг ҳам шартномани бажариш имконияти ўзларига боғлиқ бўлмаган ҳолатда чекланган пайтда томонлар нима қилишлиги ҳақида олдиндан келишилган ва бу шартномада ўз ифодасини топган шартлар тушунилади.

Форум деганда, бирорта мавзуга бағишланган илмий-назарий, амалий, ташкилий ва ҳуқуқий жиҳатларини ўзида мужассам этган кенг кўламли анжуман тушунилади.

Фотосафари деганда, ноёб тарихий, ижтимоий ва табиий объектларни ҳамда ҳайвонлар ва ўсимликларни фото суръатга олиш мақсадида қилинган саёҳат (сафар) тушунилади.

Фототелеграф деганда, турли расмлар, хатлар, расмий ҳужжатларни телеграф орқали расм шаклида жўнатиш тушунилади.

Фототерапия деганда, ултрабинафша, инфрақизил нурлар ёрдамида ёруғлик билан даволаш тури тушунилади.

Франчайзинг деганда, йирик компания (фран-чайзер) ҳамда кичик фирмалар (фран-чайзи) ўртасидаги шартнома тизими бўлиб, унга асосан франчайзига фран-чайзернинг маҳсулотларини унинг товар белгисидан фойдаланган ҳолда сотиш ҳуқуқи берилиши тушунилади.

Франшиза деганда, маълум фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқини берадиган алоҳида нуфузга ва имтиёзга эга бўлган ҳуқуқ тушунилади.

Франчайзер деганда, аниқ ишлаб чиқариш (иш бажариш, хизмат кўрсатиш) фаолияти билан шуғулланишга лицензия (рухсатнома)га эга бўлган хўжалик юритувчи субъект (корхона, компания, акциядорлик жамияти кабилар) тушунилади.

Франшиз контракти деганда, ишлаб чиқарувчи (иш бажарувчи, хизмат кўрсатувчи) субъект бошқа субъектларга товар ва хизматларни махсус имтиёзлар асосида узоқ муддат давомида мунтазам равишда етказиб бериш мажбурияти тушунилади.

Фрахт деганда, транспорт воситаларига йўловчи ва юк ташиш учун таърифда белгиланган келишилган суммани тўлашга қаратилган битим тушунилади.

Фуқаролик жамияти деганда, Конституциявий ҳуқуқ назариясида ижтимоий ҳаётнинг ҳуқуқ ва демократияга асосланган зарурий ва оқилона усули, инсонга унинг иқтисодий ва сиёсий борлиқнинг шакллари эркин танлаш ҳуқуқи кафолатланадиган, инсон ҳуқуқлари қарор топадиган, мафкуравий плюрализм таъминланадиган ижтимоий тузум тушунилади.

Фуқаролик жамияти институти деганда, жамиятда қарор топган муайян ижтимоий-иқтисодий, маънавий ва сиёсий фаолиятни амалга оширадиган нодавлат ташкилотлари тушунилади.

Фуқаролик масъулияти деганда, жамиятнинг демократик ривожланиши жараёнида эришган ютуқ ва муваффақиятига фуқароларнинг онгли муносабати, ютуқларни янада кўпайтириш ва улардан фойдаланишда фаол қатнашиш лозимлигини англаши тушунилади.

Функция деганда, бирорта субъектнинг ўз фаолиятини амалга ошириш учун лозим бўлган алоҳида вазифалари мажмуи тушунилади.

Фуқаро деганда, бирорта мамлакатда доимий яшайдиган ва шу мамлакатга мансуб аҳоли тушунилади.

Фуқаролик жамияти деганда, бирорта мамлакатда доимий яшайдиган ва шу мамлакатга мансуб аҳолининг бирор мақсад ва йўналишга эга бўлган уюшган гуруҳи тушунилади.

Фуқаролик ҳуқуқи деганда, бирорта мамлакатда доимий яшайдиган ва шу мамлакатда яшашга, фаолият юритишга, қонуний мажбурияти ва бурчига эга бўлган шахснинг ҳуқуқи тушунилади.

МУАЛЛИФЛАРГА ЭСЛАТМА

Таҳририятга мақола юборилганда муаллиф қуйидаги қоидаларга риоя қилиши лозим:

- ☞ “Сервис” журнали хизмат кўрсатиш ва сервис мавзусидаги илмий мақолаларни чоп этишга мўлжалланган ОАК томонидан эътироф этилган илмий-амалий нашр бўлганлиги сабабли, таҳририятга тақдим этиладиган мақолалар ҳам бевосита шу соҳага оид илмий изланишларга, тадқиқот натижаларига асосланган бўлиши лозим.
- ☞ Мақолада мавзунинг долзарблиги, ўрганилганлик даражаси, бугунги муаммолар ҳамда уларнинг ечимлари хусусида ўз фикр-мулоҳазалари ифода этилган, аниқ тақлиф ва тавсияларини ўз ичига олган якуний хулосага эга бўлиши керак.
- ☞ Илмий мақоланинг ҳажми жадвал, расмлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати билан бирга 4 бетдан, қисқа хабарлар 3–4, тақризлар 2-3 бетдан кам бўлмаслиги, MS Word дастурида Times New Roman 14 шрифтида бир интервал оралиғида расмийлаштирилган бўлиши керак.
- ☞ Мақола ўзбек, рус ёки инглиз тилларида ёзилган бўлиб, аниқ, равлон ва адабий тилда таҳрир қилинган ва 2 нусхада қоғоз вариантыга муаллифлар имзо чеккан ҳолда электрон версияси билан бирга тақдим этилиши талаб қилинади.
- ☞ Ҳар бир мақоланинг муаллифи, мавзуси, аннотацияси ва калитли сўзлари ўзбек, рус, инглиз тилларида берилган бўлиши шарт.
- ☞ Таҳририят мақолаларни қисқартириш, тўғрилаш ва таҳрир қилиш ҳуқуқига эга.
- ☞ Фойдаланилган адабиётлар рўйхати амалдаги стандартлар асосида расмийлаштирилган бўлиши лозим.
- ☞ Жадвал, диаграмма ва расмлар ихчам ва тушунарли қилиб ёритилиши, уларнинг тартиб рақами, номи, жадвал маълумотларининг манбаларига ҳаволалар албатта берилиши лозим.
- ☞ Мақолага соҳа мутахассислари ва олимлар томонидан иккита тақриз тақдим қилинади.
- ☞ **Мақоланинг таркиби:** мавзунинг долзарблигини, унинг ўрганилганлик даражасини, ҳолати ва тадқиқот натижаларини, хулоса ва илмий-амалий тавсияларни ўз ичига олган бўлиши ҳамда таҳрир қилинган бўлиши шарт.
- ☞ Ушбу талабларга жавоб бермайдиган мақолалар чоп этишга қабул қилинмайди.

“Сервис” журналида эълон қилинаётган материаллардаги далиллар, рақамлар ва маълумотларнинг ишончлилиги учун уларнинг муаллифлари жавобгардир.

Таҳририят фикри муаллифларнинг фикрига мос келмаслиги мумкин. Таҳририятга юборилган қўлёзмалар муаллифларга қайтарилмайди. Журналдан кўчириб босилаётган материалларни шу журналдан олинган, деб кўрсатилиши шарт.

❧ “СЕРВИС” ❧

Журнал Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти таҳририят бўлимида
нашрга тайёрланди.

Гувоҳнома № 18-2464

20.12.2019 йилда теришга берилди. 28.12.2019 йилда босишга рухсат
этилди. Офсет босма қоғози. Қоғоз бичими 60x84 ¹/₈. “Times” гарнитураси.
Офсет босма усули. Шартли босма табоғи 14,49. Ҳисоб-нашриёт табоғи
11,75. Адади 100 нусха. Буюртма № .

Журнал Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти босмахонасида чоп
этилди.

Манзил: 140100, Самарқанд шаҳри, Амир Темур кўчаси, 9.

© Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, 2019